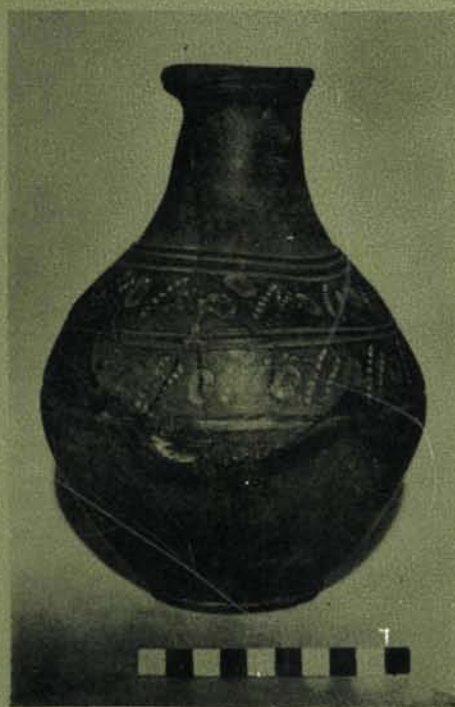

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

XII—XIV

2

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

JAHRBUCH
DES JÓSA ANDRÁS MUSEUMS
VON NYÍREGYHÁZA

**A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE**

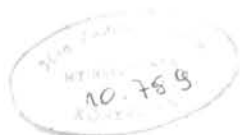
XII—XIV

1969—1971

BUDAPEST, 1972

Szerkesztő:

CSALLÁNY DEZSŐ
megyei múzeumi igazgató

© A nyíregyházi Jósa András Múzeum igazgatója

A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB támogatásával
kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum

Titelblatt: Wandalisches Gefäß von Beregsurány (Ungarn)
72/2313. Franklin Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vértés Ferenc igazgató.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Csallány Dezső</i>	Avarkori páncélok a Kárpát-medencében (1. rész) .. 7 Die Panzer der Awarenzeit im Karpatenbecken, ... 42
<i>Németh Péter</i>	Borsova határvármegye természeti földrajza 45 Die Naturgeographie des Grenzkomitates Borsova 54
<i>Muraközi Ágota</i>	Cifrázott pitvarok Ajakon 55 Verzierte Vorhäuser in dem Dorfe Ajak 71
<i>Erdész Sándor</i>	Fehér kígyó a magyar néphagyományban 73 Die weisse Schlange in der ungarischen Volksüberlieferung 91
<i>Csiszár Árpád</i>	A halál oka: Kelevény 93 Die Ursache des Todes: die Krankheit Kelevény ... 98
<i>Balogh István— N. Dikán Nóra</i>	Iratok Szabolcs megye gazdasági helyzetéhez 1945 elején 99 Dokumente zur wirtschaftlichen Lage im Komitat Szabolcs Anfang 1945 133
<i>Csallány Dezső</i>	Rovásírásos emlékek a Kárpát-medencében 135 Kerbschriftendenkmäler im Karpatenbecken 158
<i>Csallány Géza</i>	A természetfeletti lények Vállaj község sváb hiedelemvilágában 161 Die übernatürlichen Wesen der schwäbischen Glaubenswelt im Dorfe Vállaj 162

AVARKORI PÁNCÉLOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

AVARKORI PÁNCÉLMARADVÁNYOK

1. *Ferencszállás*
2. *Klárafalva* (Barna)
3. *Szatymaz (Szeged)*, Fehértó A.
4. *Deszk D.*
5. *Vedresháza (Ószentiván-)*
6. *Szeged*, Kundomb
7. *Kiszombor G.*
8. *Kiszombor F.*
9. *Kiszombor O.*
10. *Klárafalva*, belterület
11. *Klárafalva* (Faragó)
12. *Klárafalva* (B. Horváth)
13. *Csóka*
14. *Szeged*, Átokháza
15. *Homokméggy*
16. *Jutas (Veszprém-)*
17. *Závod*
18. *Gátér*
19. *Kecskemét*, Ballószög
20. *Ladánybene*
21. *Csongrád*, Máma

BEVEZETÉS

Amióta az ember a támadófegyvereket: a lándzsát, az íjat és nyilat, a tört, a kardot, a szablyát feltalálta, azóta sokféleképpen védte ki a lövő-, vágó- és szúrófegyverek hatását. A támadás eszközeinek tökéletesedésével, az elhárítás módja is lépést tartott. A támadó- és védőfegyverek eredete a régibb kőkorszak homályába vész el.

A védőfegyverek fejlődése két irányba haladt. Az egyik mód, a test elé helyezett *pajzs*sal, a másik magának a *testnek felvértezésével* hárította el a támadás erejét. Gyalogos népek főként a pajzsot, lovas népek inkább a vértetet használták, mert hadviselési módjuknak az felelt meg legjobban.

A népvándorlás korában mindkét védekezési mód igen elterjedt.

A vértetek rendeltetésük szerint a *sisakok* (fej-, arc-, nyakvédők), a *páncélruhák*, a *törzs- és a mellpáncélok*, *kar- és lábvérték*, valamint az *állatvédő páncélok* között oszlottak meg.

A népvándorláskori páncélokra vonatkozó régészeti kutatás és irodalom igen szegény. Ennek oka az, hogy a bőrből, nemezből, szaruból, esetleg fából készült védőfegyverek elkorhadtak, a csontból, vasból vagy más fémből előállított teljes vértetek pedig csak a legritkább esetben található meg a sírokban. Az ilyen leletek gyér volta, egyes kutatókban azt a hitet keltette, hogy a páncél viselete a népvándorláskori népeknél nem terjedt el. Az ezirányú újabb kutatások azonban világosan bizonyítják, hogy a páncélok hordása éppoly gyakori és általános volt, mint mondjuk az íjak és nyilak használata.¹

A páncél nemcsak védőfegyvernek számított, hanem bizonyos társadalmi osztályhoz való tartozandóságot is szimbolizált. A védőfegyverek birtokolt mennyisége rangfokozatot jelentett, az előkelőség kifejezője volt. Az elhunyt magas méltóságát a mennyiség hangsúlyozásával emelték ki. Egy IX. század eleji görög nyelvű bolgár-török feliraton a következőket olvashatjuk: „... bagatur bagainnak összesen 53 páncélja és 45 sisakja van.”²

A népvándorláskori sírleleteinkben gyakran fordultak elő vaslemezekből (lamellákból) álló páncéllapocskák, pikkely-, lánc- és gyűrűpáncél maradványok, de mivel ezek csak részlegesen, jelképszerűen kerültek a halott mellé, rendeltetésüket

¹ *Sebestyén Károly*, Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. – Rätselhafte Beinplatten in den Gräbern der Völkerwanderungszeit: Dolgozatok (Szeged), VI. (1930), 178–204, 220. – Szegedi Kiadványok, I. 1 (1931), 3–29, 30–45. – *Sebestyén K.*, „A sagittis Hungarorum...”. A magyarok íjja és nyila. – Bogen und Pfeil der alten Ungarn: Dolgozatok, VIII (1932), 167–226, 227–255. – Szegedi Kiadványok, I. 5 (1933), 3–62, 63–91.

² *Fehér Géza*, A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai. – Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises: Archaeologia Hungarica, VII (1931), 151. lap 98. kép.

a kutatók legtöbbször nem ismerték fel vagy félreismerték. Így a *gátéri* (Bács-Kiskun megye) avarkori temető hasonló leletdarabjairól azt írta *Kada Elek*: „... különböző alakú és nagyságú vaslemez lapok, több egymásra tapadva s néhány átlukasztva; valószínűleg *faedény pántjának* darabjai.”³

Hampel József, a magyarországi népvándorláskori emléanyagot összefoglaló nagy munkájában, még csak a *cikói* temető *vasgyűrűcskéit* említi mint páncélmadaradékat. Hivatkozásai főként szarmata ábrázolásokra és a nagyszentmiklósi Árpád-kori aranykorsó vértezett lovasalakjára vonatkoztak.⁴ A *závodi* avar temető 65. sírjából előkerült páncéllapocskákat *vaslemez részleteinek* tartotta, a 91. sír vaslapocskáját pedig *szekrényke kulcslyuk veretének*.⁵

Népvándorláskori lemezes (lamellás) páncélok, páncélrészleteket, Európában eddig csak kevés lelőhelyről sorolhatunk fel. Így *Castel Trosinoból* (Felső-Olaszország),⁶ *Kercsből* (Krim, Szovjetunió),⁷ *Kunszentmártonból* (Magyarország),⁸ *Birkából* (Svédország),⁹ *Valsgärdeből* (Svédország),¹⁰ *Schretzheimből* (Bajorország),¹¹ *Bácsújfaluból* (Jugoszlávia),¹² *Tiszavasváriból* (Magyarország),¹³ *Hajdúdorogról* (Magyarország),¹⁴ stb.

A pikkelypáncélok szakirodalmi adatai csaknem mind szkíta, római, szarmata emlékekkel függtek össze.¹⁵ A nomád sisakokat és arcvédőlemezeit külön csoport-

³ *Kada Elek*, Gátéri (kunkisszállási) temető a régibb középkorból: *Archaeologiai Értesítő*, XXV (1905) 360–, 45. sír.

⁴ *Josef Hampel*, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig, 1905, I, 211 (Helm), 212–213 (Leibschutz), 214 (Schild).

⁵ *Üo.*, II, 324–325; III, 249. t. 65. sír 1–3. – *Üo.*, II, 327–328; III, 251. t. 91. sír 1.

⁶ *Mengarelli, R.*, *La Necropoli barbarica di Castel Trovino presso Ascoli Piceno: Monumenti Antichi*, XII (1902), 146–, 119. és 79. sír. – *Thordeman, Bengt*, *The Asiatic Splint Armour in Europe: Acta Archaeologica*, IV (1933), 127., 11. kép 3–4 (páncéllap-sorozat).

⁷ *Arendt, Wsewolod*, *Ein alttürkischer Waffenfund aus Kertsch: Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde*, IV (XIII), Heft 3 (1932), 49–55 (törzspáncél). – *Csallány Dezső*, Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. – *Awarische Funde des Komitates Szabolcs-Szatmár*. – *Avarszkic nahodki v komitate Szabolcs-Szatmár: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve I. 1958 (1960)*, 31–, 76. l., 7. kép (A keresi katakombasír két törzspáncéljának részletei: 1. hátpáncél; 2., 4. vállpáncél (görbült); 3., 5–7. mellpáncél lapocskáinak típusai). – *Paulsen, Peter*, *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen (Kreis Heidenheim)*. Stuttgart 1967, 126. Abb. 62, 14–19.

⁸ *Csallány D.*, *A kunszentmártoni avarkori ötvössír*. – *Goldschmiedegrab aus der Awarenzeit von Kunszentmárton (Ungarn)*. Szentes, 1933, 14–15, 38–40, 53, VI. t. 1, la, lb. – *Acta Arch.*, 1933, 146., 40. j. – *Geografiska Annaler*, 1935, 221 (törzspáncél).

⁹ *Thordeman, B.*: *Acta Arch.*, IV (1933), 127., 11. kép 2. A birkaihoz hasonló páncélzat került itt elő H. Arbmán 1934. évi ásatásából. (*Thordeman, B.*, *Die asiatischen Rüstungen der letzten Sven Hedin-Expedition: Geografiska Annaler*, 1935, 221.)

¹⁰ *Arwidsson, G.* *Armour of the Vendel Period: Acta Arch.*, X. 1–3 (1939), 31–59., III–IV. t.

¹¹ *Acta Arch.*, X. 1–3 (1939), 32., 3. j. – *Zeiss, H.*, *Ein Vorwort zur Chronologie des Reihengräberfeldes Schretzheim, B.* – *A. Dillingen: Bayerische Vorgeschichtsblätter*, XIV (1936), 12–26. (Teljes mellpáncél a 630. sírből).

¹² *Csallány D.*, *A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (-hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához*. – *Trouvaille d'objets incinérés de l'époque avar à Bácsújfalú. Contributions à l'étude des rites funéraires et au legs archéologique des Koutourgours-Bulgares (-Huns): Arch. Ért.*, LXXX (1953), 134, 138–139, XXXV. t. 1 (8 páncéllapocskák), 2 (sisak arcvédője).

¹³ *Csallány D.*, *Szabolcs-Szatmár megye avar leletei: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, I. 1958 (1960)*, 51–, 5–6. kép, 74–75. lap, 7. kép. (Tiszavasvári-Koldusdomb, 1. sír törzspáncéla, mintegy 3000 töredékben).

¹⁴ *Csallány D.*, *A hajdúdorogi avar mellpáncél: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1958–1959 (1960)*, 17–23, I–II. t.

¹⁵ *Thordeman, B.*: *Acta Arch.*, IV (1933), 132., 20. kép.

ban említtem meg. A lánc- és gyűrűpáncélok töredékei gyakran szerepelnek népvándorláskori sírleletekben, de a szétszórt, jelentéktelen adatok összegezése még eddig nem történt meg, pedig ezeket lamellás páncélokkal is kombinálták (Tiszavasvári).

Munkámban nem kívánom a népvándorlás korának összes páncélfajtaát felölelni, nem foglalkozhatom behatóan az általános páncél-történettel és problémáival. Ezek tárgyalása már távolabb esne a kitűzött céltól: a magyarországi avarkori páncélmaradványok és kapcsolataik ismertetésétől. Mivel Magyarországról az eddig ismert példányokat messze túlhaladó számban publikálok ilyen leleteket, ezért az európai páncélok közül csak azokat sorolhatom ide, amelyek kétségtelenül rokonságot mutatnak csoportunkkal.

A lemezes páncélok (Lamellenharnisch, splint armour) közül, a magyarországi leleteken kívül csak a *castel trosinoi*, *kercsi*, *niederstotzingeni*,¹⁶ *kircheimi*¹⁷ darabok tartoznak munkám körébe, míg a X. századba helyezett *birka*i páncéllapocskák¹⁸ már szibériai összefüggéseket árul el; a *valsgärdei* szögecselt, láncfonadékkal kombinált lemezes törzspáncél pedig az északgermán kultúrkör 7. századi képviselője.¹⁹

Még a *schretzheimi* (Bajorország) 630. sír teljes mellpáncélját kell itt megemlítenem,²⁰ amelyet 1938-ban Münchenben eredetiben tanulmányozhattam. A keskeny vaslapocskák félhold alakú bevágás nélküli, hossznegyszögű alakja és fűzőlyuk elosztása, a kunszentmártoni átlagos lemeztípusra emlékeztet, azonban egysablónú lapocskáival egyszerűbb konstrukciót mutat; alacsonyabb fokon áll mint a kunszentmártoni, tiszavasvári és a keresi komplikált összetevődésű, sok alak- és fűzőlyukváltozatot mutató páncél. Tehát a schretzheimi nemcsak fejlődési fokozati különbséget, hanem más kultúrkört is jelent.

A vaslapocskákból (lamellákból) összeállított páncélnak megfelelő magyar elnevezése nincs. Legközelebb járunk a helyes megjelöléshez, ha ezt a páncélfajtaát *zsindelepáncélnak* nevezzük el.

A zsindelepáncél és a pikkelypáncél meghatározásánál a szakirodalomban a legnagyobb bizonytalanság uralkodik. A páncéllapocskák mérete, alakja, felfűzési módja alapján, ugyanazon páncélnál is különböző eredményre jutottak. A méretbeli különbségek figyelembe vételével, a kisebb lapocskákat egyszerűen a pikkely-, a nagyobbakat pedig a zsindelepáncélokhoz sorozták, nem véve figyelembe a fűzőlyukak elosztását, számát, a felfüggesztés módját vagy a darab alakját. Méretbeli eltérések szerint nehéz a két páncéltípus közt határt vonni, mert a zsindelepáncélok (lamellás páncélok) a legkisebb dominó-alaktól a legnagyobb névjegykártya-formátumig minden változatban előfordulnak. Sokan a forma alapján döntöttek, nem törődve a nagysággal és a rögzítési móddal. Laufer tisztán a fűzési mód szerint különbözteti meg a pikkelypáncélt a zsindelepáncéltól. Előbbi csak az alapanyaggal fűződik össze, utóbbi pedig ezen kívül a szomszédos lemezekkel is.²¹ Thordeman, a két típus közötti megkülönböztetést abban látja, hogy az alapanyagra való felfűzés után, a pikkelyek alsó vége szabadon mozog, míg a zsindelepáncéloknál

¹⁶ Paulsen, P., Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen, Stuttgart, 1967, Abb. 62, 1–5.

¹⁷ Uo., 126. 1., 62. kép 7.

¹⁸ Thordeman, B.: Acta Arch. IV (1933), 127. 1., 11. kép 2; 5: Dschitigarinsk (Tobol-vídedék); 7: Turfán régió; 15: Csukes terület.

¹⁹ Acta Arch., X, 36., III–IV. t. (8. sír).

²⁰ Uo., 32., 3. j.

²¹ Laufer, Berthold, Chinese Clay Figures, Part I, Prolegomena on the History of Defensive Armor: Publications of Field Museum of Natural History. Anthropological Series, XIII, Chicago 1914, 259.

ez a vég rögzített és a fűzőnyílásokon át a darabokat egymással is összekötik.²² Az utóbbi osztályozás nem helyes, mert zavart okoz. A Thordeman által közölt pikkelypáncélok sorozatában is leliünk olyanokat, amelyeknek nemesak felső, hanem ellentétes alsó végét is lerögzítették.²³ Az általam közölt példák közt egyugyanazon páncélon mindkét fűzési móddal találkozunk.

A pikkely- és zindelypáncél fogalmának meghatározásánál a következő alapelveket vehetjük figyelembe:

1. Pikkelypáncél, ha egyes lapocskái, alakra, nagyságra tekintett nélkül csak az alapanyaggal függnek össze, de egymással nem. Ha egyes lapocskái, a fűzési módra tekintet nélkül: pikkely, korong, ovális alakú, címerpajzs, háromszög, négyszög, ötszög vagy más olyan formát mutatnak, amelyek a pikkelyes páncél-fajtára emlékeztetnek, feltéve, ha legnagyobb méretük a 4 cm-en alul van és félhold alakú kiképzésük nincs.

2. Zindelypáncél, ha az alapanyagon kívül egymással is összefüggnek szomszédos lapocskái, és méretük a 4 cm-nél nagyobb. Többnyire hosszénégyszögű formák változatai, amelyeknél az oldalél félhold alakú kiképzése általános. Ugyancsak gyakori a szögletek letompítása vagy lekerekítése a lapocskákon. A félhold alakú kiképzést mutató példányok még abban az esetben is idetartoznak, ha méretük a 4 cm-nél kisebb.

A kunszentmártoni törzspáncél első közlésekor (1933 februárjában), még nem ismertem az említett castel trosinói, keresi népvándorláskori páncélok lapocskáinak alakját, de a kísérő leletanyag alapján a keresi katakombasírból származó párhuzamokra, ezek összefüggésére már rámutattam.²⁴

Az utóbbi évtizedek alatt nagy számmal találtam a múzeumok anyagában és a publikációkban eddig fel nem ismert páncélrészleteket. Több esetben saját ásatásomnál tanulmányozhattam az avarkori zindelypáncélok szerkezetét. Az eddig összegyűjtött bőséges páncélananyag, a kunszentmártoni és a tiszavasvári törzspáncélok maradványaira támaszkodva, már elegendőnek látszik ahhoz, hogy az avarkori páncélokról összefoglaló képet nyújtsunk és a védőfegyverek történetéhez új adatokat szolgáltatassunk.

²² *Thordeman, B.*, Die asiatischen Rüstungen der letzten Sven Hedin-Expedition: Geografiska Annaler, 1935, 221.

²³ *Acta Arch.*, IV, 132., 20. kép 15, 18 – 19, 22 – 23, 26. sz.

²⁴ *Ósallány D.*, A kunszentmártoni avarkori ötvössír. Szentes, 1933, 39. – *Pósta B.*, Régészeti tanulmányok az Oroszföldön, II, 1905, 348.

I. AVARKORI PÁNCÉLMARADVÁNYOK

1. FERENC SZÁLLÁS (Csongrád m., makói j., M.), Kukutyin.

A kora-avar (VII. századi) temető 6 sírból állt, Szűcs Pál és Horváth József halmán terült el. Korábbi jelzése „Deszk O.” Rítusban, leletanyagban összefügg a Maros-vidéki fülkesírokkal.²⁵ Szeged, Múzeum.

5. sír (az 1938. évi feltárás 3. sírja). Mélysége 80 cm; benne bal oldalán fekvő, zsugorított elhelyezésű férfi csontváza, fejfel K-nek, lábakkal Ny-nak irányítva (I. tábla). Mellékletei: 1. A fejtől az alsó lábszárig húzódó, 84 cm hosszú, kétélű, egyenes, keresztvas nélküli *vaskard*. 2. A jobb térdre fektetve, egy sor, 8 lapocskából álló *páncélrészlet*. Mérete: 22,5 × 9,6 cm. A láb végénél lófej és birkafej voltak. A sír alja égetett, faszéndarabkákat és pernyét mutatott. A koponya és a jobb oldali combcsont a múzeumba került.

A zsugorítás kora-avar csontváznál szokatlan jelenség, de előfordulását a környéken több hasonló példa tanúsítja.

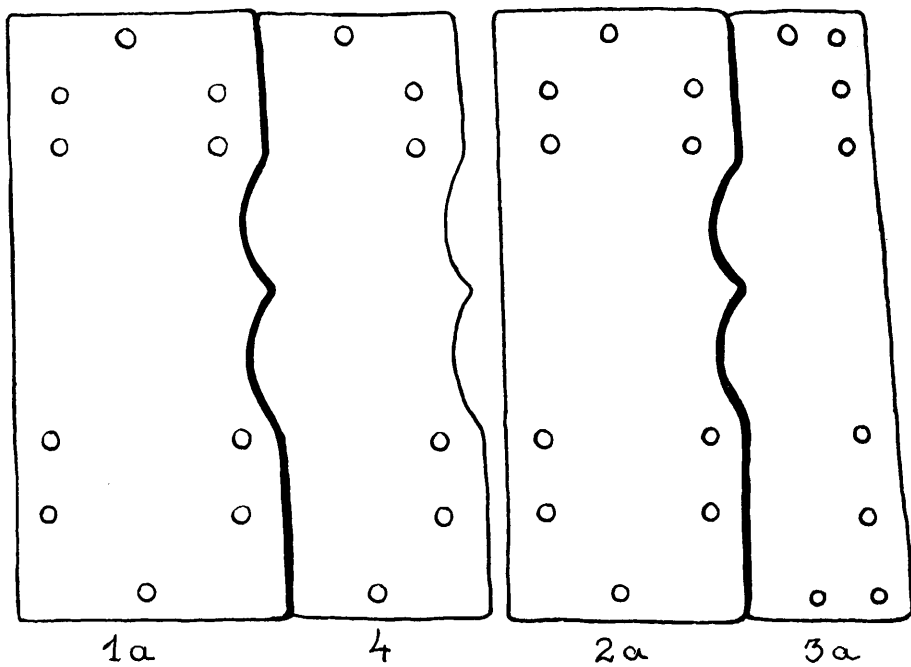
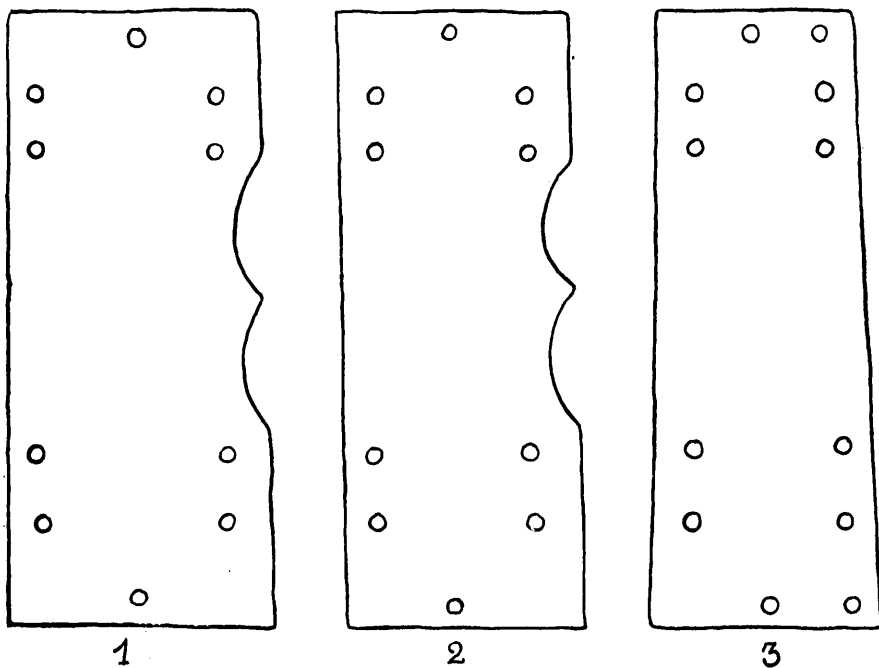
Az 5. sír páncélrészlete (II. tábla) az első olyan avarkori sírlelet Magyarországon, amelyet hitelesen feltárt sírban megfigyelni és fényképezni lehetett. Sajnos, sem ezt, sem pedig más sírlelet páncélmарadványát nem találtam eredeti helyén, és így a teljes mellpáncél rekonstrukcióját csak más páncéladatok alapján lehet elvégezni.

A páncél-sor leírása.

A páncél-sor a felső, töredékes szélével a térd felé irányult (I. tábla). A sorozat a bal mell páncélzatát mutatja. A lapocskák helyes beállítása a II. t. 1–8 alatt látszik. A sor hossza, a lapocskák együttes szélessége, a felső vonalon mérve 21,5, az alsó szélén mérve 22,5 cm. Egy-egy lapocskák magassága 9,7–9,6 cm.

A tábla felső szélét az 1–8 darabig 10–12 mm széles bőrszegély kíséri, melyet a hátlap felől hajtottak vissza. Hasonló bőrszegély-nyomok láthatók az alsó szélé mentén is és a 8. sz. lapocskák külső szélén. Lent 10–11, oldalt 12 mm széles a bőrsáv. A bőrszegély nyoma nemcsak a felület szélén látszik, hanem a hátsó lap szélén is, fent 11–12, lent 12–13 mm szélességben. Az 1. sz. lemez bal oldali szélén sem felül, sem alul nem látszik szegélynyom, bőrszegély, tehát a páncél-sornak erre felé folytatása volt. A 8. sz. lemez külső szélén alul kb. 12 mm széles a szegélynyom. A bőrszegély a felső, az alsó és a jobb külső szélén végigfutva, bőrkeretbe foglalja össze a páncéllapocskákból álló táblát. Az 1. sz. lemez szélétől kezdve durva vászon húzódik végig a lapocskák felületén, de ez sehol sem megy rá a bőrszegély lenyomataira. Az 5. sz. lapocskán pedig finom, sűrűszövésű vászon maradványa rétegződik rá a durva vászonra. A páncél-táblának durva vászon behuzata volt, amelynek szélét három oldalon bőrszegély alá foglalták. Nincs kizárva a kettős

²⁵ Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest 1956, 115. lap, 290. sz. — Csallány D.: Folia Arch. I–II (1939), 122. ff.

1. kép. Ferenczszállás 5. sír, kora-avar mellpáncél lapok típusai. 1, 1a (= II. t. 1); 2, 2a (= II. t. 7); 3, 3a (= II. t. 8); 4 (= II. t. 2).

vászon behúzás sem. Ugyanúgy jártak el az egy darabból álló szőrösbőr alappal is, amelyre a lapocskákat fűzték fel. A fűző anyaga sem bőrszinór, sem sodrott fonal nem volt, mert különben alakjának, felerősítés módjának nyoma maradt volna. Valószínűleg bélhúrt használtak a felfűzéshez.

A lemez-sor a bal oldaltól a középig, tehát a 8. sz. darabtól az 1. sz. példányig lépcsőzetesen emelkedett. Az egyes darabok közt méretbeli és alak szerinti eltérést találunk. Így

	hosszúság	szélesség	vastagság
1. sz.	9,7	3,8–4	0,3–0,4
2. sz.	9,7	3,9–3,9	0,3–0,4
3. sz.	9,7	4 ?–4	– 0,4
4. sz.	–	3,5 –	0,4–
5. sz.	9,6	– 3,7–	– 0,4–
6. sz.	9,6	3,4 –	0,3–0,4
7. sz.	9,6	3,4–3,7	0,3–0,4
8. sz.	9,6	2,9–3,6	0,3–0,4 cm.

A II. t. 1 (= 1. kép 1, 1a). A bal oldali páncélsor belső zárólapja. Valószínűleg nem ez volt eredetileg a sorozat utolsó tagja, mert hiányzik róla a szélső példányokra jellemző fűzőlyuk-többség és a bőrszegély lezáródás lenyomata. A nyolc összefüggő páncéllap kiszakítása így szándékos volt, mert nem egy teljes bal oldali páncéllap-sort helyeztek sírba. A lapocska alakja szabálytalan téglalap, jobb szélén kettős félhold alakú kivágást mutat. A fűzőlyukak száma 10. Elhelyezésüket az 1. kép mutatja. A lemez alsó és felső vége rögzített, a felső nyílásnál a lekötés a felső szélén át történt, a zsinór vájulatának nyoma megfigyelhető. Az oldalszél fűzőnyílásai párosával helyeződnek el és egymással szembenéznek. Az 1. számú lemez jobb széle a 2. számú lapocska bal szélét mintegy 1 cm széle csíkban takarja (II. t. 1–2, 1. kép 1a és 4). A kettős ívű kivágás a felső szélhez, nem pedig az alsó végéhez áll közelebb. A lapocska hátsó oldalán a bőralap barnásfekete, a felületén, a felső és az alsó szélén, ugyanennek a bőralapnak felhajtott, 0,9 cm széles szegélynyoma látszik. Ez a szegélynyom már nem található a jobb és a bal szélén.

A II. t. 2 (= 1. kép 4) és 3. számú darabok méretei nagyjából az 1. számúéval egyezőek és azonos típust képviselnek.

A II. t. 4–6. és 7. (= 1. kép 2, 2a) alatti példányok keskenyebb méretűek. Együttes mérete a négy példánynak 10 cm széles, az alsó szélén mérve, ugyanannyi mint az 1–3. lapnak összesen. A félhold alakú bevágások, a fűzőlyukak elosztása az előzőkkel egyezőek. Az 1. számú darabnál említett bőrszegély ezeken is áthúzó-dik. Mindkét oldalán a bőrnyomok, felületén a durva- és finomvásznon lenyomatai láthatók.

A II. t. 8 alatti lapnál (= 1. kép 3, 3a) már hiányzik a kettős ívű bevágás, szélei egyenesek, alakja rombikus, lefelé szélesedő. A sorozat szélső, külső darabja. Három szélén jól látszik a bőrszegély lenyomata. Ennek a páncéllapocskának már 12 fűzőnyílása van, egy-egy a jobb felső és az alsó sarokban, az oldal felé eső szélén.

A lapocskák méretük alapján három típust képviselnek. Az elsőhöz a II. t. 1–3 (= 1. kép 1, 1a és 4) darabok tartoznak. Ezek hossza átlag 9,7, Sz. 3,8–4, V. 0,3–0,4 cm. Szélesebb lemezfajta képviselnek. Egy mm-el hosszabbak és több mm-el szélesebbek, mint a 4–7. számú darabok.

A második típus átlagos H. 9,6, Sz. 3,4–3,7, V. 0,3–0,4 cm. A II. t. 4–7 (= 1. kép 2, 2a) számú sorközi darabok számíthatók ide. Keskenyebb fajtájúak.

Együttes szélességük 9,9 cm, tehát ez a négy lapocska (4–7) olyan széles, mint az első csoport három lemeze (1–3) együttvéve.

A harmadik típus egyedül áll, mint legkeskenyebb szélső darab (II. t. 8 = 1. kép 3, 3a). A többitől abban is különbözik, hogy felső és alsó jobb sarkában egy-egy fűzőlyukkal több van, 10 helyett 12. Az alsó páncélsor kezdő és befejező lapjára mindig jellemző ez a többletlyuk, mely a bórsegély és alapananyag lekötésénél jutott fontos szerephez.

A nyolc lapocska együttes táblamérete $9,6 \times 20,5 \times 9,6 \times 22,5$ cm. A darabok keskenyebb vége azt mutatja, hogy ez az él volt a páncélrészlet felső vége, a szélesebb vég pedig az alsó részhez tartozott. A nyolc lapból álló páncélsor: a mellpáncél bal oldali sorozata, melynél a jobb oldali záró lapocska és a mellpáncél többi része hiányzik. Tehát a nyolc lap sírbatétele csak jelképes volt. A lapocskák mindkét végén való rögzítése, a 8. számú egyenes szélű darabnak pótfűzőnyílásai azt mutatják, hogy a bal oldali páncélhoz, és valószínűleg az alsó sorhoz tartoztak a darabok. A 8. számú egyenes szélű példány a bal mellrész külső szélén, a 7–4. számú keskenyebb darabok a sorban mellette, a mell domborodó külső felén, a 3–1. alatti széles lapocskák pedig a bal mell közép részéig húzódtak. A lemez sor így $? + 3 + 4 + 1$ darabból tevődött össze. A sorközi példányok mérete, száma egymással arányban áll. A sor kifelé befejezett, de befelé a 4. befejező darab hiányzik. Ennek méretei azonosak voltak a II. t. 1–3 (= 1. kép 1, la, 4) alatti példányok méreteivel. A hiányzó zárólap mintegy 3,1 cm-el hosszabította meg a páncélsort, amely ennek a lapocskának betudásával kb. 25,6 cm szélességet tett ki.

A bal és a jobb oldali lamellák egymástól különálló egészet, táblát alkottak; ezek $25,6 + 25,6 = 51,2$ cm-t tettek ki és így egy sor $9 + 9 = 18$ lapocskát tartalmazott. A maradványok alapján nem lehet eldönteni, hogy a sorozatunk feletti lemez sorok lapocskái azonos méretűek-e, alsó végük rögzített volt-e, vagy nyitott? A fentebbi sorok lemeztípusai valószínűleg egyeztek az alsó soréval.

Az egymás felett álló lamellásorok valószínűleg egymástól függetlenek voltak és bőrfoglalt táblákat alkottak. A mellpáncélt elől nyitott bőrmellényre fűzték fel, és a bal és jobb oldali sorokat a többletfűzőnyílásokon át húzott bőrsínórok segítségével kötötték egymáshoz.

A sorok számára csak következtetni lehet. Négy–hat sorral számolhatunk, 35,4, 44, és 52,6 cm-es magasság mellett. Mivel a lapocskák felső vége keskenyebb, így valószínűleg a lapocskák száma is soronként felfelé menően fogyott. A mellpáncél maximális lamellaszáma 6 sort alapul véve 108 darab lehetett.

A páncél felépítését, illetőleg felfűzését az alapra, és összefűzését a zsindeyszerűen egymás mellé helyezett daraboknak: a bal és a jobb alsó és külső lapocskáknál kezdték el. A széleket mindenütt bőrrrel leszegték.

A Ferencszállás 5. sír páncélmaradványa (II. t., 1. kép) alapján rekonstruált mellpáncélt a II. fejezetben mutatom be.

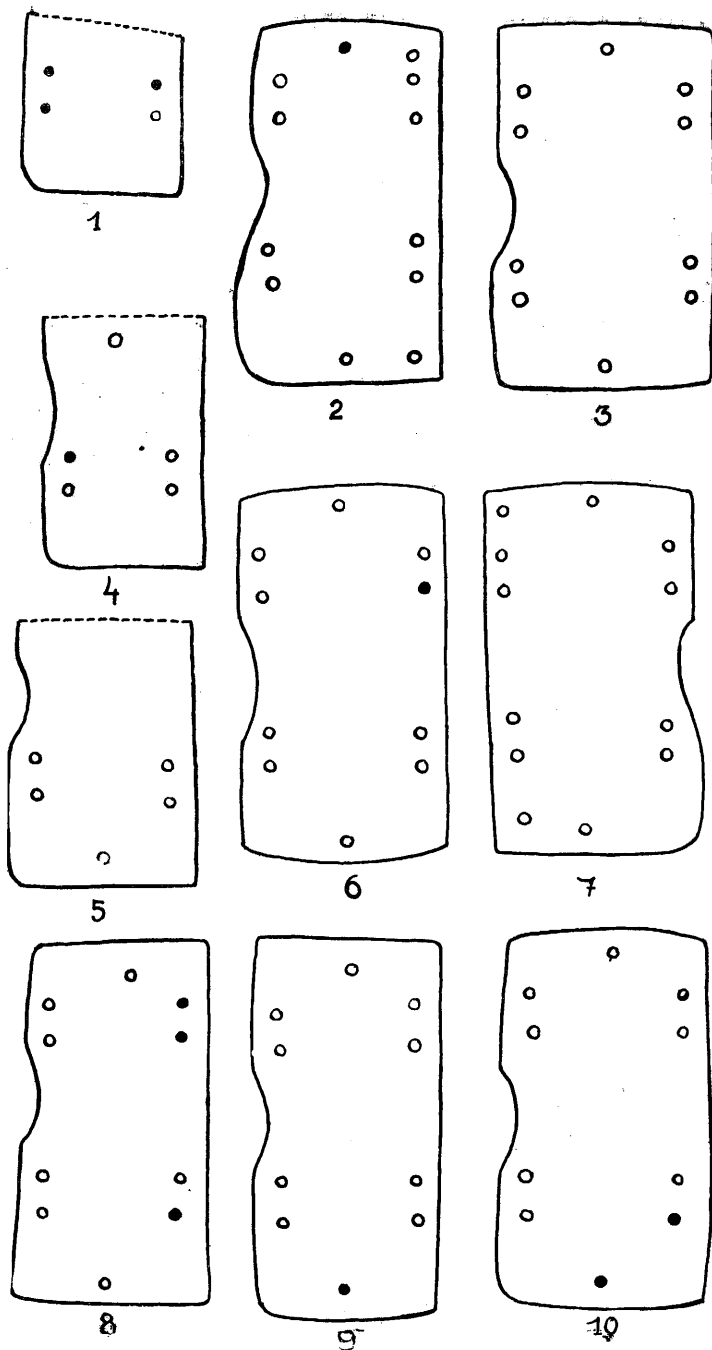
2. KLÁRAFALVA (Csongrád m., makói j., M.)

A község déli szélén levő földháton, Barna István szántóföldjén, 6 sírből álló kora-avar temetőt tártam fel 1937-ben (G. jelzésű temető). Publikálatlan.²⁶

Szeged, Múzeum.

1. sír. Férfi csontváza, lábbal DNy-nak feküdt. A mellén rendszertelenül szét-szórva, másodlagos helyen 8 darab páncéllapocska volt (III. t. 1–8, 2. kép 2–3, 5–10).

²⁶ Csallány D., Arch. Denkm. 143. lap, 502. sz.

2. kép. 2-3, 5-10 (= III. t. 2, 4, 7, 1, 3, 6, 5, 8): Klárafalva G. 1. sír. Kora-avar jobb oldali páncéllapocskák rajza; 1, 4 (= IV. t. 6-10): Szatymaz- (Szeged-) Fehértó A 356. sír. Két páncéllapocska a jobb oldalról.

A ferencszállási páncélrészlethez hasonló elvek alapján épült fel a klárafalvi mellpáncél is, a nyolc lapocskából álló részlet tanúsága szerint. Valószínűleg az alsó páncélsorhoz tartoztak, legalábbis erre lehet következtetni a mindkét végén rögzített lapocskák figyelembevételével. Valamennyin félhold alakú kiképzést látunk. A daraboknál méretbeli eltérések vannak. Az analógiák alapján, a szélesebb példányok a test középvonalához közelebb, a keskenyebb lamellák pedig az oldalhajlás felé kaptak a sorban helyet. Az alapanyag itt is bőr volt. A lemezek felületét vászon fedte és a sor négy szélét bőrszegéllyel fűzték le. A 8 lapocska összefüggő sorozatot alkotott, mégpedig 1 db a bal sor zárólapja volt, a többi hét pedig a jobb oldali sor tartozéka, középtől a jobb széle felé. A jobb szélső, egyenes szélű zárólap itt hiányzik. A lapocskákon 10 fűzőnyílást találunk, a bal és a jobb oldali középső zárólapokon (III. t. 3 = 2. kép 7, és III. t. 2 = 2. kép 2) pedig a belső sarkokon két-két fűzőnyílással többet. Az ezeken áthúzott bélhúrokkal kötötték össze a jobb és a bal mell páncélsorának két középső zárólapját. A jobb és bal oldali sorokat külön-külön bőrtáblába foglalták és az egész mellpáncélt az ilyen bőrtáblákba foglalt mellaal-sorokból építették fel.

A lapocskák egyenként:

	hosszúság	szélesség	vastagság
III. t. 1 (= 2. kép 6)	H. 7	Sz. 3,8–3,7	V. 0,3
III. t. 2 (= 2. kép 2)	6,8	3,5–3,7	0,3
III. t. 3 (= 2. kép 7)	6,9	3,9–3,8	0,3
III. t. 4 (= 2. kép 3)	6,8	4 –4,2	0,4
III. t. 5 (= 2. kép 9)	7	3,5–3,4	0,3–0,4
III. t. 6 (= 2. kép 8)	6,7	3,4–3,5	0,3
III. t. 7 (= 2. kép 5)	—	3,3	0,4
III. t. 8 (= 2. kép 10)	6,9	3,7–4	0,4 cm.

Amint látjuk, a lapocskák méretbeli eltéréseket mutatnak. Legkisebb az ingadozás a vastagsági méretekben. A hosszúsági méretek a 6,7–7 cm közt változnak. A szélességi méreteknél nincs két azonos méretű lapocska. A méretek szinte skálászerűen 3,3-tól 4,2 cm-ig nőnek. Ezzel a méretbeli változással a ferencszállási lapocskáknál is találkozunk, ahol a keskenyebb típusok az oldal felé, a szélesebb lemezek pedig a közép felé foglaltak helyet. A klárafalvi páncéllapocskák esetében is hasonló elvet kellene várnunk. Valószínűleg nagyjából ez így is volt. Tehát a sorközi példányoknál a szélesebb darabok a közép felé (III. t. 8, 1, 4), a keskenyebb lemezek az oldalszél felé (III. t. 5, 7, 6) foglalhattak helyet (3+3 db). Valamennyi ezek közül a jobb oldali sorhoz tartozott, félhold alakú kiképzésével a test jobb oldala felé nézve. A hetedik darab a jobb oldali sor középső zárólapja (III. t. 2 = 2. kép 2) keskeny típust képviselt a várható szélesebb példány helyett. Bizonyára a sorozat közép felé való lezárása nemcsak sablonos példányok bekötésével történt, hanem ebbe belejátszott a rendelkezésre álló hely szűk vagy tág volta is. Ezzel ellentétben a bal oldali középső zárólap (III. t. 3 = 2. kép 7) szélesebb példányt képvisel.

A nyolc lapocska leszakítása egy mellpáncélról logikusan úgy történhetett, hogy a páncél jobb vagy bal oldali alsó sorából hasítottak ki egy nyolc tagból álló sorozatot, esetleg teljes táblasort. Azonban itt egy példányt a bal oldali sorból, hét példányt pedig a jobb oldali lemezsorból szakítottak ki. Ez a mesterséges kiszakítás nem volt tetszőleges, hanem a nyolcas példányszámhoz volt kötve, mint Ferencszállás esetében is történt. Mindkét esetben szimbolikus célkitűzéssel.

A fűzőnyílások a felső véghez közelebb vannak, mint az alsó szélhez. A III. t. 3 alatti darab felső, alsó és bal szélén bőrszegély lenyomata látszott, úgy a felületén, mint a hátsó lapján. A bőrsáv szélessége mindkét lapján 0,9 – 1,1 cm. Alul szőrös bőr látszik, amely a szegélyt nem borítja és színben is ettől elüt. A felületen a vászonlenyomat csak nehezen vehető ki. A bal felső és alsó sarokban látható pótfűzőnyílás azt mutatja, hogy ez a darab a bal oldali alsó páncélsor középvonalbeli záródarabja. A félhold alakú kiképzés a többivel szemben ellentétes elhelyezésű. A III. t. 2 alatti példány felülete kissé domborodik. Az előző példánynak ellenkező oldali, jobb oldali párja; a fűzőnyílásai azonos elrendezésűek, csupán méretbeli eltérés van a két darab között. Az aláhajtott bőrszegély lenyomata három részen látszik, csak a félhold alakú kiképzésen szélén nincs meg. Felületén a vászonlenyomat jól látható. Alul bőr volt. Mindkettő a bőrszegély alá lehetett bedolgozva. A jobb oldali alsó páncélsor középvonalbeli záródarabja volt. A III. t. 4 alatti példány felülete kissé domborodó. Felső szegélyén bőrnymok látszanak, amelyek valószínűleg az alsó szélén is végighúzódtak. A III. t. 1. számú darab felső széle ívelt, nem egyenesre vágott. Fűzőlyukainak száma 10. Felületén és alulsó oldalán bőrnymok vehetők ki. A III. t. 8. sz. lemez töredékes. Az oldalélen vászon, alulsó lapján bőrnym vehető ki. Ugyanígy látjuk ezt a III. t. 5, 7, 6. számú példányoknál is. A bal és jobb oldali sorozat két zárólapjának (III. t. 3 és 2) bőrszegélye ellentétes elhelyezésű.

A III. t. 3. sz. nélkül, a jobb oldali sorozat együttes szélessége 21,1 cm. A hiányzó egyenes szélű, jobb oldali szélső darabbal együtt, ennek a táblának szélessége 23,7 cm lehetett. A széles darabok befelé, a keskenyebbek kifelé kaptak helyet. A sor méretkülönbségeit kiegyenlítővel szabályozták.

A klárafalvi páncélmardványok alapján, a mellpáncél megépíthető. Rekonstrukciót a II. részben mutatom be. Egy jobb oldali sorozat (egyenes szélű, keskeny, pótfűzőnyílásos darab + három keskeny sorközi példány + három széles sorközi lapocska + egy keskeny zárólap a középről) 8, a bal oldali sorral együtt 8 = 16 lamellából állott. Magassága, 5 sort alapul véve, mintegy 32 cm és 80 lapocskából állhatott.

3. SZATYMAZ- (korábban Szeged-) Fehértó, A jelzésű avarkori temető.

A temető 376 sírból áll,²⁷ anyaga publikálatlan. Lamellás páncélmardványok a 32., 49., 63., 220., 356., 368. sírból ismeretesek.

Szeged, Múzeum.

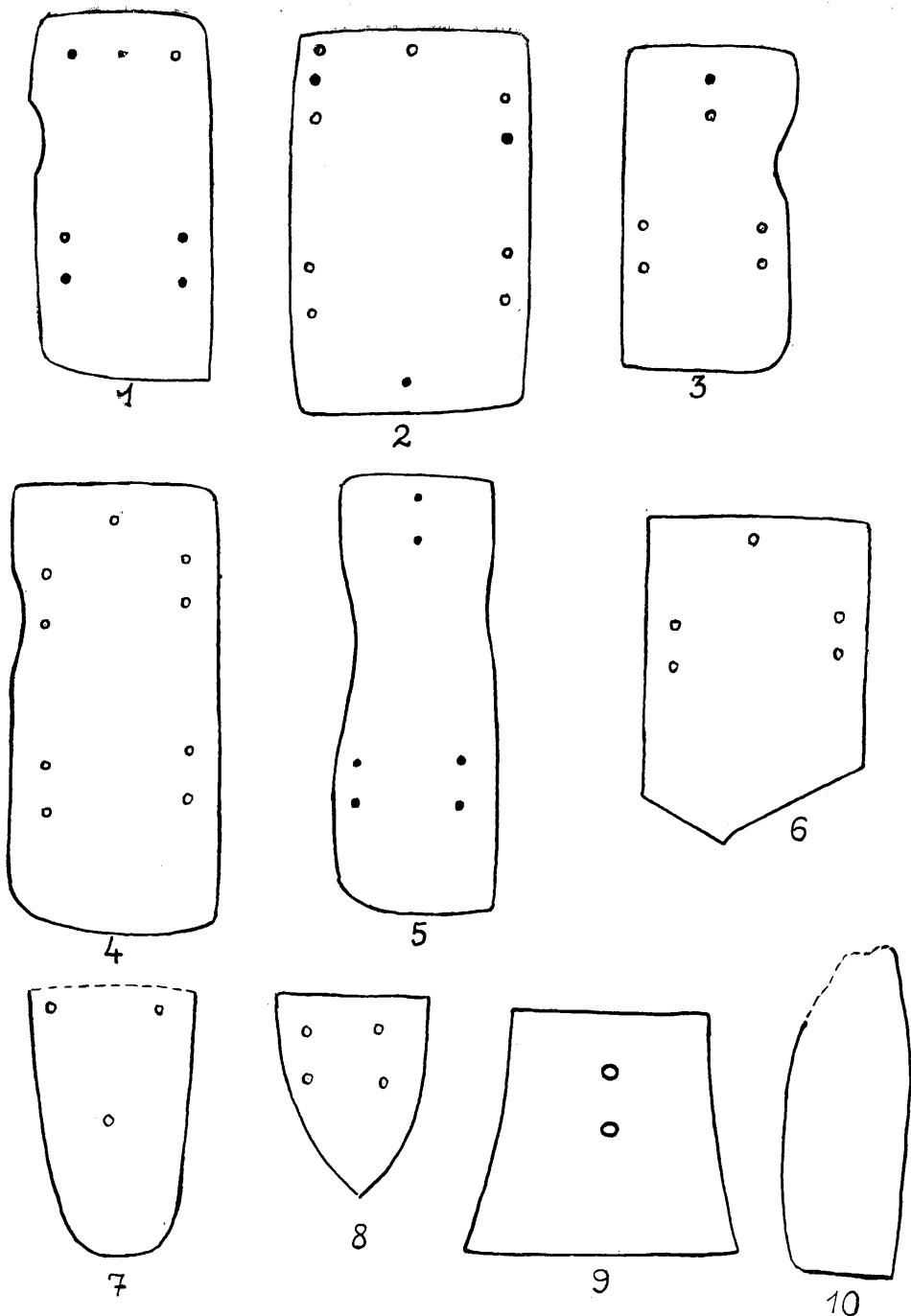
32. sír. Páncéllapocska töredéke.

63. sír. Férfi csontváza mellől *páncéllapocska* (IV. t. 1 = 3. kép 4), másodlagosan csiholóvasnak felhasználva, rározsdásodva kovakövek kíséretében ijlemez stb. kerültek elő.

A páncéllapocska jobb oldali sorközi példány, nyilvánvalóan nem az alsó sor darabja. A siranyag idejét a VII. század végére határozhatjuk meg. A IV. t. 5 = 3. kép 7 alatti darab szokatlan lyukelosztása és töredékessége folytán alakjában és elhelyezésében közelebről nem határozható meg. Valószínűleg az oldalszél lapja, mivel a félhold alakú kiképzés róla hiányzik. Lefelé keskenyedő formája, a lapocska téves, fordított elhelyezéséből eredhet. A közepén elhelyezett fűzőnyílásra, más leletek páncéljánál adódik példa, többnyire a félhold alakú bevágás irányában fordul elő.

220. sír. Mellékletei: Orsógomb, vaskés, 3 db *páncéllapocska* vaslemezből, összerozsdásodott csomóban (IV. t. 2–4 = 3. kép 1–2), hozzátartozó *láncpán-*

²⁷ Uo., 191. lap, 860. sz.

3. kép. 1-2 (= IV. t. 4, 2-3): Szatymaz- (Szeged-) Fehértó A. 220. sír; 3 (= V. t. 9): Uo., 368. sír; 4, 7 (= IV. t. 1, 5): Uo., 63. sír; 5 (= V. t. 10): Klárafalva B. 60. sír; 6 (= VIII. t. 11): Szatymaz (Szeged), Fehértó A. 49. sír; 8 (= VIII. t. 7): Kiszombor F. 20. sír; 9-10: Szeged-Átokháza.

cél-szemecskékkel, amelyek együttesen a bal mellen feküdtek, üvegpasztta gyöngyök továbbá csonteszköz. Női csontváz mellékletei, amelyek a VII. század második felébe sorozhatók.

Az összerozsdásodott páncéllapocskák nem az eredeti helyükön voltak, hanem másodlagos elhelyezésben: a bal mellről kerültek elő, jóllehet ezek a jobb mell páncélsorához tartoztak. A 3. kép I alatti darab kissé deformálódott, de észrevehetően sorközi keskeny példány, amely alsó végén nem volt rögzítve. A 3. kép 2 alatti forma két példányban van meg. A fűzőlyukak távolsága az előzőével összevág, így egy mellpáncél sorozatához tartoztak. Az egyenes oldal és a felső sarokban látható többletnyílás mutatja, hogy a sor, valószínűleg a jobb alsó sor külső zárólapja volt. Az ugyanilyen második darab pedig egy sorral felette lehetett. A láncpáncél-szemecskék az alsó sort toldhatták meg lefelé, hogy a hasrészeket is páncél védje.

356. *sír*. Összerozsdásodott tömegben, több *páncéllapocska* (IV. t. 6–9, 10 = 2. kép 1, 4) került felszínre. Az alaktalanná vált lemezek tömegéből, a nehezen kivehető fűzőnyílások mellett, nehéz lenne a IV. t. 6–9, 10 alatti lapocskák alakját hitelesen rekonstruálni. A felületet finom szövésű vászon maradványai fedték. A 2. kép 1. és 4. alatti lemezrajzok tanúsága szerint, a jobb oldali mellpáncél egyik sorának példányai, amelyek közül az 1. alatti töredék egyenes oldalszélével szélső zárólapot mutat. A 7. számú lapocska csak részben nyújt felvilágosítást, de sem a páncélsor, sem a teljes páncél alakjának összeállítására nem alkalmas.

368. *sír*. Női csontváz, mellékletei: bütykös paszttagyöngyök, orsógomb, lánc, vaskarika, csonteszköz, *páncéllapocska* (V. t. 9 = 3. kép 3). A leletmellékletek a VII. század első felébe tartoznak. A lapocska a bal mell sorközi darabja, a bal szél felé néző félhold alakú kiképzéssel. A női sírba mint relikvia (kegyeleti emléktárgy) került, a páncélt a férfi hozzátartozó hordta. A lemez felületén vászonlenyomat vehető ki.

49. *sír*. Mellékletek: vaskés és 1 *páncéllapocska* vasból (VIII. t. 11 = 3. kép 6). Valószínűleg a VII. század végétől származó darab. Az eddig tárgyalt példányoktól elüt. Nem alkalmaztak rajta félhold alakú kiképzést az oldalszáron, hanem az alsó végét egyenetlenül csúcsosra vágták. Ez bal oldali sorközi darab, összefűzés után a mellpáncél érdekes cikcakkos alakot kap. Rézsütös szélei helyettesítik a félhold alakú kiképzést.

Mivel a jobb oldali lapokat a bal oldalival ellentétes formában alakították ki, így a mellpáncélsorok itt rekonstruálhatók (II. fejezet).

A Fehértő A temetőben, a következő sírokból ismerünk *láncpáncélok*at: 25., 35., 50., 136., 148., 240., 253., 371. sírből.

4. *DESZK* (Csongrád m., szegedi j., M.), D. jelzésű temető, Simon Józsefné halmán, kora-avar és VIII. századi avar temetkezési réteggel (25 sír).²⁸

Szeged, Múzeum.

175. *sír*. Fiatal férfi csontváza. Mellékletei: sima ezüst szíjvégek, csiholóvasnak használt *páncéllapocska* (V. t. 11 = 4. kép 5),²⁹ hozzározsdásodott kovadarabbal; vaskés, vascsat, vaszabla, kengyelvas, két lófej, egyiknél zabla, marha- és birka-csontok.

A páncéllapocskát, a hozzározsdásodott kovakő tanúsága szerint, tűzcsiholásra

²⁸ Uo., 103. lap, 212a. sz. – *Csallány D.*, A Deszk D. számú temető avar sírjai. – Les tombes avars du cimetière de „Deszk D”: Arch. Ért. IV (1943), 160–173.

²⁹ Uo., AE., a 175. sír páncéllapja, 165. lap, XXVII. t. 12. Másodlagosan csiholóvasnak használták.

használták fel. A lemez formája, a rajta látható fűzőlyukak azt mutatják, hogy egy mellpáncél bal oldali sorközi darabja volt (4. kép 5). Mostani felhasználása csak másodlagos. Erősen rongált, forradásos töredék. Szokatlan a fűzőlyukak száma, elosztása.

A kora-avar temetkezési réteghez tartozott, amely I. Iustinianos két bronz-érmével kísért.

101. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 31 szem dinnyemag alakú üvegpasztagyöngy, faragott tütartó csontból, agyagorsógomb, bronzcsat, agyagedény, a far alatt *páncéllapocska* vaslemezről (VIII. t. 9–10).³⁰ Tulajdonképpen két páncéllapocska forrt össze, amelyek közül a nagyobbik képe van meg, mert a kisebbik a hátsó lap szegélyéhez formátlan szeletben tapad (4. kép 6 alatti töredék). A fűzőnyílások rajtuk nem figyelhetők meg, ennek folytán helyük a mellpáncél-sorban nem állapítható meg.

A késői avar női sírba ez mint relikvia, a férfi hozzátartozó páncéljából kerülhetett elő.

5. *VEDRESHÁZA* (Csongrád m., szegedi j., M.), Hódi Erzsébet földjén. Griffes-indás csoportú övveretekkel jellemzett temető (85 sír).³¹

Szeged, Múzeum.

17. *sír.* Késői avar (IX. századi) bronzveret-garnitúra, vaskés, birkafej és birkaesontok, *páncéllapocska* vasból, egyik lapján szövetmaradékkal; H. 4,3, Sz. 2,5 cm.

6. *SZEGED* (Csongrád m., M.), Kundomb, a rendezőpályaudvar melletti avar-kori temető (319 sír).³²

Szeged, Múzeum.

23. *sír.* *Páncéllemez* vasból, teljes felületén vászonlenyomattal.

80. *sír.* Avarkori női csontváz, lapos orsókoronggal, gyöngycsöngős bronz fülbevaló-párral, üvegpasztagyönggyel, melyek közt bütykös-sávós típusú is van, valamint vaslemez, amely *páncéllapocska* (4. kép 11) töredéke. Bal oldali sorközi darab, amely a VII. század második felébe sorozható. A páncéllapocska relikviaként került a sírba.

116. *sír.* *Láncpáncél* több karikájának töredéke női sírból.

7. *KISZOMBOR* (Csongrád m., makói j., M.), Hosszúhát, G. jelzésű avar temető (27 sír).³³

Szeged, Múzeum.

20. *sír.* Férfi csontváz mellékletei: vaskés, vascsat, bronzcsat, *páncéllapocska* töredéke vasból (VII. t. 10).

8. *KISZOMBOR* (Csongrád m., makói j., M.), Lőrincz József halmán, F. jelzésű avar temető (13 sír).³⁴

Szeged, Múzeum.

³⁰ Ua., 168. lap, XXXI. t. 5 (101. sír). Két összerozdásodott páncéllapocska női sírból, mint kegyeleti emléktárgy.

³¹ Arch. Denkm., 214. lap, 1044. sz.

³² Uo., 192. lap, 864. sz.

³³ Uo., 143. lap, 495. sz.

³⁴ Uo., 143. lap, 497. sz.

20. *sír.* Késői avar női sírból származó, *pikkelypáncélból* eredő vaslapocska (VIII. t. 7 = 3. kép 8). Alakja háromszögű, oldala kifelé hajló, két-két fűzőnyíláson át varrták fel az alaphoz és a szomszéd pikkelyhez. Jobb és bal oldali változatai lehetnek. A sírba relikviaként került. Rekonstrukcióját a II. fejezetben mutatom be.

9. *KISZOMBOR* (Csongrád m., makói j., M.), a Rónay-féle föld halmán, O. jelzésű kora-avar temető (7 *sír*).³⁵
Szeged, Múzeum.

1. *sír.* Férfi csontváz. Mellékletei: Háromélű vasnyílhegy, vascsat, vaskés, visszacsapóíj csontlemezei, ajzószarv, a jobb térd táján magasabb földrétegben csiholóvasként használt 3–6 mm vastag *páncéllapocska* töredéke (VI. t. 9). A fűzőlyukak nem vehetők ki, mindkét lapját vászonlenyomat borítja.³⁶ A táblán fordítva áll. A keskenyebb vége töröttnek látszik. Jelenlegi H. 5,8, Sz. 2,3–2,9 cm. Háta vastagodó, homorú éle vékonyabb.

2. *sír.* Férfi csontváz. Mellékletei: Gömbös aranyfülbevaló, Phokas aranyérem, üvegpsztagyöngy, vascsat, koporsókapocs, csonttűtartó, kétélű vaskard, teljes lócsontváz, marhafej, lófej, 2 birkafej, kutyafej, ezüst lószerszámdíszek, vaszabla, vascsat, 2 kengyelvas, a combcsontok közt összerozsdásodott *láncszemek*³⁷, amelyek mint a láncpáncél kiszakított töredékei kerültek a sírba. Egy-egy szem átmérője 1 cm. Késpengeszzerű vastöredék, 2 bronzkarika, 2 tartófül vasból, a bal combcsont külső oldalán, amelyekhez *vaslemez*³⁸ és kovakő tapad. A lemez páncéllapocska töredéke. Ugyanitt 5 db 4 cm hosszú, domborodó *vaslemez* töredéke³⁹, amelyek *pikkelypáncél* részeinek bizonyultak, továbbá vasár heverték egy esomóban (ezüstlemez borítású tarsolyban?); vastöredék, szögfej, vászonnal borított két vaskarika, ezüstsíjvégek, karika alakú bronzcsat.

Az 5 db *páncélpikkely* szokatlan formát képvisel. Két vége rögzített, körülötte a vaslemez lapított, amely az alsó vég körül kiszélesedik. Pálcatszerű kidomborodás tölti ki hosszában a teret. A pikkely csak az alapanyaggal függött össze. Az egymás mellé és fölé helyezett sorok dudorai védték a mellett. Úgy látszik, hogy a kiszombori előkelő férfinak: lamellás, lánc- és pikkelypáncéla volt.

A pikkelypáncél rekonstrukcióját a II. fejezetben mutatom be.

10. *KLÁRAFALVA* (Csongrád m., makói j., M.), belterület, Tóth Péter és özv. Molnár Ignácné telkén, B. jelzésű temető (17 avar sírral).⁴⁰
Szeged, Múzeum.

60. *sír.* Férfi csontváz. Mellékletei: Lófej, lábszárak és paták, egy tömegben ötvösszerszámok és bronzlemez hulladékok, nagyszíjvég bronzlemezből, nyílhegyek, csatok, vaskarika, íjcsontok, ajzószarv, csiholóvas kovával, kissíjvégek, rosszezüst övdíszek, bronzlánc töredéke. A csiholóvasnak használt *páncéllapocska* (V. t. 10 = 3. kép 5) a jobb mell sorközi darabja. A fűzőlyukak elhelyezése nehezen vehető ki. A sírlelet a VII. századot mutatja.

11. *KLÁRAFALVA* (Csongrád m., makói j., M.), Kukutyin, Faragó Márton halmán (Deszk G. jelzésű), kora-avar temető 55 sírral.⁴¹ Szeged, Múzeum.

³⁵ Uo., 143. lap, 499. sz.

³⁶ *Csallány D.*: Folia Arch. I–II (1939), 143., V. t. 5.

³⁷ Uo., III. t. 14.

³⁸ Uo., III. t. 8.

³⁹ Uo., IV. t. 28–32.

⁴⁰ Arch. Denkm., 144. lap, 503. sz.

⁴¹ Uo., 144. lap, 506. sz.

39. *sír.* Fülkesír, férfi csontvázával. Mellékletek: Lemezes bronzszióvég, gyönös lemeztöredék aranyozással, vaskés, lemezdisz, kengyeltöredék, *páncéllapocskák sorozata* (V. t. 1–8 = 4. kép 7–10). A páncélsor 8 lapocskából áll, a mell jobb oldali sorközi típusait képviseli. A lemezek keskenyek, szélességi méreteik azonosak. A sorozat mindkét zárólapja hiányzik. A fűzőlyukak száma valószínűleg 11. A 8. számú példány töredékes, hiányos, feltehetően a közép zárólapja, azonban a csonka darabon a többletfűzőlyukak nem láthatók. A félhold alakú kiképzés kicsiny. A lapocskák együttes Sz. 8,2, H. 8,1–8,4 cm. A hosszúsági méretekben változatokat találunk. A ferencszállási sorozatnál egy tábla 25,6 cm széles lehetett, itt a klárafalvinál a maradvány mindössze 8,2–8,4 cm széles. Egy lemez szélessége átlagosan 1,6 cm. A jobb oldali sorozat tehát a zárólapot is számítva 25,3 cm széles lehetett és mintegy 26 lapocskát foglalt magába.

A klárafalvi mellpáncélt (V. t. 1–8), a II. fejezetben állítom helyre.

7. *sír.* *Láncpáncél.*

12. *KLÁRAFALVA* (Csongrád m., makói j.), Kukutyin, B. Horváth András halma (Deszk I. jelzésű). Kora-avar temető.⁴² Szeged, Múzeum.

8. *sír.* Kora-avar férfi csontváza (1938. évi ásatás). Mintegy 8 *páncéllemez* részben töredékes állapotban (VI. t. 1–8 = 4. kép 4).

A VI. t. 4 alatti teljes példány mérete: H. 12, Sz. 1,6–1,9–2,1–1,6, V. 0,3 cm. A fűzőlyukak száma 10, két vég rögzített. A jobb szélén íves kiképzés. A fűzőnyílások a végektől egyenlő távolságra vannak. A többi példányok hasonló alakúak és méretűek. A 8 összefűzött páncéllapocskák együttes szélessége, a középén mérve, 11,4, fent 11,2 cm. A szélességi méretadatok döntik el a lemezek helyes beállítását. A lapocskák szélesebb részének kell lefelé irányulni. Így a lamellák bal oldaliak, félhold alakú kiképzése is a bal szél felé néz. A lemezek alsó lapján bőrnyomok látszanak. A bal szélső és a középvonal zárólapja hiányzik.

A mellpáncél rekonstruálható, rajzát a II. fejezetben hozom.

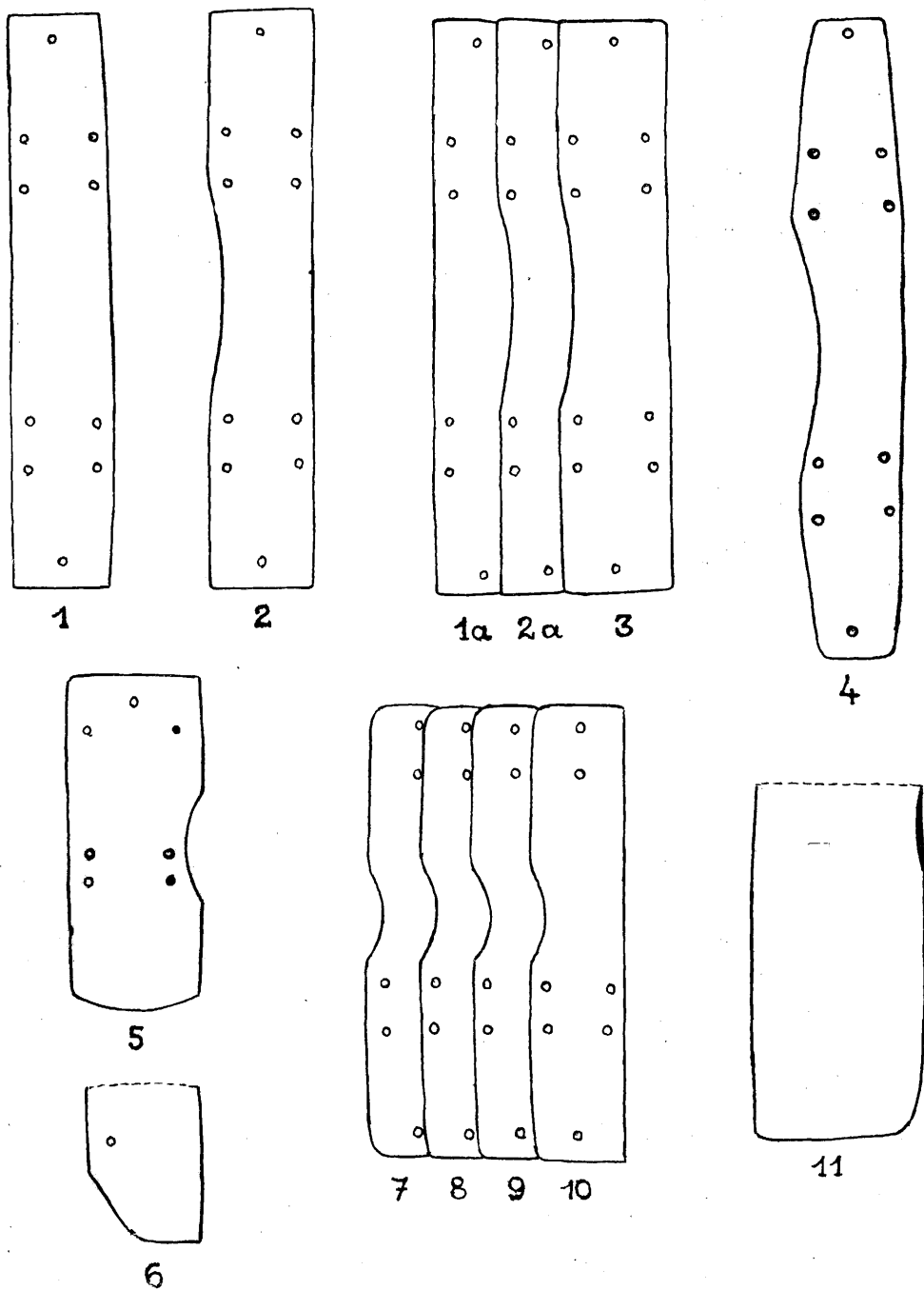
13. *sír.* („Deszk H. 22”), kora-avar fülkesír, férfi csontvázal, egyélű egyenes karddal, ovális alakú markolatvédővel és karikával, egy sor vas *páncéllapocskával* (VII. t. 1–8, 9 = 4. kép 1–1a, 2–2a, 3) stb.

A páncéllapocskák száma 8, hosszú, keskeny típust képviselnek. A jobb oldali sorhoz tartoztak, az ív alakú bevágásuk jobbra néz. A sorközi darabokon 10–10 fűzőnyílás van. Méretük kb. azonos. H. 10,8–11,2, Sz. 1,8–2,1 cm. Közülük négy-négy lapocskák függ össze.

Az 1. alatti darab (VII. t. 1 = 4. kép 1, 1a) a jobb szél zárólapja, oldaléle egyenes, a felső és alsó külső sarokban egy-egy pótnyílást látunk. A vele összefüggő példányok sorköziek (VII. t. 2–4 = 4. kép 2a, 3). A második csomó lemez (VII. t. 5–8) azonos alakú, csupán színben üt el az előzőktől, amelyekkel nem függ össze.

A 8. darab (VII. t. 8 = 4. kép 2) a középvonal zárólapja. Kivehetők rajta az összekötőzést szolgáló többletfűzőnyílások. Úgy itt, mint a külső zárólap szélén látszanak a bőrszegély nyomai, amelyek 0,5–0,7 cm-t, a felső végeken pedig 0,8 cm-t tesznek ki. A két táblarészletet kitöltő sorközi darabokon a nyomok hiányzanak. A jobb oldali sor mintegy 25,5 cm széles volt, és kb. 23–24 lapocskát foglalt össze. A végeken levő fűzőnyílásokon látszik a bőrszínór áthajtásának nyoma, az oldalak páros nyílásain pedig a függőleges irányú lekötés vajúlata.

⁴² Uo., 144. lap, 509. sz.

4. kép. 1, 1a, 2, 2a, 3 (= VII. t. 1-8, 9): Klárafalva, Kukutyin (B. Horváth András), 13. sír; 4 (= VI. t. 1-12): Uo., 8. sír; 5 (= V. t. 11): Deszk D. 175 sír; 6: Uo., 101. sír; 7-10 (= V. t. 1-8): Klárafalva, Kukutyin (Faragó M.), 39. sír; 11: Szeged, Kundomb 80. sír.

A 8 lemez segítségével a teljes jobb és bal oldali páncéltábla, valamint a mellpáncél is rekonstruálható (II. fejezet).

13. *CSÓKA* (volt Torontál m., Jug.), Kremenják. Avar temető anyaga.⁴³ Szeged, Múzeum.

A sírleletek közt *páncéllemezke* van vasból. (A múzeumi doboz száma: 10259–60).

14. *SZEGED-Átokháza* (Csongrád m., M.). Avarkori sírlelet.⁴⁴ Szeged, Múzeum. A férfi csontváz mellékletei: Aranyozott bronzlemezről készült, kék színű kővel díszített övveret-garnitúra, háromszárnyú nyílhegyek vasból, 3 db vascsat, vaskarika, vaskés, a gerincvonalban *vaslemeztöredék* (3. kép 10). Vége hiányos. A mellpáncél egyik, alaktalanná vált lemezkéje. Jelenlegi H. 5,7, Sz. 2,2, V. 0,3 cm. Ugyanott *páncélpikkely* töredéke (3. kép 9); bal fele hiányzik, felerősítése a középvonal felső részén levő két fűzőlyuk segítségével történt. H. 4,2, Sz. (eredetileg) 3,3–5, V. 0,2 cm. További mellékletek: íjrészletek, ezüstcsésze töredéke aranyozott bronztalppal és lábbal, ivókürt czüstlemezről, egyelű szablya. Az alaktalan lemeztöredéket valószínűleg esiholáshoz használták fel, míg a trapéz alakú lapocska pikkelypáncél tartozéka volt. A lapocska csak az alapanyaggal függött össze, de a szomszéd pikkelyekkel nem. A lemezek az oldalról a közép felé lépcsőzetesen emelkedtek, egymás szélét fedve. A felfűzésük után a trapéz alakú pikkelyek hálószerű mintát mutattak. A mellpáncél rekonstrukciós rajzát a II. fejezetben mutatom be. Idejét a kísérő leletdarabok alapján a VII. század végére tehetjük.

15. *HOMOKMÉGY* (Bács-Kiskun m., kalocsai j., M.), Halom, Tóth István szántóföldjén. Griffes-indás csoportú övveretekkel jellemzett temető (167 sír).⁴⁵ Budapest, MNM (1936).

141. sír. Férfi csontváz, a bal oldali medencénél fekvő *vastöredéket* mint páncéllapocskát, tűzsiholáshoz használták fel. Az összerozsdásodott *vaslemezek* ugyancsak páncéllapocskák voltak.

129. sír. Női csontváz. Mellékletei: 1–2. Vas akasztó karikás végével összefüggő hosszúkás bronzkarika. — 3. Barna színű orsókorong. — 4. Bronz fülkarika, atm. kb. 1 cm. — 5–8. Négy darab töredékes *páncéllapocska* (VIII. t. 1–2, 4–5 = 5. kép 2–5). A felületen vászonnyomok látszanak. A lapocska vastagsága 2–3 mm. — 9. Hosszúkás négyszögű vascsat. Szokatlan a páncéllapocskákon látható hármass lyukbeosztás.

150. sír. *Páncéllapocska* töredéke (5. kép 10).

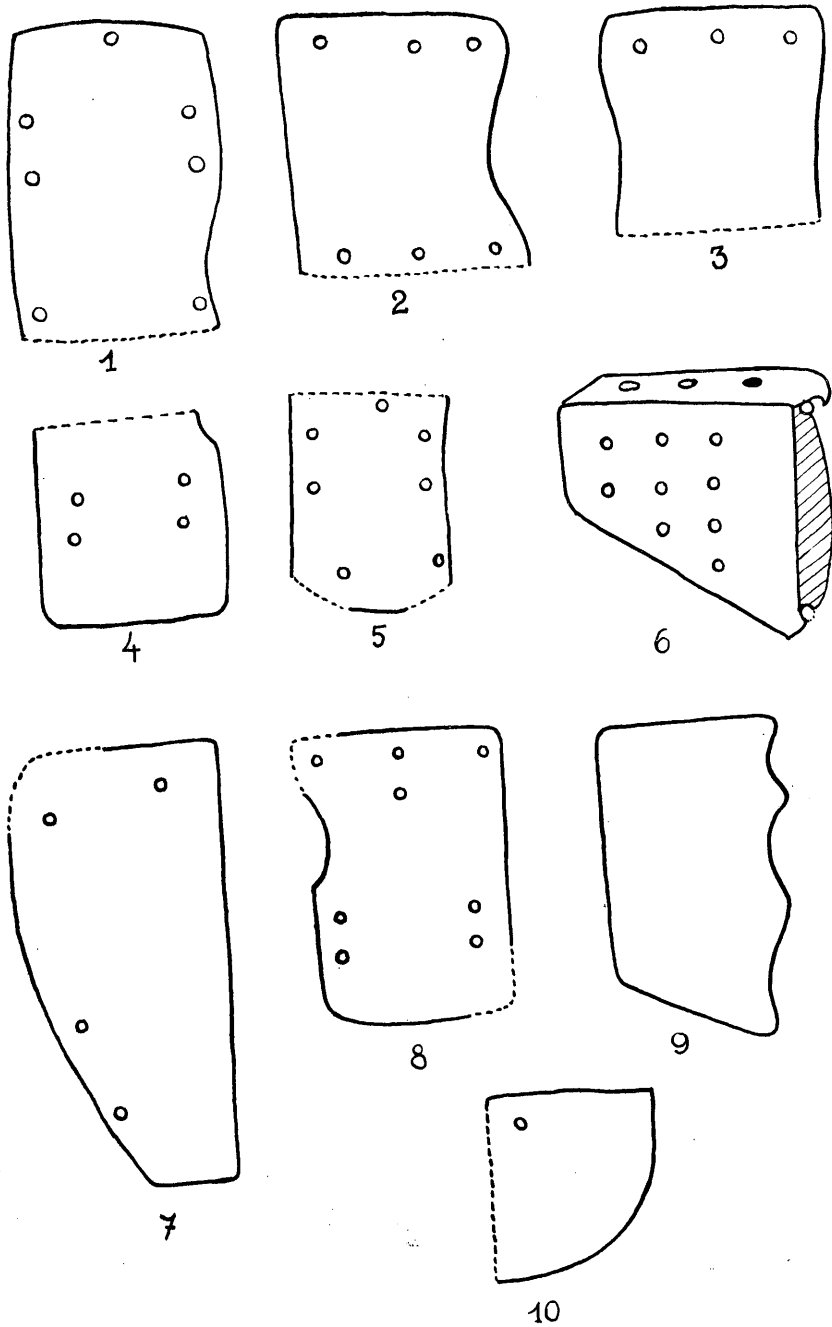
45. sír. Melléklete: 1–3. Három *páncéllapocska* (VIII. t. 3, 8, 11. kép 12–14). A 12–13. számú, töredék. A 14. számú jobb oldali egész példány 10 fűzőlyukkal ellátott. A félhold alakú kiképzés a középvonalra esik. A töredékes példányoknál a félhold alakú kiképzés nem látszik.

121. sír. Az eddig ismert páncéllapocskák közül a legkülönösebb formákat szolgáltatta. Kilenc lemez került innen elő, amely négy típust képvisel. Az első

⁴³ Uo., 101. lap, 185. sz.

⁴⁴ *Csallány D.*, Szegedi avarkori sírleletek és hun-bolgár ivókürtök régészeti kapcsolatai. — *Rapports de l'époque avare de Szeged et des cors à boire Hunno-Bulgares*: Arch. Ért. VII–IX (1946–48), 350–361; sírlelet két különböző páncéllapocska töredékével.

⁴⁵ *László Gy.*, Adatok az avarság néprajzához, I.: Arch. Ért. 1940, 93., 98. lap, XXII. t. 8; 2. kép 8 (141. sír). — Arch. Denkm. 123. lap, 359. sz.

5. kép. 1 (= VIII. t. 12): Veszprém, Jutas, 51. sír; 2-5 (= VIII. t. 1-2, 4-5): Homokmégy, Halom, 129. sír; 6-9 (= IX. t.: 9, 10, 7, 4): Homokmégy, 121. sír; 10: Homokmégy, 150. sír.

típus a mellpáncélhoz tartozik, úgy látszik, hogy a jobb és bal oldali középső zárólap (IX. t. 7 és 3). Az utóbbi darab égés következtében részben alaktalanná vált, hiányos (5. kép 8, 6. kép 5). A felső sarkakon az összekötés számára többlet fűzőlyukat készítettek. A második típust: a IX. t. 1–2, 4, 5–6, 6. kép 1–2, 5. kép 9, 6. kép 4 és 3 képviselik. A három utolsó példány az égéstől teljesen deformálódott. A IX. t. 1–2 alattiak megfordítandók, jobb oldali példányok. Felső végén egy, középen három, lent két fűzőlyukkal látták el úgy, hogy egymás szélét fedték. Mindkét szélüket négy-négy bevágással azért csipkézték ki, hogy a lapocskákat mind a jobb, mind a bal oldalon minden többletmunka nélkül felhasználhassák. Ez az eljárási mód, a korábbi készítésekhöz képest fejlődést jelent, mert korábban a jobb és bal oldal számára külön kellett a lemezeket kiformálni. A IX. t. 8. alatti töredék jellegtelen; a IX. t. 10 alatti harmadik típus (5. kép 7) az előzőktől elütő formát képvisel. Nem lehet tudni, hogy a három egymástól eltérő alakú páncéllap: egy, két, vagy három páncél tartozéka volt-e. A negyedik típus: IX. t. 9 (hátsó oldal), helyes beállításban 5. kép 6, nem valószínű, hogy páncél tartozéka volt. Azt hiszem, inkább sisak arcvédő lemeze lehetett, amellyel a szegélyperem három nagy fűzőnyílásával függhetett össze. A felület 9 és a jobb oldali perem 2 nyílása a bélésanyag rögzítését szolgálhatta. A bal oldali sisakszárny maradványa lehetett. Az égési nyomok ezen a darabon is látszanak. A IX. t. 1–2 alatti példány (= 6. kép 1–2) alkalmas arra, hogy a mellpáncél néhány sorát rekonstruálhassuk (II. fejezet).

A sírleletben levő vaskés és vaskarika tanúsága szerint, férfi csontváz mellékletét képzették a páncél vagy páncélok maradvékai. Lehetséges, hogy a páncéllapocskák száma 8 darab volt.⁴⁶ A sír mélysége 130, H. 188, Sz. 60 cm. A csontváz lábbal K-nek feküdt. A bal combcsont közepe táján alul és mellett, lapos páncéllapocskák, valamivel fentebb két lapos lemez egymáson, felettük vaskarika.

16. JUTAS (Veszprém-, M.)

51. sír. Mélysége 140 cm. A 150 cm hosszú női csontváz mellékletei: 1–2. A nyak jobb oldalán apró dinnyemag alakú és üvegyöngyökkel vegyesen páncéllapocskák töredéke (VIII. t. 12 = 5. kép 1), mégpedig annak felső fele, amelyen hét fűzőlyuk látszik. A félhold alakú kiképzés tanúsága szerint, a mellpáncél bal oldali lapja volt, amelyet mint relikviát hordtak. — 3–4. Bronz fülbevaló-pár a koponya két oldalán. — 5–6. Az alsó karokon bronzkarperec. — 7. A bal kézen bronzgyűrű. — 8–9. A bal combcsont mellett vaskarika és vaskés. — 10. A combok közt nagyobb állat csontváza.

A páncéllap Sz. 3,3–3,6 cm, V. 1,5 mm. Felülete domborodó.⁴⁷

Veszprém, Múzeum.

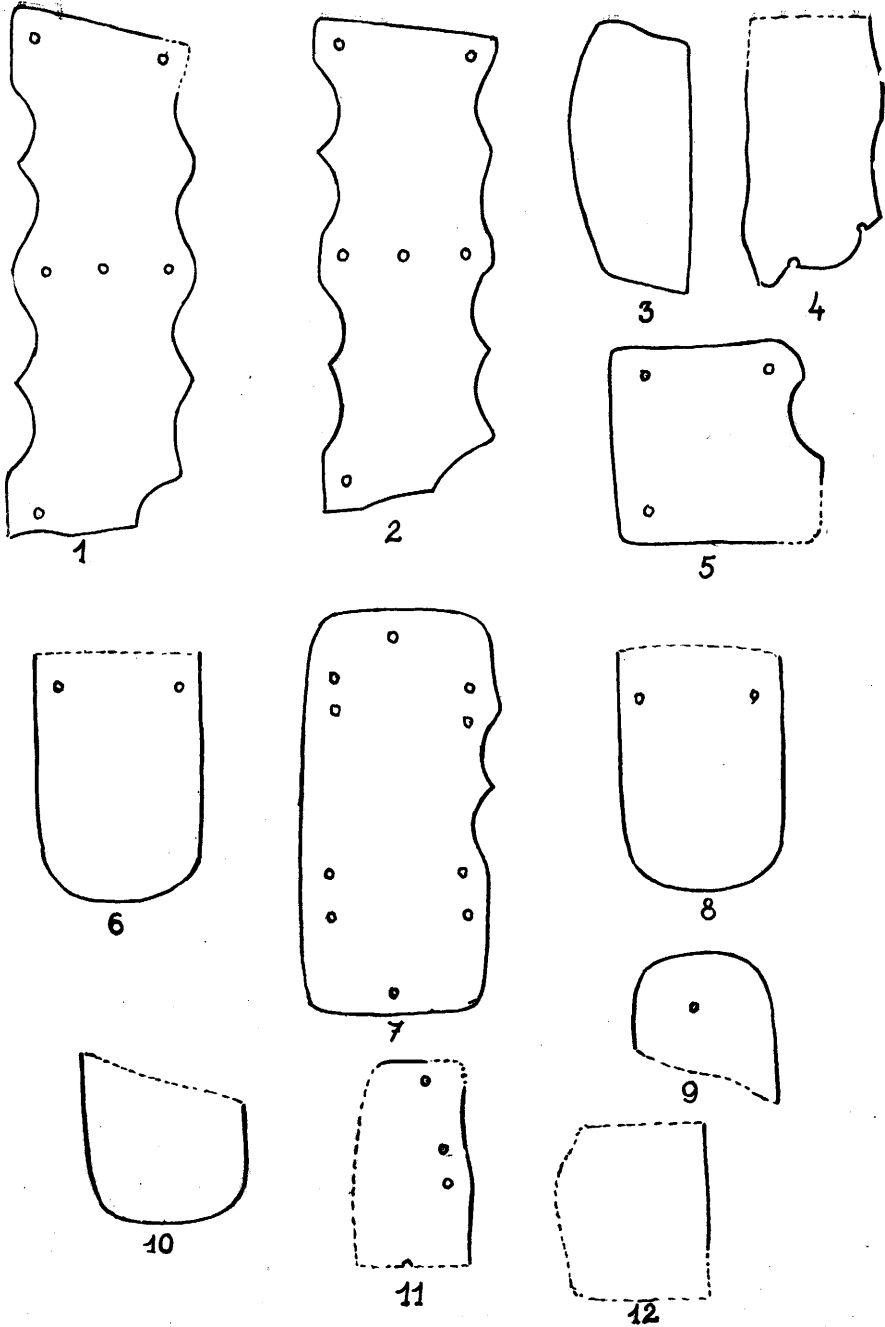
79. sír. Lemezes és láncpáncél maradványa.

86. sír. Láncpáncél maradvéka és egy páncéllapocskák töredéke vaslemezből. H. 5,5, Sz. 3,4, V. 0,3 cm. A felső felén a két szélén, két-két fűzőnyílás látszik. Az általánosan használt páncéllapok alakját mutatja.

Veszprém, Múzeum.

⁴⁶ U. itt.

⁴⁷ *Rhé, Gy. u. Feltich, N.*, Jutas und Öskü zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn: Seminarium Kondakovianum, Prag 1931, 18. lap. — Arch. Denkm., 132–133. lap, 418. sz.

6. kép. 1-5 (= IX. t. 1-2, 5, 6, 3): Homokmégy, 121. sír; 6-9: Závod, 65. sír; 10-12: Závod, 91. sír.

17. ZÁVOD (Tolna m., bonyhádi j., M.)

65. sír. A bal combesont környékéről előkerült *páncéllapocskák* töredékei (6. kép 6, 8–9) és egy egész példány (6. kép 7). Az utóbbi, bal oldali páncélsor egy lamellája. Rajta, oldalt négy-négy, két ellentétes végén egy-egy fűzőlyuk; kötött lemezt mutat. A balra néző félhold alakú kiképzése, kettős karéjú.⁴⁸

Budapest, MNM.

91. sír. *Páncéllemez* töredékek (6. kép 10–12). Általánosan használt lapocskák alakját mutatják.⁴⁹

Budapest, MNM.

18. GÁTÉR (Bács-Kiskun m., kiskunfélegyházi j., M.), avarkori temető.

33. sír. Mellékletei: 1. Vaskés; 2–3. Két fülkarika bronzból; 4. Vaskarika töredéke. 5. Kis vasesat; 6. *Páncéllapocskák* két töredéke (X. t. 1 = 9. kép 1). 7. Kovakő.

A páncéllapocskák alsó fele van meg, öt fűzőlyukkal, lekerekített sarkokkal. A félhold alakú kiképzése hiányzik. Csiholóvasnak használták.⁵⁰

Kecskemét, Múzeum, 3233–3238. lelt. sz. (a páncéllap 3237 sz. a). Megsemmisült a háború alatt; fényképe, rajza, leírása nálam megmaradt.

45. sír. Mellékletei: 1–14. Tizennégy db *páncéllapocskák* négy tömegben összerozsdásodva (X. t. 2–8, 8. kép 4–11, 11. kép 1–7). – 15. Vaskarikarész. – 16. Vaspálca része. – 17–20. *Láncpáncélrészletek* négy kupacban.

Számos páncéltípust találunk köztük:

1. Páncéllap töredéke (X. t. 7 = 11. kép 5). Feltűnő a fűzőlyukak nagy mérete. További megfigyelések bizonytalanok, mert mindkét vége hiányos (lelt. sz. 3339).

2. Páncéllap töredéke (a jobb mellről való) (X. t. 2 = 8. kép 7). A félhold alakú kiképzése az egyetlen támpont (lelt. sz. 3337).

3. Páncéllap, ép példány (X. t. 3, felső darab = 8. kép 4). Jobb oldali lemez, jobbra néző kettős félhold alakú bevágással és 10 fűzőnyílással (lelt. sz. 3337).

4. Az előző lemez hátsó lapjához rozsdásodott páncéllap (X. t. 3, alul = 8. kép 6), amely méretben ugyan egyezik az előző lappal, de attól fűzőlyuk beosztásban eltér; a félhold alakú bevágása pedig egyes, nem kettős. Valószínűleg másik garnitúra tartozéka. Jobb oldali példány (lelt. sz. 3337).

5. Ugyanazon rozsdátömeghez tartozó páncéllap (X. t. 3, legalul = 8. kép 5). Nagyrészt ép példány, jobb oldali mellpáncél egyik lapocskája; 10 lyukkal és jobb szél felé néző félhold alakú kiképzéssel. (lelt. sz. 3337).

6–7. Jobb oldali páncéllap (X. t. 5 = 11. kép 1) töredékes állapotban, megállapítható 6 fűzőnyílással, jobbra néző félhold alakú bevágással. Alsó végéhez páncélgyűrű rozsdásodott (11. kép 2); így valószínű, hogy a lapocskák a mellpáncél alsó sorához tartozott, amelyet láncpáncél egészíthetett ki (lelt. sz. 3338).

8. Páncéllap töredéke (X. t. 6 = 8. kép 9), balra néző félhold alakú széllel és megállapítható 5 fűzőnyílással. (lelt. sz. 3338).

9. Páncéllap (X. t. 4 = 11. kép 7), aljához még három lemeztöredék rozsdásodott. Balra néző félhold alakú kiképzéssel és 9 fűzőlyukkal. (lelt. sz. 3337).

⁴⁸ Hampel, J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I–III*. Braunschweig, 1905, III, 249. t. 1–3; II, 324–325. – Arch. Denkm. 219. lap, 1081. sz.

⁴⁹ Hampel, uo., III, 251. t. 91. sír 1. sz.; II, 327–328.

⁵⁰ Kada E., Gátéri (kunkisszállási) temető a régibb középkorból: Arch. Ért. 1905, 372. – Arch. Denkm., 116–117. lap, 303. sz.

10–14. Páncéllemez töredékek, amelyek a rozsdacsomóban összetapadva feküdtek és csak rajzban adhatók vissza: 8. kép 8, 11, 11. kép 3–4, 6). Töredékes alakjuk miatt elhelyezésük és alakjuk nem határozható meg. (Lelt. sz. 3337–3338).

15. Páncéllapocska töredéke (X. t. 8 = 8. kép 10), balra néző félhold alakú bevágással és megállapítható 9 fűzőnyílással. (Lelt. sz. 3338).

A gátéri 45. sírban így 14 páncéllapocskát találunk, amelyek a temető publikációjában nem szerepeltek. Mivel egymástól eltérő típusokat képviselnek, így nem dönthető el bizonyossággal, hogy egy páncélnak különböző jellegű lamelláiról van-e szó, vagy pedig 14 különböző páncél lapocskáiról.⁵¹

Kecskemét, Múzeum, 3337–3339. lelt. sz. Megsemmisültek.

134. sír. Mellékletek: 1. Vascsat. – 2. *Páncéllemez* töredéke (X. t. 9 = 9. kép 9). Valószínűleg bal oldali lapocska, amelyen 4 nyílás vehető ki. – 3. Vaskarika töredéke. – 4. Vascószelet-szerű tárgy. – 5. Agyagorsógomb töredéke. – 6. Diny nyemag alakú és aprószemű gyöngyök.⁵²

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 3820–3825 (a páncéllap 3821. sz. a.). Megsemmisült.

136. sír. Mellékletek: 1. Vaskés. – 2–3. Két vascsat, egyik töredékes. – 4. *Láncsomó*. – 5. Vaspálca töredéke, hozzárózdásodott láncokkal. – 6–8. Színes, bütykös gyöngyök. – 9. Rosszezüst fülkarika. – 10. Kovakövek. – 11. Orsógomb. – 12. *Páncéllapocska* két töredéke (XIII. t. 1 = 9. kép 5 (lelt. sz. 3850)). A fűzőnyílások nem látszottak. A félhold alakú kiképzése balra néz.⁵³

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 3838–3850. Megsemmisültek.

153. sír. Mellékletek: 1. Három *páncéllapocska* töredékes állapotban (XIII. t. 2–4 = 10. kép 5, 6–7). Az első, rajzban rekonstruálható volt. Balra néző íves bevágással és 6 fűzőlyukkal. A második, jobbra néző félhold alakú bevágással és 4 kivehető fűzőlyukkal. A harmadikon, fűzőlyuk nem látszott és félhold alakú kiképzés sem. – 2. Csatrészt. – 3. Vascsat. – 4. Karika kisebb *láncszemekkel* és vascsat.⁵⁴

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 3938–3940. Megsemmisültek.

174. sír. Női csontváz. Mellékletei: 1. A bal kéznél összerózdásodott csomóban *láncpáncélrészlet*. – 2. Ugyanott, *páncéllapocska* (XIII. t. 5 = 9. kép 2); H. 5,4, Sz. 3,2 cm. Téglalap alakú vaslemez 8 fűzőlyukkal, jobbra néző félhold alakú öblösödéssel a szélén. Az alsó jobb oldali sarka lekerekített. – 3. Vascsat töredéke. – 4. Két fülkarika rosszezüstből. – 5. Orsógomb töredéke. – 6. Üvegpasztagyöngyök, gömbös, korongos, hasábos alakúak, és zöld, piros, sárga színűek.

A páncéllap és láncpáncél-maradék mint kegyeleti tárgy került a női sírba.⁵⁵

Kecskemét, Múzeum (1904), 4033–4038. lelt. sz. Elpusztultak.

203. sír. Női csontváz. Mellékletei: 1. Gömbös fülbevaló ezüstből. – 2. Két bronzgyűrű, az egyik a fejrész töredékével. – 3–4. Különböző színű gyöngyök üvegpasztából, köztük bütykös jellegű is. – 5. Lapos orsókorong. – 6. Bronzkarika. – 7. Vaskés, 2 példány. – 8. Három darab töredék, hajló hengeres vaspálca. – 9. Két darab hajló, széles vasabroncsrészt. Ugyanitt 2 db *páncéllemez* (XIII. t.

⁵¹ *Kada*, uo., 1905, 377.

⁵² Uo., 1906, 141.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo., 1906, 147.

⁵⁵ Uo., 152.

11–12 = 9. kép 10–11). Töredékes példányok, az egyikén 4, a másikon 7 kivehető fűzőnyílással. Bal és jobb oldali páncéllapok, amelyeken a félhold alakú öblösödés is kivehető. – 10–11. Pipere-garnitúrához tartozó bronztok füllel, továbbá bronzkanál 3 lyukkal.

A mellpáncélt képviselő lapocskák mint kegyeleti tárgyak kerültek a női sírba.⁵⁶

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4183–4191. Elpusztultak.

221. *sír*. Női csontváz. Mellékletei: 1. Vascsat töredéke és nagyobb szemű *láncpáncélból* rozsdátömeg. – 2. Bronz akasztó vasrozsdátömegeggel. *Páncéllemez* két töredékben (XIII. t. 6–7 = 9. kép 12). Kisebb *láncszemek*. A páncéllapocskán 6 fűzőlyuk állapítható meg, valószínűleg a bal oldali mellpáncélsorhoz tartozott. A női sírba mint kegyeleti tárgy került.⁵⁷

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4287–4288. Elpusztultak.

243. *sír*. Női csontváz. Mellékletei: 1. Két vascsat, töredezett. – 2. Barna orsógomb. – 3. Gyöngyszem. – 4. Vaskarika 3 töredéke. – 5. Vaskés. – 6. Két különböző *páncéllapocska* (XII. t. 5–6 = 9. kép 3–4), mindkettő hiányos. Az első szélesebb típus valószínűleg jobb oldali sorhoz tartozott, 5 fűzőlyuk vehető ki rajta; jobb szélén félhold alakú öblösödés. A második példány keskenyebb lapocska, két lyuk vehető ki felületén, jobbra néző íves bevágása van. Női sírba tett kegyeleti tárgyak.⁵⁸

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 4381–4386. Elpusztultak.

244. *sír*. Női csontváz. Mellékletei: 1. A koponyán két aranyfüggő (a leltárban csak egy aranyfüggő) szerepelt, karikája sodrott, alján három gömböcs és a végén negyedik kiscsömbe, filigránberakások. – 2. Rosszezüstből készült két függő töredékei, egyiknek csak karikája maradt meg. Az aranyfülkarikába voltak akasztva. – 3. A nyaknál pár szem apró, korongos üvegpassztagyöngy. – 4. A bal kézen tömör ezüstkarperec, lapos három rovátka vonaldísszel. – 5. Mellette durva kis agyagorsógomb. Ugyanitt fehér színű, átfűrt tengeri kagyló. – 6. A jobb kéznél vaskés, 2 darab. – 7. Henger alakú vas. – 8. Karikarész vasból. – 9. Vaszabla. – 10. A vállnál, keresztül a mell felületén, különböző alakú *páncéllemezek* hat kupacban (XI. t. 1–7 = 7. kép 4–12, 8. kép 1–3) (mintegy 12 lapocska).

Nem egy páncél, hanem számos páncélt képviselő lapocskatípusok maradványai kerültek be a női sírba, mint kegyeleti tárgyak.

A XI. t. 5 = 7. kép 6 alatti körte alakú vaslemez: *pikkelypáncél* egy lapocskája. Lefelé szélesedik, rajta 4 lyuk van. A felső kettő az alaphoz kötődik, a két szélső fűzőnyílás segítségével pedig a sorozat pikkelyeit fűzik egymáshoz és az alaphoz, bőrszínór segítségével. A darab a mellpáncél egyik tagja, amelynek alapján a mellpáncéltípust rekonstruálhatjuk (II. fejezet). H. 3,1, Sz. 1,6–1,8 cm.

A XI. t. 4, felül = 7. kép 10 alatti *páncéllapocska* ép példány, alja kerekített, szélén íves bevágás. A darab a mellpáncél jobb oldali sorához tartozott. A fűzőlyukak rajta nem állapíthatók meg, így a páncéllapocskák sora hitelesen nem rekonstruálható.

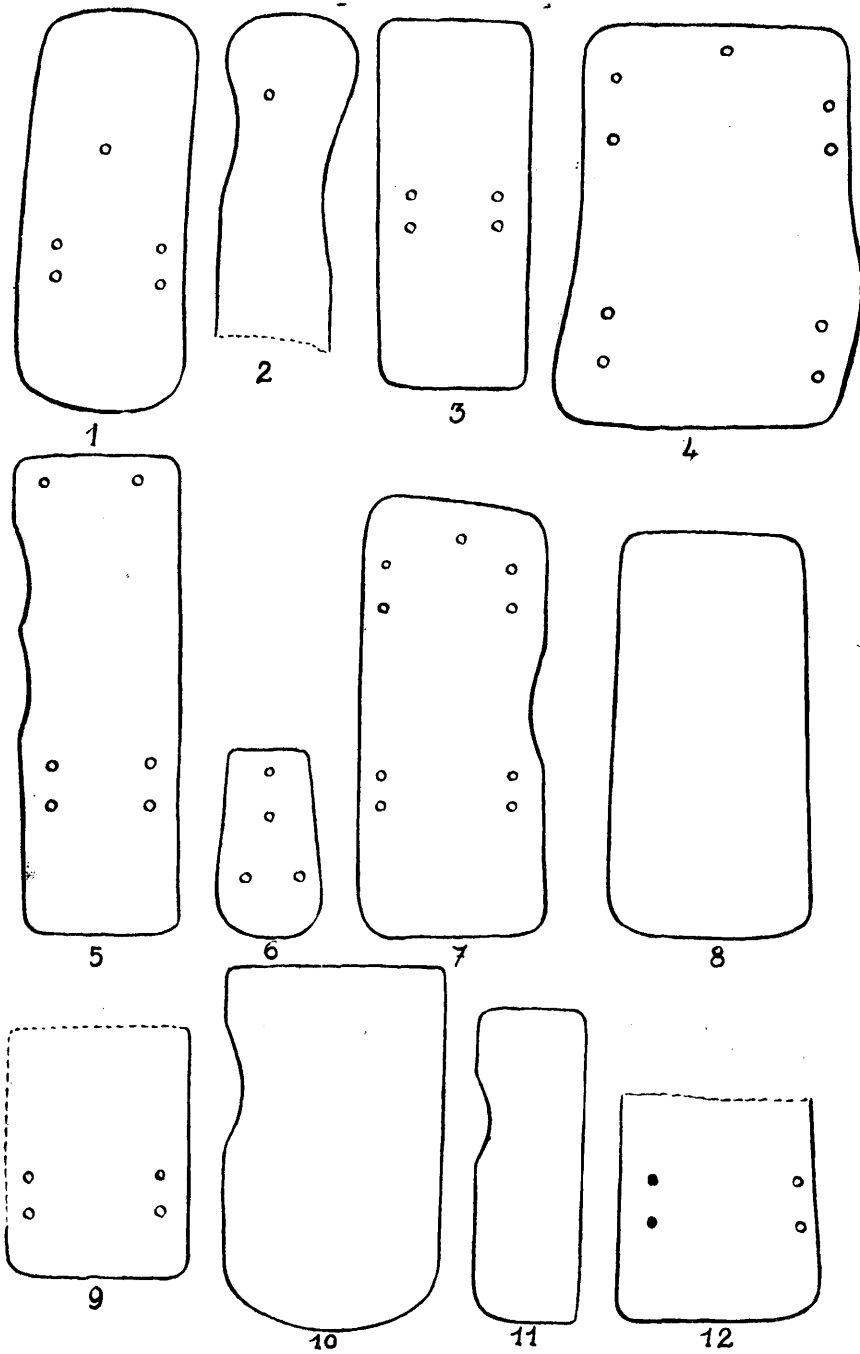
A XI. t. 1 = 7. kép 5. A *páncéllapocska* jobb oldali darab, jobb szélén kettős-ívvé bevágással, 6 fűzőlyukkal. A felső vége hiányos; H. 8,6, Sz. 2,8–2,6 cm.

A XI. t. 3 = 7. kép 4 alatti jobb oldali széles *páncélpéldány*, aszimmetrikus formával, 9 fűzőlyukkal. Az eddigi félhold alakú kiképzéssel szemben itt ív alakú

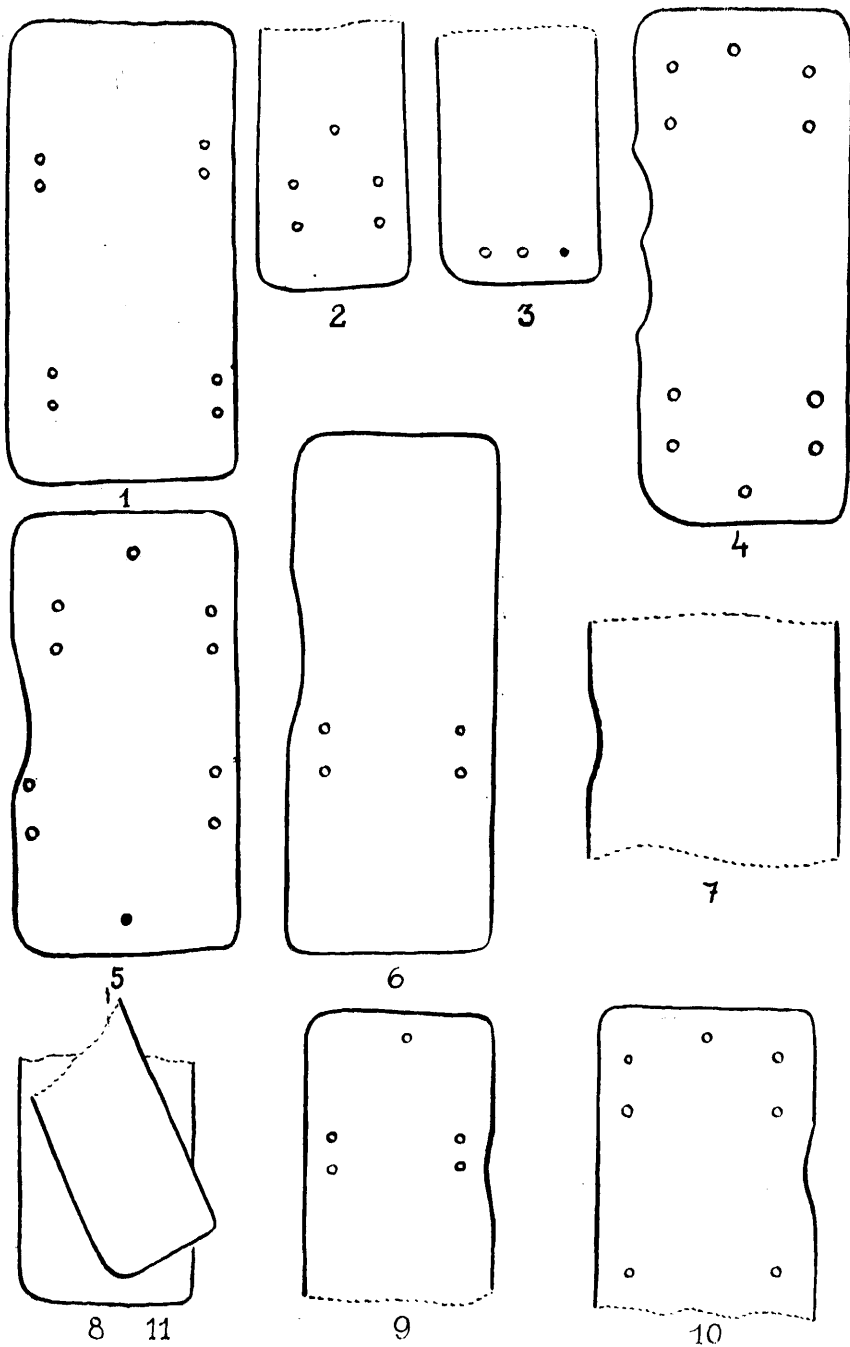
⁵⁶ Uo., 212.

⁵⁷ Uo., 219.

⁵⁸ Uo., 1908, 332.

7. kép. 1–3: Kecskemét, Ballószög; 4–12 (= XI. t. 1–7): Gátér, 244. sír.

8. kép. 1-3 (= XI. t. 4, 6-7): Gátér, 244. sír; 4-11 (= X. t. 2-8): Uo., 45. sír.

lemezszelet találunk. Érdekes típusa miatt a mellpáncél rekonstrukciója szükséges (II. fejezet). H. 7,3, Sz. 4,2–5,5 cm.

A XI. t. 2, felül = 7. kép 7 *páncéllapocskája* ép példány, bal oldali, balra néző félhold alakú öblösödéssel; 9 fűzőnyílással.

A XI. t. 2, alul = 7. kép 8. alatti *lapocska*. Az alakja az összerozsdásodott darabok közt megállapítható volt, de a fűzőlyukak elosztása nem volt kivethető. Szélső darabnak látszik.

A XI. t. 4, alul = 7. kép 11 alatti *páncéllap* kisebb méretű jobb oldali lemez, félhold alakú kiképzéssel a szélén. A fűzőnyílásokat rajta nem állapíthattam meg.

A XI. t. 6, felül = 7. kép 12. számú *páncéllap*, töredék, a lemez alsó fele, 4 megállapítható nyílással, lekerekített sarokkal. Nem rekonstruálható.

A XI. t. 6, alul = 7. kép 9 alatti töredék *lapocska*, 4 megállapítható nyílással, nem rekonstruálható.

A XI. t. 4, legalul = 8. kép 1 *páncéllapocska* 8 fűzőlyukat mutat. A félhold alakú bevágás nem mutatható ki, így szélső darabnak látszik.

A XI. t. 6–7 = 8. kép 2–3 számú *lapocskatöredékek* szintén nem rekonstruálhatók. A félhold alakú beugrás rajtuk nem észlelhető.

A 12 páncéllapocska, illetőleg pikkely, szemmel láthatóan nem egy páncél különböző alakú és rendeltetésű lemezkéje, hanem valamennyi más-más páncél tartozéka, kiszakított része. A női sírba mint relikvia került, valamelyik férfi-hozzá tartozójának, vagy hozzá tartozóinak páncélatából. Az eddigi észleletek szerint, más temetőekben egy-egy mellpáncélnak legfeljebb 8 lapocskáját találtuk, de ilyen nagy számmal sehol sem láthattunk eddig különböző páncélatokhoz tartozó lapocskákat.⁵⁹

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 4387–4397. Megsemmisültek.

251. sír. Mellékletei: *Páncéllapocska* töredéke (XIV. t. 12 = 10. kép 9), *láncpáncéltöredék*, csatttöredék (?). Valószínűleg szélső egyenes szélű lemez alsó vége; 4 fűzőlyuk vehető ki rajta.⁶⁰

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4427. Megsemmisültek.

252. sír. Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb. — 2. Vascsat. — 3. Fülkarika rosszüzüstből. — 4–5. Kisebb és nagyobb szalag alakú pánttal összefüggő, nagyobb karikájú láncszemek (*láncpáncél*). — 6. *Páncéllapocska* (XIV. t. 3 = 10. kép 8). A lemeznek mintegy háromnegyed része van meg. Szélei egyenesek, tehát szélső darabnak tekintendő; 9 fűzőlyuk vehető ki rajta.⁶¹

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4428–4433. Megsemmisültek.

270. sír. Női csontváz, csecsemő csontvázal és egy harmadik csontvázal együtt, amelynek melléklete nem volt. A női csontváz mellékletei: 1. Orsógomb. — 2. Vascsat. — 3. Bronz fülkarika. — 4. Nyolc szem különböző formájú (dinyemag alakú, 1 hengeres piros, a többi apró) üvegpasztagyöngy. — 5. A medencén *páncéllapok* töredékei (XII. t. 1–3 = 10. kép 1–4). Három vagy négy lapocska töredéke, különböző lyukelosztással. A félhold alakú bevágás nem figyelhető meg. A 2. sorszámú darabon szokatlan a lyukelosztás. Egy oldalon 5 fűzőnyílást találunk. Lehet, hogy szélső példányok a mellpáncélból. Nem rekonstruálhatóak.⁶²

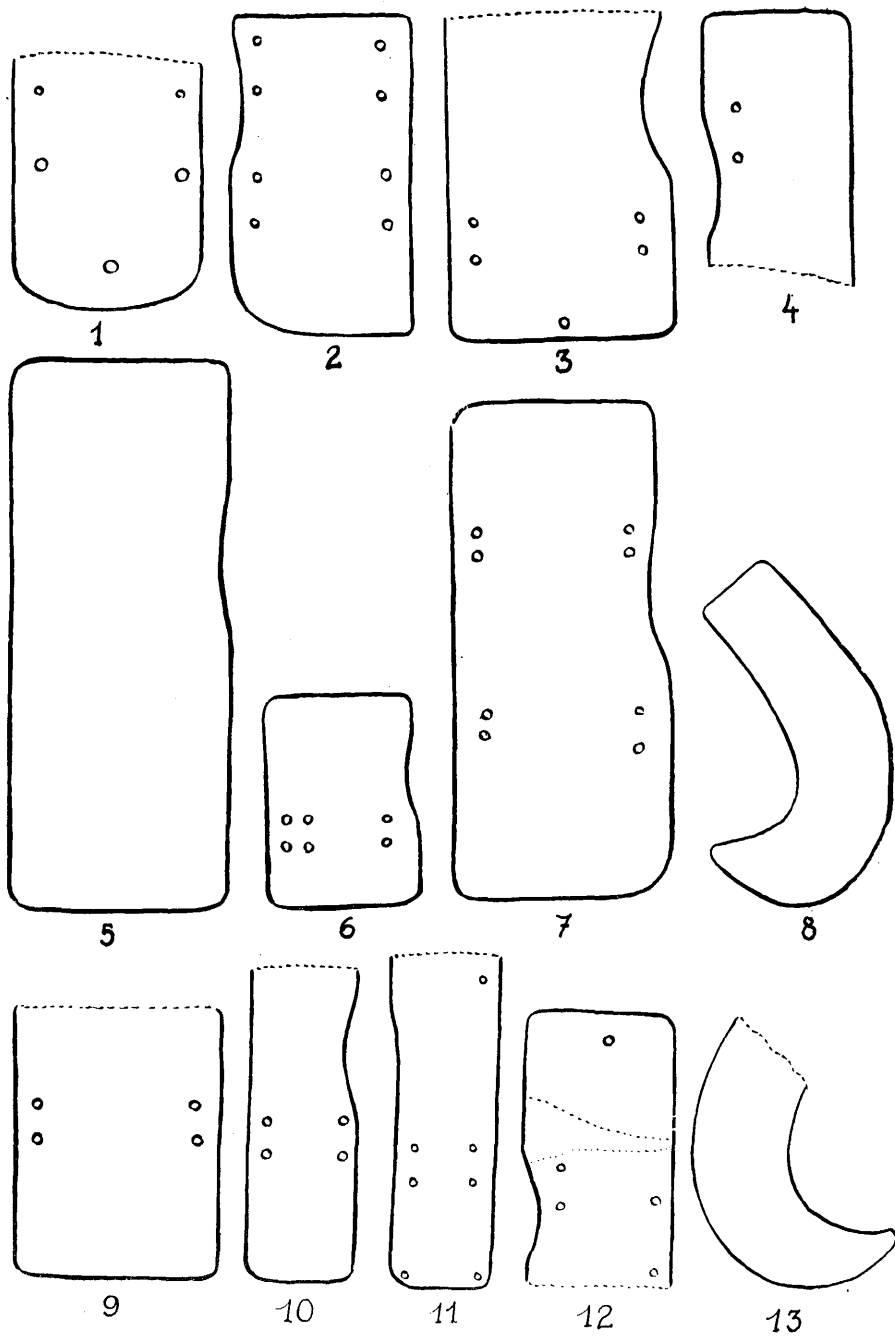
Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 4502–4506. Megsemmisültek.

⁵⁹ Uo.

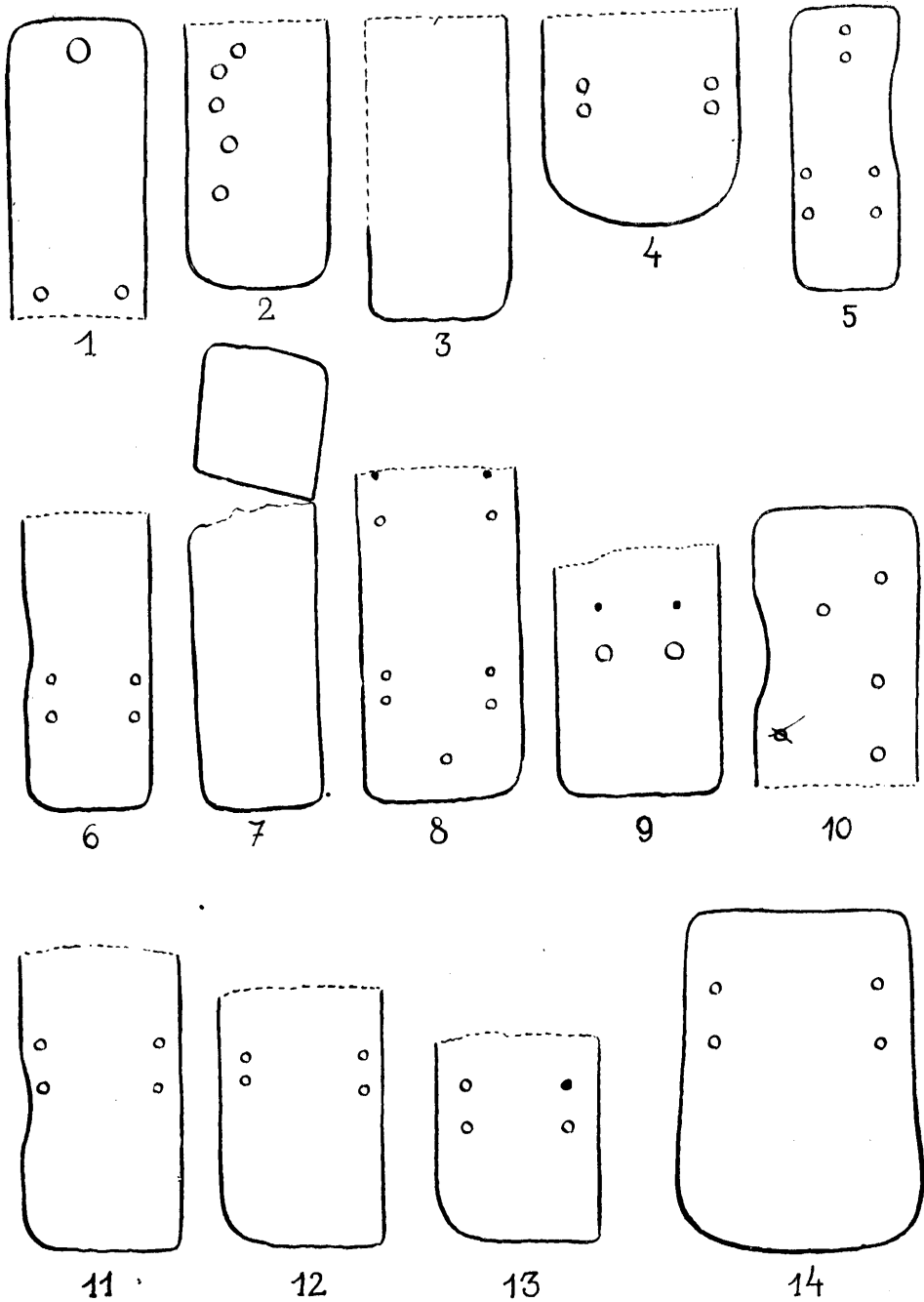
⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo., 1908, 333.

⁶² Uo., 335.

9. kép. 1 (= X. t.): Gátér, 33. sír; 2 (= XIII. t. 5): Uo., 174. sír; 3-4 (= XII. t. 5-6): Uo., 243. sír; 6: Csongrád, Mába; 7-8, 13 (= XII. t. 4): Gátér, szórv.; 9 (= X. t. 9): Uo., 134. sír; 10-11 (= XIII. t. 11-12): Uo., 203. sír; 12 (= XIII. t. 6-7): Uo., 221. sír.

10. kép. 1-4 (= XII. t. 1-3): Gátér, 270. sír; 5-7 (= XIII. t. 2-4): Gátér, 153. sír;
 8 (= XIV. t. 3): Uo., 252. sír; 9 (= XIV. t. 12): Uo., 251. sír; 10-12 (= XI. t. 8-9):
 Uo., 285. sír; 13-14: Kecskemét, Ballószög.

285. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Lapos orsókorong. — 2. Vaskarika 3 töredékben. — 3. Egy kis gyöngy. — 4–5. Két db ezüst fülkarika és 3 db préselt ezüst félgömb alakú csüngőrésze. — 6. Szalag alakú bronzlemez, 6 db. — 7. Vascsat. — 8–9. Faedény 5 db vaspántja. — 8. Vaskés. — 9–11. Különböző színű és alakú üvegpasztagyöngyök. — 9. Három *páncéllapocska* (XI. t. 8–9 = 10. kép 10–12), hiányos. Lehetséges, hogy egy garnitúra tartozékai. A 10. és 11. szám alatti jobb oldali példány, félhold alakú bevágásuk van. Az első lyukbeosztása eltérő, mintegy 8 lyukat mutat. A 12. sz. alatti esetleg szélső darab, ugyancsak a jobb oldalról.⁶³

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4569–4580. Megsemmisültek.

Szórvány (1904). *Páncéllapocska* (XII. t. 4 = 9. kép 7), H. 8,4, Sz. 4,5 cm. Bal oldali példány, 8 megállapítható fűzőlyukkal, balra néző félhold alakú kiképzéssel. A lemezhez két db sarló alakú *vaslemezke* tapad (9. kép 8, 13), amelyen fűzőlyuk nem látható. Rendeltetése kétséges.

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4984. Megsemmisült.

Szórvány. Bal oldali *páncéllapocska* (11. kép 10, a képen fordítva), balra néző félhold alakú bevágással; négy fűzőlyuk vehető ki. Töredék.

Kiskunfélegyháza, Múzeum.

Szórványos. Bal oldali *páncéllapocska* (11. kép 11), 8 fűzőlyukkal; valószínűleg a sorozat középső zárólappja. A félhold alakú karéjos rész balra néző. Töredék.

Kiskunfélegyháza, Múzeum.

63. *sír.* Mellékletek: 1. Vaskés. — 2. Négy csomóban *láncszemek*, láncpáncél részletei (XIV. t. 8, 13, 14). — 3. Vassarló.⁶⁴

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 3474–3476. Megsemmisült.

83. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb fele. — 2. Láncosomó: *láncpáncélból* kiszakított részlet (XIV. t. 6). — 3–4. Bronz fülkarika. — 5. Díszített, átfúrt esonhüvely. — 5. Dinnyemag alakú üvegpasztagyöngyök és egy borostyán-gyöngy.⁶⁵

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 3569–3574. Megsemmisült.

107. *sír.* Férfi csontváza. Mellékletei: 1. Félkör alakú vaskos vaslemez. — 2. Kardvégtöredék. — 3. Vasláncszemek összerozsdásodott csomója: *láncpáncél* (XIV. t. 2).⁶⁶

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 3686–3688. Megsemmisült.

151. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb. — 2–3. Három betétes és 11 db dinnyemag alakú üvegpasztagyöngy. — 4–6. *Nagy vaskarikák.* — 7–9. Három csomóban láncszemek: *láncpáncélrészlet* (XIV. t. 4, 5, 9).⁶⁷

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 3927–3932. Megsemmisült.

167. *sír.* Férfi csontváza. Mellékletei: 1. Színes, betétes üvegpasztagyöngy (2 db). — 2. Kovakő. — 3–4. Ezüst lemezes szíjvég és két kissíjvég. — 5. Nyolc darab szögfej-kupak. — 6. Lánctömeg, összerozsdásodott vasláncszemekből: *láncpáncélrészlet* (XIV. t. 10). — Agyagbögge.⁶⁸

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 3991–3996. Megsemmisült.

⁶³ Uo., 337.

⁶⁴ Uo., 1905, 382.

⁶⁵ Uo., 1905, 403.

⁶⁶ Uo., 1905, 406.

⁶⁷ Uo., 1906, 146.

⁶⁸ Uo., 149.

334. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb. — 2. Vascsat. — 3. Hajlított vaspálca. — 4. Ezüst fülkarika. — 5. Dinnyemag alakú stb. üvegpasztagyöngyök (16 db). — 6. Négy kupacban láncszemek: *láncpáncélrészlet* (XIV. t. 7, 1, 11). Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 4817–4822. Megsemmisült.

238. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Vaskés töredéke. — 2. Bronzfibula, ötágú. — 3. Vasláncszemek összerozsdásodott csomója: *láncpáncélrészlet* (XV. t. 14). — 4. Vaskarikák egymáson koncentrikusan elhelyezve, egyre kisebbedő méretben: *gyűrűpáncél* (XV. t. 13), együttesen felül domborodó, alul kissé üreges formát képez. Sajátságos, egyedülálló mellpáncél-alakot mutat. Nem lehet analógia nélkül eldönteni, hogy egy, két hasonló páncéldudorról van-e szó, vagy pedig a láncpáncéllal kombinált, az egész mellett befedő gyűrűpáncélről.⁶⁹

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 4355–4358. Megsemmisült.

59. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Két bronzkarperec háromszögű poncolással. — 2. Bronz fülkarika. — 3–9. Gyöngyfűzér, apró, dinnyemag alakú és színes gyöngyökkel. — 10. Bütykös, színes gyöngyszemek, egyikben *vaskarika* töredéke (XV. t. 11). — 11. Vasláncszemek csomója, közéjük rozsdásodva egy bronzkarika. Még három csomóban vaskarikalánc: *láncpáncél* (XV. t. 12, 10).⁷⁰

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 3448–3460. Megsemmisült.

170. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Vascsat. — 2. Bronz fülkarika. — 3. Csüngődísz ólomból. — 4. Három nagyobb vaskarika. — 5. Apró üvegpasztagyöngy 55 db. — 6. Bütykös üvegpasztagyöngy, 4 db. — 7. Négy csomóban vasláncszemek összerozsdásodva: *láncpáncél* részei (XV. t. 7–9).⁷¹

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 4016–4022. Megsemmisült.

46. *sír.* Mellékletek: 1. Vaskés. — 2. Vascsat. — 3–4. Nagybbszemű és kisebbszemű láncokból álló két-két csomó: *láncpáncél részletei* (XV. t. 1–4).⁷²

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 3342–3345. Megsemmisült.

253. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb. — 2. Bronz fülbevalópár. — 3. Bronzkarika. — 4. Dinnyemag alakú gyöngyök, 28 szem. — 5. Nagybbs vaskarika. — 6. Vasláncszemek 5 csomóban: *láncpáncél részletei* (XV. t. 5–6).⁷³

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 4434–4438. Megsemmisült.

19. *KECSKEMÉT* (Bács-Kiskun m., M.), Ballószög, Zsámboki föld (Izsák felé).

Sírlelet az avarkorból (1906 október). Mellékletek: 1. Csattöredék. — 2. Vascsattöredék. — 3. Vaskarika. — 4–7. Vaskarika részek. — 8. Szerszámféle tokos résszel. — Lánctömeg: *láncpáncél* részlete. — 9. Vasdarab henger alakú, lyukkal. — 10. Szórcsiptető vasból. — 11–14. *Páncéllemezek* vasból, öt részben (7. kép 1–3, 10. kép 13, 14).

Az 1. és 3. számú darabok egyenes szélűek, tehát a mellpáncél szélső darabjai. A fűzőlyukak száma nyilvánvalóan nem mutatja az összes nyílásokat.

A 2. számú darab csonka, a kétoldali félhold alakú bevágás a lemez rongálódottságával függ össze, a lapocska inkább jobb oldali példány.

A 10. kép 13, 14 sz. alatti példányok közül az első jobb oldali töredék, a máso-

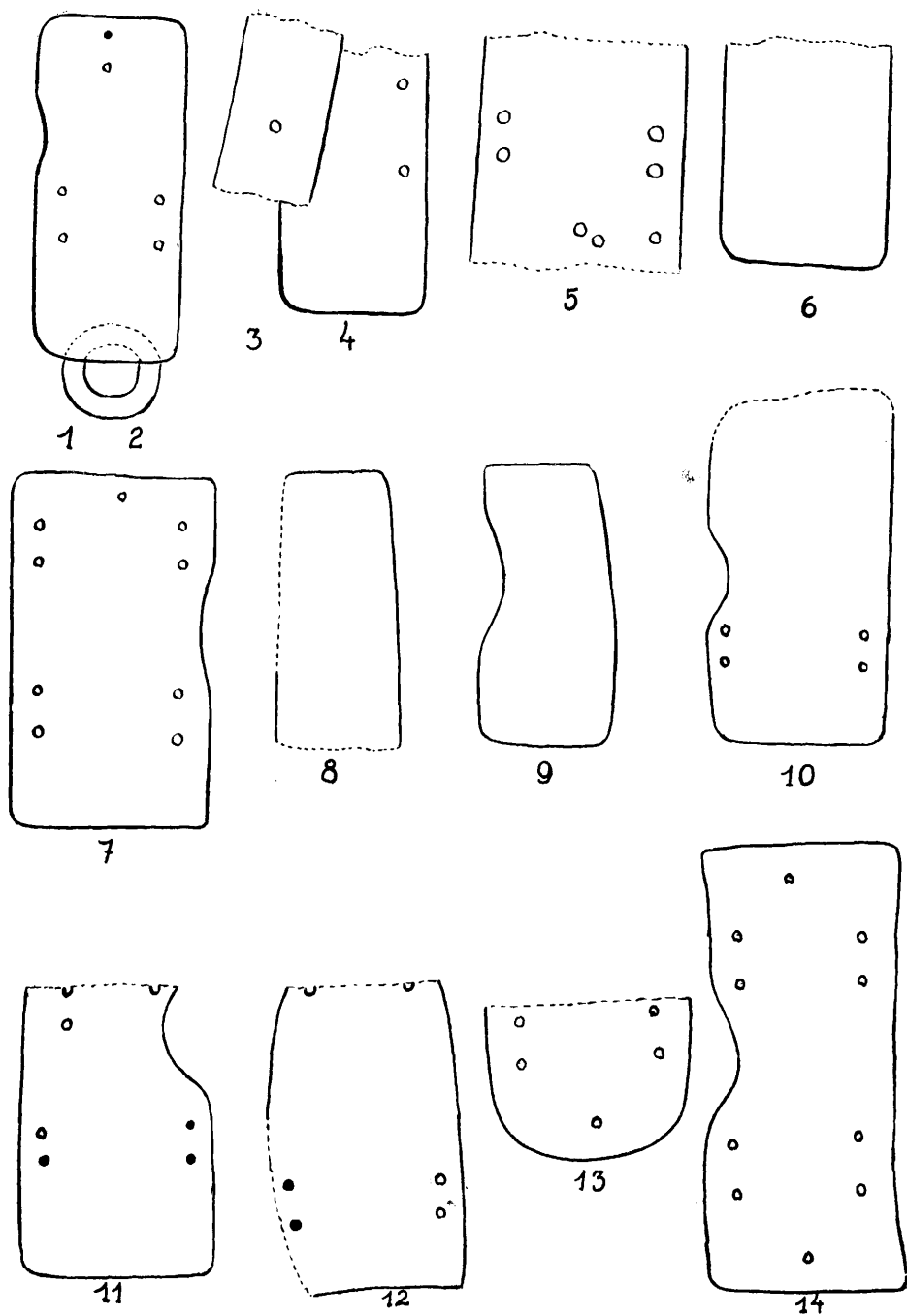
⁶⁹ Uo., 221.

⁷⁰ Uo., 1905, 382.

⁷¹ Uo., 1906, 151.

⁷² Uo., 1905, 377.

⁷³ Uo., 1908, 333.

11. kép. 1-7 (= X. t. 2-8): Gátér, 45. sír; 8: Kecskemét, Ballószög; 9: Ladánybene;
10-11: Gátér, szór.v.; 12-14 (VIII. t. 3, 8): Homorógy, 45. sír.

dik pedig teljes páncéllap, nagyméretű páncélpikkelynek látszik, alsó sarkai lekerekítettek. De lehet, hogy a felső vég középvonalában is volt vagy voltak fűzőnyílások. H. 5,4, Sz. 3,4–4,1 cm. Félhold alakú kiképzés nincsen rajta, tehát szélső lapocska is lehet.⁷⁴

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 2347–2359. Megsemmisültek.

Sírlelet. Avarkori *mellpáncél* egyik lapocskájának töredéke (11. kép 8). Közélebbi támpontot nem nyújt.⁷⁵

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 2391. Megsemmisült.

20. *LADÁNYBENE* (Bács-Kiskun m., kecskeméti j., M.), Józsa Pál tanyája.

Sírlelet. Avarkori *mellpáncél* jobb oldali lapocskája. Jobb szélén a félhold alakú kiképzést megtaláljuk, de a fűzőlyukak száma nem állapítható meg (11. kép 9) (1909. ápr. 4-i feltárás).⁷⁶

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 1198. Megsemmisült.

21. *CSONGRÁD* (Csongrád m., M.), Mára, a csárda mellett.

Sírlelet. Avarkori *mellpáncél* bal oldali lapocskája (10. kép 6). A félhold alakú kiképzése a bal szélén van. Az alsó részén 6 lyuk látszik. Szokatlan a jobb szélén levő kettős fűzőlyukelosztás. A felső részen a fűzőnyílások helye nem állapítható meg; valószínűleg még két középső nyílással kell számolnunk. Mérete alapján már a pikkelypáncéllemezekkel párhuzamba állíthatjuk.⁷⁷

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 2485. Megsemmisült. Az 1908, 1909. aug. 16–21-i ásatás kapcsán került elő.

(folytatása a következő számban)

CSALLÁNY DEZSŐ

⁷⁴ Arch. Denkm., 1956, 135, 434. sz.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo., 150. lap, 548. sz.

⁷⁷ Uo., 100. lap, 178. sz.

DIE PANZER DER AWARENZEIT IM KARPATENBECKEN

Die Rüstungen waren ihrer Funktion nach: *Helme, Panzerhemden, Rumpfpanzer* und *Harnische, Arm- und Fuss-* sowie *Tierschutzpanzer*.

Die archäologische Forschung und Literatur ist bezüglich der völkerwanderungszeitlichen Panzer sehr arm. Die Ursache: die Schutzwaffen wurden teilweise vernichtet, teilweise hat man sie nicht gekannt oder man hat sie missverkannt.

Der aus Lamellen (Eisenplättchen) zusammengesetzte Panzer hat keine passende ungarische Terminologie. Der treffendste Name dieser Panzerart ist: Schindelpanzer.

Bei der Bestimmung des Begriffes Schuppen- oder Schindelpanzer kann man die folgenden Grundprinzipien in Acht nehmen:

Schuppenpanzer: nur das Material ist dasselbe, die Form und Grösse der einzelnen Lamellen sind verschieden. Sie haben schuppen-, scheibenförmige, ovale, wappenförmige, dreieckige, vier- und fünfeckige oder andere Formen, die uns an eine Schindelpanzerart erinnern. Die Länge der Lamellen ist unter vier cm und sie haben keine halbmondförmige Ausbildung.

Schindelpanzer: aus gleichem Material gefertigt, die benachbarten Lamellen stehen miteinander in Zusammenhang, ihre Länge ist über 4 cm. Sie sind meistens Variante länglicher, viereckiger Formen, bei denen die halbmondförmige Ausbildung allgemein ist. Häufig sind bei den Lamellen die abgestumpften, abgerundeten Ecken. Die halbmondförmig gefertigten Exemplare gehören auch in dem Falle hierher, wenn ihre Länge unter 4 cm ist.

Awarenzeitliche Panzerreliquien:

Ferencszállás, Kukutyin, Grab 5; Klárafalva, Barna, Grab 1: Skelett eines Frühawaren mit 8–8 Panzerplättchen, in verschiedener Breitengrösse.

Szatymaz (Gehörte früher zu der Stadt Szeged) - Fehértó, Gräberfeld A, Grab 32: Bruchstück einer Lamelle; Grab 63: neben einem männlichen Skelett eine Lamelle, die sekundär als Feuerschlageisen verwendet wurde; Grab 220: zwischen den Beilagen eines weiblichen Skeletts eine Lamelle aus eisernem Blech sowie Kettenpanzerbrösel; Grab 356: aneinandergerostete Panzerplättchen; Grab 368: eine Lamelle im Grab einer Frau, als Reliquie; Grab 49: Lamelle. Kettenpanzer sind aus mehreren Gräbern bekannt.

Grab 175 des awarischen Gräberfeldes (Index D) aus Deszk: Lamelle eines Frühawaren, sie wurde sekundär als Feuerschlageisen benützt; Grab 101: aus Eisenblech gefertigte Lamelle, benützt als Reliquie.

Vedresháza, Grab 17 Skelett eines Mannes: Lamelle in Gesellschaft solcher Gegenstände, die durch Prägungen mit Greifen- und Rankenmotiven charakterisiert werden.

Szeged, Kundomb, Grab 23: Lamelle in awarenzeitlichem Gräberfeld. Grab 80:

weibliches Skelett, Panzerplatte als Reliquie; Grab 116: neben dem Skelett eines Weibes Bruchstücke eines Kettenpanzers.

Kiszombor, Gräberfeld G, Grab 20: Bruchstück einer Lamelle; Gräberfeld F, Grab 20: neben dem Skelett eines Weibes Lamelle eines Schuppenpanzers, als Reliquie; frühawarisches Gräberfeld O., Grab 1: Skelett eines Mannes mit einer Lamelle (Feuerschlageisen); Grab 2: männliches Skelett, Kettenpanzerstücke, Bruchstück einer Lamelle (Feuerschlageisen), Panzerschuppen (fünf Stück) sowie eine Goldmünze Phokas.

Kláralfalva, Gräberfeld B, Grab 60: neben dem Skelett eines Awaren war ein Panzerplättchen, das als Feuerschlageisen benutzt wurde; Kláralfalva, Kukutyin, Grab 39: Grab eines Frühawaren: neben dem Skelett eines Frühawaren in dem 8 Lamellen waren; Grab 13: neben dem Skelett eines Frühawaren fand man 8 Lamellen (sie gehörten zu einer rechtseitigen Reihe eines Panzers).

Csóka, Kremenyák: awarische Lamelle.

Szeged, Átokháza, awarenzeitlicher Grabfund: Bruchstück einer Lamelle eines Harnisches und eine Schuppenlamelle eines Schuppenpanzers.

Homokmégy-Halom, Grab 141: die neben dem männlichen Skelett liegende Lamelle hat man als Feuerschlageisen verwendet, die aneinandergerosteten Eisenplatten waren ebenso Lamellen; Grab 129: neben einem weiblichen Skelett Bruchstücke von 4 Lamellen, als Reliquien; Grab 150: Bruchstück einer Lamelle; Grab 45: drei Lamellen; Grab 121: 9 Lamellen in 4 Typen. Die eine Lamelle gehörte wahrscheinlich zu einem Helm.

Jutas, Grab 51: als Beilage eines awarenzeitlichen weiblichen Skeletts war ein Bruchstück einer Lamelle, welches man als Reliquie trug; Grab 79: Überbleibsel eines Platten- und eines Kettenpanzers; Grab 86: Überrest eines Kettenpanzers und ein Bruchstück einer Lamelle aus Eisenblech.

Závod, Grab 65: Bruchstücke von 3 Lamellen und eine ganze Lamelle neben einem awarenzeitlichen Skelett; Grab 91: 3 Panzerblechbruchstücke.

Gátér, Grab 33: 2 Bruchstücke einer awarenzeitlichen Lamelle die als Feuerschlageisen benutzt wurde; Grab 45: 14 Lamellen in 4 Haufen aneinandergerostet und Kettenpanzer-Details ebenso in 4 Haufen; Grab 134: Bruchstück einer Lamelle neben einem weiblichen Skelett; Grab 136: Bruchstücke eines Kettenhaufens und einer Lamelle neben einem weiblichen Skelett; Grab 153: 3 Lamellenbruchstücke und kleinere Kettenringe; Grab 174: Kettenpanzer-Detail und Lamelle in Haufen in aneinandergerostetem Zustand neben einem weiblichen Skelett; Grab 203: 2 Lamellen als Reliquien neben einem weiblichen Skelett; Grab 221: Rosthaufen aus grossringigem Kettenpanzer und eine Lamelle in 2 Bruchteilen sowie kleinere Kettenringe; Grab 243: zwei verschiedene Lamellen als Reliquie neben einem weiblichen Skelett; Grab 244: ungleichförmige Lamellen, als Reliquien, in 6 Haufen (es konnten etwa 12 Lamellen sein); Grab 251: Lamelle und Kettenpanzerbruchstück; Grab 252: Kettenpanzer und Lamelle neben einem weiblichen Skelett; Grab 270: Bruchstück von 3 oder 4 Panzerlamellen, die neben einem weiblichen Skelett lagen; Grab 285: neben einem weiblichen Skelett waren 3 Lamellen; als Streufund vorgekommene Lamellen: Grab 63: Details eines Kettenpanzers in 4 Haufen; Grab 83: aus einem Kettenpanzer herausgerissenes Detail neben einem weiblichen Skelett; Grab 107: Kettenpanzerringe in einem Rosthaufen; Grab 151: drei grosse Eisenringe und Kettenpanzerdetails in drei Haufen neben einem weiblichen Skelett; Grab 167: Kettenpanzer-Detail in Rosthaufen; Grab 334: Kettenpanzer-Detail in 4 Haufen, neben einem weiblichen Skelett; Grab 238: Ringpanzer- und Kettenpanzer-Detail in einem Rosthaufen; neben einem weiblichen Skelett; Grab 59: mehrere Haufen eines Kettenpanzers neben einem weib-

lichen Skelett; Grab 170: Teile eines Kettenpanzers neben einem weiblichen Skelett; Grab 46: zwei Haufen Kettenpanzer-Details; Grab 253: Kettenpanzer-detaile in 5 Haufen in einem Grab einer Frau, vernichtete Gräberfunde aus Gátér.

Die awarenzeitlichen Grabfunde aus Kecskemét-Ballószög enthielten Lamellen in 5 Stücken und einen Kettenpanzerhaufen; im Grabfund: Bruchstück einer Lamelle eines awarenzeitlichen Harnisches.

Ladánybene, Grabfund: rechtseitige Lamelle eines awarenzeitlichen Harnisches.

Csongrád, Mára, Grabfund: linksseitige Lamelle eines awarenzeitlichen Harnisches.

(Fortsetzung in der nächsten Nummer unseres Jahrbuches).

D. CSALLÁNY

BORSOVA HATÁRVÁRMEGYE TERMÉSZETI FÖLDRAJZA*

Száz éve múlt, hogy a Magyar Történelmi Társulat folyóiratának, a *Századok*-nak első számaiban nagyszabású vita kerekedett Árpád-kori megyeszervezetünk kialakulásának időpontjáról, eredetéről.¹ A különböző indíttatású és súlyú vélemények megjelenésétől számíthatja kezdetét az a nagyszabású kutatómunka, amelynek alapvetéseit szinte évtizedenként lerakták.²

Az első, a hipotézis szintjén mozgó próbálkozásokat, a kiadott és a hozzáférhető okleveles anyag növekedésével egyre szilárdulóbb fogalmak, majd szintézisek váltották fel, s ezen belül — különösen a névtudomány eredményeinek felhasználásával — születtek új elméletek.³ Megyészervezetünk eredetének kérdése napjaink történetírásában is lényeges helyet foglal el.⁴

Az utóbbi évtized eredményeit tekintve, lényegében két álláspont körül kristályosodnak a nézetek. Az egyik oldalon MOLNÁR Erik álláspontjáról kiindulva, a korábbi frank megyeszervezet átvételének, német orientációjú elméletével szemben leszögezük: „Molnár Erik óta világos a szláv megyeszervezet továbbélése a honfoglalás után s ennek újjáéledése az államszervezés idején”,⁵ továbbá: „a királyi birtokok a legfejlettebb területeken is legfeljebb — hogy Erdélyi szavaival éljünk — a „frank — szláv” aránylag kezdetleges megyeszervezetbe illeszkedtek bele, amennyiben ezek túléltek a honfoglalást követő évszázad viszontagságait. Még sokkal kezdetlegesebbek lehettek a feltételek az újonnan megszervezett területeken, az itt megszervezett megyékben.”⁶

Az ezzel ellentétes véleményt képviselő GYÖRFFY György úgy véli: „Ellentmondana a társadalom fejlődéséről alkotott képünknek, ha feltennénk, hogy a magyarok ezeket az itt talált dunántúli frank comitatusokat vették át, akár úgy, hogy beleültek, akár úgy, hogy lemásolták. Nemcsak ezeket nem vették át, de még a pannonszláv hűbéres fejedelemség székhelyén lévő várból sem lett vármegyeszékhely.”⁷

* E dolgozat a szerző „Borsova határvármegye kialakulása” című kandidátusi értekezésének előszava.

¹ BOTKA 1870 – 1872.; BOTKA 1872.; BALÁSSY 1872.; BALÁSSY 1873.; LEHOCZKY 1872: 455 – 466., PAULER 1882: 202 – 222.

² PESTY 1880.; PESTY 1882.; KANDRA 1884: 9., skk., TAGÁNYI 1901: 227 – 230., TAGÁNYI 1913: 510 – 541., MÁLYUSZ 1922: 19 – 36., HOLUB 1929: 19 – 34., HOLUB 1938: 71 – 106.

³ SZABÓ 1937: 35 – 42., FÜGEDI 1938: 9 – 25., BALÁZS 1939: 2 – 40., ICZKOVITS 1939: 5 – 13., MAKSAI 1940: 21 – 30., JAKÓ 1940: 22 – 31.

⁴ MOLNÁR 1949: 105 – 106.; GYÖRFFY 1958: 27 – 47.; LEDERER 1959: 93., skk., GYÖRFFY 1963: passim.

⁵ LEDERER 1959: 99.

⁶ LEDERER 1959: 116.

⁷ GYÖRFFY 1958: 34.

GYÖRFFY nemcsak a frank, de a szláv minta átvételének lehetőségét is elutasítja azzal a megokolással, hogy „a magyar vármegyék szláv zsupákra nem vezethetők vissza, mert a Duna két partján fekvő magyar vármegyék, pl. Győr, Komárom és Esztergom 896 előtt felerészben a Morva birodalomhoz, felerészben a frank fennhatóság alatt lévő pannonszláv fejedelemséghez tartoztak.”⁸

Végül mindkét nézet képviselőivel szembeállítja új elméletét, amely szerint „a vármegyének a nemzetiségi szállásterületből, ill. a várral rendelkező nemzetségszűz uralmi területéből való alakulása minden olyan megye esetében levezethető, ahol a birtokviszonyokat és a nemzetségi hagyományokat ismerjük.”⁹

A kiragadott szemelvényekkel tulajdonképpen érzékeltetni akartuk a mai marxista történetírás két uralkodó nézetét, amely között számos, néha a kettőt egymáshoz békíteni kívánó vélekedés foglal helyet.¹⁰ Bizonyos azonban, hogy a nézetek sokrétűségéhez képest csekély írásos forrásanyag a jövőben sem fog növekedni, ezért közös jellemzője valamennyi álláspontnak az a kimondott, vagy elhallgatott óhaj, amely szerint a társtudományok, főképp a régészeti kutatómunka, döntő adatokat szolgáltathatnak e vitában.

Mintegy negyedszázada merült fel a középkori régészet igazán kimagasló művelésének az igénye.¹¹ Ha az elmúlt két évtizedben végzett régészeti feltárások színtereit s azon belül eredményességét nézzük, megfigyelhető e tudományág egyre érzékenyebb reagálása megoldatlan *történelmi* kérdések iránt.¹² Így kerülhetett sor a X – XI. századi magyar társadalom régészeti emlékeanyagának elemzésén belül, a megyerendszer kutatására is. Árpád-kori megyeink kialakulásának vizsgálata közben régészeti eredményekre mindeztideig nem támaszkodtak, de megfelelő feltárások hiányában nem is támaszkodhattak. Jogosnak érezzük ennek alapján mondani, hogy egy Árpád-kori vármegye – jelen esetben *Borsova* – létrejöttének, két és félszázados múltjának elemzése során, e munka kísérli meg első ízben *jobbára* régészeti forrásokra építeni megállapításait. Erre a módszerre egyébként, a tatárjárással felbomló, s nemcsak nevében, de területileg is újjászülető vármegye 1241 előtti írásos forrásainak mennyiségét tekintve, egyenesen rá is vagyunk kényszerítve.

Az Árpád-kori *Borsova* határmegye (*marchia*) a Kárpát-medence északkeleti részén feküdt (*12. kép*). Területére, kiterjedésére nézve már kezdetben sem volt egységes álláspont, mint ezt *BOTKA* Tivadar sorai bizonyítják: „tudásaink *Borsovát* és *Bereget* egy vármegyének tartják, s a két nevet synonymának veszik. Ezen vélemény némi részben való, de nagy részben valótlan.”¹³

Nem kívánjuk azonban e múlt századi vitát ismételtelen felújítani, ugyanis *Bereg* megyéről írott történelmi földrajzának bevezetőjében *GYÖRFFY* György biztosan szögezhetette le: „A XIII. századig fennálló *Borsova* megye területét a megyemegjelölésekből, a *borsovai* várbirtok elterjedéséből és a *borsovai* esperesség kiterjedéséből pontosan megállapíthatjuk.”¹⁴ A felsorolt forrásokból egyértelműen kiderül, hogy *Borsova* megye nemcsak a későbbi *Bereg* megyét foglalta magába, de a *Tiszától* nyugatra és délre elterülő *Felső-Szabolcsot*, a későbbi *kisvárdai* alesperesség területét is.

⁸ GYÖRFFY 1958: 42.

⁹ GYÖRFFY 1958: 46., hasonlóképp GYÖRFFY 1963: 494., 836 – 839. Györffy véleményét fogadja el BARTHA 1968: 147.

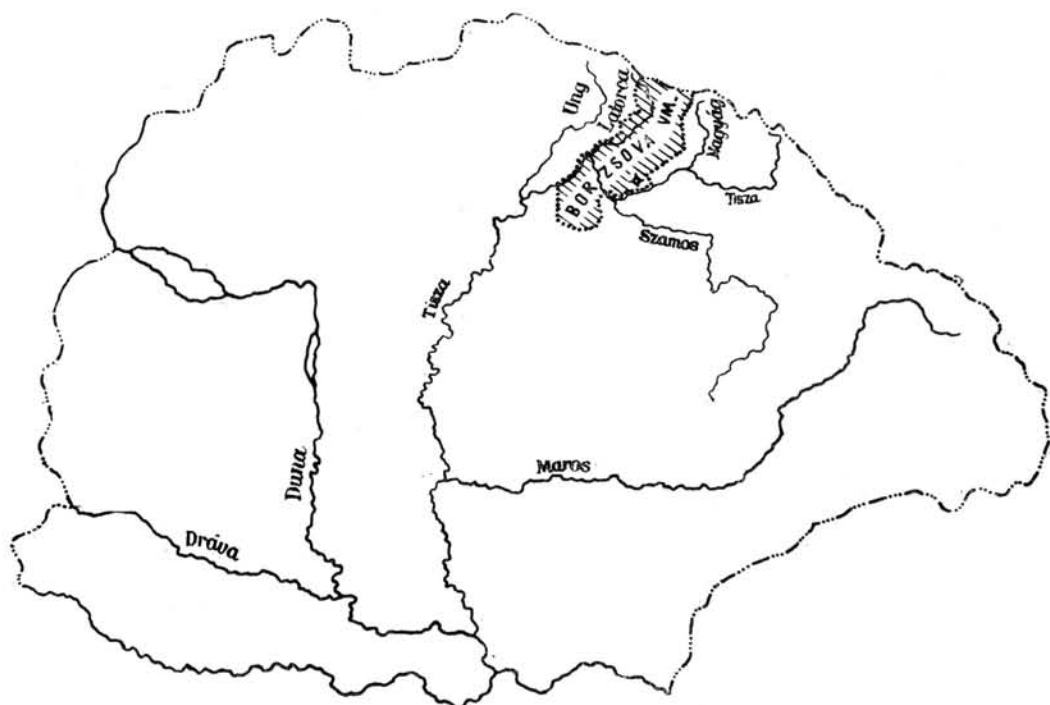
¹⁰ PI. VÁCZY 1958: 334.

¹¹ Összefoglalva ld. MÉRI 1948:

¹² CSATÁRI – MÓCSY 1969: 227 – 265.

¹³ BOTKA 1870 – 72: 396.

¹⁴ GYÖRFFY 1963: 522.

12. kép.

A megye nyugati határvonalának kijelölésére a borsovai esperesség falvait felsoroló pápai tizedlajstrom az elsőrangú forrás. Eszerint a Tiszától délre indulva *Dombrád, Beszterec, Apagy*, (Pócs-) *Petri*, (Mária-) *Pócs*, (Nyír-) *Bogát* vonalon húzódott a határ, majd északkeleti irányban (Nyír-) *Gyula*j, (Ó-) *Fehértó*, (Bakta-) *Lóránt-háza*, (Nyír-) *Karász*, (Aranyos-) *Apáti* vonalával tér vissza a Tiszához.¹⁶ Az esperesség kisvárdai districtusában fekvő falvak XVI. századi összeírása még pontosabban rögzíti Borsova megye egykori nyugati határát. A már a pápai tizedlajstromban felsorolt falvakat nem számítva, itt tűnik fel (Nyír-) *Bogdány*, (Nyír-) *Tét*, *Magy*, (Kis-) *Léta*, *Ábrány* (elpusztult falu Nyírgyula határában),¹⁷ (Nyír-) *Jákó*, *Gemzse* és *Gyüre*¹⁸ neve, jól kiegészítve a korábbi határvonalat.

Okleveleink említenek Borsova megye területén fekvő birtokokat, így a beregi *Badalót*,¹⁹ a szabolesi (Nyír-) *Kércset*;²⁰ borsovai várbirtokot: a Tiszán innen *Kéket*,²¹ (Nyír-) *Pazonyt*, *Mérgesdet*, (elpusztult falu Petneháza határában),²² túl a Tiszán,

¹⁶ 1332 – 5/Pp.Reg: (Vat. I/1. 247, 331, 349, 365.)

¹⁷ Alispáni jelentés 1937-re. 79 – 80.

¹⁸ KÁNDRA II. 448.

¹⁹ 1280: p. *Budulou*, in *C-u de Bursua* . . . iuxta *Tysciam* F. V/3. 60.

²⁰ 1282: t. *Kuskyrch*, . . . in *C-u de Borsua* W. IX. 333., Reg. Arp. II/2 – 3. 3153. reg.

²¹ 1268/365: t. *dicta Kaak erat iob-um Castrì de Bursua*, . . . in *provincia de Zabouch* W. VIII. 199.

²² 1284: t. . . . *pozduum castrensiu de Burzua vacuus et habitatoribus destitutas* H. VII. 185., Reg. Arp. II/2 – 3. 3307. reg.; 1282/319: *t-m Castrì nostri Borsua adiacentem in C-u de Zotmar existentem Myrgusd* W. IX. 329.

a későbbi Bereg megye területén *Baktát*, *Cibiket*, *Halábort* és *Nagymuzsajt*.²³ A felsoroltak közül Mérgesdről tudjuk, hogy Szatmár megye területén feküdt,²⁴ Pazon pedig eredetileg is Szabolcs megye területén fekvő várbirtok lehetett.²⁵ Várnépek lakhatták Borzsovát (elpusztult falu Demecester határában),²⁶ és a Szatmár megyei (Nemes-)Borzovát is.²⁷

A megye fentiekben vázolt politikai határai azonban nem mindenütt estek össze természetes, földrajzi határokkal. Borsova megye területe tájilag két élesen elkülönülő részre, az erdős hegyvidékre és az alföldi síkságra osztható, mely utóbbit a Tisza vágta ketté.

A megye egykori északkeleti határa egyben az ország határát is képező Havasok (ma: Beszkidék),²⁸ s itt erednek a Latorca,²⁹ Borsova³⁰ folyók, amelyek számos kisebb folyás és patak, mint a Sebespatak, Szolyva, Obava,³¹ valamint az Ilosva,³² Sárd³³ s az ezekbe tartó erek (a *Cunghwa*, Kövesdfő, Szabatin,³⁴ Hannuspatak, Középpatak, Zúgópatak³⁵) vizét felvéve futottak ki a síkvidékre. E két nagy folyó a síkságon ágakra szakadva³⁶ mocsaras réteken³⁷ folyt keresztül, illetőleg a Latorca a Sztára, Maconca, Kerepec, Csaronda és a Szernye mocsár (1364: Nagy-tó) vizét levezető Szernye³⁸ patakokkal bővülve, a Borsova pedig a Szipa, Mic és Csaronda³⁹ vizének táplálása után végül is a Tiszába szakadt.

²³ 1232/360: *v. Bagotha, que esset f-rum iob-um S. Regis* SIPOS 1956: 384., 1363/372: *p. Bakta . . . in C-u de Bereg . . . in qua castrenses acclamatorie conditioni annezzi residerent* Z. III. 476.; 1299: *t. castrensiuum Cybek ~ Cybik ~ Cibyk!*, in *C-u de Bereg* GYÖRFFY 1963: 536; 1332: *Paul. et Blas. f-i Moysy f-i Ypsa iob-es castri Bereg nob-es de Harbar de iuxta fl-o Thyehye* Z. I. 386.; 1232/360: *t-m nomine Muse usui 5 aratorum competentem, ac a castro de Borsua exceptam, . . . v. Muse* SIPOS 1956: 384., v. ö. GYÖRFFY 1963: 522.

²⁴ MAKSÁI 1940: 178 – 179., GYÖRFFY 1963: 522.

²⁵ V. ö. KANDRA II. 460.

²⁶ 1409: *t. Borsowa* Zs. II/2. 6892. reg. 1416: *p. Borsuus* Z. VI. 395.

²⁷ MAKSÁI 1940: 118 – 119.

²⁸ ANONYMUS [1200] k.: *silva Houos ~ Howos* (SHR. I. 45, 48, 50, 51.); 1270/272/478: *Magnus Alpes* W. VIII. 260. Szolyva; KÉZAI [1283]: *Ruthenorum Alpes* (SHR. I. 165), azaz „Orosz havasok”, melynek orosz elnevezése viszont, „Magyar Hegyek”. Orosz évkönyvek [– 1116]: горы Угорьския (HODINKA 1916: 40, 52, 58.), [– 1292]: горы Угорьские (u. o. 366.). Ld. GYÖRFFY 1963: 519. ROGERIUS 1244: *porta Ruscie, que Montana dicitur* SRH. II. 560.

²⁹ + ?1248/393: *fl. Latharcha ~ Latarcha* GYÖRFFY 1963: 537; 1270: *fl. Lotrucha ~ Loturcha ~ Laturcha* H. VI. 168 – 9. Csépanföldre; 1270/272/478: *aqua Locurtha!* W. VIII. 260 – 2. Szentmiklós; 1321: *fl. Laturcha* A. I. 636 – 8. Dobrony

³⁰ É. n. [1270 – 72] 295: *fl. Borsua* Károlyi I. 22. 1338/339: *fl. Borsua* Doc.Val. 81 – 3. Bilke; 1341/342/508/621/XVIII: *fl. Tulso Borsua* Doc.Val. 90 – 2. Ilosva (Makszemháza)

³¹ 1270/272/478: *aqua Zolwa, riv. Sebuspotok, riv. Olbua* W. VIII. 260. Szolyva, Szentmiklós

³² 1341/342/508/621/XVIII: *fl. Kis Ilosva, fl. Nagy Ilosva* Doc.Val. 90 – 2. Ilosva

³³ 1338/339: *riv. Sard* Doc.Val. 81 – 3. Bilke

³⁴ 1341/342/508/621/XVIII: *fl. Cunghwa, fl. Kuestefew, Zabathpathaka* Doc.Val. 90 – 2. Ilosva

³⁵ 1338/339: *fl. Hannuspatakbyke, fl. Kuzéppatak, fl. Sugópatak* Doc.Val. 81 – 3. Bilke
³⁶ + ?1248/393: *fl. Holhlaturcha* GYÖRFFY 1963: 537. Csépanföldre; 1321: *fl. Houthaturcha* (Holtlaturca) A. I. 636 – 8. Dobrony

³⁷ + ?1248/393: *pratun Zopoch* GYÖRFFY 1963: 537. Csépanföldre

³⁸ + ?1248/393: *fl. Ztarazada, fl. Machaluncha, fl. Kerepech, fl. Scerneue* GYÖRFFY 1963: 537. 1282/379: *fl. Machalmicha, fl. Kerepech, fl. Scerneue* Z. I. 50. Csépanföldre; 1321: *riv. Machanicha pataka, fl. Zyrownua* (Szernye), *Zyrownua, riv. Zcornou pathaka* A. I. 636 – 8. Dobrony; 1326: *fl. Stara* (Dl. 2375) GYÖRFFY 1963: 519. 1356: *fl. Stara ~ Strara* Z. III. 33. Bród; 1321: *fl. Zermua* (Dl. 40.392) GYÖRFFY 1963: 542. Kabala; 1270/272/476/580: *aqua Zyrmua* W. VIII. 260 – 2. Lónya

³⁹ + 1255: *Mych* HOKl. 33. Urkurtelke; 1270/272/476/580: *aqua Chornawoda* W. VIII.

A felsorolt vizek sebesfolyású szakaszain átkelésre alkalmas törmelékkúpok,⁴⁰ hegyekkel, bércekkel, hátakkal közrefogott kisebb medencek,⁴¹ s széles folyóvölgyek tették változatossá, megtelepedésre alkalmassá a hegyvidéket; amíg nyugatabbra, a mocsaras síkságból kiemelkedő szigethegyeknek⁴² (Beregszász, Kászony, Nagybégány, Tarpa) volt hasonló szerepük. A Tisza mentén számos kisebb, a nagy folyóval párhuzamosan kanyargó, s nagyobb patakokkal is összeköttetésben álló ér vezette el a terület vízfeleslegét.⁴³ A Tiszának és vízgyűjtőinek áradásakor a szétterülő víztömeg csak a gerondokat, homokhákat kímélte meg,⁴⁴ s az ár levonulása után halászásra is alkalmas tavak, mocsaras vízfelületek, berkek maradtak vissza.⁴⁵ A már felsoroltakon kívül okleveleink sok apró kisebb folyás, ér nevét őrizték meg.⁴⁶

Borsova megye nyugati felének fő folyója, s egyúttal északi határa a Tisza volt, vele párhuzamosan haladt a Tisza egyik mellékága, a Sebesdek (mai nevén Járat), amely Zsurknál a Zsovány nevű nagy tiszából szakadt ki, s Tiszabercelnél tért vissza az anyafolyóba.⁴⁷ E fontos „járat” középkorban sem egységes nevére csak visszakövetkeztetni tudunk: Kapus,⁴⁸ Gyalap⁴⁹ neveken tűnik fel, s egyedül Beszterec falu nevében (vö. szláv Bystrica) őrizte meg eredeti névalakjának szláv nyelvű változatát.⁵⁰ E folyóból, valamint a Tiszából számos kisebb ér szökött ki és ömlött vissza.⁵¹ Különösen e két nagy élővíz között, de az egykor Rétoldalnak

260 – 2. Lónya; 1290/342: *fl. Charnavoda ~ Chornouada* Z. II. 36. Adony; 1299: *fl. Zypoa*, *fl. Mych* Z. I. 92. Márok; 1343: *fl. Churnavada* Károlyi I. 157. Bag; 1344: *fl. Charnoltha ~ Charnavada* Z. II. 99. Kerecseny; 1353: *fl. Styppa ~ Scypa* Z. II. 540. Márok

⁴⁰ 1341/342/508/621/XVIII: *ad vadum lapideum vulgo Kurew* (Körév) Doc.Val. 90 – 2. Ilosva

⁴¹ 1341/342/508/621/XVIII: *mons Jauvor*, (Jávor), *Bercz, colles Haatth* (ma: Hát hegy), *montem Barlangum* (Borló hegy) Doc.Val. 90 – 2. Ilosva; 1338/339: *mons Dobouch*, *mons Juuar* (Jávor), *berch Herked* Doc.Val. 81 – 3. Bilke

⁴² 1349: *mons Baturheg* Z. II. 403. Beregszász; 1353: *p. Hegy* Z. II. 540. Márok

⁴³ 1270/272/476/580: *aqua Kochua* (Kocsua), *riv. Hillinnua, aqua Boltrag* (Bótrágy), *riv. Jaznow, aqua Zabezwł* W. VIII. 260 – 2. Lónya; 1290/342: *fl. vulg. Hatarpotak*, *fl. Bochogo*, *fl. Lapusreketya* Z. II. 35 – 6. Adony; 1324: *riv. Kouachpotoka* A. II. 160., 1336: *fl. Kouachpataka* A. III. 311. Badaló; 1344: *fl. Meelthow*, *fl. Soltmusere*, *fl. Reznepathaka* Z. II. 99. Kerecseny; 1343: *fl. Galnaspatak*, *fl. Hydeghpatak*, *fl. Sebeserpataka* Károlyi I. 157. Bag

⁴⁴ 1290/342: *campus Zaruashomok* (Szarvashomok) Z. II. 36. Adony; 1344: *lacus Remethegorongia, collis Tornahomoka* Z. II. 98 – 99. Kerecseny; 1343: *t. Kerekhomuk* Károlyi I. 157. Bag

⁴⁵ + ?1248)393: *stag. Spanthoa* (Ispántava), *stag. Vztro* (Osztoró), *Sulmus tho* (Sulymostó) GYÖRFFY 1963: 537; 1270: 2 *lacus Vechke* H. VI. 168 – 9. 1282/379: *stag. Spantoa, stag. Vztro, stag. Thamas Egre* Z. I. 50 – 51. Csépanföldre; 1270/272/476/580: *stag. Kouachna, locus Harastov!* (Haraszttó), *stag. Sartow* (Sártó), W. VIII. 260 – 2. Lónya; 1290/342: *pisc. Bydistou* (Büdüstó), *lacus Baranya, lacus Melepir, lacus Rekekyas* Z. II. 35. Adony; 1300: *pisc. Thou* H. VII. 288. Halábor; 1344: *lacus Remethegorongia, lacus Solmus* (Sulymos), *piscature Kolozue* (Kolozsvize) Z. II. 98. Kerecseny

⁴⁶ 1270: *Thamasegre* Z. I. 22. Csépanföldre; 1290/342: *Jakoueze* (Jákóvize) Z. II. 36. Adony; 1299: *riv. Sumus Pothok* Z. I. 92., 1353: *minorem fl-m Sumuspataka ~ Sumuspataka* Z. II. 541. Márok; 1349: *ultra dictam er* (Ér) Z. II. 401. Daróc; 1356: *riv. Saliceum fizes Eyr* (Füzes ér) Z. III. 33. Bród

⁴⁷ NYÁRÁDY 1941: 10.

⁴⁸ 1381: *fl. Kapus* Z. IV. 200. Döge

⁴⁹ 1268/365: *fl. Tholup* W. VIII. 199., é. n. [1268]333: *fl. Golup* Z. I. 415., 1337: *fl. Gohub* A. III. 345. Kék

⁵⁰ MELICH 1925 – 9: 193, 195, 220 – 1.

⁵¹ + 1214/334: *foss. Piscarscher* F. III/1. 156. Kanyár; 1325/332: *pisc. Orozdere* A. II. 230. Laktelek; 1347: *Belchepatak* Z. II. 278. Szalóka; 1381: *fl. 1 Zolerer, Er Zolther*, *fl. bokareue* (Bokaréve), *ligeteszeg aquo*, *Er poya* (Érfolyás), *piscaroser*, *fl. Zolther, Er verecheer* Z. IV. 198 – 202. Döge

is nevezett Rétköz területén tavak sokasága tarkította a tájat;⁵² közöttük száraz-szigetek,⁵³ É, ÉNY – D, DK-i irányú félszigetek, úgynevezett gorondok,⁵⁴ továbbá közök,⁵⁵ a folyókanyarulatokban szegek⁵⁶ húzódtak meg. A vízparti emelkedettebb helyeket tetőnek, főnek hívták.⁵⁷ A Tisza és a vele összefüggő vizek apadásakor szigetkaszálók⁵⁸ bukkantak ki a víztengerből, morotvák⁵⁹ mocsarak,⁶⁰ vizes berkek,⁶¹ fertők és dagonyák⁶² maradtak vissza. A Tiszától távolosabb részekben lefolyástalan erek,⁶³ tavak⁶⁴ tűnnek szemünk elé, a határjárásokban pedig egyre

- ⁵² 1212/339: *stag. Portouwa* H. VIII. 13. Zsurk; 1268/365: *stag. Eleutow, Gurghad, Wsund, Kulbeer, Kurmar, Malathoua ulgo nom., Wruzd, Kuhubur, Malathoua et alia duo similiter* W. VIII. 199., é.n. [1268]333: Z. I. 415., 1337: *stag. Eleuthow* (Előtő), *Gurghab, Vsuind, Pulber, Kermul, Moluntaua* (Malomtava), *Vruzd, Kuchkur, Moluntaua et alia duo similiter* A. III. 345. Kék; 1316: *pisc. Belche . . . prope Tyciam* A. I. 403.; 1324: *Kosthou* Z. I. 266. Ajak; 1325/332: *pisc-s Keulges, Kewgestokaya, Inewwezad, Kolobar, Gyurud, Wereshid, Hidalia, Humukzug, Lapuhus, Zathuna, Fyuzes, Rewthokaya, Bokud, Reketha, Dombuth, Gyungusnaralia, Prepostoua, Nyarasd, Iuantokaya, Merse, Forgianagus, Mergusd, Orozdere, Kyraltoua, et Zultha* A. II. 230. Laktelek; 1329: *pisc. Gyalmas-thou* Z. I. 321, v.ö. Z. I. 327, 329, 334, 343, 344. Veresmart; 1333: *pisc-is Keulges, Kewgestokaya, Nogthow, ynewwezad, Kolobar, Gyurud, vereshid, Vsuend, Kurmul, Dumbuch, Gyungusnaralia, prepostoua, Nyarasd, yuathokaya, item Mersee, forgianagus, Mergusd, Hidalia, et alia pisc. similiter Hidalia, Humukzug, Lapuhus, Zathuna, Kuchkur, et fyuzes, item elewtho, Rewthokaya et Bokud, in super Reketha et Oruzd, Oruzdere, Kyral-thou et Zultha* Z. I. 412. Kék; 1345: t. *Elewthou in C-u Zabouch* Z. II. 178. Tuzsér; 1353: *pisc. Thelectthow* (~Thelektow), *Gerolth et Apatihaua* (~Apatthaua), *pisc. Kyraltaua* Bánffy J. 194. Hene; 1354: *lac. poptoua, lac. Kathynia* Z. II. 581. Tuzsér; 1355: *stag. Ortaua* (Órtava) *lac. Titie Kyseuren* (Kisörvény) Z. II. 589. Tuzsér; 1371: t. *Karoztou* (Kárásztó) *in C-u de Zabolch* Z. III. 434. Eszeny; 1374: *stag. Temlesto, stag. Faggyasto* Z. III. 536. [NyÁL T. 99. (1847): Tömlös tava, Faggyas] Bodon; 1381: *stag. Furto* (Örtő), 1 *magnum stag. feyertou, stag. Gyalmastou* Z. IV. 201 – 3. Döge
- ⁵³ + 1214/334: *insula Chultukilde . . . et . . . Chebowenar* F. III/1. 474. Kanyár; 1324: *prat. Kuhmazygete* [NyÁL T. 195. (1866): Konyhaszög], *Batazegete* Z. I. 266. Ajak; 1350: *insula* Z. II. 435. Anares; 1381: 1 *Zygeth inter aquas palusas* (így), 1 *Zygeth Nogkerthege*, 1 *zygeth Bothlaza dictum, insula Zygeth Bothlaza dictum, insula Zygeth* Z. IV. 198 – 201. Döge
- ⁵⁴ 1355: *Gurund* Z. II. 589. Tuzsér
- ⁵⁵ 1268/365: *locus Keteleukuz* W. VIII. 199. Kék, v.ö. A. III. 345.
- ⁵⁶ 1336: p. *Kathzegh* Z. I. 484. Kádszeg; 1381: *locus Zylaszeg, ad ligeteszeg aquo, locus Kerthueleszeg, locus Nyreszeg, locus Zolakoszeg* Z. IV. 198 – 201. Döge
- ⁵⁷ 1219/550: *Thoufeu* VR. 1. §. 232. Hene; 1268/365: *Bagdan tethew* W. VIII. 199. Kék; é.n. [1272 – 90]: *caput Woych* Z. I. 70. Pap; 1324: *meta principalis feuhatar* Z. I. 264. Ajak; 1355: *prat. Kalangafeu* Z. II. 580., v.ö. Z. II. 588. Tuzsér
- ⁵⁸ 1324: *prat. Kuhmazygete* Z. I. 266. Ajak; 1381: *ad 1 prat. egres . . . 1 zygeth* Z. IV. 200. Döge
- ⁵⁹ 1212/339: *stag. quod vulgo dicitur mortus* H. VIII. 14. Zsurk
- ⁶⁰ + 1214/344: *stag. deWers* (Dévéres), *stag. Zadona paludes Kumuloer, stag. Meyle Eurim* (Mélyörvény) F. III/1. 473 – 4. Kanyár; 1325: *stag. Bulue* (Bölve) A. II. 175. Beszterec; 1381: 1 *Zygeth inter aquas* (így) *scilicet Bokareu et Torbaz, stag. Kyserelye* Z. IV. 198 – 202. Döge
- ⁶¹ 1354: *Nemus viminum vulg. rakatye, ad . . . nemus Salicum* Z. II. 573. Ajak; 1354: *nemus Kalanga* Z. II. 580. Kálonga
- ⁶² 1268/365: *fertew* W. VIII. 199., 1337: *Bokanfertew et ante Fertew* A. III. 345. Kék; *portio Daganas* (Dagonyás) Z. II. 4435. Anares
- ⁶³ 1283: *fl. Er, fl. Kopolch* (Kapolcs) F. V/3. 195. Kiskércs; 1347: *palus Kurespatak* A.V.47. Tét
- ⁶⁴ 1283: *stag. Vrtowoa* F. V/3. 195. Kiskércs; 1343: *Nic. de. Feyrthow* Kállay 679. reg. Fehértő; 1320 k.: p. *Muchustov* Z. I. 190., 1339: p. *mohuusto* Z. I. 562. Mohostó; 1347: *stag. Ladastou, stag. Apathoua* A. V. 47. Tét

gyakrabban fordulnak elő homokdombok, halmok,⁶⁵ béceek, háta⁶⁶ ligetek,⁶⁷ száraz-völgyek⁶⁸ nevei.

A megye fafajtaiból legtöbbször a tölgyet⁶⁹ említik, nemcsak keresztel jelzett határjelként,⁷⁰ de irtott erdőként is.⁷¹ A vizes helyeket kedvelő fűz,⁷² nyír,⁷³ nyár,⁷⁵ éger és szil,⁷⁶ a hegyvidéken gyertyánnal kevert bükk és a juhar⁷⁷ határozta meg területünk erdőtakaróját. Az erdők mellett rengeteg bokros, tövises hely,⁷⁸ valamint rekettyés⁷⁹ található egy-egy falu határában, s feltűnik a som,⁸⁰ a vadkomló⁸¹ neve, itt-ott gyümölcsfa, legtöbbször körte⁸² gazdagította a növénytakarót.

- ⁶⁵ é.n. [1272 – 90]: 1 *Holum* Z. I. 70. Pap; 1325/332: *pisc. Humukzug* A. II. 230., 1333: ≈ Z. I. 412. Laktelek, Kék; 1353: *monticulus Homok* Bánffy I. 194. Hene; 1354: *t. humuk, t. vulg. dumb* Z. II. 573 – 4. Ajak; 1355: *monticulus vulg. holm* Z. II. 589., *monticulus vulg. Domb* Z. II. 597. Tuzsér; 1374: *tumorem t. vulg. domb, 2 monticulus sabulosos, locos Bechekumuku* Z. III. 535 – 6. Bodon; 1381: *locus Salyanhomoka, mons sabulosus* Z. IV. 198. Döge
- ⁶⁶ 1268/365: *beerch* W. VIII. 199., é.n. [1268]333: *ad 1 Berch* Z. I. 415. Kék; é.n. [1272 – 90]: *ad 1 Berch, campo Tymo Berch, collis Zqurgo* Z. I. 69 – 70. Pap; 1337: *berch* A. III. 345. Kék; 1352: *berch* Bánffy I. 184. Zsurk; 1354: *Berch* Z. II. 580. Tuzsér; 1381: *Beerch inter lacusuleg et veruleg* Z. IV. 199. Döge
- ⁶⁷ 1270: *ad 1 locum Ligeth* Z. I. 22. Csépfölde; é.n. [1272 – 90]: *1 liguet* Z. I. 69. Pap; 1352: *lygeth, ligeth* Bánffy I. 184. Zsurk
- ⁶⁸ 1324: *1 locum aranazou* (aranyaszó) Z. I. 266. Ajak
- ⁶⁹ 1268/365: *1 a.-em ilicis, 1 magnam a.-em ilicis* W. VIII. 199., v.ö. é.n. [1268]333: Z. I. 415., 1337: A. III. 345. Kék; é.n. [1272 – 90]: *a. Tul* Z. I. 69 – 70. Pap; é.n. [1272 – 90]: *p. Thulgy* Z. I. 72. Tölgyes; 1280 k.: *a. quercus* Z. I. 46. Surány; 1290/342: *2 a.-ibus iliceis* Z. II. 35. Adony; 1321: *a. teulga* A. I. 637. Dobrony; 1324: *a. ilicis* A. II. 160., 1336: ≈ A. III. 311. Badaló; 1325/332: *pisc. Dumbuth* A. II. 230., 1333: *pisc. Dumbuch* Z. I. 412. Laktelek, v.ö. MIKESY 1940: 8.; 1344: *a. ilicis* Z. II. 99. Kerecseny; 1348: *a. ilicis* Z. II. 294. Daróc; 1353: *a. Ilicis* Z. II. 540. Márók; 1374: *1 a. ilicis sicca* Z. III. 535. Bodon; 1381: *a. Ilicis* Z. IV. 201. Döge
- ⁷⁰ 1270: *1 a.-em ilicis cruce signatam, a. ilicis in qua est crux* Z. I. 22. Csépfölde; 1290/342: *2 a.-ibus iliceis ad modum crucis metas consignassent* Z. II. 35. Adony; 1270: *2 magnas a.-es ilicis signatas* W. VIII. 260. Lónya; 1336: *a. ilicis cruce signatam* A. III. 311. Badaló;
- ⁷¹ 1290/342: *nemus Tulgeserezuen* (Tölgyeseresztvény) Z. II. 36. Adony; 1344: *siluulam ulgo erezhuen* Z. II. 99. Kerecseny;
- ⁷² + 1214/334: *locus Rathyfuze* F. III/1. 473. Kanyár; 1268/365: *1. a. salicis* W. VIII. 199., v.ö. Z. I. 415., A. III. 345. Kék; 1325/332: *pisc. Fyuzes* A. II. 230., 1333: *pisc. fypwzes* Z. I. 412. Laktelek, Kék; 1348: *1 a. salicis* Z. II. 294. Daróc; 1354: *Nemus Salicum* Z. II. 573. Ajak; 1356: *ad. riv.-m Saliceum fizes Eyr* Z. III. 33. Bród
- ⁷³ 1381: *locus Nyreszeg* Z. IV. 200. Döge
- ⁷⁴ + 1214/334: *insula... que vocatur Chebowenar* F. III/1. 473. Kanyár; 1270: *a. naarfa* Z. I. 22. Csépfölde; 1324: *a. vulgo naarfa dicitur* A. II. 160., 1336: *fejnyar* A. III. 311. Badaló; 1325/332: *pisc. Gyungusnaralia* (Gyöngyösnýáralja), *pisc. Nyarasd* A. II. 230. Laktelek; 1333: ≈, ≈ Z. I. 412. Kék;
- ⁷⁵ + 1212/334: *Wizeskeures* (wizeskeurus) F. III/1. 473. Kanyár; 1270: *a. kevrusfa* Z. I. 22. Csépfölde; 1336: *a. vulgo Kevrus* A. III. 311. Badaló
- ⁶⁷ 1324: [silva] *Egur* Z. I. 266. Tass; 1336: *a. zyl* A. III. 311. Badaló; 1381: *prat. egres, 2a.-es fraxiní gravis vulg. Zyl, silva Egrus* Z. IV. 199 – 202. Döge
- ⁷⁷ 1338/339: *fl. Hannuspatakbyke* Doc. Val. 81 – 3. Bilke; 1341/342/508/621/XVIII: *mons Jauuor* Doc. Val. 90 – 2. Hosva; 1353: *2 a.-es ulgo Gyurthyjan* Z. II. 540. Márók
- ⁷⁸ 1354: *dumi Salicum, dumi viminum* Z. II. 573. Ajak; 1354: *locus viminosus* Z. II. 589. Tuzsér
- ⁷⁹ 1212/339: *vimina, que vulgo dicuntur reketia* H. VIII. 14. Zsurk; 1290/342: *lacus Reketyas, fl. Lapsureketya* Z. II. 35 – 6. Adony; 1299: *fructices Paznan Reketia* Z. I. 92. Márók; 1325/332: *pisc. Reketia* A. II. 230. Laktelek, v.ö. 1333: ≈ Z. I. 412. Kék; 1344: *simarakathyaia* Z. II. 99. Kerecseny; 1354: *nemus viminum vulg. rakatye* Z. II. 573. Ajak; 1354: *dumos vulg. Rakatya* Z. II. 581. Tuzsér; 1381: *Rakatyas* Z. IV. 199. Döge
- ⁸⁰ 1299: *riv. Sumus Pothok* Z. I. 92. Márók
- ⁸¹ + 1214/334: *paludes Kumuloer* (Komlóér) F. III/1. 473. Kanyár; 1341/342/508/621/XVIII: *p. Komlos* Doc. Val. 92. Komlós
- ⁸² 1328: *p. Almas* Kállay 315. reg. Almás; 1399: *p. Curthuelustheluk* Z. I. 565., 1349: *t.*

Előttünk áll tehát az a terület, amelynek IX–XIII. századi múltját, azonbelül kialakulását, gazdasági és politikai életét, végezetül szellemi kultúráját veszük majd szemügyre.

NÉMETH PÉTER

IRODALOMJEGYZÉK

- A. = Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Andegavensis. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920. (Mon. Hung. Hist. Dipl.)
- BALÁSSY 1872 = Balássy Ferenc: Visszhangul Botka Tivadarnak a vármegyéinkről frott közleményeire. *Századok*, VI (1872) 231–237., 306–316., 377–386., 447–454.
- BALÁSSY 1873 = Balássy Ferenc: Visszhang Botka Tivadar Tájékoztására a vármegyék alakulása kérdésében. *Századok*, VII (1873) 81–99., 153–171.
- BALÁZS 1939 = Balázs Éva: Kolozs megye kialakulása. Bp. 1939. (Település- és népiségtörténeti értekezések, 3. sz.)
- BARTHA 1968 = Bartha Antal: A IX–X. századi magyar társadalom. Bp. 1968.
- Bánffy = Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. Szerk. Varju Elemér, Iványi Béla. I–II. Bp. 1908–1928.
- BOTKA 1870–72 = Botka Tivadar: A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. *Századok*, IV (1870) 499–522; V (1871) 297–309., 388–398; VI (1872) 23–38., 67–85., 135–148.
- BOTKA 1872 = Botka Tivadar: Tájékoztás Balássy Ferenc „Visszhangjai” körül, a vármegyék első alakulásáról. *Századok*, VI (1872) 532–548., 704–708.
- CSATÁRY–MÓCSY 1969 = Csatári Dániel–Mócsy András: A régészet és a történettudomány együttműködésének kérdései. *MTA II. Oszt. Közleményei*, 18 (1969) 227–265.
- Doc. Val. = Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ed.: Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai. Bp. 1941. Études sur l’Europe Centre-Orientale 29.)
- F. = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844.
- FÜGEDI 1938 = Fügedi Erich: Nyitra megye betelepülése. Bp. 1938. (Település- és népiségtörténeti értekezések 1. sz.)
- GYÖRFFY 1958 = Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. *Századok*, 92 (1958) 12–87., 565–615.
- GYÖRFFY 1963 = Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963.
- H. = Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I–V. Győrött, 1865–1873, Ipolyi Arnold, Nagy Imre, és Véghely Dezső. VI–VIII. Bp. 1876–1891.
- HODINKA 1916 = Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.

Kurthueles ~ *Kerthueles* ~ *Kurthuelus* Bánffy I.159. Körtevélyestelek; 1348: *a. piri* Z.II.294. Daróc; 1354: *a-es piri* Z.II. 573. Ajak; 1356: *3 a-es pyry* Z.III.33. Bród; 1381: *locus Kerthueles*, *2 a-es piri*, *a. piri*, *locus Kerthueleszeg* Z.IV.198–200. Döge

- HOKI. = Hazai Oklevéltár 1234–1536. Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula. Bp. 1879.
- HOLUB 1929 = Holub József: Zala megye története a középkorban. I. Pécs, 1929.
- HOLUB 1938 = Holub József: A királyi vármegyék eredete. *SzIEml.* II. Bp. 1938. 71–106.
- ICZKOVITS 1939 = Iczkovits Emma: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp. 1939. (Település- és népiségtörténeti értekezések 2. sz.)
- JAKÓ 1940 = Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 5. sz.)
- KANDRA 1884 = Kandra Kabos: Szabolcs vármegye alakulása. Bp. 1884. (Akadémiai Értekezések)
- KANDRA I–IV = Adatok az egri egyházmegye történelméhez. Szerk. Kandra Kabos, Leskó József. I–IV. Eger, 1885–1908.
- Kállay = A nagykállói Kállay-család levéltára. I–II. Bp. 1943. (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Kiadványai 1–2.)
- Károlyi = A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. I–V. Bp. 1882–1897.
- LEHOCZKY 1872 = Lehoczky Tivadar: Beregvármegye keletkezése. *Századok*, VI (1872) 455–466.
- LEDERER 1959 = Lederer Emma: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. 1959.
- MAKSAI 1940 = Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 4. sz.)
- MÁLYUSZ 1922 = Mályusz Elemér: Túróc megye kialakulása. Bp. 1922.
- MELICH 1925–1929: = Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1925–29. (A magyar nyelv-tudomány kézikönyve, I. 6.)
- MÉRI 1948 = Méri István: A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása (X–XVI. század). Bp. 1948. (Magyar Népkutatás Kézikönyve, I. 2.)
- MOLNÁR 1949 = Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949.
- NyÁL. T. = Állami Levéltár, Nyíregyháza. Térképtár.
- NYÁRÁDY 1941 = Nyárády Mihály: Kék község történelmi földrajza. Nyíregyháza, 1941. (A Bessenyei-Társaság Kiadványai 5. sz.)
- PAULER 1882 = Pauler Gyula: Megye? Várispánság? *Századok*, XVI (1882) 202–222.
- PESTY 1880 = Pesty Frigyes: Az oltúnt régi vármegyék. Bp. 1880.
- PESTY 1882 = Pesty Frigyes: A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Bp. 1882.
- Reg.Arp. = Az Árpád-házi királyok oklevelinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica.* I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923–1943, II/2–3. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp. 1961.
- SIPOS 1956 = Sipos Zsigmond: A „Keresztyén Urak adománya” *MNy.* 1956. 384–387.
- SRH. = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini 1937–1938.
- SZABÓ 1937 = Szabó István: Ugocea megye. Bp. 1937. (Magyarság és Nemzetiség I. sor. 1. kötet)
- TAGÁNYI 1901 = Tagányi Károly: A honfoglalás és a királyi vármegyék. *Szólnok-Dobokavármegye monographiája.* I. Deés, 1901. 227–230.
- TAGÁNYI 1913 = Tagányi Károly: Vármegyéink eredetének kérdései. *Történeti Szemle*, II (1913) 510–541.

- Vat. = Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Ser. I. Tom. I–IV. Bp. 1885–1891.
- VÁCZY 1958 = Váczy Péter: A korai magyar történet néhány kérdéséről. *Századok*, 92 (1958) 265–345.
- VR. = Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű hasonmásával együtt. *Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a 1500 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboribus Ioannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum*. Bp. 1903.
- W. = Árpádkori új okmánytár. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Közzé teszi Wenzel Gusztáv I–XII. Pest, Bp. 1860–1874. (Mon. Hung. Hist. Dipl.)
- Z. = A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő*. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Vég hely Dezső, Kramerer Ernő, Lukács Pál. I–XII. Pest, Bp. 1871–1931.
- Zs. = Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította Mályusz Elemér. I–II. Bp. 1951–1958.

DIE NATURGEOGRAPHIE DES GRENZKOMITATES BORSOVA

Das arpadenzeitliche Grenzkomitat Borsova lag am nordöstlichen Teil des Karpatenbeckens. Seinen Bereich kann man aus der Verbreitung der Burggüter von Borsova, aus den Komitatsbenennungen und aus der Ausbreitung seines Dechanates bestimmen. Diese, oben erwähnten Quellen beweisen, dass das ehemalige Komitat Borsova nicht nur das spätere Komitat Bereg einschloss, sondern auch das Territorium westlich und südlich der Oberen-Theiss: „Felső-Szabolcs“ (as Obere-Szabolcs), das spätere Vizedekanat Kisvárdá.

In dieser Studie wird nach dem Bestimmen des Bereiches die geschichtliche und physische Geographie dargelegt.

Mit Hilfe der Urkunden wird zuerst die Hydrographie, dann werden die Höhenverhältnisse und zuletzt die Pflanzendecke bekannt gemacht. Diese Studie ist das Vorwort der Kandidaturarbeit „Borsova határmegye kialakulása“ (Die Ausbildung des Grenzkomitates Borsova).

P. NÉMETH

CIFRÁZOTT PITVAROK AJAKON

Szabolcs-Szatmár megye északi részén Kisvárdától délkeletre fekszik Ajak község, ez a néprajzilag különösen érdekes színes foltja a Nyírségnek. Nevezetességét díszesen cifrázott pitvarainak, a legutóbbi időkig megőrzött népviseletének és gazdag folklórjának köszönheti. A Jósa András Múzeum Adattára több kötetre való mese és hiedelemmonda anyagot őriz, amelyeket ajaki mesemondóktól és nótafáktól gyűjtöttünk.¹

Míg a kalocsai pingálóasszonyok híre már bejárta a világot, külföldi kiállításon szerepeltetik őket, addig az ajaki cifra pitvarok feszítőasszonyairól kevesen tudnak, pedig alkotásaik a kalocsaival azonos értékű népművészeti megnyilatkozások.

A paraszti falfestésről, erről a periferikus népművészeti ágról összefoglaló tanulmány mindezeideig nem jelent meg nálunk, jóllehet a szakemberek, főként népi építkezéssel foglalkozó közleményekben tesznek említést a fal festéssel történő díszítéséről.

Határainkon túl is ismert népi díszítő eljárás a kézi festésű mintázott fal: *Szlovákiában, Lengyelországban, Romániában, Ukrajnában, Svájcban és Svédországban.*

Többnyire a vertfalú vagy vályogházak falán található festett díszítés, de előfordul boronaházak falán is. A szlovákiai *Klokočov—Hlaviče*-ben a simára ácsolt gerendákból emelt falakat a meszelő fejével becsapkodták kék, piros, fehér foltokkal, ez a legegyszerűbb ornametika. *Čičmany*-ban fejlettebb díszítőeljárást alkalmaztak a gerendaházak külső falán. Geometrikus elemek és stilizált növényi díszek ismétlődnek szalagszerűen, színűk többnyire fehér.² *Gunda Béla*, aki a Néprajzi gyűjtőúton c. munkájában foglalkozik a szlovák vándorok falvainak építkezésével, arra a megállapításra jut, hogy a falak gazdag ornamentikája és a felrakás technikája között szoros összefüggés van. „A felületet csak akkor tudták így befesteni, amikor az építkezéshez simára ácsolt gerendákat kezdtek használni. A gömbölyű, faragatlan gerendákból épült fal nem alkalmas az ilyen festésre.”³ A tátraalji *Zdiarban, Osturnában, Lendakban* a gerendaközöket festették be, az ablakok körét geometrikus és növényi elemekkel díszítették, de ugyanitt díszesen faragott borona-

¹ *Hasulyó István* földműves 71 éves, *Juhász János* juhász 73 éves, *Hudák Bertalan* földműves 65 éves, *Szakácsi Lajos* földműves 68 éves. Jósa András Múzeum Adattára 211—67.

² *Klokočov-Hlaviče: Ladislav Foltyn*, Volksbaukunst in der Slowakei. Praha 1960.

A boronaház külső falán (yakolatnélküli), kék, piros, fehér foltok, a meszelő fejével húzott díszek. (48. l. 32. kép) *Čičmany* (46. l. 58, 59. kép). *Jan Vydra*, Ludova architektura na Slovensku. 1958. Bratislava.

³ *Gunda Béla*, Néprajzi gyűjtőúton. 1956. Debrecen. (Szlovák vándorok falvaiban 116—125. l.)

végű házak is láthatók. (A festés és faragás díszítménye eltérő jellegű.)⁴ A több színű népi falfestésről már az 1850-es évekből vannak adatok Lengyelországból Krakkó és Lublin környékéről. (Ablakok és ajtók körül két-három színből hoszszanti díszítés.)⁵

Magyarország vármegyei és városai c. kiadványsorozat népélettel foglalkozó fejezetei, a század első évtizedéből szintén említik a ház falának kézi festéssel történő díszítését az ország különböző részéből.⁶

Gömör-Kishont vármegyében gazdag homlokzatdíszeket lát: i. kék-, piros színben a magyarság házain. A csapott elejű házaknál az ablakok feletti és közötti falfelületet ornamentikus oszlopos és kockás díszítések tagolják.⁷

A *Nyitra megyei* szlovákok házain a fal alján 60–70 cm széles színes sávot húznak, az ablak körül kocka- és ritkábban alakdíszeket festenek, (leggyakoribb színek: a piros, zöld, kék, sárga). „*Brunócon* és *Patvarócon* nem elégszenek meg az ablak körüli szegélyekkel, hanem a fal sarkaira vagy a csúcsfal párkányzat gyanánt is különböző színű tulipánsort vagy csoportot festenek.” Ahol favázás az építkezés, díszítés nincs, fehérre meszelik a falat. A szűkszavú ismertetés azt is megjegyzi, hogy a pitvar, a hideg konyha nem cifra, ellentétben a homlokzattal. A faldíszítés asszonyi munka.⁸ *Vág-Sellyén*, amely nagyrészt eltótosodott község, fejlettebb díszítésmód terjedt el: kék-és piros virágokkal keretezik az ablakokat. A házak kőalapon épültek vályogból.⁹

A *Pozsony vármegyei Fenyves* községben kék, zöld és sárga virágokkal, keresztet, vagy kelyhet ábrázoló mintákkal díszítik a házak falát. A *szerediek, selpőciek* tulipánokat festenek a falra. A németek és magyarok házai fehérek.¹⁰ *Vinicnében* a ház belsejét díszítik festéssel.¹¹ A pitvar boltíve, a padka körben cifrázott. A korszóból kecsesen kihajló virágos ág, — reneszánsz kori örökség. — A boltívet lezáró csík folyódíszre a tarka virágos és a sima falfelületek ritmikus váltakozása harmonikus szépséget kölcsönöz a pitvar belsejének. A kompozíció az architektúrához erősen kötött.

Abaúj-Torna megye északi részén mind a magyaroknál, mind a szlovákoknál az ablakokat körül meszelik színesen, néhány helyen a festett keretet kék és vörös virággal cifrázzák. Udvarnokon a katolikusok szentképet festenek a csúcsfalra, a reformátusok virággal, szőlőfürttel vagy színes nemzeti címerrel ékesítik.¹²

⁴ *Ladislav Foltyn*, i. m. 49. l.; 78. 82. 84. kép. A fal díszítményei és e vidék textil ornamentikája közötti hasonlóságra utal Gunda Béla: „a művészkedő csicsmányiak a szőtteshímnés és csipkemintákat használták fel a faldíszítés kialakításánál.” *Gunda B.*, i. m. 117. l.

⁵ *Kazimierz Pietkiewicz*, „Malowanki” du Powiśle Dabrowskie. 68. l. *Zeszyty Etnograficzne Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie*, I. Warszawa 1960.

⁶ *Magyarország vármegyei és városai*. (Szerk. *Borovszky Sámuel*) Bp. é.n.

⁷ *Borovszky Sámuel*, Gömör-Kishont vármegye. 165–166. l.

⁸ *Sziklay János – Borovszky Sámuel*, Nyitra vármegye lakossága (Magyarország vármegyei és városai sorozat) 203–204; l. még: *Banner Benedek*: Adatok a Nyitra megyei Ság község tótjainak tárgyi ethnografiájához. Békés. 1912. 41. A szerző beszámol a szlovák vertfalú házak színes homlokzati festéséről és a ház hátulján alkalmazott ún. „kvety” díszítésről. 1910-ben még emlékeztek az öregek a régi szokásra: amelyik házat „kvety” ékesített, ott eladólány volt. (A „kvety” megformálásához a hímzések szolgáltattak mintául. L. 19. 31–35. ábra összehasonlítva 48–54. ábra.) *Rudolf Bednarik*: *Malované ohnista v oblasti Maľych Karpát*. Osweta Martin. 1956.

⁹ *Sziklay János – Borovszky Sámuel*, i. m. 180–181. l.

¹⁰ *Pápay Samu*, Pozsony vármegye népe (230. l.) (Magyarország vármegyei).

¹¹ *Ladislav Foltyn*, i. m. 54. l. 157. kép. A 158. képen hasonló tarka virágos díszítés látható egy 19. sz. i. épületen az ajtó fölötti párkányzaton.

¹² sz. n., *Abaúj-Torna vármegye lakossága*. 382. (Magyarország vármegyei).

A *Bács-Bodrog* megyei szlovákok házainak homlokzata cifra, az ablakpárkányzat színes. Már a múlt század végén piktor által festett szobáikról, tornácaikról, konyháikról tudósít *Matthaeidesz György*. Ahol nem telik szobafestőre, ott az asszonyok fehérre meszelik a falat, a hátsó szoba mindig fehér.¹³

Bihar megye néhány községében a lányos házaknál az ablakok körül a falat kékre festik. Ahol cifrázzák a külső falat, a díszítőmotívumok primitív csillagokból, körökből, szabályos vagy szabálytalan, egyenes, vagy hullámos vonalokból állnak, ritkán virágalakosak.¹⁴

A *Békés* és *Csanád* megyéből ismert díszes lábazati falfestésről Tábory György írt elemző tanulmányt, melyben arra a következtetésre jut, „főleg a szlovákság volt az a népcsoport, amelyik pingálta házait kívülről és belülről, de hatásuk alatt egyes magyar falvak asszonyai is festették házaik falát.”¹⁵

A *Kalocsa környéki szállások Homokmégy* falfestésével foglalkozott részletesebb leírásban 1909-ben *Novák József Lajos*. Munkáját színes motívumrajzok egészítették ki, amelyek eligazítják a mai kutatót a díszítmény jellegére vonatkozóan.¹⁶

Festett díszítményeket a házak homlokzatán az ablakok fölött és bent a szobákban a mennyezet alatt körülfutó szalagként alkalmazták, ritkábban az utcaajtók feletti lapos félellipszis alakú falnélyedés területén is. (Hasonló adat Pozsony környékéről is.)¹⁷

A stilizált virágokból álló díszítmény a konyha-pitvarban volt színekben, motívumokban a legváltozatosabb. A falfestés motívumai előfordulnak a homokmégyi „szárvarrás”-ban és hímzésben, de mindegyikben az anyaghoz és technikához művészien alkalmazkodnak. *Novák* véleménye szerint azonos értékű népművészeti teljesítmény került ki a homokmégyi asszonyok, lányok keze alól mindhárom „műfajban”.

Primitívebb falfestési mód ismert a nagykunági tanyákon. „Nyáron, amikor a lóhivesen áll a jószág, tisztára kitakarítják a pitarólat, végigmeszelik a falakat, a gerendázatot, a jászolt és világosabb festékekkel legtöbbször mésszel széles nagy foltokat raknak a frissen festett falakra és jászlakra”.¹⁸ Egyes helyeken a szobát és a

¹³ *Matthaeidesz György*, Bács-Bodrog vármegyei tótok. Ethn. IX. 1898. 217. l.

¹⁴ *Vende Aladár*, Bihar vármegye népe. 213–214. (Az ablakok körül díszítik a falat. Vizesgyán, Somogy-Uzsopa, Poklusa, P-Hodisel, Oláh-Apáti, Krajova, Kimpány, Bél-rogoz, Sástelek, Kardó és Higmádfalva községekben. Színes cifrázás Nagy-Tótfalu, Kis-Almás, Gyires, Súlyom, Rontó, Petegd, Ó-Szent Miklós, Kumanyesd, Fonaca, Cséffa, Belényes-Örvényes, Bél-Örvényes, Arkus, Ágris, Szerkó, Hájo, Ér-Kenez, Csehe és Szakál községekben. L. még Bihartorda) *Magyarország Néprajza* I. (Szerk.: Báltky Zs. – Gyórfly I. – Visky K.) VIII. tábla.) A képen látható pitvar váll magasságtól valószínűleg mészfoltokkal díszítve. Az alapszín sötétebb. A Hajdú-Bihar megyei Konyár községből is vannak adatok a fal festésére. *Molnár Gyula*, A paraszti lakáskultúra fejlődése Konyáron. 1968. Déri Múzeum Adattára. 50. Debrecen.

¹⁵ *Tábory György*, Békés és Csanád megyei szlovák festőasszonyok. Békési Élet. V. 1970. 3. 430. Békés megye szlovákok lakta községein – Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény, Tótkomlós – kívül, a szomszédos volt Csanád megyei szlovák községekben is festettek az asszonyok: Pitvaros, Csanádalberti, Ambrózfalva, Nagybánhegyes.

¹⁶ *Novák József Lajos*, Homokmégy népi művészete N. É. X. 1909. 153–166. Sajnos a Magyarország vármegyéi és városai c. sorozat képanyaga nem nyújtott a szűkszavú szöveghez megfelelő kiegészítést a házfalak festésére vonatkozóan. L. még *Mesterházi Lajosné*, Kalocsa vidékének népi festészete. 1958. kézirat Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest. Néprajzi Intézet.

¹⁷ *Gbely* – Pozsony környéke – 19. sz.-ból festett boltozat utcaajtó felett, *L. Foltyn*: i. m. 158. kép.

¹⁸ *Vargha László*, Tilalmasi tanyák építkezése. Bp. 1940. 59. l.

kemencét is tarkára festették, sárga alpra zöld és vörös foltokat nyomtak rá meszelővel.¹⁹

Kezdetleges díszítési eljárásokat alkalmaztak a *Szabolcs megyei tanyavilágban, a cselédlakások négyes pitvarai falán*. A többnyire sárgára festett falat fehér és kék mészfoltokkal tarkították. *Ramocsaházán és Kéken* a faluban csak a tanyákról beköltözött cselédek cifrázták a pitvarukat színes mészfoltokkal.²⁰

A *nyíregyházi tanyabokrok tirpák asszonyai* nagy kézügyességet igénylő színes stilizált virágmintákkal borították a tornác és a szoba falát, különös gondot fordítva a banyakemence festésére. A minták között gyakori a rózsza és angyalábrázolás.

A Tamás-bokorban kazettás beosztású reneszánsz stílusú mennyezetet látott Dienes István az 1930-as években. A kazetták közepére magyarosan stilizált virágokat festettek.²¹

A házak elejét ünnepekre kívülről ma is hagyományosan fehérre meszelik, alulra fél méter széles szürke, vagy sötétkék színű lábazatot festenek. A földdel feltapasztott konyha, szoba földjét sárgafölddel felmázolják.

Az épületek díszítésénél a tirpások *kedvelik az ellentétek hangsúlyozását, sok sima fehér falfelületet hagynak, a színes tarka virágdíszítményeket a lakóhelyiségek falára, a kemencék oldalára sűrítik*.

A falfestésre vonatkozó szűkszavú és elszórt adatok alapján megállapíthatjuk, hogy magyar nyelvterületen: 1. Pozsonytól északra a morva határ felé ismert volt. *Nyitra megye* nyugati és északi részén első sorban a szlovák községekben, de *Gömör-Kisont* vármegyék területén az Ipoly alsó folyásánál a magyarság ház homlokzatai is színesek, díszesek. *Nógrád megyében* palócok által lakott területen a füstös konyha falát mintázták színesre. 2. *Matthaeides György* említi, hogy ezekből a megyékből (Nyitra, Pozsony, -Hont-, Zólyom-, Nógrád-) II. József korában a *Bácskába, Szerémségbe* telepített szlovákok házai kívül-belül cifrára festettek, eltérően a magyarok házaitól.²³ A *Békés megyében* letelepült szlovákság szintén magával hozta a színes-mintázott falfestés szokását.

A nyíregyházi tirpások, akik a 18. sz. közepén települtek át *Békés, Zólyom, Borsod, Hont, Gömör, Nógrád* megyékből, szintén ismerhették a ház falának kézi festéssel történő egyszerű díszítését.²⁴ A hagyomány, a hosszú gyakorlat alakította

¹⁹ Tiszasztentimrén a füstjárta részeket hullámvonalas és párhuzamos csík-mintával festették. A Karcag-Bereki határban a pitaról falát pontszerű mészfoltokkal díszítették. *Miskolczi László - Vargha László, A Nagykunság vidék népének építészete*. Bp. 1943. 103, 108. l. L. még Gyón; *Imrényi Szabó Imre, Öreg udvarházak. Régi kúriák és parasztházak Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében*. Bp. 1944. 1963, 168. Boldog, Tápiósüly: virágos-emberalakos díszítmény a boglyakemence oldalán. *Imrényi Szabó J.* i. m. 160 - 161. A konyha, a szoba, a kemence mintásra festett az orosházi tanyákon. *Orosháza története és néprajza II.* (Szerk. Nagy Gyula.) Orosháza. 1965.

²⁰ Nyírtura, Tiszalök (Nagyhát) tanya, Tiszahát (Propper-tanya), Tiszanagyfalu: kezdetleges virágmintákat alkalmaztak (1930 körül). Hódi Imre (Nyíregyháza), Nyárády Mihály 83 éves (Nyíregyháza) közlése. Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei. Bp. 1931. 104 - 105. Szerk. Hunek Emil.

²¹ Az 1930-as években általánosan alkalmazott kézi festést a tirpák tanyabokrokban is felváltotta a *patronírozás a II. v. h. után*. A mennyezetfestést már korábban is szívesebben bízták mesteremberre, mert hosszabb időre szóló, nehéz munka volt. Krajecz Andrásné 75 év k. paraszttasszony Salamon-bokorban él, a legügyesebb cifrázók közé tartozott, rokonokhoz, jószomszédokhoz járt falat pingálni. Ruzsinszky Jánosné a Bedő-bokorban él, a tisztaszoba falát maga festette 7 - 8 éve. Az elpiszkolódott falon: gomba-, levél-, templom-, katona-, liba-formájú színes díszítményeket látni.

²² *Malonyai Dezső, A palócok művészete* Bp. XVIII. tábla.

²³ *Matthaeides Gy.*, i. m. 211.

²⁴ Gróf Károlyi Ferenc megbízásából Petrikovics János szarvasi eszmadiamester toborzó-akciója eredményeként 1754-ben 300 szlovák család települt át Szarvasról, Mezőberény-

ki később a mind díszesebbé, hangulatosabbá váló stilizált virágos, emberalakos ornamentikát, amelyről az előzőekben beszámoltunk.

Az addig erdős-hegyesvidéken fából építkező szlovák telepések az Alföldön a megváltozott életkörülményekhez alkalmazkodva, szerkezeti-lényegi változtatás nélkül átvették a sövényfalú, vertfalú, nádfedelű építkezésmódot. Viszont külsőségeiben, díszítő-elemeiben emlékezve a régire, igyekeztek ahhoz hasonlóvá válni. 3. Az alföldi magyarság körében szintén ismert volt a ház falának festése, különösen a füstjárta szabadkémény alját, s a pitvart díszítették kézi festéssel. A festésnek első sorban gyakorlati célja volt, a füst, a korom elűntetését, ellensúlyozását szolgálta, s a kalocsai szállások (Homokméggy) kivételével sehol sem emelkedett művészi szintre.

A 19. század második felétől, a parasztság ízlésében, művészi magatartásában gyökeres változás következett be, a tarkaság, a zsúfoltság, a talmi csillogás felé fordulással, s ez az újfajta művészi becsövágy alakítja ki a bonyolultabb rózsás, madaras falfestést is egymástól függetlenül néhány községben az ország különböző vidékén.

Az ízlésbeli változás a kapitalizálódás eredményeképpen következett be, a hagyományos paraszti életforma felbomlásával a változatosabb növénykultúra megteremtésével, az istállózó állattartás elterjedésével. A belterjesebb gazdálkodás az asszonyokat és a gyermekeket mind nagyobb mértékben vonta be a termelőmunkába. Ezzel együtt kezdtek áttérni a maguk készíttette igényes művészi népviseletről, bútorokról, a vásári, gyári készítésű holmikra, ami a fejlődő gazdaság adta biztonság következtében vásári fényűzéssel párosult.

A Szabolcs megyei Ajak község cifra pitvarainak kialakulásánál is ezek a tényezők játszottak döntő szerepet.

Ajak népi kultúrája alföldi jellegű, jellegzetesen paraszti formák között fejlődött.²⁵ A falu areulátát magyar, rutén, szlovák betelepülések, illetve telepítések alakították ki a századok folyamán. Az 1860-as vízmentesítés után a lakosság a földművelésre tért át a korábbi intenzív állattartásról.²⁶ A 19. században az ajaki határ nagy része a Huszár és a Czóbel birtokokhoz tartozott. 1895-ben 242 parasztbirtokos élt a községben.

A múlt század második felétől a dohánytermesztés fellendülésével sok dohányos feleskertész telepedett itt meg. Főként Gyöngyös vidékéről érkeztek, magyarok voltak. Aratás idejére szlovákok jöttek szintén Hevesből, egy részük letelepedett itt.²⁷ Az idegen ajkiúk hamarosan elmagyarosodtak Ajakon. A község belterületének nyugati részén a görög katolikus templomtól keletre, a hajdani Kisajakon telepedtek le. (A Berenesi, Karászi, Csukástói és Temető utcák így alkották az ún. Tótvéget, míg Nagyajak, a község keleti része a református templom környéke a Magyarvég.)

Az újonnan jöttek, korábbi – Heves megyei – telephelyeikkel fenntartották a kapcsolatot, amely az ajaki viselet-, lakáskultúra alakulásában is szerepet játszott.

ből, Békéscsabáról, Tótkomlósról, Orosházáról és Gyuláról Nyíregyházára. Éppen ezek a községek Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény, Tótkomlós szlovák asszonyai tartották meg a legutóbbi időkig a házfal lábazati festésének szokását, melyet magas művészi szintre fejlesztettek. *L. György Tábori*, Slovenské maliarky v Békésskej zupe. Slovenskij Národopis X. 4. 1962. 517 – 558.

²⁵ Ajak helynév 1290-ben fordul elő először (Oyk: Bánffy Oklevéltár 22. l.) 1293: terra Ayak és Poss Owyk és Ayk, később Kysayak és Ajak formákban (Zichy okmt. VIII. k. 180. l. és IX. k. X., XI. k.) *Kiss Lajos*, Régi Rétköz. Bp. 1961. 12.

²⁶ Ajak 1837-es községpecsétjén a vízi életmód korábbi jelentőségére utal a nádszál, és lápmetsző (közöttük a földművelést jelképező ekovas látható, amelyet rozsmaringág fog körül.)

²⁷ 1885 – 1900 között az anarcsi Czóbel birtokra érkező taksások öltözéke tiszta fehér volt. Ekkor telepedtek le a Frisku, Feskó, Laskodi nevű családok. (özv. Szakszon Balázsné közlése Jósa András Múzeum Adattára 28 – 67).

13. kép. Hatvan éven felüli asszony vasárnapi ünneplőben, mellette fiatalasszony „második vasárnapi” ünneplőben (1955).

A mai ajaki ünnepi női viselet a Hevesből beköltözött dohánykertész lányok, asszonyok ún. *szabad elejű ruhájának* az ujjas formájából, s a tősgyökeres ajakiak akkori divatos *lakatosujjas* ruhájából alakult (13. kép). (Ugyancsak a hevesiek hatására, piros, sárga, kék apró virágmintákat hímeztek a ruhára.) Mezőkövesdiek már az 1880-as években eljártak a máriapócsi búesúra, az ajakiak szintén.²⁹ Változatos, díszes bőrruhadarabjaikat az ajakiak *Kisvárdáról, Mezőkövesdről* szereztek be. Nagy becsülete volt ezeknek a hímezett bundáknak, anyáról lányra szálltak, a régiket teljes elrongyolódásig hordták. A gazdagabbak férjhezmenő lányuknak nászajándékba csináltak, és csak női ág kihalása esetén bocsátották áruba.³⁰

Az ajakiak által *dohányosnak, tótosnak* mondott kockás mintás fejkendő ma is viselik.

A századfordulón a mezőkövesdiek a fehér alapú *gyöngyöspásztói* edényekről áttértek a drágább élénkebb színű *tiszafüredi* díszedényekre, ez a változás párhuzamos volt hímezésük kiszínesedésével. Ajakon hasonló ízlésátalakulás ment végbe, csakhogy két-három évtizeddel később: mikor a mezőkövesdiek kivetköztek viseletükből, megváltak régi dísztányéraiktól is, az ajakiak a *nagy rózsás delinkendőket, szoknya, kölény anyagokat és dísztányérokat a mezőkövesdi asszonyoktól szereztek be*, akik rendszeresen jártak árusítani Ajakra a nagyvenes években.³¹

A nagybirtoktól körülzárt agrár lakosság többsége Ajakon mezőgazdasági nap-számosként kereste kenyerét. Közele és távoli uradalmakba jártak summásnak, Kisvárdára dohányosnak. Fűrge észjárású, szorgalmas munkás emberek híreben álltak meggyeztette. Minthogy földvásárlásra – a nagybirtokok miatt – kevés lehetőség nyílt, fölösleges pénzüket házaik csinosítására, öltözködésükre fordították. A tarka, színes viselet, a rózsás-madaras cifra pitvar szeretete egy tőből fakad, ugyanannak a színekben, mintákban tobzódó díszítő kedvnek a megnyilvánulásai. Ez a sajátos vonás elkülöníti az ajakiakat a többi szabolcsi község lakóinak szolidabb ízlésétől.

*Kialakulása és gyors virágbaszökkenése a magyar népművészet legutolsó megnyilvánulásai (Kalocsa, Sióagárd, Tura) közé tartozik.*³²

Az egyéni hangvételű újítások csupán egy szűkebb közösségben érvényesülnek, s a virágkor, a stagnálás és hanyatlás gyors egymásutánban követi egymást az életforma robbanásszerű átalakulása miatt.

Az ajaki cifra pitvarok történetét kutatva, alig néhány évtizeddel kell korábbra visszamenni. A faluban még él néhány azok közül a parasztasszonyok közül, akik ezt a falfestési eljárást, cifrázást megteremtették.

A századforduló táján a sárgára, vagy szürkére meszelt pitvar falát fehér mészfoltokkal díszítették. Az ügyesebb asszonyok négy szeletbe vágott, csipkézett szélű „*kolompért*” mártogattak mészbbe, vagy kék festékbe ecset helyett.

Ajakon 55–60 esztendeje alkalmazta először *Gácsér Jánosné* nevű paraszt-

²⁸ Kiss L., i. m. 20.

²⁹ Özv. Szakszon Balászné közlése. Jósa András Múzeum Adattára 67–29. Frindrik Pálné Mezőkövesdről jött férjhez Ajakra, viseletben járt, tudott varrni. Ruhaanyagot kövesdi asszonyoktól vásároltak, a virágos hímezett anyagot kedvelték. Nyárády Mihály, Az ajaki népviselet. Jósa András Múzeum Évk. IV–V. 1961–1962. 141–254.

³⁰ Jósa András Múzeum Adattára. 13–67.

³¹ Az ajaki asszonyok a pliszírozott matyó-szoknyát kimosták, nedvesen átgőzölték, hogy a hajtások eltűnjenek az anyagból. Az utóbbi színes ajaki viselet kialakítása a Kövesdről betelepült Rózenfeld Róza varrónő nevéhez fűződik. A kereskedelmi kapcsolat ma is fennáll: mezőkövesdi közvetítőkön keresztül jutnak el Budapestre az ajaki rózsás tányérok, festett rokkák, díszesen faragott mángorlók követve a városi divat szeszélyeit.

³² *Fél Edít – Hofer Tamás – Csülléry Klára, Magyar népművészet.* Bp. 1969. 51.

asszony a több színű ún. „fukszia virágos” cifrázást, amihez „pamacsol” használt. Tőle tanulta a festést Takácsné Ragány Anna, és fejlesztette tovább eleven fantáziával, jó komponálókészséggel. A „fukszia virágos” cifrázással egyidőben divatozott a fal „nemzetiszín kockák”-kal való díszítése. A kettő kombinációjából alakult ki a rózsás-madaras festés az első világháború előtti években.³⁵

Az erőteljes színek használata, a zsúfolásra való törekvés, nemcsak a pitvar cifra festésében jelentkezett, hanem viseletükön, a lassan kiszínesedő szedett szőttéseken, és a házfalon kívül, belül egyaránt.³⁶

Az ajaki házak a múltban az utca felől többnyire véggel lettek építve. Az itteni homokos agyagtalaj igen alkalmas a vertfal megépítésére, mert tapadós és erősen köt.

Tüzelőberendezése, jellege szerint az alföldi lakóházípushoz tartozik: pendelykéményes konyha-pitvarával, kemencés szobájával.³⁷ A füstös háznak mennyezete nem volt, föléje pendelykémény borult, amely sípjával a tetőn át a szabadba nyílt. A pendelykémény később kisebb lett, s a füstös házat pitvarra és kéményaljára osztotta. Ide nyílt a kéményaljára a házbeli boglyakemence nyílása. Ha két család lakott együtt, mind az első házban, mind a hátsó házban volt kemence.

A pitvart a füstös kéményaljától mestergerenda, majd boltív választotta el. Ez a változás tette lehetővé, hogy az egyszerű mészfoltokkal történő falfestés helyébe bonyolultabb, díszesebb festési eljárás lépjen, ui. a füsttől immár jobban védett előtér, pitvar alkalmas erre.

A pendelykémény kisebbedését követte a kéményaljára egy részének a lepadolása. Végül a kaminos kéménnyel a konyha fölé teljes terjedelmében mennyezet került. A pitvar elvesztette korábbi szerepét. A boltív alatti részt sok helyen bedeszéskázták, s az így nyert hátsó teret, szerszámos kamrának használják. A lepadlásolt pitvarba már nem illett bele a cifrázás – mondták az ajakiak.³⁸

A régi háromszatú ház hosszanti oldalán, s utca felőli homlokzatán a 40–60 cm-re a falon túlnyúló ereszt ún. „faágasok” tartják (14. kép). Később pótszarufával megtoldották (160–180 cm hosszúval), laposabb szögben helyezték el, s az így nyert tornác tetőzetét már „kőláb”-nak nevezett téglá vagy vályoglábakkal támasztották alá (15. kép).

³⁵ Molnár Jánosné 69 éves Vasút u. 6., Gerzsenyi Istvánné 75 éves.

³⁶ Takácsné Ragány Anna (75 éves) a legidősebb cifrázóasszony volt Ajakon. 1966-os gyűjtésünk idején. Az ő nevéhez fűződik a legutóbbi cifrázási mód kialakítása: a rózsás-madaras falfestés. (Takácsné 1969-ben halt meg.)

³⁷ Ebben az időszakban kezd kiszínesedni az ajaki szedett csíkos szöttes. A vászonnól készült dunnahajra piros rózsát festettek. Ajakon is kedveltek voltak a gyolcsos házalók által árusított madaras-mintás hímezések, lepedők. Kétségtől a falfestésnél minifal szolgáltak ezek a kedvelt motívumok.

³⁸ A múlt században a vízmentesítés előtt igen alkalmas kenderáztató helyek voltak itt. A nagy múltra visszatekintő szövés-fonás emlékei Ajakon még napjainkban is könnyűszerrel felgyűjthetők. A régi piros, kék szedett csíku szöttésekből gazdag mintavariációkat őriznek (rozmaringos, szegfűs, gombás). A szedett szöttéseikben mutatkoznak a legkonzervatívabbaknak. Nemzetiszínű, lila, sárga, rózsaszín szedett csíku osztókendők, pászkakendők zömmel az utolsó 20–25 év termékei.

³⁷ Két esztendeje dőlt össze a legöregebb – 100 éves – ajaki ház. Kétoszatú, vertfalú, földbe süppedt ház volt, egy ablakkal nézett az utcára, nád tetejű volt. A pitvarban még megvolt a vesszőből font tapasztott „kandalló”, „tócén” – 50 cm magas padka – főztek régen, innen fűtötték a „ház”-ban álló boglyakemencét. Meghosszabbított ereszalja, tornáca nem volt. A pitvar a hátsó front felé nézett.

³⁸ A pitvar-kéményaljára lepadlásolásával a kemencék eltűnésével: előszobává, vagy kikövezett konyhává alakult ez a tér.

14. kép. A ház hosszanti oldalán a szürkére meszelt fallábazat és a meghosszabbított ereszt tartó egyik „faágas” látható.

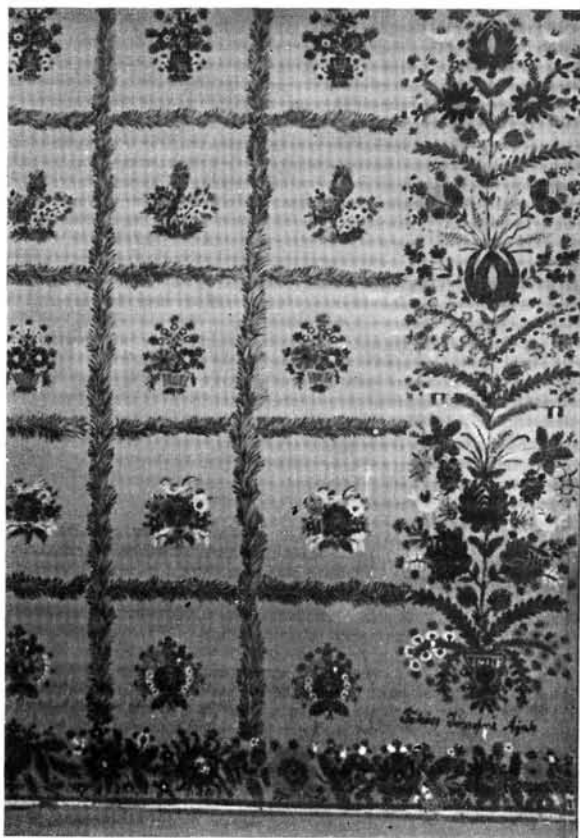
A hagyományos tavaszi nagytakarítások idején – húsvét – pünkösöd előtt – vagy ősszel a fagy beállta előtt, a ház külső falának kövét 60–70 cm magasságban szürkére v. sötétebb kékre festették, a tornác, a „ház” földjét sárgafölddel frissen feltapasztották, a kemencék, a szobafal tövét sárgaszínűre felhúzták; ez a szokás ma is megmaradt a régi házaknál (14. kép). Ez alkalommal került sor a pitvar a kéményalja kicifrázására is. Lakodalomra még a színüket tartó tiszta pitvarokat is átfestették.

Az ajakiak különös gondot fordítottak házaik homlokzati díszítésére a múltban, de ugyanez a szemlélet érvényesül ma is a városias családi házak építésénél. Az utcai ablak között a felekezeti hovatartozóság jelképei: a kereszt vagy a kehely elmaradhatatlan. A népies stukkódíszek, amelyek a nemesi kúriaépítés és a templomi ornamentika hatását mutatják, szintén kedveltek Ajakon (zöld szárú piros tulipán, karikába hajló rozmaryingág, évszám).

Takácsné Ragány Anna által kialakított cifra pitvarfestés igen hamar elterjedt a faluban, a közösség jó befogadó alanyának bizonyult. Néhány asszony – Takácsné

15. kép. A meghosszabbított ereszt „kőlabák” tartják, a háttérben a patronírozott, hengerelt falfestés látható (1963).

16. kép. A Jósza András Múzeum állandó kiállításának részlete (az ajaki szoba) (1964).

tanítványai: *Balaskó Ferencné, Gerzsényi Istvánné, Molnár Jánosné, Rozinka Bertalanné* – cifrázó készsége művészi szintre emelkedett. Mindegyik egyéni módon használta fel a közös motívumkincset, alakította ki a kompozíció színritmusát.

A gondosan bemeszelt falat sárga vagy égszínkék festékkel fedték le. (Ha a korábbi cifrázás nyomait el kellett tüntetni, háromszor is lemeszelték.³⁹ A pitvar külső és belső boltívét, s az összes füstjárta területet kicifrázták.⁴⁰ Először az „ajját szegték” be. A nemzetiszínű, kék-rózsaszín csik fölé rece és virágkoszorú került. *A szegélydíszen tömörségre, zsúfolásra törekvés jelentkezik, míg a boltíven a korsóból, cserépből kihajló virágtó levegős, könnyed elrendezésű (16. kép), ugyanaz a szemlélet érvényesül itt, mint régi stílusú hímzéseinken.*

A szabadon maradt falfelületet ügyes, gyors kézzel, jól szemmértékkel „rozmaringos kockákba” osztották. A szakaszosan tagolt hímzésekhez hasonlóan a

³⁹ A festésnél: fél kg kék festéket, 1 kg oltott meszet használtak fel, 5–6 l-es vödörben vízzel feloldották. Hogy a korábbi minta eltűnjék, a mészbe hamut, homokot kevertek. Szükség esetén a többszöri meszelést még kétszer átfestették kék színnel, hogy ne legyen foltos, csíkos. A szegényebbek az olcsóbb sárga alapszínt használták.

⁴⁰ L. I. tábla 1958-ból való hagyományosan cifrázott pitvar. (A cifrázás divatja a szegényeknél, jobb módúaknál, magyar és a „tótok”-nak mondott eszládoknál elterjedt.)

„kockák” mindegyike különálló zárt kompozíció, közepére dús tarka virágeszokor kerül, tetején gyakran „kakas” ül, töves és cserepes virág váltakozik meghatározott sorrendben. Az egyes kockák centrálisan komponáltak, ez azonban nem jelent egyhangúságot, hanem megnyugtató rendet sugall. Az erőteljes színezés is a kompozíciót hangsúlyozza. A padka körben fehérre meszelt, de a kemence nyílás „tevő”-je cifra.⁴¹ A pitvar külső boltíve a legdíszesebb, két oldalán a korszokból kecsesen kihajló virágtő – reneszánszkori örökség – határozott vonalvezetésével könnyed természetességgel követi a boltív hajlását.⁴² Középen fönt – képzeletbeli szimmetriatengelyt képez – a piros tükrös szív motívum (évszámumal, felirattal), vagy katolikus családnál a kereszt⁴³ (17–18. kép).

A kezdő motívumsor és a koszorú megfestése volt a legnehezebb feladat, ezt a munkát minden esetben „főmester” csinálta – az előzőekben megnevezett asszonyok egyike, – míg a fal gondos lemeszelése, festése és a rozmaringos kockákba kerülő „rózsa” cifrázása a háziasszony gondja volt, aki többnyire a rózsás falitányérokrol másolta a mintát (XVI. tábla).

A cifrázást nem tekintették munkának, „dolog közben” csinálták, néha egy hétig is eltartott. A díszes pitvarban sok öröme telt készítőjének: „Csak úgy tündöklött a fal, nem győztem eleget gyönyörködni főzés közben” – mondta Takácsné.

Idegének részére sohasem vállalták, rokonoknak, jó szomszédoknak szívességből, vagy nekik nyújtott segítség (fuvar, aratás) viszonzásaképpen megcsinálták, tőlük néha napszámberért is elfogadtak.

A cifrázó asszonyok, lányok igen megbecsült tagjai voltak a falu társadalmának. A cifrázáshoz értő eladólánynak nagyobb volt az értéke, a legények szívesebben jártak udvarolni az ilyen „manír” – ügyes – lányhoz.

A faluszerte ismert cifrázók hárman-négyen is összeálltak, felvállaltak egy-egy pitvar festést, így három nap alatt elkészültek, sokszor mécs világánál is folytatva a cifrázást. A boltban vásárolt „salak festéket” cipősdobozokban vízzel feloldották, s a magukkészítette lószórpamaccsal egymást váltva mártogatták a festékekbe. Mindegyikük más típusú „rózsát” festett a rozmaringos kockákba, de a váltakozó minták meghatározott sorrendben követték egymást, így a „kompozíció” végülis harmonikus egységet alkotott.⁴⁴ A szűcsbundákon látott mintákat alkalmazták a falfestésnél, de „szabad” átköltésben.

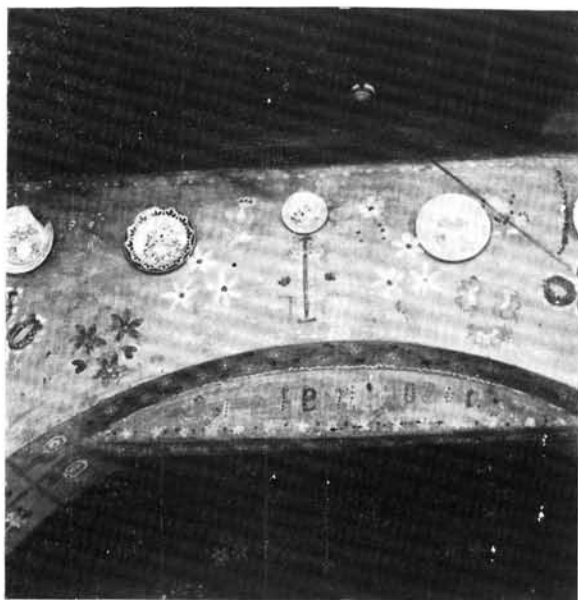
⁴¹ Ha két család lakott egy házban, mind az „első”, mind a „hátsó házban” volt boglyakemence, tüzelőnyílásuk két oldalra nézett a pitvar hátsó kéményalja alatti részébe. A tüzelőnyílást a pitvar mintáihoz hasonlóan cifrázott előte (fából) fedte. (L. még: *Madarassy László, Az „előte” vagy „tevő”*. N.É. VI. 1905. 297. Hagyományos háromosztatú ajaki házban a kékre festett pitvarban hasonló festett előtétet ma is látni Ajakon.

⁴² A koszorút „flóta”-alakúnak mondják Ajakon.

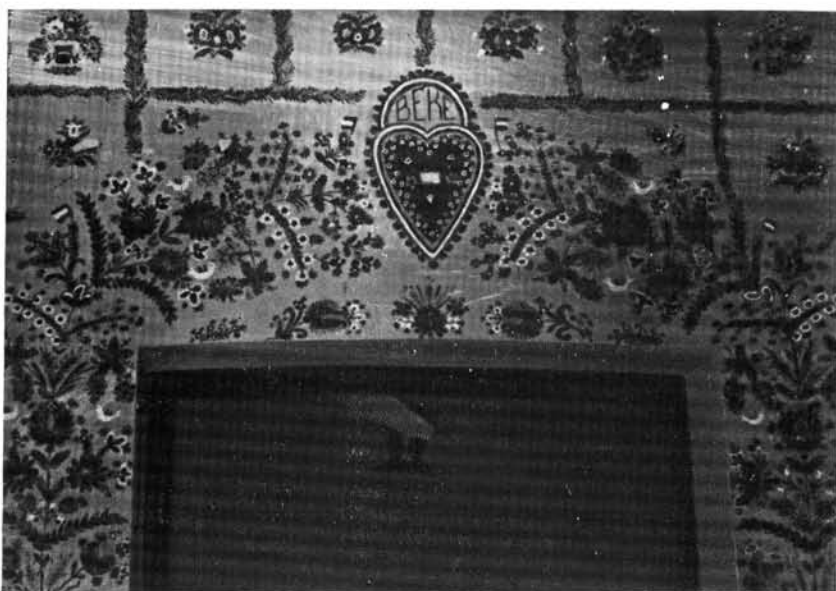
⁴³ Gyakori feliratok: „Béke e ház lakóira”, „Isten hozott”, a festés dátuma, női kereszt-név.

⁴⁴ Kedvelt *virág motívumok*: „laptarózsza”, „kosáros rózsza”, „leveles rózsza”, „koszorós rózsza”, „bimbó rózsza”, „pünkösdi rózsza”, „bundás rózsza”, (*szűcsbundákon látott mintáról elnevezve*), tulipán (a szokott népi ábrázolásban: három szziromból egy előlnézetben, két oldalt pedig egy-egy szzirom profilban), kenyérmorzsa, nefelejcs, ördög szem, szekfű, gyöngyvirág. (A szöttesminták hasonló elnevezésűek). *Alakok*: „kokas”, galamb, páros galamb, emberalakos figura sohasem szerepel. *Egyéb*: búzakalász, szőlő, levelek, bogyó, rozmaring – térkitöltő elemként –. Egyébként a cserepes rozmaring elmaradhatatlan volt az ajaki lányos háznál. A legények kalapja mellé tűzték, s a vőlegénynek, a násznépnek metszettek egy-egy szálát belőle.) Megfigyelhető, hogyan alakul át a népi mester kezén a reneszánszkori „olasz korszó”, vaskos virágcsereppé, fonott virágkosárrá. Térkitöltő elemként szerepelnek: nemzetiszín zászlócskák és szalagok. A 7–8 éves kislányok az istálló falán próbálgatták először a cifrázást, amelyet meghagytak a falon a felnőttek.

Az egyhangúság elkerülése végett az ismétlődő virágok színe változott. A pirosat a nagy virágokhoz, zöldet a levél, szár, bimbó, rozsmaring, sötétkéket a nagy virág belsejéhez, nefelejeshoz, szőlőhöz, bogyóhoz, fehéret a gyöngyvirághoz, sárgát – mindig ritkán – a virágok közepéhez használtak. A nagyobb folthatást

17. kép. A pítvar boltívének részlete (Foto: Tábori).

18. kép. A Jósa András Múzeum állandó kiállításának részlete (az ajaki szoba) (1964).

19. kép. Takácsné Ragány Anna a leghíresebb cifrázó 1966-ban, ajakis ünneplő ruhában.

a piros szín adta, mellette kisebb fehér, kék, sárga virágok, amelyek pettyekből, körökből alakultak. *A nagy felület, a festés technikája nagyobb szabadságot biztosított az alkotónak minden más népművészeti ágnál, a természet minél hűségesebb utánzására.*

Az egyik asszony festése rajzbeli szépségével, könnyed vonalvezetésével, a másiké jó felt-elrendezésével tűnt ki. A kiemelkedő képességű cifrázó asszonyok munkáit felismerték a faluban egyéni stílusuk adta különbségek alapján.

Takácsné Ragány Anna által kialakított rózsás-madaras cifrázást mindegyik a maga egyéniségének – képességeinek megfelelően alakította át, s így előre vitte a hagyományt (19. kép). Az első világháború után a harmincas évek végéig élte virágkorát az ajaki pitvar cifrázás (XVII. tábla). A tarka színekben tündöklő pitvar pompáját emelte a falra aggatott rózsás cserépedények, barna pataki szilkek tömege, s mindezek ellentétéként a tiszta szoba hófehérre meszelt falával, kemen-céjével különös ünnepélyességet kölcsönzött az ajaki otthonnak⁴⁵ (20–21. kép).

A szabadkémények lepadlásolásával a pitvar elvesztette régi funkcióját. Némely helyen ajtót kapott a hátsó rész, kamrának használták, nem volt szükség a cifrázásra. Másol konyhává alakították, takaréktűzhelyet állítottak bele. Ha két család – az öregek és a fiatalok – lakott együtt, a fiatalok foglalták el az „első házat”, a volt „tisztaszobát”, s az öregek a „hátsó ház”-ban húzták meg magukat, a „konyhapitar”-t közösen használták.

Ez az átalakulás fokozatosan következett be, s változtatta meg a ház egyes helyiségeinek funkcióját. Ma már egyetlen cifrázott pitvart sem találhatunk Ajakon. Az utolsókat 1966-ban festették le.⁴⁶

Annál nagyobb gondot fordítanak azonban a ház külsejére. A házak homlokzata díszes, színes. A legtöbb frissen tatarozott, takaros külsejű, ami kétségkívül a jómód és a rendszeret jele. Az ablakok körül stukkó díszek, gyakori a zöld szárú, piros színű tulipán dísz. A padláslyukak csipkézettek. Mostanában terjedt el az igen költséges kólábas drótkerítés. Az oszlopos tornácot üvegezett veranda váltja fel.

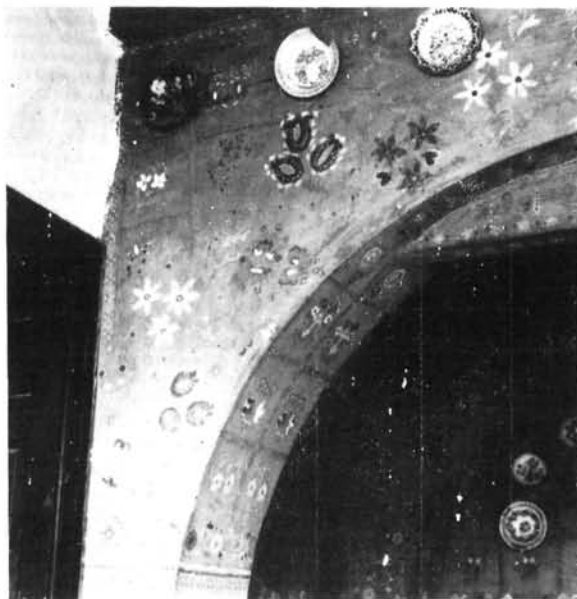
Mindez az utóbbi időszakban felgyorsult gazdasági-társadalmi átalakulás következménye. A felszabadulás óta új generáció növekedett fel, egy részük elkerült középiskolákba, sokan eljárnak dolgozni Ajakról. Fellazult a régi közösség, a hagyomány összetartó ereje, a város, az új vidékek megismerése alakított ízlésü-

⁴⁵ Az első házban a tiszta szobában az ajtóval szemben az ablakok alatt állt a festett karosláda, előtte nagy asztal szedett csíkos terítővel, mellette komód. Fölötte a falon szentképek, vásári olajnyomatok Kossuth Lajosról, Rákóczi Ferencről és családi fényképek, porcelántényérok. Az ajtó mellett egyik oldalon boglyakemence (részei: kucik, oldala, hasa, teteje, sut, kistőce, sutorka). A másik oldalon a 6–9 párnával, dunnával „felvetett ágy” (fehér huzatú volt, rózsaszín, piros puplingombokkal kivarrrva). A karton ágyterítő rózsaszín vagy égszínkék mintás volt.

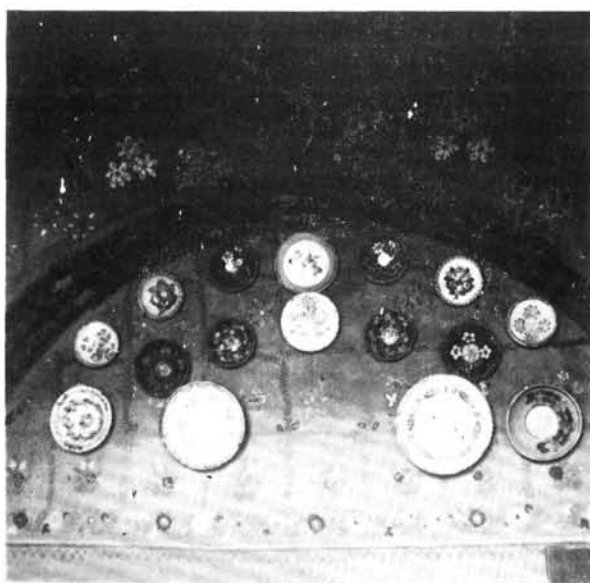
⁴⁶ Takácsné Ragány Anna Boescai u. 4., Takács Ferencné Boescai u. 8., Molnár Jánosné Vasút u. 6., Ragány István Hunyadi u. 17., Szaxon János Boescai u. 2., Magyar Ferencné Lehel u. 15. sz. alatti házában volt cifrázott pitvar 1966-ban. Legutóbb már csak a cifrázáshoz értő asszonyok házaiban maradt meg. A cifrázás hagyományát próbálták fenntartani az új ajaki általános iskolában, ahol Gerzsenyi Mihálynéval és Takácsné Ragány Annával cifráztattak ki egy folyósórészt. A Jósa András Múzeum állandó néprajzi kiállításán (1964) szintén szerepelt egy ún. ajaki szoba viselet és cifrázott fal bemutatása. (1. 4., 6. képet). Érdekes megfigyelni a képeken, milyen nagy feladatot jelentett a szögletes ajtónyíláshoz alkalmazni a korszából kihajló virágkoszorút, – amely a boltív hajlatához természetesen tudott igazodni az eredeti pitvarnál. A két cifrázóasszony: Takács Józsefné és Ragány Istvánné jól oldotta meg ezt a nehézséget is. A kisvárdai járási tanács egyik 1970-es VB ülésén foglalkozott egy ún. ajaki szoba felállításának gondolatával, amely idegenforgalmi célokat szolgál majd.

kön. Az életszínvonal emelkedése, a havi bérfizetés új lehetőségeket nyitott meg számukra ezen a téren is.

A városban látott hengerelt és a több színűre festett falak látása nyomán, – ehhez igazodva sok helyen láthatunk Ajakon iparosember által kifestett szobá-

20. kép. Díszítalak a cifra pítvarban (Foto: Tábori).

21. kép. Rózsás tányérok a kéményalja hátsó cifra falán (Foto: Tábori).

kat: többféle alapszínű hengerelt fallal. Sablonnal festett a tornác (lásd a 15. képet). Egyik-másik helyen a mennyezet alatti falsíkban az idősebb háziasszony által kézzel pingált csíkot is felfedezhetünk. Jó példája ez annak a jelenségnek, *hogyan szorul ki a régi díszítő eljárás a gyakorlatból, de csikká zsugorodva még makacsul tovább birkózik az új városi ízléssel*. A fiatalok már saját ízlésük szerint veszik birtokba a szobát, de a „cifraság”-ra való hajlamuk még őrzi az idősebb generációnál oly természetesen ható hajdani díszítőkedvet.

MURAKÖZI ÁGOTA

VERZIERTE VORHÄUSER IN DEM DORFE AJAK

Im nördlichen Teil des Komitates Szabolcs-Szatmár, südöstlich von der Stadt Kisvárdra liegt die Gemeinde Ajak. Daß diese kleine Gemeinde berühmt wurde, verdankt sie den mit Zieraten geschmückten Vorhäusern und der bis heute noch bewahrten Volkstracht, sowie der reichen Volksüberlieferung.

Die erste schriftliche Erwähnung des Ortsnamens Ajak stammt aus 1424. Das Antlitz des Dorfes formen Jahrhunderte hindurch die ungarischen, ruthenischen und slowakischen Ansiedler. Nach der Entwässerung im Jahre 1860 ging die Bevölkerung des Dorfes von der intensiven Viehzucht auf den Ackerbau über. Im 19. Jh. gehörte ein großer Teil der Felder dem Großgrundbesitz. 1895 betrug die Zahl der Bauernwirtschaften im Dorfe 242. In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts ließen sich hier mit dem Aufblühen des Tabakanbaues viele aus dem Komitat Heves zugezogene Halbpacht-Gärtner nieder und bauten Tabak an.

Die Entwicklung der Warenproduktion, der wirtschaftliche Aufschwung, das Erscheinen der Saisonarbeiter, die von außen wirkenden Einfüsse bildeten eine, bis heutzutage behütete Gemeinschaftstracht und eine seltsame Art der Wandmalerei. Die Geschichte der mit der Hand bemalten Vorhäuser in Ajak ist bis zur Jahrhundertwende zurückzuführen. Es leben noch einige jener Bäuerinnen, die diese Art der Wandpiktur — „cifrázás” (Verzierung) im Dorfe schufen.

Das alte Bauernhaus in Ajak war dreiteilig. Es bestand aus dem „Haus”, „Vorhaus” und der „Kammer”. Den Rauch entzog der offene Kamin im hinteren unbedeckten Teil des Vorhauses. In diesem Teil (kéményalja) war auch die Heizöffnung des „Haus” — Ofen. An diesen lehnte sich im Halbkreis die Ofenbank.

Die Tünchung des rauchigen Vorhauses hatte ein praktisches Ziel— den Schmutz wegzubekommen.

Vor 60 Jahren hat man zum erstenmal die mehrfarbige, sogenannte *Fuchsien-Verzierung* angewandt, welche die frühere primitive ablöste (früher hat man die gelb oder grau getünchte Wand mit dem Weißpinsel angespritzt). Gleichzeitig mit der Fuchsienverzierung kam das blumige Bemalen der Wand mit *nationalfarbigen Quadraten* in Mode. Aus der Kombination der zwei erwähnten Varianten entstand die heutige berühmte *Rosen-Vogel-Wandmalerei*.

Zur Zeit des traditionellen Großreinmachens d. h. entweder im Frühjahr oder später im Herbst vor Einbruch des Frostes, hat man die Vorhäuser getüncht, aber vor einer Hochzeit jedesmal aufgefrischt.

Zum Verzieren verwendete man selbstgefertigte Roßhaarpinsel und im Geschäft gekaufte Farbe. In die Farbe wurde Milch eingerührt, um das Rinnen zu vermeiden. Die 2—3mal getünchte Wand überdeckte man gelber oder himmelblauer

Farbe. Den vorderen und hinteren Mauerbogen verzierte man mit einem aus einem Krug heraushängenden blühenden Ast – eine Hinterlassenschaft der Renaissance. Die freigebliene Wandfläche wurde mit Rosmarin-Vierecken ausgefüllt, in deren Mitte ein von Ziertellern nachgeahmter Blumenstrauß gemalt wurde. Das Vorhaus bot trotz seiner bunten Form einen harmonischen Anblick u. wirkte keineswegs überfüllt.

Diese Verzierungsfertigkeit stieg bei einigen Frauen auf künstlerisches Niveau. Den gemeinsamen Motivschatz hat jede einzelne in eigener Art angewandt u. so den Farbenrythmus der Komposition aufgebaut. Solche Frauen und Mädchen waren sehr geschätzte Glieder der Dorfgemeinschaft. Die solcher Ziermalerei kundigen heiratsfähigen Mädchen standen höher im Wert, die Burschen machten diesen geschickten Mädchen gerne den Hof. Die kleinen Mädchen (8–10jährig) versuchten an der Stallmauer ihre ersten Proben. Diese Versuche ließ man bis zur nächsten Tünchung stehen. Für Fremde, gegen Entgelt, nahmen sie solche Arbeit nie an. Nur Verwandten und guten Nachbarn verzierten sie aus Freundlichkeit die Vorhäuser, manchmal auch, um irgendeine ihnen geleistete Hilfe (Fuhr, Ernte, Hauen, usw.) zu erwidern.

Die Verzierung der Vorhäuser in Ajak ist der Stickerei des nordungarischen Ethnikum „Matyó“ ähnlich, ist aber nicht so überfüllt als jenes. In der Entwicklung der ajaker Tracht spielten die aus dem Komitat Heves Angesiedelten eine große Rolle.

Als der offene Kamin durch einen Dachboden vom Vorhaus getrennt wurde, verlor das Vorhaus seine primäre Funktion. In einigen Fällen bekam der hintere Teil des Vorhauses eine Tür, er wurde als Kammer verwendet; damit wurde das Verziern unnötig. Anderswo verwandelte man diesen Teil in eine Küche. Es kam ein Herd hinein, der Boden wurde gepflastert. Wenn im Hause 2 Familien wohnten (die Jungen und die Alten), dann besaßen die Jungen das „vordere Haus“, die gute Stube und die Alten zogen sich in das „hintere Haus“ zurück. Dieser Wandel trat stufenweis ein und veränderte die Funktion einzelner Hausräume.

Die letzten verzierten Vorhäuser wurden 1966 in Ajak übermalt.

In Ajak läßt man dem Aussehen der Häuser besondere Sorgfalt zuteil werden. Darin leben sie ihre ehemalige Zierlust aus. Die Straßenfront der Häuser ist mehrfarbig verziert. Um die Fenster Stukko-Verzierungen; sehr häufig sieht man die rote Tulpe mit grünem Stiel, auf den älteren Häusern hingegen Kreuz- und Kelch-Ornamente. Der Flur hat lebhafte Farben und ist voll mit Hilfe von Schablone gemalter Blumenornamentik. Der Sockel der Mauer ist noch heutzutage grau, dunkelblau gestrichen. Häufig löst die verglaste Veranda den offenen alte Säulenflur (Säulengang) ab. Heutzutage läßt man die Zimmer von einem Zimmermaler ausmalen, doch hie und da malt die Hausfrau in den Streifen unter der Zimmerdecke mit einem Pinsel bunte Blumen hinein. In diesem Brauch verblieb das Andenken des verzierten Vorhauses.

Á. MURAKÖZI

FEHÉR KÍGYÓ A MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYBAN

A magyar népi hitvilágban a kígyóhoz szokatlanul széles körű hiedelemanyag fűződik, holott hazánkban a kígyó korántsem sorolható a nagyszámmal előforduló állatfajták közé. Hiedelmeinkben, mondáinkban, meséinkben, balladáinkban, közmondásainkban a kígyó igen gyakran szerepel,¹ gyakrabban, mint akármilyen más házi-, vagy vadállat.

A kígyómondák és hiedelmek nagy számát nem tarthatjuk különösnek akkor, amikor a kígyótisztelet történeti fejlődését, a szomszéd népeknél elfoglalt szerepét is figyelembe vesszük.

A kígyó tiszteletének gyökerei ősi időkbe nyúlnak vissza. *Tasnádi Kubacska* írja, hogy a kígyó „a legrégebb testalak, amelyet a gonosz hatalom magára öltött.” Például „a naga, az ázsiai kobra tisztelete apáról-fióra száll. Olyan régi, mint a méregtől való rettegés érzete.”² Ez a tisztelet, mely bizonyos mértékig félelemmel párosul, Ázsiában és Európában mindenütt elterjedt, s a magyarság hitvilágába is behatolt. Ugyancsak a mérges kígyóktól való félelem magyarázza a székely pásztorok szokását, amely szerint a kígyónak külön ünnepet szentelnek. Mint *Téglás Gábor* írja: „A kígyó ünnepet tavasszal Elek napján tartják meg abban a szent hitben, hogy a kígyók ekkor bújnak elő földi odvukból s velük a természet is újjáéled s a marhaállományra kívánatos tavaszi zsendülés így biztosabb és fogatosabb leend.”³

A totemisztikus ősszállatok között sem ismeretlen a kígyó, több európai és ázsiai nép is kígyótól származtatja magát.⁴ Mivel a kígyó- és sárkányhiedelmek eléggé összefonódtak, a sárkányképzetek szintén erősítették a kígyó tiszteletét.

A magyar hiedelemanyagban két fő kígyótípussal – mitikus kígyóval és közönséges kígyóval – találkozunk. A *mitikus kígyó* – legyen az házikígyó, fehér kígyó, vagy kígyókirály – fehér színű és különös természetfeletti tulajdonságokkal rendelkezik. A *házikígyó*, melyet gyakran fehér kígyónak neveznek, a házban lakik és mindaddig szerencsét hoz, amíg meg nem ölik, vagy meg nem csonkítják. A mezőn, erdőben élő *fehér kígyó* húsának varázsereje van: aki ebből eszik, megérti az állatok beszédét. A fehér kígyót a kígyók királyának tartják. A *kígyókirály*

¹ AaTh 285, 285D, 433, 507C, 670, 671, 672C, 672D, 673 és 751B mesetípus (*Antti Aarne – Ståth Thompson: The Types of the Folkstale. FFC 184. Helsinki, 1961.*); „Sárishasú kígyó” balladatípus (*Čsanádi Imre – Vargyas Lajos: Röpülj páva röpülj. Bp. 1954. 268.*); *O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Bp. 1966.*

² *Tasnádi Kubacska* András: A mondák állatvilága. Bp. 1939. 8, 12.

³ *Téglás Gábor: Pásztorszokások Csíkgyergyó határszéli községeiben. Népr. Ért. 1913. 296.*

⁴ *D. E. Chaitun: Der Totemismus bei den Völkern der Alten Welt. Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift. Berlin. 3(1962). 145, 154, 157, 161.; Otakar Nahodil: Überreste des Totemismus bei den tungusisch-mandschurischen Völkerschaften. Acta Ethnographica. Bp. VII(1958). 147.*

– legtöbbször a fia megmentése iránti hálából – a jótettet az állatok nyelvének megtanításával viszonzza.

Jelen alkalommal nem kívánunk foglalkozni a barna színű *közönséges kígyó*val, melyről azt tartják, hogy rétben, vizekben, hegyekben, erdőkben lakik; a zsirja, feje, szárított bőre gyógyításra használható; bemászik az alvó ember szájába; a kígyók csomóba verődve követ fújnak. Ezt a kígyófajtát a népmesék simulékony, ravasz és hálátlan állatnak tartják.

Célunk az, hogy a mitikus kígyó típusait – a hozzájuk fűződő hiedelemanyag alapján – egymástól elhatároljuk és a rendelkezésünkre álló összehasonlító anyag felhasználásával kísérletet tegyünk a magyar kígyókultusz sajátosságainak megállapítására.

Házikígyó

A házikígyó nem mindenkor azonos a fehér kígyóval, a néphit ugyanis fekete színű házikígyókról is tud. A házikígyót többnyire fehér kígyónak, ritkábban házikígyónak, falikígyónak, esetleg szerencsekígyónak, csörgőkígyónak nevezik. A továbbiakban a *házban élő fehér kígyó* tulajdonságait vesszük sorra, a népi hiedelmek alapján:

1. *Minden háznak megvan a maga kígyója.*⁵ *A kígyó a ház őrzőszelleme.*⁶ Körmöcbányán mondják, hogy: „Minden háznál van egy fehér kígyó, mely a ház őrzőszelleme.”⁷ „A házikígyó őrangyala a háznak” (Zsérc, MNA). „Minden háznak van kígyója, sőt minden embernek megvan a maga kígyója”⁸ „Mindenkinek van egy kígyója; az hal meg, akinek a kígyóját agyonütik” (Mikekarácsonyfa, MNA). „Minden telken él egy kígyó; ha elpusztul, akkor valaki meghal a házban” (Rigyác, MNA). Úgy tartják, hogy nem egészséges az a ház, amelyikben nincs kígyó (Köveskál, Szentkirályszabadja, MNA).

2. *A kígyó a ház falában fészkel.*⁹ A házikígyót néhol *falikígyó*nak nevezik (Csehi, Érsekvadkert, Felsőnyék, MNA). Szentgálon azt tartják, hogy amint megépül a ház, a kígyó is azonnal beköltözködik (MNA). „A kígyó télen a kályha felé megy a falban, nyáron hidegebb helyre húzódik” (Vanyola, MNA). Az ipolytölgyesiek szerint ha bontják a falat, elmegy a kígyó (MNA). A népi elképzelések szerint

⁵ Bárna, Becefa, Bernecebaráti, Bia, Drávaszentes, Karancseszi, Kéthely, Nagygéjőc (Magyar Néprajzi Atlasz, a továbbiakban: MNA), Nyírtura (Jósa András Múzeum Néprajzi Adattára, a továbbiakban JAMNA, 142–67.127.), Ordacsehi, Somogyacsa (MNA), Szászfa (Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára, a továbbiakban: HOMNA, 1706.2; Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, a továbbiakban: EA, 7074.2.), Szentgál (MNA), Torda (Népr. Ért. 1913.101.), Vitnyéd (MNA).

⁶ Fóny, Pát, Trizs (MNA). A szerbiai cigányok is úgy tudják, hogy a fehér kígyó a házat őrzi (*Tihomir R. Gjorgjevic: Die Zigeunerkunde in Serbien. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn VIII. Bp. 1906. 86.*)

⁷ *Versényi György: Felvidéki népmondák. Ethn. 1895. 232.*

⁸ *Relkovič Davorka: Adalékok a Somlóvidék folklorejához. Ethn. 1928. 97.*

⁹ Andrásfalva, Apagy, Bajna, Bátorkeszi, Battonya, Bia, Becske, Bejcgertyános, Bernecebaráti, Cun, Cserkút, Dunakiliti, Dunapataj, Eseg, Erdőhorváti, Galgamácsa, Gyepúkaján, Gyergyótölgyes, Hajdúnánás, Hánta, Hernádszurdok, Ibrány, Kenéz, Kiskapus, Kisoroszi, Kocsord, Kövend, Köveskál, Láca, Lészped, Magyarléta; Miszla, Nagybajcs, Nagykend, Nagylóc, Nemesborzova, Nemesvita, Neszmény (MNA), Nóg-rád m. (Ethn. 1910. 116.), Nyírmihálydi, Nyúl, Olthévíz, Ordacsehi, Oroszi, Osztopán (MNA), Pécsudvard (EA 3494.8.), Pilismarót, Potyond, Pötréte, Púztasomorja, Rohod, Som, Szabadszállás, Szakoly, Szebény, Szentkirályszabadja, Szeremle, Tác, Tiszacsege, Tiszadorogma, Tiszásas, Tiszasziget, Tóti, Tyukod, Uszód, Varga, Velem, Vilonya, Vitnyéd, Viss, Zsámbok, Zselic (MNA).

a fehér kígyó nemcsak a ház falában, hanem a küszöb alatt,¹⁰ funda mentumban,¹¹ sárpadkában,¹² szalmazsákban,¹³ a kemence alatt, sutban,¹⁴ az istálló falában vagy hídlása alatt,¹⁵ az udvaron, telken szalmakazal vagy kő alatt,¹⁶ a kútban¹⁷ is tartózkodhat. A kútban lakó fehér kígyó azonban nem „örzössellem”, hanem gyógyítóerejű állat, mely kérdésre a fehér kígyó tárgyalásakor még visszatérünk.

3. *A kígyó szerencsét hoz a ház lakóira.*¹⁸ A házikígyót szerencsekígyónak is nevezik (Apagy, Kéthely, Varga, Zsurk, MNA). Zsarolyánban hallottuk, hogy: „A fehér kígyó az szerencsét hoz, amelyik háznál van, annak.”¹⁹ „A kígyó a ház sarkában lakik és oda kincset hord (Visonta, MNA). A tyukodi Szalmaváros-tanyán egy idősebb ember szerint: „Úgy mondják, hogy ahun fehér kígyó van, ott szerencse van a háznál. A mi házukba is vót, de vót mindenünk.”²⁰ Decsen mondták, hogy: „Addig volt a háznak szerencséje, míg a kígyó itt lakott” (MNA). Nógrád megyében nem bántják a házikígyót, „mert ez megóvjá a kártól a házat.”²¹ Aki a ház közelében mutatkozó kígyót bántja, az „háza szerencsését bántja.”²² Tarpán mondták, hogy: „Az a jószág, akit a fehér csúszó szopik, az akármilyen gizen-gazon, mindig kövér.”²³

4. *A kígyó nászajándéka.* Ez a mesetípus (AaTh 672C) arról szól, hogy a leány tejjel jöltart egy kígyót. Midőn férjhez megy, a lakodalomban megjelenik a kígyó és a nászajándékát, egy aranykoronát a menyasszony elé helyezi.²⁴

Ennek töredékes magyar változatát Zsarolyánban jegyeztük le: „Egy fehér kígyó vót a padkába és este mindég evett a leánycának a tángyérjából. Mikor oda került a sor, hogy férjhez ment a leány, akkor annak egy követ tett a tángyérjába. Megajándékozta ütet. Abbul aztán egy nagy birtokot vettek. Ez Simába történt.”²⁵

A körmöcbányai változatban az áll, hogy egy kislány jöltartotta a házikígyót. A kígyó hálából elárulta a leánynak a vasládában elásott kincs rejtekhelyét. Az aranypenzből a kislány meggazdagodott.²⁶

A fenti két adat is azt mutatja, hogy az AaTh 672C mesetípus nem ismeretlen a magyar meseanyagban, jellemzéséhez azonban további variánsokra lenne szükség.

¹⁰ Atyha, Cun, Damak, Drávaszentcsanak, Főny, Hegyháthodász, Kálmánca, Ond, Salánk, Sóvárád, Visk (MNA).

¹¹ Bárna, Becefa, Beregrákos, Csitár, Dercen, Maconka, Magosliget, Nemesgörzsöny, Parasznya, Szászfa, Szöllőgyula, Vajdácska (MNA).

¹² Zsarolyán (JAMNA 438 – 68.1.).

¹³ Karcsa (*Balassa Iván: Karcasai mondák.* UMNGy XI. Bp. 1963. 128.), Ózd (HOMNA 2257.).

¹⁴ Békéssámsón, Doboz, Nagygéjőc, Nyírmártonfalva (MNA).

¹⁵ Gagybátor (EA 2601. 9.), Karcsa (Balassa i. m. 126.), Tárpa (*Luby Margit: A fogyó legelőkön.* Bp. 1941. 54.), Zsarolyán (JAMNA 438 – 68. 1.).

¹⁶ Bükkaranyos (EA 2374. 40.), Damak, Meszes (MNA), Nyírtura (JAMNA 142 – 67. 127.), Pányok, Tiboldaróc, Tiszacséce (MNA).

¹⁷ Császló, Debrecen, Geszt, Rohod, Som, Tác (MNA).

¹⁸ Doboz, Érszöllős, Gyöngyöspata, Gyepűkaján, Hajdúnánás, Hánta, Kocsord, Kutas, Magosliget, Nagydobrony, Nyírbétek, Szentegyházsolárhfalva (MNA), Torda (Népr. Ért. 1913. 101.), Tyukod (MNA).

¹⁹ JAMNA 438 – 68. 1.

²⁰ Saját gyűjtés, 1964. okt. 7. Adatközlő: Nagy Sándor 68 é. tsz.-tag.

²¹ Ethn. 1910. 116.

²² Kalotaszeg (Ethn. 1892. 54.).

²³ Luby i. m. 54.

²⁴ *Johannes Bolte – Georg Polívka: Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm II.* Leipzig, 1915. 463.

²⁵ JAMNA 438 – 68. 1.

²⁶ Ethn. 1895. 232.

5. *A kígyó elpusztítása szerencsétlenséget okoz.*²⁷ Cigádon mondták, hogy a fehér kígyó megölése után a tehén is megdöglik (MNA). Ormánysági adat szerint a kígyó a kislíú combján ült. Miután a kígyót agyonütötték, a gyerek nem tudott többet járni.²⁸ A néphit szerint a házikígyó megölésének rendszerint gyermekhalál a következménye. Zádorfalván mondták, hogy: „Lenkey László temetésekor a házikígyó a koporsó alá ült. A háziak agyonütötték. Nemsokára a fia is meghalt.”²⁹ *Balásy Besztercéről* (Erdély) közöl egy hiedelem-mondát, mely szerint egy kislány hosszú időn át együtt issza a tejet egy kígyóval. A fehér kígyó agyonütése után a kislány a vízbe fúl, a szülők pedig bánatukban megbetegednek és meghalnak.³⁰ Tyukodon is tudnak egy esetről, mely szerint a kígyó együtt evett a kisgyermekkel. „Az asszony eccer észrevette, megölte a csuszót. Meghalt a gyerek is.”³¹ Szászán jegyezték fel, hogy a kígyó a gyerek helyett rendszeresen kiszopta a cucliból a tejet. A kígyót agyonverték: „Vagy harmadnapra beteg lett a gyereke, aztán meghalt.”³² Kéken egy ember ásóval kettévágta a kígyót, a rákövetkező héten két gyermeke meghalt (MNA).

Több helyütt úgy tudják, hogy a házikígyó meglátásából baj, kár származik, a kígyó elpusztítója viszont meghal (Kötegyán, MNA). Kocsordi adat szerint egy ember, a sógora házában levágta a csúszónak a fejét. A gazda így szólt: „Most már én meg fogok halni fejsérüléssel!” Nemsokára meghalt, mert a füle tövéen rák keletkezett (MNA). Van olyan felfogás is, hogy csak akkor éri szerencsétlenség a házat, ha a kígyót Szent György-nap előtt ölik meg (Gyergyótölgyes, MNA).

Ugyanakkor megengedhetőnek tartják, hogy a házikígyót ágásfával vagy kézzel megfogva kidobják a házból. A kidobott kígyó nem megy többé vissza. Tiszalökön egy fehér kígyó rendszeresen elfogyasztotta a gyermekek elől a tejet. „Egyszer aztán rajta érték a szülők, hogy ott ette a tejet a kígyó, de nem bántották, megfogták és kivitték a mezőre a határ árokba és ott elengedték.”³³

Megemlítjük, hogy hasonló félelemből néhol a közönséges kígyó elpusztításától is tartózkodnak. Ugyanakkor azt tartják, hogy *a kígyó fejét pénzzel le szabad vágni*, s ez az ércpénz szerencsét hoz a gazdájának.³⁴

6. *„A kígyó nem felejtí farka vágását!”* Ez a közmondás ugyancsak a fehér kígyó jellemzéséhez tartozik, mellyel vizsgálatunkat folytatni kívánjuk. Előbb ismerjük meg e magyar közmondás változatait:

„Emlékezik kígyó farka vágásáról.”³⁵

²⁷ Bárna, Bátorkeszi, Beregrákos, Bernecebaráti, Besenyőtelek, Bodony, Cun, Császló, Csitár, Ditró, Damak, Dunakiliti, Ecség, Felsőtárkány, Fóny, Fót, Gyimesközéplek, Hajdúnánás, Ibrány, Kálmánca, Karancskeszi, Kiskapus, Kisoroszi, Komjáti, Kovács-szénája, Körösnagyharsány, Kölked, Kövend, Kustánszeg, Lédec, Lészped, Magyar-nemegye, Meszes, Mészla, Nagydobrony, Nagygéjóc, Nagykend, Nagykölked, Nemesborzova, Nyíri, Ond, Osztopán, Parasznya, Pát, Pusztasomorja, Sósvertike, Surd, Szabéd, Szakony, Szászfa, Szentgyörgyvölgy, Szentgál, Szeremle, Szöllősgyula, Tiboldaróc, Tizsacséce, Tizsadorogma, Trizs, Vajdáska, Viss, Zselic (MNA).

²⁸ *Káss Géza*: Ormányság. Bp. 1937. 156.

²⁹ Nagy Erzsébet gyűjtése, HOMNA.

³⁰ *Balásy Dénes*: Údvarhelymegyei népmondák. Ethn. 1898. 74.

³¹ Saját gyűjtés, 1964. okt. 7.

³² EA 7074.

³³ JAMNA 463 – 69. 9.; Sármellék (Zala m. Horváth T. gy.): „Ha kilöki valaki, nem jön többet vissza.”

³⁴ Dunántúl (Ethn. 1898. 234.), Erdély (Ethn. 1901. 220.), Göcsej (Ethn. 1895. 328.), Harkány (Ethn. 1925. 176.), Nagyszalonta (Ethn. 1916. 77.), Siklós (Ethn. 1899. 310.).

³⁵ *Pázmány Péter*: Isteni Igazságra vezérleo Kalavz. Pozsony, 1613.

Erdélyi János: Magyar közmondások könyve. Pest, 1851.

Ballagi Mór: Magyar példa beszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye. Szarvas, 1850.

„Könnyebben felejtí kígyó farka vágását, mint asszony legkisebb bosszúságát.”

„Nehezen felejtí kígyó farka vágását.”

„Nem felejtí kígyó farka vágását.”³⁶

Berze Nagy úgy látja, hogy ez a közmondás egy nálunk elfeledett állatmesét őriz, ezért 285* (A meghalt gyermek s a kígyó farka) jelzettel a népmesekatalógusába be is sorolja.³⁷ Ez a mesetípus, mely Aarne-Thompson katalógusában két számat is kapott (285A A megölt gyermek és a kígyó farka; 285D A kígyó elutasítja a kibékülést), különösen Dél-Európában eléggé közkedvelt. Berze Nagy típusmeghatározása *Barna* dolgozatában idézett délszláv állatmese alapján történt: A kígyó halálra marja a fiút. A fiú apja agyon akarja ütni a lyukba menekülő kígyót, de csak a farkát sikerül levágnia. Idővel az apa a kígyóval békülni akar, mire az így válaszol: „A míg te meg nem szűnöl fiad sírját nézni, én meg levágott farkamat, addig közöttünk békéről szó sem lehet.”³⁸ Berze Nagy hivatkozik *Kraussra* is, aki egy teljesebb délszláv változatot közöl: Egy gyermek a kígyóval együtt ette a tejet. „Ne olyan gyorsan egyél, te kis kópé!” – mondja a kígyónak és egy kissé a fejére üt. A kígyó megmarja a gyermeket, aki a következő napon meghal. A kígyó nem tudta, hogy a gyermeket eltemették és továbbra is várta a tejet. Az apa lesbe állt egy baltával és midőn feltűnt a kígyó, rávágott. A kígyó nem tudott elég gyorsan a rejtekhelyére, a küszöb alá menekülni, s így az ember a kígyó farkát levágta. Idővel az apa békülni akart a kígyóval és hívta, hogy jöjjön elő, mert ismét jó barátságban akar vele lenni. A kígyó így válaszol: „Óh, kedves uram, nem hiszek neked, mert míg te a sírban lévő gyermekedre emlékezel és én a levágott farkamra, addig közöttünk barátság nem állhat fenn.”³⁹

A délszláv változatok nem szólnak arról, hogy az apa miért akar kibékülni a háza hívatlan állandó vendégével.

A kígyó farkáról szóló állatmese a középkorban nálunk sem lehetett ismeretlen. A *Gesta Romanorum*ban szó van egy Zédékiás nevű szegény vitézről, akinek szép felesége volt. Kamrájukban egy kígyó lakott. A kígyónak minden nap tejet adtak, melynek következtében meggazdagodtak és szép fiuk is született. Az asszony tanácsára az ember meg akarja ölni a kígyót, hogy annak minden gazdagsága az övék legyen. Az ütés azonban nem volt halálos. A gyermekük meghalt és újra elszegényedtek. A vitéz meg akar alázkodni a kígyó előtt, melyre az így válaszol: „Most látom, melly bolond vagy, miért gondolod meg, hogy én elfeledkezném a pöröly ütésről, mellyet hozzám mértél volt. Tudom én, te sem felejtéd el a gyermeked halálát és értékednek elvesztését, mellyet miattam szenvedtél.”⁴⁰

Esopus Fabulái – Heltai Gáspár fordításában – 1566-ban jelent meg. Ebben is szerepel a hiányolt állatmese: A szegény embert a házában lakó kígyó gazdaggá teszi. Az ember megutálja a kígyót és levágja a farka végét. Midőn újra szegénysorba jut, tettét megbánja és bocsánatot kér a kígyótól. Az így felel: „Megbo-

³⁶ *Dugonics András*: Magyar példa beszédek és jeles mondások Szeged, 1820. L. még: *Margalits Ede*: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Bp., 1896.; *O. Nagy Gábor*: Magyar szólások és közmondások. Bp. 1966. 364.

³⁷ *Berze Nagy János*: Magyar népmesetípusok II. Bp. 1957. 183.

³⁸ *Barna Ferdinánd*: Adalékok közmondásaink s szólásaink eredetéhez. Ethn. 1904. 204 – 209.

³⁹ *F. Krauss*: Sagen und Märchen der Südslaven I. Leipzig 1883. 65.

⁴⁰ *Gesta Romanorum* (Ford.: Haller János). Régi Magyar Könyvtár 18. Bp., 1900. 377 – 378.

csáthatnám vétkeket, ha a farkamra nem néznék. De ha arra nézek, bizony eszembe jut és soha nem felejtetem.”⁴¹

Mint látjuk, a Gesta Romanorumban és Esopus Fabulájában az ember békülési szándéka már érthetővé válik: az ember a vagyonát szeretné visszanyerni. Véleményünk szerint „A kígyó nem felejtí farka vágását” magyar közmondás forrását két középkori elbeszélés-gyűjteményben kell keresnünk, annál is inkább, mivel hasonló – akár latin-, akár magyarnyelvű – fabulás és példabeszédes könyvek a középkori egyházi gyakorlatban, prédikációs segédkönyvként, igen keresettek és nélkülözhetetlenek voltak.

7. *A kígyó szereti a tejet.* Már eddig is láthattuk, hogy általános népi elképzelés szerint a fehér kígyó tejen él. *Balassa* ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy: „... az egész magyar nyelvterületen előforduló mondatéma: a gyerek játszik, de még gyakrabban együtt eszi a tejet a kígyóval.”⁴² Pécsudvaron jegyezték föl, hogyha a házi-kígyónak tejet adnak, akkor nem bánt senkit.⁴³ Ugyancsak általános mondatéma, hogy a kígyó a tehénből kiszopja a tejet.⁴⁴ Zsarolyánban egy ól falában lakó kígyó „... amikor fejték, a tej szagára mindig kijött.”⁴⁵ Dömsödön fokhagymával kenték meg a tehén tőgyét, hogy a házikígyó ki ne szopja a tejet. Ugyanitt a házikígyó a pincébe letett birkatejet is nyalogatta.⁴⁶ Táci adat szerint: „A kútba vót egy nagy kígyó, a tehén mindig odajárt. Bőgött a tehén a kútnál, akkor előjött a kígyó és kiszopta a tehenet. El is kellett adni a mézárósnak, mert sohasem adott tejet, mindig kiszopta a kígyó” (MNA).

Általánosan elterjedt hiedelem, hogy a kígyó belemászik az alvó emberbe, a nyitott száján keresztül. Az ember, midőn felébred, hidegnek érzi a gyomrát. Jön egy „tudós” vagy idegen, akinek tanácsára az embert lábánál fogva felkötik egy fára. Egy tál friss tejet tesznek alá, mire a kígyó kijön belőle. Az az ember, akibe kígyó bújt, s korábban betegeskedett, ezt követően egészséges emberré válik.⁴⁷

A néphit szerint a fehér kígyó az anyatejet is szereti, s képes az asszony melléből kiszopni a tejet. Tiszaigaron agyonütötték azt a kígyót, amelyik asszonyt szoptott. Ez a kígyó boszorkány volt.⁴⁸ Kiskunhalason azzal ijesztgetik azt, aki fürdéshez készülődve meggondolja magát és felöltözködik, hogy éjjelen át megszopja a kígyó és feldagad a melle.⁴⁹ Egy nyírbátori mese arról szól, hogy a cigányasszonyhoz, aki a gyermekét szoptatta, odament egy nagy kígyó és szopta a másik mellét. Az asszonynak sikerült megfojtania a kígyót, amiért a királytól nagy ajándékot kapott.⁵⁰

8. *A házikígyó nem veszedelmes állat.* A fehér kígyót – a fekete kígyóval, a közönséges kígyóval ellentétben – nem tartják veszedelmes állatnak. Nem félnek tőlük, sőt akadnak gyermekek, akik a kígyót játszótársuknak tekintik. Nyírturán

⁴¹ *Heltai Gáspár*: A böles Esopusnak és másoknak fabulái (Kolozsvárott 1566). Átírta: Keleti Arthur. Bp., 1958. 48.

⁴² *Balassa* i. m. 523.

⁴³ EA 3494. 8.

⁴⁴ *Balassai*. m. 127, 524.; Tehén-szopó kígyó: *Comenius*: Orbis sensualium pietus. Bp., 1970 (Brassó, 1675). 63.

⁴⁵ JAMNA 438 – 68. 1.

⁴⁶ EA 2369. 9.

⁴⁷ Dömsöd (EA 2369. 11.), Göcsej (*Gönczi Ferenc*: Göcsej s kapcsolatos Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 146.), Karcsa (*Balassa* i. m. 125, 172, 523.), Paszab (EA 2336. 42.), Pusztina, Moldva (*Diószegi Vilmos*: Embergyógyítás a moldvai székelyeknél. Népr. Közlemények 1960. 3–4. sz. 92.), Tiszalök (JAMNA 463 – 69. 17.), Vál (EA 2363. 62.). L. még: *Kóssa Gyula*: Kígyó az emberben. Ethn. 1908. 274 – 281.

⁴⁸ EA 4085. 325.

⁴⁹ *Bellosits Bálint*: Délvidéki magyar babonák. Ethn. 1899. 308.

⁵⁰ JAMNA 401 – 67. 120 – 135.

élt egy vak asszony. „Éjjel a fehér kígyó mindig a lábára tekerődött és ott aludt.”⁵¹ Drávagárdonyban a gyerekek megsimogatta a kígyót (MNA). Dömsödön egy gyermeknek volt egy kígyója, madzaggal húzogatta. „Felvette a keblébe, beszélgetett vele.”⁵²

Itt csupán utalunk arra, hogy több történet, mese és ballada szól arról, hogy a közönséges kígyót az ember kebelébe veszi, illetve a kígyó az ember kebelébe búvik.⁵³ Kétségtelen, hogy ez a hiedelemkör hatott a házikígyóval kapcsolatos elképzelésekre is.

9. *A kígyó és a gyermek.* Az eddig elmondottakban is láthattuk, hogy a házikígyó a gyermekkel barátságot tart, a gyermek tejjel eteti a kígyót. Ezeket a kígyótörténeteket a nemzetközi népmesekatalógus is számon tartja (AaTh 285. A kígyó és a gyermek). A legtöbb változatot finn, litván, svéd, dán, cseh és német kutatók gyűjtötték össze. Az alábbiakban négy magyar változatot közlünk:

a. „Ezt az anyám mesélte. Kint a pusztán éltek a tetétleni majorban. Egy kislány mindig félrevitte a tányérjában a tejet, s mondogatta, hogy a bazsárral őszik. Ez így ment nyáron, de mikor hidegre fordult az idő, a kislányt nem akarta az anyja kiengedni. A gyerekek meg csak sírt, hogy ő nem eszik mással, csak a bazsárral. Egy béresasszony azt tanácsolta az anyjának: Add mán oda neki, kilessük, miféle ez a bazsár! Az bizony egy kihízott kígyó vót. Ágyon is csapták, de baj lett, mert a kislány beteg lett. Bevitték Szabadszálásra, ott meg is halt.”⁵⁴

b. „A kígyó a kisgyerekekkel együtt övött. Hallották, hogy mondta neki a gyerekek: Ne ödd mög mind! Látták, hogy egy kígyó. A kiskertben lakott. Oda ment ki a kisgyerekek önni. Agyonütötték a kígyót. A kisgyerekek meghalt.”⁵⁵

c. „A szomszéd házban volt egy kígyó a falban, az néha kukorékolt. A szomszédék kislánya minden reggel a gang falának dülve itta a tejet. A kígyó ilyenkor kibújt a lukból és ő is ivott a kislány tejéből. Mikor elfogyott a tej, újra tejet kért a kislány, hogy a *pipinek* is kell. Úgy leste ki az édesanyja. A kígyót nem bántották, mert azt tartották, hogyha a kígyónak baja történt volna, meghalt volna a kislány.”⁵⁶

d. „Egy néhányéves kislány rendszeresen tejet kért anyjától *cicuskája* számára. Kilesték és kiderült, hogy egy kígyóval itatja meg a kertben. A kígyót agyonverték, a gyerekek harmadnapra meghalt.”⁵⁷

A fentiekén kívül még 42 – ugyancsak AaTh 285 típusához tartozó – történetet, adatot ismerünk.⁵⁸ A magyar változatok típusképét az alábbiak szerint határozhatjuk meg:

⁵¹ JAMNA 142 – 67. 126.

⁵² EA 2369. 16.

⁵³ *Balassa* i. m. 129, 524.; *Berze Nagy* i. m. 401 – 403.; Jóni Ferenc meséjében a fiú – a király tilalma ellenére – a kebelébe vette a kígyót és bevitte a királyi palotába (JAMNA 315 – 67. 291.).

⁵⁴ Dunapataj, MNA.

⁵⁵ Sósvertike, MNA.

⁵⁶ Uszód, MNA.

⁵⁷ Seppe (Jugoszlávia), MNA.

⁵⁸ Apagy, Apátfalva, Artánd, Becefa, Bogyiszló, MNA; Bükkaranyos (Szoboszlai Istvánné gy.) EA 2374. 8.; Bükkszentlászló (Szoboszlainé gy.) EA 2374.; Dercen, Ditró MNA; Dömsöd (Szoboszlainé gy.) EA 2369. 16.; Drávodragony, MNA; Harkány (Ethn. 1925. 176.); Hegyháthodász MNA; Karesa (Balassa i. m. 126.); Koppányszántó (Takács Lajos gy.) EA 2308.; Kosd MNA; Körmöcbánya (Ethn. 1898. 232.); Kunszentmiklós, Kutas, Madocsa, Makád, Mikekarácsonyfa MNA; Mucsiny (Ethn. 1910. 116.); Nagydobrony, Neszmény (Diószegi Vilmos gy.) MNA; Ózd (Vörös Ferenc gy.) HOMNA 2257.; Ormányság (Kiss Géza i. m. 156.); Pécsudvard (Szoboszlainé gy.) EA 3494. 8.; Potyond, Pusztasomorja, Rábapaty, Rigyác MNA; Somlóvidék (Ethn. 1928. 97.); Surd, Sükösd, Szalafő, Szank, Szöllősgyula, MNA; Szászfá (Diószegi V. gy.) HOMNA 1706. 2.; Udvarhely m. (Ethn. 1898. 74.); Várdaróc MNA; Zsarolyán (saját gy.) JAMNA 438 – 68. 1.

A) Egy gyermek titokban megosztja ételét a fehér házikígyóval. A kígyót ciuskának, pipinek becézi. A kígyót kéri, hogy neki is hagyjon az ételből. Játszik a kígyóval.

B) A szülők meglátják a kígyót a gyermekkel.

C1) Agyonütik a kígyót, melynek következtében a gyermek meghal.

C2) Mások tanácsára nem bántják a kígyót. A gyermeknek semmi baja sem történik.

A német nyelvterületen a 285-ös mesetípus igen közkedvelt, itt a magyarnál kerekébb, teljesebb változatokat is találunk. A házikígyót nem tartják gonosz állatnak,⁵⁹ hanem szerencséthozó háziszellemnek, akit tejjel kell etetni és nem szabad megölni.⁶⁰ A kígyót néhol szentként tisztelték, mint az ősök szellemét. Ételekkel próbálták kicsalogatni a falból; ha evett belőle, szerencsét jelentett, ha nem, akkor úgy vélték, hogy szerencsétlenség éri őket.⁶¹ A házikígyó – svájci és alsónémetországi felfogás szerint – kedves vendég a házban, ajándékokkal kell őt megnyerni, mert máskülönben minden áldás elkerüli a házat.⁶² Úgy vélik, hogy a házikígyó – akár csak nálunk – a falban, a küszöb alatt lakik. Ezért mondják, hogy: „Az ajtóküszöbön nem szabad fát hasogatni, mert a házikígyó alatta fekszik.”⁶³ Lippert írja, hogy ez a – másikban és mondákban jelentkező – kígyóhiedelem tulajdonképpen az állatfetisizmus hitének maradványa.⁶⁴ A házikígyó tehát az ősnak a lelke, a ház őrzőszelleme.⁶⁵

Egy alsónémetországi változat szerint a kislány együtt itta a tejet a házikígyóval; a szülők észrevették, a kígyót megölték, s a gyermek megbetegedett és meghalt. E mesetípus változatait *Bolte – Polivka* sorolja fel.⁶⁶

Balkánon „a kígyó és a gyermek”-mesét – mint *Kraus*tól vett idézetben látuk – „a kígyó farka” mesetípus első részeként ismerik. Megemlítjük, hogy a 285-ös mesetípus hiányzik a román, török mesekatalógusokból, orosz változatokról *Andrejev* sem tesz említést.⁶⁷

10. *A kígyó hangja.* A falban, küszöb alatt lakó kígyó a néphit szerint időnként hallatja hangját. Rendszerint éjjel „csörgő hangot ad”, „csörög a falban” ezért a házikígyót „csörgőskígyó”-nak, vagy „csörgőkígyó”-nak is nevezik.⁶⁸ Másutt úgy tudják, hogy a házikígyó „fütyög” (Mikebuda), „fütyüül” (Apagy, Bodon, Cigánd, Kisgalambfalva, Salánk, Potyond), „fütyörészik” (Kisoroszi), „fütyöl éjjelente a falban” (Kiskapus, Olthévíz). A csörgő és fütyölő hang mellett másról is vannak adatok, így Vilyonán „kelepel”, Tizzaszigeten és Verpeléten „kerepel”, Hánton, Orosziban és Tácon „sípöl”, Ordaesehiben „kerreg”, Ipolytölgyesen „cserreg, kopog”, Érészöllősen, Nemesvitan és Tiszacsécsén „ketyeg”, Tiszasason „kriytyeg”, Tyukodon „motoz”, Békéssámszonon „csiripel”, Tiboldarócon és Tizzaszigeten „kukorékol” a házikígyó. Bernecebaráti adat szerint a kígyó „a ház fa-

⁵⁹ *Will-Erich Peuckert*: Deutsche Sagen II. Mittel- und Oberdeutschland. Berlin 1962. 157.

⁶⁰ *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. Stuttgart, 1955. 671.; *Robert Cogho – Will-Erich Peuckert*: Volkssagen aus dem Riesen- und Iser-Gebirge. Göttingen 1967. 18.

⁶¹ *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia I. (3. kiadás) Bp., 1929. 325.; *Kóssa* i. m. 278.

⁶² *Jules Lippert*: Christentum, Volksglaube und Volksbrauch. Berlin, 1882. 493.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Ua. 491.

⁶⁵ Ua. 492.

⁶⁶ *Bolte – Polivka* i. m. II. 459.

⁶⁷ *Adolf Schullerus*: Verzeichnis der rumänischen Märcen und Märchenvarianten. FFC 78. Helsinki, 1928.; *Wolfram Eberhard – Pertev Naili Boratav*: Typen türkischer Volksmärchen. Wiesbaden, 1953.; *N. P. Andrejev*: Az orosz mesetípusok Aarne-rendszerű mutatója (Ford. Mándoki László). Bp., 1960. 38.

⁶⁸ Bajna, Bátorkeszi, Bejegegyertyános, Dunapataj, Gyepűkaján, Koppányszántó, Miszla, Nemesvita, Nyúl, Pilismarót, Rábapaty, Zsámbok MNA.

lába süvít, csipog, mint a rigómadár.” A kígyó sziszegő hangjáról viszont csak Szentkirályszabadján és Zsércen tesznek említést.

A házikígyó hangja – nem általános felfogás szerint – időváltozást vagy szerencsétlenséget jelent. Rábapaton a házikígyó „fütyöl, csörög, ekkor jelzi a hideg időt”. Szentkirályszabadján a kígyó „időváltozáskor sziszeg a falban.” Ordacsheiben azt tartják: „hogya megszólal a házikígyó, valaki meghal a családban”. Nemesvitán viszont ellenkezőleg tudják: „ha a hangját nem hallják, hamarosan meghal valaki”.

A fentiekből láthatjuk, hogy a néphit szerint a házikígyó általában csörög, fütyül, ezenkívül más hangokat is ad. Arra vonatkozóan, hogy mit jelent a kígyó hangja, nem alakult ki egységes elképzelés.

11. *A házikígyó színe.* A házikígyót túlnyomórészt fehérnek, szürkésfehérnek, ezüstfehérnek tartják, ezért – házikígyó értelemben – országszerte elterjedt a *fehér kígyó* elnevezés is. Ritkábban másszínű kígyókról is beszélnek. Nagylócon *hamuszürkének*, Ecsegen, Hernádszurdokon, Maconkén, Pányokon, Pötrétén, Szalafón, Tiboledarócon és Tiszacsegén *szürkének*, Cserkúton és Kisgalambfalván *tarkának*, Tácon *világos rozsdaszínűnek*, Becsken *halványsárgának*, Bejcegyertyánoson és Dobozon *sárgának*, végül Kisoroszában, Komjátiban, Olthévízen, Parasznyán és Tizasason *feketének* tartják a házikígyót.

A fehér és fekete házikígyó ellentétéről csupán egy adatunk van: Sóváradon a fehér kígyó szerencsét, a sötét szerencsétlenséget jelent! (MNA). Kéthelyen a jó és rossz ellentéte már nem a kígyó színében, hanem a kígyó és béka között jelentkezik: a kígyót szerencsekígyónak, a békát pedig szerencsétlenségnek tartják. Annak a feltevésnek a megkockáztatásához, hogy korábban állat alakú, fehér és fekete, illetve jó és rossz házörző szellemekről is voltak elképzelések, természetesen jóval több adatra lenne szükségünk.

12. *A házikígyó szaga.* A házikígyót Gajcsányán, Ibrányban, Kisgalambfalván és Vágáson *jokhagymaszagúnak*, Tiszacsécsén *erős szagúnak*, Csernakeresztúron pedig *tejszagúnak* tartják. Általánosabb felfogás szerint a házikígyó *szagtalan*.

13. *A házikígyó alakja.* A házikígyó a néphit szerint lefeljebb két méter hosszúságú. Bejcegyertyánoson rövid testűnek, Nemesborzován fél – egyméter hosszúnak, Olthévízen másfélméteresnek, Cigádon kétméteresnek tartják. Nagylóciák szerint „hosszú, mint az ostor” (MNA).

A házikígyó külső alakjáról a következő elképzeléseket ismerjük: „lapos fejű” (Becske), „olyan a feje, mint a csukáé” (Garbonc), „taréja van” (Zsurk), „tarajos”, „tarajoskígyó” (Bernecebaráti). Tiszabercelen mondták, hogy „olyan nagy fogai voltak, mint a fűrésznek. Pici taréja volt, mint a gyöngytyúknak.”⁶⁹ Bükkaranyosi adat szerint „csontból van a koronája, mint a királyoknak. Piros szeme van, akkora, mint egy kétforintos.”⁷⁰ Erdőhorvátiban úgy tudják, hogy a házikígyónak „a hájában nagy béka van” (MNA).

A fentiekből láthatjuk, hogy a házikígyót a kígyókirályhoz hasonlóan képzelik el, tehát a házikígyót mitikus állatnak vélik.

13. *A házikígyó ábrázolása.* A kígyó hullámvonalas alakja a népművészetben kedvelt díszítőmotívum. Kígyóábrázolást leginkább „miska kancsók”-on, pásztorbotokon és kapufélfákon találunk. A miska kancsók kígyóalakjának eredetét, „jelentőségét – mint *Domanovszky* írja – mindeztideig nem sikerült megoldani.”⁷¹ A

⁶⁹ JAMNA 450 – 69. 3. Saját gy.

⁷⁰ EA 2374. 38. Szoboszláyné gy.

⁷¹ *Domanovszky György: Mezőcsáti kerámia. Magyar Népművészet XVII. Budapest, 1953. 15.*

pásztorok, legeltetés közben, gyakran találkozhattak kígyóval, így a pásztorművészetben a kígyó is a szívesen alkalmazott állatmotívumok közé került. Ha a székely kapuk elmaradhatatlan hullámvonalas indás-leveles díszítvényeit alaposabban szemügyre vesszük, látnunk kell, hogy a kapufélfák kígyóalakja csupán e növényi díszítőmotívumot egészíti ki, illetve helyettesíti!⁷²

A házikígyó ábrázolással Hajdú-Bihar megyében, többek között Sárretudvari, Kaba, Derecske Nagykereki községekben, Nádudvaron és Hajdúböszörményben gyakrabban találkozhatunk. Ezen a területen szokássá vált, hogy a kiskapu kúptetőjére, vagyis a fordított koporsó-alakra fenyődeszkából fűrészelt kígyót erősítenek. Sajnos, a *kígyós kapu* készítésének értelmét, a hozzá fűződő régebbi hiedelmeket nem sikerült megtudnunk, mivel már csak egyszerű dísznek tartják. (Ennek tudható be, hogy stilizált kígyó- és különféle madárdíszek is megjelennek már a kiskapukon.) Sárretudvariban azonban még halványan él az a hiedelem, hogy a kígyó alatt járó személyekre nézve a kígyós kapu *szerencsét jelent*. Úgy látjuk, hogy a kígyós kapu kígyója a házikígyót szimbolizálja. (22–25. kép.)

Egyetlen adatunk van arra vonatkozóan, hogy a *házikígyó is sárkánnyá válhat*.

Koppányszántón agyonlőtték a házikígyót. A garabonciás megjelent „... és mondta a pusztabelieknek, hogy mér emésztették el a kígyót, amikor már nem sok ideje lett vóna neki, hogy elvitték vóna. A kígyót a garabonciások elvitték vóna, az lett vóna a lovuk.”⁷³

Általánosan elterjedt elképzelés szerint a garabonciás figyelemmel kíséri a kígyó sárkánnyá válásának folyamatát, s mihelyt a kígyó sárkánnyá válik, haladéktalanul hatalmába keríti. A néphit szerint azonban ezek a kígyók tavakban, barlangokban, *emberektől távol* nevelkednek,⁷⁴ ezért a koppányszántói adatunkat egyelőre invariánsnak tekintjük.

Az elmondottak alapján a magyar néphit házikígyójának típusképét az alábbiak szerint határozhatjuk meg:

A házikígyó általában fehér-, szürkésfehészínű, egy-két méteres, szagtalan, esetleg fokhagymaszagú, ártalmatlan (nem mérges) állat. Leginkább csörgő, fütyülő hangot ad. Minden házban van, ő a ház őrzőszelleme. Legszívesebben falban, küszöb alatt tartózkodik. Ha megtűrik, szerencsét vagy ajándékot hoz: ha megölik, valaki meghal a házból. Különösen a gyermekekhez igen barátságos. Szereti a tejet, megissza a gyermekek elől, kiszopja a tehén tőgyéből is. Ha belebújik az emberbe, tejjel ki lehet csalogatni. Ha meg akarunk szabadulni tőle, meg kell fogni, s ki kell vinni a házból.

A házikígyóról szóló hiedelemanyag áttekintése után azt kell mondanunk, hogy a magyar házikígyó-kultusz egyrészt a Balkánhoz, másrészt a német nyelvterület hitvilágához kapcsolódik.

A Balkánon, főleg a délszlávoknál „a gyermek és a kígyó tejet iszik”; „a kígyó minden nap ajándékot ad”; s „a kígyó nem felejtí farka vágását” epizódok egy – „a gyermek és a kígyó farka” – mesekeretbe foglalva élnek.

A német nyelvterületen „a gyermek és a kígyó tejet iszik”; „A kígyó lakodalmkor ajándékot ad” és „a gyermek elveszi a kígyó koronáját” (AaTh 672B) epizódok önálló mesetípusként élnek; ezenkívül a német hitvilág a kígyóról mint szerencséthozó állatról, háziszellemről, stb., gazdag anyaggal rendelkezik.

Nyilvánvaló, hogy nálunk a házikígyóról szóló elképzeléseket e két irányból érkező hatások is jelentősen befolyásolták. „A kígyó és a gyermek tejet iszik”

⁷² *Malonyai Dezső*: A magyar nép művészete II. Bp., 1909. 144, 146.

⁷³ Takács L. gy. FA 2308. 28.

⁷⁴ Részletesebben I.: S. *Erdész*: Drachentypen in der ungarischen Volksüberlieferung. Acta Ethn. XX(1971). 85-128.

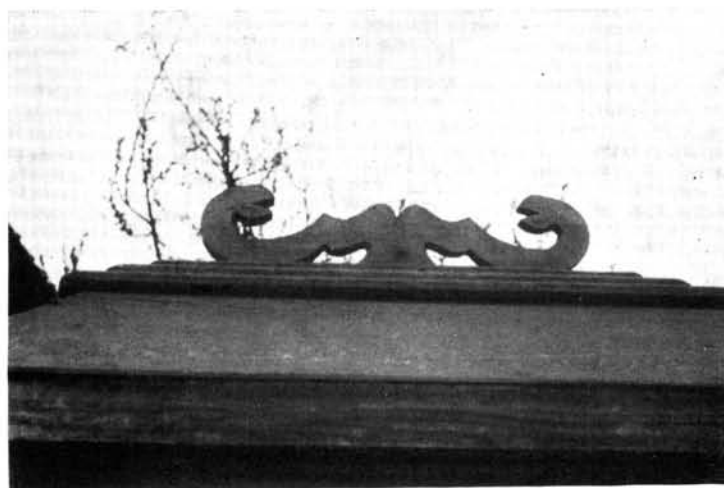
22. kép. Kígyós kapu. Nádudvar.
Barna G. felv.

23. kép. Kígyós kapu. Sárrétudvari,
Zrínyi u. 111.

24. kép. Kígyós kapu, stilizált kígyóval. Sárrétudvari, Kossuth u. 145.

25. kép. Kettős kígyó. Derecske, Vöröshadsereg u. 146.

forma, akárcsak Dél- és Nyugat-Európában, a magyar nyelvterületen is általános, azonban nem mondható el, hogy nálunk mesévé fejlődött. Hazánkban a balkáni „kígyó ajándéka” (azaz minden nap egy darab arany) motívum ismeretlen, a „kígyó farka” motívum viszont csak közmondásként él. Úgy látszik, hogy „a gyermek és a kígyó farka” mesetípus a magyar nyelvterületen kettévált, s egyrészt hiedelemként, másrészt közmondásként él tovább.

A házikígyó jellemző vonásainak felsorolásakor már tapasztalhattuk, hogy a magyar házikígyó-kultuszt nem egy-két mese vagy monda alapján, hanem több-száz hiedelem-adatból tudjuk csak összeállítani. E sajátosságok egy része, például a házikígyó mint őrzőszellem, szerencséthozó állat, kígyókirály stb., a német nyelvterületen hasonlóan, sőt intenzívebben él.

A 285-ös mesetípus eredetével legutóbb *Liungman* foglalkozott.⁷⁵ Sorra veszi az irodalmi forrásokat Phylarchos-tól (i. e. III. század) kezdve a *Gesta Romanorum*ig. Kimutatja, hogy szájhagyományban Babrios görög költő (i. sz. II. század) meséi éltek tovább, melyek variánsait a mai napig is elsősorban a délszlávoknál és a törököknél találjuk meg. Ugyanakkor ez a mesetípus, kissé változott formában Közép- és Észak-Európában is elterjedt. A délkelet-európai változatokban a kígyó megöli a gyermeket; Közép- és Észak-Európában viszont a kígyónak sohasem sikerül a gyermeket megölnie, hanem a szülők ölik meg a kígyót, melynek következtében a gyermek elsovad. Az utóbbiakhoz tartoznak a cseh változatok is.⁷⁶

Úgy látjuk, hogy a magyar házikígyóról szóló elképzelések — az említett déli és nyugati hatások ellenére — sajátos színezetűek. Természetesen további kutatások pontosabban tisztázhatják — különösen a kígyó kettős szerepét, a háztól való küldését stb. tekintve — a magyar néphit házikígyójának, e sajátos mitikus fehér kígyónak jellegzetességeit.

Fehér kígyó

Az eddigiekben a fehér kígyóhoz fűződő hagyományokból a házikígyóhoz fűződő mondákat, hiedelmeket tekintettük át. A továbbiakban a mezőn, réten, erdőben élő fehér kígyóval kívánunk foglalkozni. A fehér kígyó ugyancsak mitikus állat, varázsereje van. A házikígyóhoz és a fehér kígyóhoz — mint az aiábbiakban látni fogjuk — más-más hiedelemkör kapcsolódik. A fehér kígyó hiedelemkörén belül szólnunk kell a fehér kígyó húsának fogyasztásáról, a fehér kígyó gyógyító erejéről és a fehér kígyóval való kincskeresésről.

1. *A fehér kígyó húsa.* Európa-szerzte szélesben elterjedt hiedelem szerint *aki a fehér kígyó húsából eszik, az minden állat beszédét megérti.*

Bornemissza Péter „Az őrdögi kísértetekről” írott könyve mutatja, hogy ez a hiedelem hazánkban már a XVI. században is elevenen élt: Egy szolga titokban evett az ura ételéből és azon mosolygott, hogy mit mond a tyúk a fiának. „A kígyóból ételt főzött és valaki abból evett, minden állatnak, madárnak, tyúknak, lónak, tehénnek a szavát megértette.”⁷⁷ *Szendrey* 1805-ből származó adatot idéz, mely szerint: „Aki a fehér kígyónak húsát megeszi, vagy legalább annak csontjait szopogathatja, annak minden állatok, vadak, madarak, füvek, fák megszólalnak.”⁷⁸

A legteljesebb népi változatot Keleméren jegyezték fel: „A fehér kígyót egy

⁷⁵ *Waldemar Liungman*: Die schwedischen Volksmärchen. Berlin, 1961. 34 – 35.

⁷⁶ *Václav Tille*: Verzeichnis der böhmischen Märchen. FFC 34. Helsinki, 1921. 357.

⁷⁷ *Thury Etele*: Bornemissza Péter könyve az őrdögi kísértetekről. Ethn. 1913. 198.

⁷⁸ *Szendrey Zsigmond*: A néphit fehér kígyója. Ethn. 1933. 162.

juhász megfőzette tejbe és a tej színét akarta meginni. De a bojtár itta meg. És egyszer mondta a gazdájának, hogy a tyúkok azt mondják, hogy éhesek, adjanak neki enni. Erre a juhász megértette, hogy miért nem érti ő az állatok beszédét.”⁷⁹

Cserelyen is hallottak egy ilyen emberről. „Az állatok beszédét úgy tanulta meg, hogy fehér kígyót főzött meg és annak a levéből megivott egy bögrével, attól kezdve értette az állatok beszédét.”⁸⁰ Mondják, hogy Feldebrőn Bojtos János gazda értett az állatok nyelvén, tudott velük beszélni. „Köleskását főzött össze a fehér kígyó májával, s így értette meg az állatok hangját, bögsét.” A gazda cseléje evett ebből a kásából, s értette, hogy mit mond a kotló a csirkéjének. A gazda azonban „lekaparta a tudományt” a cseléd nyelvéről.⁸¹ Olthévizen ugyancsak az a hit él, hogy: aki a házikígyó húsából eszik, minden állat nyelvét megérti (MNA). Acsádon, ahol a házikígyót nem részesítik tiszteletben, ugyancsak azt tartják, hogy: „Aki a kígyó húsát eszi, megérti az állatok nyelvét.”⁸² Nyilvánvaló, hogy a két utóbbi helyen a házikígyóhoz és a fehér kígyóhoz fűződő képzetek összemosódtak.

A fenti hiedelmekhez igen közel áll – az európai, s ezen belül a magyar meseanyagban eléggé ismert – az állatok beszéde (AaTh 670) mesetípus, melyre az alábbiak során még visszatérünk. Megemlítjük, hogy a kígyó koronájának megfőzéséről (AaTh 672, 672A) szóló mesék, hiedelmek a magyar hagyományból hiányoznak.

A fehér kígyó húsa (AaTh 673) típusú mesék Európában eléggé elterjedtek.⁸³ Egy ember, figyelmeztetés ellenére megeszi a fehér kígyó húsát, mely után érti az állatok beszédét. A legtöbb mese úgy folytatódik, hogy kihallgatja a hollók társalgását a ház közelgő elsüllyedéséről vagy a királynő elveszett nyakláncainak hollétéről. Tanulságos, hogy ez „a fehér kígyó húsa” típus – elterjedtsége ellenére – nem került be a magyar meseanyagba, ugyanakkor mint leegyszerűsödött vándormotívum a hiedelemvilágunk szerves részévé vált. Azt, hogy ez a motívum európai meseanyagból származik, bizonyítja az a körülmény is, hogy nálunk – az említett két adat kivételével – az állatnyelv megtanulásával kapcsolatos hiedelmekben (akárcsak a 673-as mesetípusban) mindenkor *fehér kígyót* említenek. Éppen ezért a fehér kígyó húsának fogyasztásáról szóló hiedelmekör eleve nem tartozhat a házikígyó kultuszához.

2. *A fehér kígyó gyógyító ereje.* A néphit szerint a kútban, forrásban élő fehér kígyó gyógyító erőt ad a víznek. Nagygejőcön mondják, hogy: „Fehér kígyó van azokban a kutakban és forrásokban, amelyeknek gyógyító hatásuk van (MNA). Egy másik adat szerint: „Amelyik kútban fehér kígyó van, annak gyógyhatású a vize. A Madarassy-tagban volt egy ilyen kút” (Császló, MNA). Szucsán egy kútban lakott az ezüstkígyó. Az a vak ember, aki e kút vizében megmosta a szemét, mindjárt látott.⁸⁴ Rohodon jegyezték fel a következőket: Egy híres helybeli orvos kútjában is fehér csúszó lakott, „ezért volt hasznos a vize.” Mindenkinék a kút vizéből kellett merítenie, s ehhez töltötte az orvos az orvosságot. Csodás történeteket mesélnek arról, hogy ez az orvos mindenkit meg tudott gyógyítani (MNA).

A *fehér kígyó-gyógyvíz* képzettársításból adódik, hogy a gyógyfürdők gyógyító erejét ugyancsak fehér kígyónak tulajdonítják. Nagydobronyi adat szerint: „A

⁷⁹ Bukovenszki Rozália gy. 1970-ben. HOMNA

⁸⁰ Herczeg Lajos gy. 1970-ben. HOMNA

⁸¹ *Fehér Gyula*: Bibájások, boszorkányok Reesken és környékén. Ethn. 1937. 221.

⁸² *Relković Davorka*: Acsádi (Vas m.) néphit és szokások. Ethn. 1930. 51.

⁸³ *Botte-Polievka* i. m. I. 131.; *Liungman* i. m. 190.; *Will-Erich Peuckert*: Graf Isang. Beiträge zur sprachlichen Volksüberlieferungen, Berlin, 1953. 91 – 92.

⁸⁴ Ethn. 1901. 220.

fürdőekben fehér kígyók vannak” (MNA). Görömbölytapolca és Mikola gyógyvizeiben – a néphit szerint – korábban fehér kígyó úszkált, ezért van a víznek gyógyító ereje.⁸⁵

A ház körül, a kútban élő fehér kígyót ugyancsak hasznosnak tartják. Sóváradon azt mondják, hogy a kígyótól jóízű a kút vize (MNA). „Minden jóízű kútban van kígyó” (Salánk, MNA). „A kígyó őrzi a víz tisztaságát” (Gyimesközéplak, MNA). Egyes juhászokról mondják, hogy csobolyóba, korsóba kígyót vagy siklót tettek, hogy hűtse a vizet (Sióagárd, Sükösd, MNA). Lédecen, az előbbihez hasonlóan úgy tudják, hogy a kutakban kígyók tartják a hideget (MNA).

A vízben élő kígyó, a gyógyítóerő mellett, mágikus tulajdonságokkal is rendelkezik. Például emberi hangon beszél, boszorkányság ellen véd. Tiszacsécsén jegyezték fel a következőket: „A közeli hegyek forrásaiban él. Éjjel 11 és 12 óra között emberi hangon beszél, megmondja, meddig él valaki, vagy ha rontása van, hová merre menjen, kihez. Ma már nincs meg, de Cséce mellett is volt még egy természetes langyos forrás, ahová köszvényesek jártak, ebbe is ilyen fejércsuszó lakott” (MNA). Gyimesközéplakon azt tartják, hogy aki fehér kígyó által lakott vízből iszik, azon nem fog a boszorkányság (MNA).

Megemlítjük, hogy a népi gyógyászat körében a *kígyóval való gyógyítás* (zsírjával, szárított bőrével stb.) igen elterjedt,⁸⁶ melynek tárgyalását ez alkalommal nem tartjuk feladatunknak.

3. *Kincskeresés a fehér kígyó csontjával.* A kígyócsontról többféle hiedelem él, gondolunk itt a *kígyócsontba lépés és a láthatatlanná válás* motívumokra. *Gönczi* – fehér kígyó mágikus csontjával kapcsolatos – tudósítását teljesen más vonatkozásúnak tartjuk, ezért – annak ellenére, hogy variánsairól tudnánk – témánkhoz soroljuk:

„A mely mogyorófa kigyöngyözik, az alatt olyan mélyen ásnak, mint a milyen magasan van a fán a gyöngy. Lenn fehér kígyót találnak, melyet a már készen tartott forró vízzel leöntenek, hogy megdögöljék. A megdögölt kígyónak a hátában lévő keresztcsontját kiveszik. A ki ezt a keresztcsontot a szájába veszi, olyan mélyen lát a földbe, mint a milyen mélyen a kígyó feküdt s így a földben lévő pénzt bárhol megláthatja. Az ilyen ember előtt a zárok fölnyílnak.”⁸⁷

Kígyókirály

A fentiekben már láthattuk, hogy a házikígyót, melynek ugyancsak fehér színe van, tarajos, csontkoronás állatnak tartják, akárcsak a kígyók királyát. A kígyókirály viszont nem házaknál él, hanem kizárólag erdőben; továbbá a házikígyónál nagyobb méretű, s a mesék, hiedelmek szerint piros tarajos, vagy aranykoronát visel. A kígyókirály a kígyók felett uralkodik.

Döbrétei (Göcssej) adat szerint „piros tarajú fehér kígyó, a kígyók királya ül a kincsen.”⁸⁸ Letkésen mondják, hogy a *kígyókirálynak aranykorona van a fején.*⁸⁹ Zsarolyánban hallottuk egy mesemondótól a következőket: „A fehér kígyó a

⁸⁵ Ethn. 1932. 171.

⁸⁶ *Diószegi Vilmos*: Embergyógyítás a moldvai székelyeknél. Népr. Közl. V(1960). 3–4. sz. 92.; Ethn. 1899. 306.; Ethn. 1901. 220.; *Farkas József*: Bakos Ferenc, a mátészalkai parasztorvos. Jóna András Múzeum Évkönyve X(1967). Bp., 1968. 151.; *Gönczi Ferenc*: Muraköz és népe. Bp., 1895. 328.

⁸⁷ *Gönczi* i. m. 1914. 227.

⁸⁸ Ethn. 1901. 412.

⁸⁹ Ethn. 1895. 232.

kígyónak a királya. A kígyókirályt én láttam Erdélybe. Háromágú korona vót rajta, de nagyon tündökölt. A kígyó vagy öt-hat méter hosszú vót.”⁹⁰ Megemlítjük, hogy egy szerbiai cigány hiedelem szerint ugyancsak „a fehér kígyó a kígyó-család feje.”

Mindezek alapján úgy látjuk, hogy a házikígyó, fehér kígyó és kígyókirály egy hiedelemkörbe tartozik, ezért a *fehér kígyó* típuson belül a kígyókirályhoz fűződő népmesékkal, hiedelmekkel is foglalkoznunk kell.

A *német néphit*ben a kígyókirályhoz sokféle hiedelem fűződik. Azt tartják róla, hogy aranykoronát hord. A háznál élő fehér kígyókirály a gyermekkel együtt étkezik, majd a koronáját ajándékba adja.⁹¹ A mezőn, erdőben élő kígyókirály elpusztul, ha elveszik aranykoronáját.⁹² Ha a kígyókirály bajban van, úgy füttyöl, mint egy madár, mire a kígyó-alattvalók segítségére sietnek.⁹³ Aki egy ilyen aranykoronát el tud rabolni a kígyókirálytól, gazdag lesz egész életében.⁹⁴ A kígyóvarázslók, akik rendkívüli képességgel rendelkeznek, a kígyókirályt varázslattal tűzbe vagy fára kényszerítik, ahonnan az nem tud megszabadulni.⁹⁵ Aki megfőzi a kígyó koronáját és iszik a levéből, megérti az állatok beszédét (AaTh 672A). *Délszláv néphit* szerint a koronabirtoklásával válik képessé az ember az állatnyelv megértésére (AaTh 672).

A magyar néphagyományban, eltekintve a tarajoskígyótól, a kígyókirállyal legtöbbször a világszerte ismert AaTh 670 (Az állatnyelv) mesetípus első részében találkozunk. Mindenekelőtt ismerjük meg a mesetípusunk egyik legszebb magyar változatát:

Hol volt, hol nem volt, még az óperenciás tengeren is túl, élt egy favágó az óriási erdő szélén. Fiatal házask voltak és nagyon szegények. Télen fát vágott, nyáron gombát szedett és virágot és abból tengették életüket. Egyszer nyáron kiment az erdőbe gombát szedni. Óriási vihar kerekedett, zengett, csapkodott a villám. Egy villám nem messze tőle egy hatalmas vén száraz tölgyfába csapott és kildült. Mivel, hogy nagyon száraz volt, rögtön hozzázekedett égni a tölgyfa. A favágó megijedt, ott állt pár lépésre az égő tölgyfa mellett. Egyszeresak hallja, hogy az égő tölgyfának, a harkály által kikopácsolt kis lyukából sziszegő hang hallatszik, majd egy kis kígyó kidugja a fejét. A tűz már közeledett hozzá, szabadulni akart, de nem tudott. A favágó odament hozzá, megfogta a nyakánál fogva és kihúzta a lyukból. A favágó egy kicsit távolabb vitte és letette a földre a kis kígyót. Nagy meglepetéssel hallotta, hogy a kis kígyó egyszeresak megszólalt emberi hangon: Jótett helyébe jót várj! Te megszabadítottál a tűzhaláltól, mert beszorultam a lyukba és magamtól nem tudtam volna megszabadulni. Vigyél haza! Az én apám a kígyók királya. Gazdagon meg fog jutalmazni, amiért megszabadítottál.” A szegény ember gondolta: „Már haza kéne menni, mert a feleségem biztosan aggódik, hogy ilyen sokáig nem megyek haza.” De aztán egyet gondolt, a karjára vette a kis kígyót és azt mondta: „Mutasd az utat, merre menjünk!” Úgy is volt. A kis kígyó mutatta az utat, hogy merre menjenek. Mentek, mentek, mendégéltek, már két napig mentek, amikor a kis kígyó megszólalt: „Ide hallgass! Az apám biztosan meg fog ajándékozni, mindenféle kincseket fog ajánlani, amiért megszabadítottál, de ne fogadjál el semmit, hanem kérjél abból a varázsitalból, amit ha megszól, érteni fogod az állatok beszédét! Hidd el, ha ezt kéred jutalmul, nem fogod megbánni.” A favágó megígérte a kis kígyónak, hogy azt fogja kérni. Estére oda is értek a kígyókirály várához. A kapuban két hatalmas kígyó őrködött. Mikor meglátták a favágót, elkezdtek sziszegni, a farkukkal csapkodni. Akkor megszólalt a kis kígyó: „Rohanjatok

⁹⁰ JAMNA 438 – 68. 1.

⁹¹ AaTh 672C; *Botte – Potivka* i. m. II. 463.; *Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia* I. (3. kiad.) Bp., 1929. 325.

⁹² Ethn. 1896. 480.

⁹³ *Robert Cogho – Will-Erich Peuckert: Volkssagen aus dem Riesen- und Iser-Gebirge.* Göttingen, 1967. 25.

⁹⁴ *Peuckert* i. m. I. 150.

⁹⁵ *Lutz Röhrich: Die Sage vom Schlangenbann. VOLKSÜBERLIEFERUNG.* Göttingen, 1968. 327 – 344.; *Peuckert* i. m. I. 150 – 151.

királyapármnak jelteni, hogy ez a szegény favágó megmentett a tűzhaláltól és hazavezetett engem!” Mikor meglátták a kis kígyókirályfit, azonnal a király elé vezették őket. A kígyókirály már nagyon kétségbe volt esve a kis kígyókirályfi távolmaradása miatt. Mikor meglátta, össze-vissza csókolta és faggatta, hol járt ilyen sokáig. A kis kígyó elmondta, hogy majdnem megégett, de ez a szegény favágó megszabadította őtet. A szegény favágó pedig nagyon csodálkozott, alig mert közelebb menni. A kis kígyókirályfi megfogta a kezét és odavezette az apjához. A szegény favágó gondolta magában: „Valóban igazat mondott a kis kígyó, hogy az apja a kígyók királya.” Ott ült hatalmas trónján, a fején csillogó aranykorona drágakövekkel kirakva, a teste pedig olyan fehér volt, mint a hó, csak úgy vakított. Ahogy ránézett, a szeme csak úgy káprázott. „Na te szegény favágó”, mondta a király, „gyere velem a kincseskamrámba, s ott válassz magadnak annyi aranyat, gyémántot, pénzt, amennyit elbírsz vinni! Neked adom, amiért megszabadítottad és hazahoztad a fiamat!” A szegény favágó nagyon megörült, már majdnem elfogadta az ajándékot, de hirtelen eszébe jutott a kis kígyó tanácsa, így azt mondta a királynak: „Felséges kígyókirály! Énnekem nem kell semmilyen kincs! De ha meg akarsz jutalmazni, amiért a fiadat megszabadítottam a tűzhaláltól és hazavezettem, akkor jutalmul adjál nekem egy kortyot abból a varázsitalból, amit ha megiszok, érteni fogom az állatok beszédét!” A király meglepődött. Mindenáron rá akarta beszélni a favágót, hogy a kincset fogadja el. De a favágó ragaszkodott a varázsitalhoz. „Én nem bánom”, mondta a király, „adok belőle egy kortyot. De figyelmeztetek, hogyha valakinek elmondod, hogy érted az állatok beszédét, abban a pillanatban meghalsz! Jól gondold meg!” „Csak adjál belőle!” mondta a szegény favágó. Úgy is volt. A szegény favágó ivott a varázsitalból, mindjárt megértette a fákon éneklő madarak beszédét. Elbúcsúzott a kis kígyótól, a királytól és elindult hazafelé.

A mese azzal folytatódik, hogy kihallgatja két holló társalgását a fa alatt elásott kincsről. A láda kincset hazaszállítja, de a feleségének nem árulja el, hogyan tett erre szert. Majd két kutya beszélgetését hallva, nevetgél. Az asszony állandó unszolásának engedve el akarja árulni a titkát. Koporsót vesz, belefekszik. A kutyája sajnálja. A kakas mondja, hogy ő negyven feleségnek parancsol, a gazda eggyel sem bír; ha elverné, nem faggatná többet. Az ember kiugrik a koporsóból, ostorral elveri az asszonyt, aki megfogadja, hogy többet nem kérdezősködik. Boldogan, gazdagságban éltek tovább.⁹⁶

Aarne, aki a 670-es mesetípus széles körű vizsgálatát végezte el, megállapítja, hogy a mesének keleti és nyugati formája van. A keletiben levágják a kígyó farkát, végül az ember az állatnyelv ismeretét kapja jutalmul; a nyugati meseformában a tűztől, ellenségtől megmentett kígyó közbenjárására, kígyóból készült ételtől, varázskötőtől nyeri el az ember az állatnyelv megértésének képességét. Kimutatja, hogy a mese tulajdonképpen két részből áll: az egyik az állatnyelv megtanulásáról, a másik az emberről és a kíváncsi asszonyról szól.⁹⁷

Tagadhatatlan, hogy a magyar változatok a nyugati formához tartoznak; az állatnyelv megértésének képességét a magyar mesékben a tűzhaláltól megmentett kígyókirályfi apja, a kígyókirály adja ajándékol. Természetes, hogy jelen alkalommal bennünket elsősorban a mese első része foglalkoztat. A közölt nyír-egyházi változaton kívül még néhány idetartozó magyar népmesére is fel kell figyelniünk:

Dunamelléki népmesében a bojtár az aranykígyót megmenti a tűztől és hazaviszi az apjához, a kígyókirályhoz. Az aranykígyó kioktatja, hogy a kígyókirálytól azt kérje, hogy minden állat nyelvét érthesse. Azzal a kikötéssel kapja meg, hogy a titkát ne árulja el, mert szörnyethal. Stb.⁹⁸

⁹⁶ Saját gyűjtés. Elmondta: Tarczali Ádám „a népművészet mestere” címmel kitüntetett mesemondó, Nyíregyháza, 1970. szept. 5-én.

⁹⁷ *Antti Aarne*: Der tiersprachenkundige Mann und seine neugierige Frau. FFC 15. Helsinki, 1914. 24 – 55.

⁹⁸ *Berze Nagy* i. m. 1957. II. 233.; *Merényi László*: Dunamelléki eredeti népmesék II. Pest, 1864. 165.

Gyöngyös-vidéki népmesében a juhász egy nagy kígyót megment a tűzhaláltól. A föld alá mennek, a kígyó apjához, a kígyókirályhoz. A juhász jutalmul megkapja az állatnyelv megértésének képességét, de erről nem szabad beszélnie, mert máskülönben meghal. Stb.⁹⁹

Kakasdi mesében a juhászlegény kiment a tűzből a vereshasú kígyót. Keblébe veszi és elviszi apja kastélyába. A kígyókirálynak gyémántkorona volt a fején. A juhászlegény jutalmul azt kéri, hogy a kígyókirály tanítsa meg őt az állatok beszédére. A kígyó rálehel, a juhászlegény elköszön és visszamegy a nyájhoz. Stb.¹⁰⁰

Csikszentdomokosi változat szerint a szegény ember lecmel az égő fenyőfáról egy fehértarajos kígyót. Később elmegy a kígyókirály kastélyába, melynek alja fehér márványkőből van. A szegény ember a kígyókirály szolgálatába áll, majd jutalmul azt kéri, hogy tanítsa meg őt az állatok nyelvén beszélni. A kígyókirály háromszor *reáfúvintott* a homlokára, melytől kezdve tudott beszélni az állatok nyelvén. Stb.¹⁰¹

Baranyai (kákiesi) mesében a juhászbojtár kiveszi a kis kígyót a tűzből, hazaviszi a kígyókirályhoz. Jutalmul azt kéri, hogy értse az állatok beszédét. A kígyókirály rálehel, s ettől kezdve a juhászbojtár ért az állatok nyelvén. Stb.¹⁰²

A 670-es típusú magyar népmesékre jellemző tehát, hogy egy pásztor a tűzhaláltól megment egy kis kígyót, akit elvisz annak apjához, a kígyókirályhoz. A kígyókirály hegy tetején vagy föld alatt, várban lakik. A kígyókirály lehet (csetleg varázsital, tárgy) által adja át az állatnyelv megértésének képességét.

A 670-es típusnak az a része, mely az állatnyelv megtanulását mint a kígyókirály ajándékát tárgyalja, a szomszédos népek mesekincsében is megtalálható. A *német* mesékben a hálás kígyó megtanítja a fiút az állatok nyelvére, úgy, hogy a szájába köp.¹⁰³ Egy *orosz* népmesében a vadász kiment a kígyót a lángoló fatuskóról, akitől azt az ajándékot kapja, hogy megérti amit az állatok beszélnek és a madarak énekelnek. Ha erről másnak beszél, halálnak halálával hal meg.¹⁰⁴ A *török* népmesékben egy ember jól tart egy kígyót, viszonzásul megérti a madár-és állatnyelvet. A titkát nem szabad elárulnia. E képességgel sok aranyhoz jut.¹⁰⁵ Egy *román* mesében egy szegény fiú a kígyó segítségére sietett, aki alatt a száraz fa már égett. Hazaviszi a kígyót. A kígyócsászár, a fia megmentőjét megtanítja az állatok nyelvére azzal a feltétellel, hogy ezt titokban kell tartania.¹⁰⁶

Katona a 670-es mesetípuson belül egybeveti a *délszláv* és magyar változatokat, melyek között igen sok egyező vonás van. Arra a megállapításra jut, hogy a szerb fogalmazás eredetibb, mint a magyar.¹⁰⁷ *Liungman* kimutatja, hogy görög, indiai és arab (ezeregyéj) indítékok alakítják ki ezt a mesét, amely egyaránt idodalmi úton és szájhagyományon keresztül ért Európába, s megtalálható már *Petrus Alfonsinál* (1110 körül) és a *Gesta Romanorum*-ban (13. század). Európában legjobban délkeleten és keleten terjedt el.¹⁰⁸

⁹⁹ *Berze Nagy* i. m. 1957. II. 234.; Magyar Nyelvőr III(1874). 227.; Keleti Szemle II(1901). 52.

¹⁰⁰ *Dégh Linda*: Kakasdi népmesék I. UMNGy VIII. Bp., 1955. 286.

¹⁰¹ *Ortutay Gyula – Dégh Linda – Kovács Ágnes*: Magyar népmesék II. Bp., 1960. 690.

¹⁰² *Berze Nagy János*: Baranyai néphagyományok II. Pécs, 1940. 67.

¹⁰³ *Bolte – Polívka* i. m. I. 131.

¹⁰⁴ *A. N. Afanaszjeva*: Narodnűje Russzkije Szkazki II. Moszkva, 1957. 282 – 283.

¹⁰⁵ *Eberhard – Boratav* i. m. 62.

¹⁰⁶ *Ovidiu Bérlea*: Antologie de proză populară epică I – III. București, 1966. II. 426 – 440, III. 452 – 454.; *Schullerus* i. m. 49.

¹⁰⁷ *Lajos Katona*: Zum Märchen von der Tiersprache. Keleti Szemle II(1901). 52 – 54.

¹⁰⁸ *Liungman* i. m. 189 – 190.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a fehér kígyó hiedelmkör a magyar néphagyományban jelentős helyet foglal el. A „fehér kígyó”, a közönséges kígyóval ellentétben, egy természetfeletti lény, természetfeletti képességgel rendelkező mitikus állat. Mágikus erejénél fogva már jelentősebb, mint a közönséges kígyó, de még nem éri el a sárkány démonikus képességeit. A fehér kígyónak három csoportját különböztettük meg: A *házikígyó* a ház őrzőszellemé, mely szerencsét hoz; ha bántják, szerencsétlenséget okoz. A *fehér kígyó* (melynek más elnevezésével a néphitben sem találkoztunk) a mezőn, réten él. Aki a húsából eszik, érti az állatok beszédét. A *kígyókirály* (melyet ugyancsak fehérnek tartanak) aranykoronát visel a fején, lehetetlen át tudja adni az állatnyelv megértésének képességét.

A fehér kígyó hiedelmkör hazánkban sajátos formát öltött és a magyar hiedelmvilág szerves részévé vált. Megfigyelhető a szomszédos népek hagyományainak (a német házikígyó-kultusz, a délszláv fehér kígyó, kígyókirály képzetek és mesék) hatása és a folklorizáció törvénye szerint a magyar néphithez való alkalmazkodása. Úgy véljük, hogy a fehér kígyóhoz kapcsolódó mondák, mesék és hiedelmek bemutatásával, s bizonyos fokig történő rendszerezésével, a magyar néphagyományon belül képet adtunk a magyar kígyókultusz létezéséről és annak jellegzetességeiről.

ERDÉSZ SÁNDOR

DIE WEISSE SCHLANGE IN DER UNGARISCHEN VOLKSÜBERLIEFERUNG

Der Schlange knüpft sich im ungarischen Volksglauben eine ansehnliche Menge von Glaubensmaterial an, obwohl sie in Ungarn zu den seltenen Tierarten gehört. Die Schlange ist in den ungarischen Märgen, Sagen, Balladen, Sprüchen häufiger, als alle anderen Haus- und Wildtiere vertreten.

Im ungarischen Glaubensmaterial sind zwei Schlangentypen: die *gewöhnliche Schlange* und die *mythische Schlange*. Die mythische Schlange (Hausschlange, weiße Schlange, Schlangenkönig) ist weiß und besitzt außerordentliche übernatürliche Eigenschaften.

1. *Die Hausschlange*. Dem Volksglauben nach hat jedes Haus eine eigene Schlange. Die Schlange ist der Schutzgeist des Hauses. Sie nistet in der Hausmauer, deshalb nennt man sie auch Mauerschlange (falikígyó). Läßt man sie in Ruhe, bringt sie den Hausbewohnern Glück (Glückbringende Schlange). Ein Mädchen fütterte die Schlange jahrelang und als das Mädchen heiratete, gab ihm die Schlange eine Goldkrone zum Geschenk (Märchentyp Aa Th 672 C). Die Vernichtung der Schlange jedoch verursacht Unglück. Das südslawische Märchen „Die Schlange vergißt das Abschneiden ihres Schwanzes nicht“, lebt in Ungarn nur als Spruch (Aa Th 285 A und 285 D) weiter. Die Hausschlange trinkt gerne Milch, sie saugt sie auch aus der Kuh. 46 Geschichten erzählen darüber, daß ein Kind sein Essen heimlich mit einer weißen Hausschlange teilt (Aa Th 285); das Kind gibt der Schlange den Kosenamen „cicuska“ (Kätzchen); es bittet die Schlange, sie möge auch ihm vom Essen etwas übriglassen; das Kind spielt mit der Schlange; die Eltern bemerken die Schlange in der Gesellschaft des Kindes; sie schlagen die Schlange tot, demzufolge stirbt das Kind (oder auf Rat anderer Leute tun sie der Schlange nichts zuleide, so geschieht auch dem Kinde nichts. Die Hausschlange hat eine klapperige Stimme

(deshalb nenn man sie auch Klapperschlange) oder sie pfeift in der Mauer. Die Schlange ist geruchlos oder sie riecht nach Knoblauch. Ihre Länge beträgt 1–2 m. Es gibt auch bekammte Hausschlangen; Kammschlangen. Die Hausschlange wird in den Dörfern Kaba und Sárrétudvari an dem oberen Teil der kleinen Zauntore dargestellt (Abb. 22–25). Will man die Hausschlange loswerden, muß man sie fangen und auf der Wiese freilassen.

2. *Die weiße Schlange.* Sie lebt auf der Wiese und im Wald. Der Volksglaube behauptet: wenn jemand vom Fleisch einer weißen Schlange isst, so versteht er die Sprachen aller Tiere. Der ungarische Märchenschatz entbehrt den Märchentyp Aa Th 633 (das Fleisch der weißen Schlange), beziehungsweise er lebt nur als Glaubensmaterial. Im Volksglauben gibt die im Brunnen, in der Quelle wohnende weiße Schlange dem Wasser eine heilende Kraft. Man sagt, daß auch im Wasser der Heilbäder solche weiße Schlangen hausen. Die weiße Schlange vermag in bestimmten Zeiten mit menschlicher Stimme zu sprechen. Wenn jemand von solchem Wasser trinkt in welchem eine weiße Schlange lebt, so wird er gegen Hexerei geschützt sein. Wer den Kreuzknochen einer weißen Schlange in den Mund nimmt, erblickt den unter der Erde verborgenen Schatz.

3. *Der Schlangenkönig.*

Der Schlangenkönig wohnt ausschließlich im Walde. Er ist größer als die Hausschlange, ist aber ebenso weiß. Dem Märchen und dem Volksglauben nach hat er einen roten Kamm oder er trägt eine goldene Krone. Der Schlangenkönig beherrscht alle Schlangen. In der ungarischen Volksüberlieferung treffen wir den Schlangenkönig am häufigsten im I. Teil des weltbekanntesten Märchentypes: in der Tiersprache (Aa Th. 670). Die Gabe, die Sprachen der Tiere zu verstehen, schenkt der weiße Schlangenkönig, der Vater des vom Feuertod geretteten Schlangenkönigssohnes.

Der Glaubenskreis *weiße Schlange* nimmt in der ungarischen Volksüberlieferung einen bedeutsamen Platz ein. Die weiße Schlange ist schon wegen ihrer magischen Kraft bedeutsamer als die gewöhnliche Schlange, erreicht aber noch nicht die dämonische Gabe des Drachen. Der Glaubenskreis die weiße Schlange erwarb auf ungarischen Sprachboden eine spezielle Form und wurde ein organischer Teil der ungarischen Glaubenswelt. Man kann hier den Einfluß der Überlieferungen der benachbarten Völker (der deutsche Hausschlange-Kult, die südslawische weiße Schlange, Schlangenkönig-Glauben und Schlangemärchen) bemerken.

S. ERDÉSZ

A HALÁL OKA: KELEVÉNY

Ez a beírás 1829 – 1830-tól kezdve, amikor általánossá lesz a rovatos anyakönyvvezetés és a rovatok között a halál okának a bejegyzésére szolgáló is van, nagyon sokszor fordul elő. A megelőző időben a halál okát csak rendkívüli haláleseteknél jegyzték fel, így a halálos betegség gyakoriságát nem lehet megállapítani, viszont attól kezdve olyan sokszor szerepel a halál okaként, hogy csak a veres himlő vetekedik vele azzal a különbséggel, hogy a veres himlő, mint járványos betegség egyes években nagyon sok áldozatot szed, aztán éveken keresztül nem szerepel, míg a kelevény évről évre, folyamatosan pusztít. A gergelyiugornyai ref. egyház anyakönyvében már a rovatos bejegyzések első évében hatszor fordul elő. A következő évtizedben 59 a kelevényben meghaltak száma. Századunk elején is folyamatosan megtaláljuk, az utolsó ilyen bejegyzés 1931-ből való.

A meghaltak minden esetben gyermekek. Egy esetben szerepel a kelevény 7 éves gyermeknél a halál okaként, máskor egészen fiatal, néhány hetes, vagy hónapos, de általában egy éven aluliak az áldozatok.

A halál okát mindig „halálbíró” halottkém állapította meg, egyszerű falusi ember, aki a hozzátartozók bemondása szerint a népi elnevezésekkel határozta meg a betegségeket.

A betegség általánosan ismert, elnevezése más községekben is ugyanaz, gyakorisága Szabolcs-Szatmárban az említett gergelyiugornyai adatoknak megfelelő. A betegséget említi egy 1782-ben megjelent népi-orvosi könyv, ír róla Pócs Éva, elnevezése szerepel egy patikai szerben, a „kelevényzafatban.”¹

Ahhoz képest, hogy sok halált okozó betegségről van szó, a kelevény meghatározás erősen zavaros, elmosódott. Az Értelmező Szótár ezt írja róla: „Nagyobb, rendszerint csoportos kelés – kék, mérges, vörös kelevény. A kelevény felfakad, kifakad, lelohad.” Ez olyan betegségről szól, amely sohasem szerepel tömeges halál eseteként. Lehet nagyon kellemetlen, de éppen a meghatározás szerint előbb utóbb *f e l f a k a d , k i f a k a d , l e l o h a d .* Az irodalomból Kármánt idézi: „Érttesétek meg a beteggel kelevényét és kívántassátok meg vele az egészséget.” Ez olyan belső betegségre utal, amelyről a beteg talán nem is tud.

Gvadányi is belső, halálos beteségnek ismeri. Nótáriusának „szívét megszorító halálos kelevény”.

Az említett népi-orvosi könyv is két helyen és két különböző betegségre ajánl kelés-kelevény címszó alatt orvosságokat. A kelésekre külső orvosságot ajánl: „A lenmagot megtörvén, bodza és székfű virágot vele összevegyelítvén és közzé kevés szappant vakarván, édes tejben főzd meg, lágy melegen kend ruhára és tedd a kelésre.”... „Ha pedig meg akarod fakasztani, a lenmagot összetörvén két tyúktójas fejrjével és faolajjal habard össze és kösd reá. „Vagy a szurkot olajjal, íros

¹ Pócs Éva: Zagyvarékás néphite 83. l.

vajjal olvastd össze, meghiggadván kösd reá.” Vagy: „A fehér lilium gyökerét, vagy veres hagymát megsütvén törd össze tyúktojás székével és kovásszal keverd egybe. Olyan lévén, mint a sűrű pép, kend ruhára, kösd be véle.”² Mivel a könyv az egyes betségeknel lehetőleg teljesen receptgyűjteményt igyekszik adni, ebből a felsorolásból látható, hogy itt valóban a külsőleg látható és gyógyítható betegségről van szó.

Másik helyen a kelevény címszó alatt bár nem írja le a betegség különböző voltát, másféle, belső orvosságokat javasol. „A pápa füvet (Carduus Benedictus) borban megfőzvé és lenmag olajat közibe töltvén melegen azt igyad.”³ Ugyanezt a pápafüvet ajánlja mérgezés ellen. Nagyon keserűnek mondja, de jó, izzasztó orvosságként javasolja. Ajánlja a pestis ellen is így: „A száraz pápafüvet törd porrá és abból négy eziüst pénz nyomót tojásban reggel és este adj enni.” A hideglelés orvosságául is ezt ajánlja. Orvossága úgy ezeknél, mint a kelevénynél m e g e l ő z ő orvosság.

A patikában árult kelevényzajt, a régi gyógyszerészeti nevén Infusum Rhei, a későbbin Infusum Laxativum enyhe hashajtó, mit ilyen nem áll arányban az olyan sok halált okozó betegséggel. Az asszonyok nem is a kelevény gyógyítására, hanem megelőzésére vásárolják.

A Pócs Éva által közölt adatok között a betegség súlyos, vagy kevésbé súlyos hasmenésnek látszik, ennek megfelelő az orvoslása is. (Kamilla tea, vagy a kelevényzajt.)⁴

Meg kell még vizsgálnunk a kelések mágikus gyógyítását is, hogy világosabban álljon előttünk a halált okozó kelevény. A néphit a betegséget különböző misztikus lényeknek tulajdonítja, amelyeket a velük szemben hatásos különböző rítusokkal, vagy varázsszerekkel lehet távoltartani, vagy elűzni. A kelések mágikus gyógyításánál általános a betegség analógiás elvitetése.⁵ Lehet gyógyítani úgy, hogy bizonyos közvetítő anyagok, vagy eszközök magukra veszik és más emberre viszik át.

„A kelést pénzzel kerekítették meg, és az utcán eldobták. Aki megtalálta és felvette, arra ment át a rontás.”⁶ Bábót csináltak és azzal a kelést megkerekítették, a bábót keresztúton dobták el. Aki megtalálta és felvette, arra ment rá a rontás. „Az ilyen bábót anyám is sokszor csinálta.”⁷ „A kelést pénzzel, vagy bábbal kell körülkerekíteni, hátra nem nézve keresztúthoz kell elvinni és hátradobni. Hazamenet sem szabad hátranézni. Valami hozzátartozó viszi el a keresztútra és az dobja hátra.”⁸ „Kis csuport is dobtak el, tettek bele valamit. Az illet nem volt szabad felvenni, mert attól sok, nagy kelés lett azon, aki felvette. Hajítottak el hagymát és zsebkendőt is.”⁹

Ezekben olyan rontó szellemről van szó, amely nem jár szabadon, rajta van az emberen, vagy a tárgyon, más adatközlésekből az is kiderül, hogy egyformán árt, egyformán elvihető nappal, vagy éjszaka. Bár a körülkerekítéssel rászedhető, rámegy a tárgyra, vagy az embert utánozó bábra, mégis az emberen van az igazi helye, ha a tárgy emberhez jut, átmegy az emberre. Hátról nem támad, ha a vi-

² Nyavalyák orvoslása, Vác. 1782. 77. l.

³ Nyavalyák orvoslása 78. l.

⁴ Pócs Éva: Zagyvarékás néphite 211 – 212. l.

⁵ Pócs Éva: Zagyvarékás néphite. 188. l.

⁶ File Gusztávné 57. é. ref. adatközlő Gergelyugornya.

⁷ Szombathy Béla 40. é. ref. adatközlő, Gergelyugornya.

⁸ Benedek András 72. é. r. kath. Vitka.

⁹ Baráth Istvánné 73. é. ref. adatközlő, Gergelyugornya.

vője nem néz hátra, akkor sem találja meg visszafelé az utat, ha esetleg el tudna szabadulni a tárgytól.

Az anyakönyvekben szereplő, halált okozó kelevényt úgy ismerhetjük meg legbiztosabban, ha megkérdezzük azokat, akik annak idején az adatokat bediktálták, a betegség nemét megállapították, ismerték azokat, akik kelevényben haltak meg.

„A kelevény a pólyás gyermekek betegsége. Onnan tudták meg, hogy kelevényes, hogy mikor haldoklott, megkékült. Amikor meghalt, akkor már nem volt kék. Édesanyámnak kettő halt meg így.”¹⁰

„A kelevénynek semmi köze nincs a keléshez. Nekem volt egy kislányom, az négy hetes korában kelevényben halt meg. Éjszaka csak elkezdett sírni, egyszer csak elhallgatott, amikor megnéztem, már meg volt halva. A kelevényes megkékül. Felnőttek is szoktak így meghalni, azt mondják, hogy minden emberben benne van a Kelevény, de csak halála óráján jön elő.”¹¹

„Kelevény szokott lenni a gyermekekben. Emma lányom két éves volt, és ahogy mamám fogja a gyermeket, egyszer csak megkékült, de lehet, hogy rajta nem kelevény, hanem csak gilisztafrász volt. Akiben kicsi korában nincs kelevény, akkor van benne, mikor megfele hal. Akit a r o s s z jár, az is lehet kelevény és az is lehet, amikor a szája habzik.”¹²

„Amelyik fiú gyermek kelevényes volt, azt a rossz járta. Így volt a Gergely Gabié is, az enyém is. Majd minden fiú gyermek átmegy rajta, de néha lányok is. Ma epilepsziának mondják, régen azt mondták, hogy a rossz járja. A rosszbajt az Isten adja, de volt olyan is hogy azért kapta valaki, mert (szemmel) megverték.”¹³

„Ha a pici gyermek meghalt, azt mondták, hogy a kelevény törte össze. Ha nagyon sírt a gyermek, azt mondták, megöli a kelevény. Akit a kelevény összetör, annak a hasa és a melle környéke megkékül. A kelevényt h a l á l n e m é n e k tartották. Azt mondták, meghal, mert a kelevény bántja. Legtöbbször 2 hónapos korig haltak meg kelevényben.”¹⁴

„A gyermekemet a n e h é z s é g törte, kelevényes volt, állandóan fel-felsírt, elfele szaladt.”¹⁵

„A nagyon kövér gyermek szokott meghalni kelevényben. Egyszer csak megkékül, megöli a kelevény.”¹⁶

„Kelevényben nekem is halt meg gyermekem. Egyszerre csak megkékült, rohamosan jött rá a kékség. Sokan haltak meg benne. Amikor az enyém meghalt, akkortájt 9 halt meg benne. Egy-két hetesek voltak, egy hónapos korig.”¹⁷

„A kelevény vele született a gyermekkel. Ha kijött rajta, tiszta kék volt a gyermek.”¹⁸

„Ha a kis gyermekre rájött valami reszketés, ezt úgy hívták, hogy kelevény. A kelevényes gyermek megkékült, rángatózott.”¹⁹

„Ha a gyermek rosszul lett, lázas volt, ha rájött a rosszbetegség, a görcs, ha megkékült, kelevényes volt.”²⁰

¹⁰ Tóth Lajosné 40. é. adatközlő, Gergelyiugornya.

¹¹ Baráth Istvánné 73. é. ref. adatközlő, Gergelyiugornya.

¹² Szabó Sándorné 65. é. ref. adatközlő, Gergelyiugornya.

¹³ Kokas Mihályné 69. é. ref. adatközlő, Gergelyiugornya.

¹⁴ Balázi Sándor 77. é. ref. adatközlő, Tizzaszalka.

¹⁵ Huszti Andrásné 66. é. ref. adatközlő, Gergelyiugornya.

¹⁶ Hetei Pálné 90. é. ref. adatközlő, Hete.

¹⁷ Kődöböc László 73. é. ref. adatközlő, Tizzaszalka.

¹⁸ Molnár Ferenc 45. é. ref. adatközlő, Fejérese.

¹⁹ Illés Bertalanné 74. ref. adatközlő, Tákos.

²⁰ Baráth Pálné 69. é. ref. adatközlő, Gergelyiugornya.

„A gyermeket összetörte a kelevény, borzasztó kínja volt. Előtt nagyon sok gyermeket kinlasztott a kelevény. Nagyok is kékültek meg, ezekre is azt mondták, hogy összetörte a kelevény. A „kelevénynek nem volt orvossága, Kokas Palinénak 3 gyermeke halt meg benne.”²¹

„Ha a kelevény belejött a gyermekbe, az megkékült. Sok gyermeket ölt meg a kelevény. Belement abba a gyermekbe és megölte, a gyermeknek kínja volt, meghalt.”²²

Az adatok nagyon sokszor ismétlődnek, nagyon sok adatközlő közléseiből csak azokat idéztem, amelyekben a betegség meghatározásához a többiekhez képest valami kevés más is van. Az adatokban benne van mindaz, ami a kelevény megjelenésével és külső jegyeivel kapcsolatban egyáltalán elmondható.

Pócs Éva zagyvarékási adatai ezekhez hasonlók:

„Régen a bélhurutos gyerekre azt mondták, hogy kelevényes. Aztán mikor meghalt, kék volt a hasa. Kelevénybe sok gyerek meghalt, azt mondták, megölte a kelevény . . . a kelevény jó, hogy kijön belőle . . . A kisgyermeknek vagy kelevénytől fáj a hasa, vagy csak hasfájása volt.”²³

Orvosi szempontból a bélhurutól kezdve az epilepsziáig nagyon sok minden belefér a kelevény elnevezésbe. A különböző betegségeket a néphit azzal foglalja össze a kelevény fogalmába, hogy a beteg megkékül. A betegség általában kisgyermek betegsége, de megkékülés esetén felnőtteknél is gyanakodnak kelevényre. A betegség általában halálos és azokban az esetekben, amikor kelevényre gyanakodtak, ha a gyermek meggyógyult, a beteségnek más okát keresték: csak göres, gilisztafrász, hasfájás, stb.

A betegség külső jegyein kívül sokat mondanak az adatközlőknél ismétlődő kifejezések: Belemegy, belejön, rájön, benne szokott lenni, kijön belőle, törí, összetörí, kínlasztja, megöli. A kifejezések olyan személyes gonosz démonról beszélnek, amely az ember élete ellen tör és ártó munkája megkékülésben jelentkezik.

Többet tudunk meg róla, ha figyelembe vesszük az ellene való védekezés módjait. A betegség ellen a gyógyszerek nem használtak.²⁴ A megelőzésképpen használt kelevényzajt néha képes volt távoltartani. Bár beteg volt a gyermek, a kelevény nem tudott belemenni, a gyermek nem kékült meg.

Amikor már a betegség bekövezetkezett, általában nem gyógyszeres orvosságot használtak. Legáltalánosabb próbálkozás a gyermek ingének, vagy ruhájának felhasználása. „Ilyenkor az ingét levették, áthajították a háztetőn és ott ahol leesett, elásták.” „Az olyanról, aki kelevényes, le szokták hasítani a ruhát és át szokták hajítani a háztetőn. Ahol leesett, ott elásták. A szülei hajították át. Jó erősen összegöngyölték és azt úgy hajították.”

„Anyósom azt mondta, hogy le kell tépni róla az inget és küszöb alá kell elásni, akkor nem lesz benne többet a kelevény. Nem akármelyik ruháját kell elásni, hanem azt kell letépni róla, amelyik akkor van rajta, mikor beteg. Le kell tépni ingét, ruháját, mindent.” Az „ingét elválták a küszöb alá, az ott is maradt.” A kis ingéből lehasítottak egy darabot és azt áthajították a háztetőn.” „Annak a gyermeknek az ingét, akit a kelevény bánt, el szokták ásni az eresz csorgóban.”²⁵

„Azt mondják nem is jó a gyermekre olyan inget ráadni, ami ki nincs mosva, mert

²¹ Baksa József 63. é. ref. adatközlő, Gergelyiugornya.

²² Koncz Istvánné 68. é. ref. adatközlő, Gergelyiugornya.

²³ Pócs Éva, Zagyvarékás néphite, 88. l.

²⁴ L. 13. sz. jegyzet és más adatközlők.

²⁵ L. 10–22. sz. adatközlők.

akkor rájön a csúnya betegség, nem is tudják meggyógyítani soha, ha csak úgy adják rá, ahogy kihozták a boltból. Úgy csinálták, hogy, ha egyebütt nem is mosták ki, egy kis sarkát akkor is kimosták, hogy ne tiszta mosatlan legyen. Idegen ruhát nem is volt szabad a gyermekre adni.”²⁶

„Köncz Emmáról is letépték az inget, amikor nagyon törte a kelevény. Fehér ruhája volt égszín mintával. Amikor letépték róla, elásták a temető árkába. Úgy is csinálták, hogy új csuporban főztek földet. A temetőből 9 sírről kellett hozni egy-egy kis földet, 9 fejfából is kellett hozni egy-egy kis forgácsot, azt is meg kellett főzni a földdel együtt. A vízből a gyermeknek először a szájába cseppentettek netvetlen ujjal, azután megmosták az arcát és az egész testét is a keze fonákjával. A vizet napfeljötté előtt a keresztútra kellett önteni, közben sem hátranézni, sem valakihez szólni nem volt szabad.”²⁷

Egy adatközlő úgy tudja, hogy a gyermek ingének elásása mellett a kelevényes gyermeknek porrátorított emberkoponyát és a disznó koponyájából kiszedett farkasfogát is kell beadni, ami egyébként a nyavalyatörés, epilepszia gyógyítására használatos.²⁸

Egy másik asszonynak azt ajánlották, hogy megsütött összetört hagymát tegyen a gyermek puppjára (köldökére) de nem volt biztos a betegség megállapítása, volt olyan, aki azt mondta, hogy a gyermeket a kelevény gyöttri, mások azt mondták, hogy nem az a baja.²⁹

Amint előbb láttuk, a kelevény fogalmába több betegség belefér, illetve a Kelevény többféle betegséget okozhat, munkáját a közös tünet, a megkékülés jelezi, így lehetséges, hogy egyes esetekben más, körülhatárolható betegségeknel használt varázsszerrel kísérleteznek ellene. A felsorolt gyógyítási módok közül a két utolsó ilyen betegségekre vonatkozik. A sírről hozott föld, a fejfaforgács főzete, a felhasználás módjával együtt a szemmelverés gyógyítására mutat, s csak kiegészítésként használják a gyermek ingének letévése és elásása mellett.

A betegség jeleiből és a vele kapcsolatos kifejezésekből megismertük a Kelevényt, mint személyes démont. Az ellene való védekezés módjai még többet mondanak el róla. Adatközlők szóltak arról, hogy benne van a gyermekben és amikor kijön, akkor okozza a kékséget, mások arról beszélnek, hogy bemegy a gyermekbe. A gyógyítás módja arra utal, hogy amikor nincs benne az emberben, ott tanyázik valahol az ingében, onnan gyöttri. Az inggel, ruhával együtt el lehet távolítani. Az ing letévése, lehasítása arra utal, hogy váratlanul támad, eltávolításával szietni kell. A földből nem tud kijönni, ezért a gyermek ingét, vagy ruháját el kell ásni. A háztetőn való áthajtásnál a szellemvilág valami jóakarató tagja mutatja meg a biztos helyet, ahol el kell ásni a ruhát, az nem az ember által előre meghatározott helyre esik le. A küszöb alja, az eresz csorgó, vagy a temető árka egyéb szellemek, démonok lakóhelyei, az elásás a Kelevényt ezek közzé rekeszti.

A ruhában más halált okozó gonosz szellem is lakhat, a meghaltak ruháit részint vele kell temetni a halottal, részint el kell távolítani, el kell t i l i t a n i a háztól,³⁰ egyrészt a halott lelkét kell kielégíteni vele, másrészt elajándékozással is meg lehet szabadulni a benne lakó gonosztól. Ez nem azonosítható a csak a földre rekeszthető Kelevénnyel.

A néphit más gonosz démonokat is ismer, akik éjjel alvó felnőtteket gyötörnek

²⁶ Filep Bertalanné 58. é. ref. adatközlő, Gergelyiugornya.

²⁷ Baráth Pálné, Penke Julianna, ref. 63. é. adatközlő, Gergelyiugornya.

²⁸ Filep Bertalanné, 58. é. ref. adatközlő, Gergelyiugornya.

²⁹ L. 27. sz. adatközlő.

³⁰ özv. Varga Jánosné, 60 é. ref. adatközlő, Tákos.

meg, törnek össze és testen kék-zöld foltokat okoznak, de ezek is különböznek a Kelevénytől. Ezek kóborló szellemek, vagy alakot változtató gonosz lelkek, amelyek ellen sohasem védekeznek a ruha eltávolításával, ellenük csak a tudósok titkos tudománya hathatós. Rendszerint nem okoznak halált és nem ismerek olyan adatközlőt, aki arról tudna, hogy ezek gyermekeknek ártanának. Mindenkor felnőtteknek okoznak gyötrelmet s azokon marad rajta munkájuk múló nyoma, a kékség.

A halál oka: Kelevény Az elmosódott értelmű szó adatközlők kifejezéseiben, értelmetlenné látszó cselekményekben, idejétmúlt babonákban megelevenedik. Megismerjük a régi hitvilág egy személyes gonosz démonát, a Kelevényt, amely ott rejtőzködik a kisgyermekben, vagy annak ruhájában, hogy annak életére törjön. Hogy ő volt jelen, megismerhető a rontása nyomán keletkezett kéküléshől. Bár hatalmas, kellő pillanatban a ruhával együtt a földbe rekeszthető.

CSISZÁR ÁRPÁD

DIE URSACHE DES TODES: DIE KRANKHEIT KELEVÉNY

Bis zu den Jahren um 1930 herum ist das Wort „*kelevény*“ (keleven) in den Matrikeln sehr häufig als Ursache des Todes zu finden. Die Krankheit kelevény fordert ihre Opfer im allgemeinen aus den Reihen der Kinder unter 10 Jahren. „Kelevény“ ist nicht mit den als „kelés“ (kelés) genannten Furunkeln identisch.

Nach den Angaben jener, die darüber berichten, stellt sich der Tod unerwartet, rasch ein. Diese Krankheit endet meistens tödlich.

Das Wort kelevény deckt medizinisch eigentlich verschiedene Kinderkrankheiten, die der Volksglaube nach äußerlichen Merkmalen zu einer Ursache zurückführt. *Kelevény* war, wenn das Kind blau wurde, oder wenn auf dem Körper des toten Kindes blaue Flecke erschienen.

Um dieser Krankheit vorzubeugen, wandte man eine in der Apotheke gekaufte Arznei, den sogenannten „*kelevényzaft*“ an („kelevén'saft“); wenn aber jemand bereits erkrankt war, versuchte man es mit magischen Heilmethoden. Einige versuchten dies mit ausgekochter Friedhof- oder Graberde, andere wieder mit einer durch Kochen menschlicher Schädelknochen gewonnenen Flüssigkeit zu heilen. Das Allgemeine aber war: von dem Körper des blau gewordenen oder sehr weinenden Kindes wurde das Hemd heruntergerissen. Das Hemd wurde dann entweder bei der Türschwelle oder in der Dachrinne vergraben, ein andermal wieder wurde man das Hemdchen über das Dach und wo es herabfiel, wurde es dann vergraben. Es kam auch vor, daß man es in den Regengraben des Friedhofes trug, um es dort zu vergraben.

Á. CSISZÁR

³¹ *Mészáros Gyula*, a csuvas ősvallás emlékei 32 – 38. l.

IRATOK SZABOLCS MEGYE GAZDASÁGI HELYZETÉHEZ 1945 ELEJÉN

A harci cselekményeknek a Tisza vonalán túlra való áthelyeződése után a megyei és városi közigazgatás megszervezését a szovjet katonai hatóságok nem csupán a front igényeinek kielégítésére ösztönözték, hanem a normális, békés életre való áttérés előkészítésére is. A november első napjaitól kezdve működő megyei és nyíregyházi városi közigazgatás vezetői az első hetekben a legnagyobb nehézségek között próbáltak tájékozódni a teendők sorrendje felől.

Működésük első két hónapjában csupán a naponta szükséges feladatok azonnali megoldására jutott erejükből, és bár erre az időre esik a közrend, a közbiztonság, a közegészségügy és a közellátás legelemibb feltételeinek megteremtése, a naponta feltornyosuló gondokat a levéltári dokumentumok szerint kevésbé, inkább a személyes visszaemlékezésekből tudjuk némiképpen rekonstruálni.

Az írásos dokumentumok hiánya nemcsak azért állott elő, mert a közigazgatás emberei a régiéknél kevésbé voltak járatosak az írásos ügyintézésben, hanem elsősorban azon okból, hogy az írásbeli teendőkre sokszor nem is volt idő, legtöbb esetben azonnal és az utólagos felelősségre vonás fontolgatása nélkül kellett határozott intézkedéseket tenni.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány első rendeletei azonban csak keretrendeletek voltak. A közlekedés és hírközlés akkori deorganizált állapota mellett szó sem lehetett részletes utasítások közléséről, ilyen utasítások kiadására a központi kormányzat nem is rendelkezett elég információval, nem is szólva arról, hogy a legrészletesebb szabályozás is végrehajthatatlan maradt volna, a közép- és alsó fokú igazgatásban meglévő személyi és anyagi feltételek mellett.

A helyi hatóságok ennek következtében részben a teendők sokasága, részben a központi rendelkezések általános volta miatt — a Horthy-rendszer közigazgatásához képest — lényegesen nagyobb önálló kezdeményezésre kényszerültek. Ez a vonás elsősorban az időszakunkban legfontosabb közhatalmi és igazgatási funkciót gyakorló, a széles néptömeget egyesítő népi szerv, a nemzeti bizottságok működésében látszik. A nemzeti bizottságok igen sok helyen — mint a közölt iratból is kitűnik — a helyi politikai kérdéseken túl széleskörű igazgatási, szociális, gazdasági és társadalmi kérdésekkel is foglalkoztak; a felszabadulás első hónapjaiban valóban a legszélesebb népi önkormányzat testületei voltak.

Az ideiglenes nemzeti kormány első rendeletei csak 1945. január közepén érkeztek el a közép- és alsó fokú közigazgatási hatóságokhoz. Az ezekre tett jelentések nagyjából híven tükrözik nemcsak a német megszállás és a harci cselekmények következményeit (deportálás, menekülés, háborús károk, a közigazgatás szétzilálása), hanem azokat a helyi kezdeményezéseket is, amelyek az ocsúdás és a meginduló élet első jelei voltak.

Az itt közölt iratok, elsősorban a megye és Nyíregyháza város gazdasági és társadalmi állapotának egyes részleteire adnak felvilágosítást 1945. első napjairól.

Különösen jellemzőek a Nyíregyháza város polgármesterének a város szociális, közellátási és közegészségügyi helyzetét, lakásviszonyait, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem állapotát megvilágító s a kormányhatóságok intézkedései nélkül spontán kialakított, a méltányosságot messzemenően figyelembe vevő helyi intézkedései, amelyek nemcsak az élet rendes kerékvágásba való igazodását segítették elő, hanem arra is képessé tették a várost, hogy a háborútól sújtott területek segélyezéséhez is hozzájárulhatott.

A megye és a város túlnyomóan agrár jellegénél fogva, természetesen a legnagyobb gondot a mezőgazdasági termelés megindítása okozta. A zsidótörvények, majd a menekülés által gazdátlaná vált, termelőeszközök híjával küszködő nagybirtokok mikénti hasznosítására, már a kormányintézkedések előtt is voltak javaslatok (kisbérleti rendszer kiszélesítése, művelési kötelezettség elrendelése, a munkagépek és igaerők célszerű kihasználása a vetőmagelosztás szabályozása stb.); sőt helyenként, mint a nyíregyházi Dessewffy uradalomban konkrét intézkedések is történtek a tavaszi munkák beindítására. Az ezekről szóló jelentések egyrészt a parasztság széles tömegeinek érdeklődését, másrészt a helyi vezetők kezdeményező készségét is jellemzik. A javasolt intézkedések közül csupán néhányra került sor, mert a földosztás gyors ütembeni végrehajtása a parasztság maradék vonakodását is elseperte.

A megye és város ipari üzemének helyzete, annak ellenére, hogy az ipar aránylag csekély volumenű volt, a mezőgazdaságénál sokkal súlyosabb. A legtöbb ipari üzem, malom, szeszfőzde és olajító súlyos kárt szenvedett, és hiába volt feldolgozandó nyersanyag aránylag bőven, az üzemanyag, a villanyáram és felszerelés hiánya miatt, ideiglenes megoldásokkal a korábbinál csak lényegesen kisebb kapacitással tudott dolgozni. A helyzet rendeződésének jeleként azonban az igen súlyos károkat szenvedett nyíregyházi villanytelep április elején már árammal tudta ellátni a körzetébe eső községeket és üzemeket.

A háborús anyaghiány miatt amúgy is évek óta válsággal küzdő helyi, elsődleges igényeket kielégítő kisipar (kovács, ruházati, építőipar stb.) helyzete az első hónapokban szinte reménytelennek látszott. Sajátos módon éppen ez a helyzet érlelte meg az ipari termelőszövetkezetek létesítésének gondolatát, ilyenekre már igen korán indultak próbálkozások.

A közölt kormányok távolról sem adnak összefüggő képet a megye és a város valóságos helyzetéről. Történtek ugyan átfogó felmérések az egész megye gazdasági állapotára vonatkozóan, ezek azonban az idő rövidsége, a közigazgatási apparátus túlterheltsége és a központi irányítás hiányossága miatt sem teljeseznek, sem hiteleseknek nem tekinthetők. Hiányos és éppen ezért részleges áttekintést nyújtó számadatok helyett célszerűbbnek láttuk a felmerült kérdések sokrétűségét mutató összefoglaló jelentések közlését.

1.

1945. január 27.

Fazekas János polgármester jelenti Szabolcs vármegye alispánjának a szegénygondozás helyzetét.

1. Szegényházak

Nyíregyháza megyei városnak egy szegény- és betegmenháza van a Rákóczi úton. A szovjet hadsereg bevonulása után azonnal újrászervezték a város szegény és betegmenházát, amelyben jelenleg 55—65 között mozog az állandó létszám.

A szegényház épületeit a bevonuló orosz csapatok megszállták. Kitakarítás után azok eléggé megfelelőek, nagyobb rongálódást nem szenvedtek. A legszükségesebb javításokat házilag elvégeztük.

A szegényházat egy diakonissza testvér vezeti, aki mellett a gazdasági ügyeket egy középiskolai érettségivel bíró gondnok végzi. Van 2 ápolónő, 1 szakácsnő, 2 konyhalány, 2 éjjeliőr, 1 kertmunkás, akik az ápolásban is segítenek.

A szegényház orvosi szolgálatát a városi orvosi hivatal egyik beosztott orvosa látja el. Az ápoltak szellemi és fizikai foglalkoztatása is megkezdődött.

2. Szegények orvosi és gyógyszer ellátása

A szegények orvosi és gyógyszer ellátását a városi orvosi hivatal végzi, ahol minden nap 8—12 óráig van szegénybeteg rendelés. Minden szegénységi bizonyítvánnyal jelentkező beteg orvosi ellátásban és gyógyszer ellátásban részesül.

3. Szegények egyéb hatósági, illetve társadalmi támogatása

A szegénységélyezések kétféleképpen történnek: készpénzsegély kiosztással és a most megkezdődött élelmiszeregyelő kiosztással. Kiosztásra kerülő élelmiszerek: burgonya, bab, borsó, liszt, olaj és tüzelőanyag.

Még december hó elején felállítottunk három népkonyhát. Az „A” népkonyhát átlagban napi 180, a „B” népkonyhán átlagban napi 150, a „C” népkonyhán átlagban napi 140 ebédet osztanak ki. Általában egy tál étel szerepel az étlapon, hetenként 2-2-szer van húsétel.

4. Szegényellátásra utaltak száma

A szegényellátásra utaltak száma a mai napon már 1400-at meghaladta és állandóan nő.

5. Hadisegély

Hadisegélyt az orosz katonai parancsnokság rendelkezése folytán ez ideig nem osztunk. A rászorultakat szegénységélyezésben részesítjük.

6. Egyéb segítők

Különös gondot fordítok az elvitt férfiak itthonmaradt családtagjainak támogatására, akiknek száma a 4. pont alattiakban benne van.

7. Gondviselő nélkül maradt gyerekek

A gondviselő nélkül maradt gyerekek összeírása most van folyamatban. Eddig két elhagyott fiúgyermeket találtunk, akiket elhelyeztünk az evangélikus egyház által felállított árvaházban.

Itt, e helyen említem meg, hogy a református egyház által felállított napközi otthont a város az ott elhelyezett szegény gyermekek ebédeltetésével támogatja. Naponta 50—60 gyerek étkezik felekezeti különbségre való tekintet nélkül. Ezen kívül több gyerek szüleivel együtt a népkonyhán étkezik.

Általánosságban a város szociális munkája a szovjet csapatok bevonulása után ahogy a lehetőség megengedte, azonnal megkezdődött. Meg kell említenem, hogy a szociális munkában a ref. gyülekezeti evangélizáció baráti társaság által fenntartott, diakonissza otthon testvérei által segítségre, akik mind helyükön maradtak és a város újraszervezésekor a város segítségére és szolgálatára állottak. Közülük hét testvér ma is szociális gondozói tisztet tölt be a szociális ügyosztályon, s ők

vezetik a népkonyhát, a napközi otthont és ellátják a környezettanulmányozással járó teendőket.

Tisztelettel

DEÁK
előadó

FAZEKAS
polgármester

Hiteles másolat. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár (továbbiakban SzSzMML) Nyíregyháza
dolg. mest. ir. I/6/1945. alapszám. – K 1326. ikt. szám.

2.

1945. február 1.

Fazekas János polgármester jelenti Szabolcs vármegye főispánjának a gyógyszerek összegyűjtésére és a fertőző betegségek megelőzésére tett intézkedéseit.

A Népjóléti Miniszter Úr 40.001/1945. számú rendeletére hivatkozással jelentem, hogy:

1. Nyíregyháza m. város területén levő összes elhagyott gyógyszerárak anyagkészletét még 1944. évi nov. hó folyamán összeszedtem és azok anyagából a város egyetlen működésben levő gyógyszerárát rendeztem be. Összehordott anyagok leltározása még a mai napon is tart.

2. A lakosok által széthurcot gyógyszerek, mérgek összeszedése tárgyában ugyancsak még 1944. évi november folyamán intézkedtem és azok összeszedése rendőrséggel karöltve azóta is folyamatban van.

3. Az orvosoknál tárot nagyobb mennyiségű gyógyszerek összeszedése végett az egyes orvosokat külön felhívtam, sőt a renitenskedő orvosok ellen a szükséges eljárást is folyamatba tettem, a rendőrség segítségével is szállítottunk el gyógyszereket.

4. Hatóságom területén levő anyakönyvi hivatal vezetője dr. Deák Endre házasságkötések alkalmával minden esetben az anyakönyvi hivatal megkezdése óta a legszigorúbban ragaszkodott a tisztiorvosi bizonyítvány becsatolásához, és a város tisztiorvosa ezeket a bizonyítványokat mindenkor csak a megelőző vérvizsgálat alapján állította ki úgy, hogy e tárgyban sem kellett külön intézkednem.

5. A fertőző járványos betegségek tekintetében, miután a kiütéses tifusz a városban fellépett, Szabolcs vármegye tiszti főorvosának utasítása alapján a szükséges intézkedéseket megtettem, és a járványkórházat az Erzsébet kórház vezetőségével egyetértőleg az Erzsébet kórház egyik épületében feállítottam. Az egyes megbetegedésekről a tisztiorvos a vármegyei tiszti főorvosnak azonnal jelentést tesz.

Jelentésem tudomásul vételét kérve vagyok

tisztelettel:
FAZEKAS sk.
polgármester

Eredeti, hiteles. SzSzMML, Szab. alisp. ir. 314/1945.

3.

1945. február 7.

Fazekas János polgármester jelenti Szabolcs vármegye alispánjának Nyíregyháza lakásviszonyait.

1. Nyíregyháza megyei városban a lakások száma összesen 13997, e lakásokból a háborús események következtében 629 vált lakhatatlanná és 2672 lakás vált azáltal üressé, hogy annak bérlőjét vagy deportálták vagy elmenekült.

A lakhatatlanná vált 629 lakás lakhatóvá tétele véget az időjárási viszonyok, de főként az anyag és munkáshiány miatt intézkedés nem történt, csak a legszükségesebb javítások voltak megtehetőek.

2. Az elhagyott lakások igénybevételénél, tekintettel a nagy számban üressé vált lakások számára, az igénybevételnél különös kivétel vagy sorrend megállapítása nem volt szükséges, mert minden kérelmező tetszése szerinti lakást igényelhetett és kaphatott. Az elmenekült háztulajdonosok saját lakásaikra vonatkozóan, miután a tulajdonjog kérdése a szovjet katonai parancsnokság által kiadott rendelkezés szerint nem volt érintve, hivatalom által követett gyakorlat az volt, hogy lehetőleg ezeket a lakásokat a kérelmezőknek nem adtuk ki, és ha kiadtuk, azzal, hogy ha a katonai szolgálatot teljesítő vagy deportált tulajdonos hazajön, úgy azt ezeknek a tulajdonosoknak visszaadni tartozik, míg az elmenekült háztulajdonosok lakásai tekintetében akként rendelkeztem, hogy az új lakó későbbi rendelkezésem szerint tartozik az arra jogosultaknak átadni a lakást. A későbbi rendelkezéssel e kérdés országos rendelkezéséig óhajtottam várni.

A bérlők által elhagyott lakások tekintetében akként rendelkeztem, hogy azt az új bérlőnek minden korlátozás nélkül adtam ki, hogy ezzel egyrészt a háztulajdonosok érdekeit védjem, másrészt pedig, miután a háztulajdonosok nagy része elmenekült, a város, illetve az államkincstár érdekeit mozdítsam elő, mert az elmenekült vagy távollevő háztulajdonosokat illető lakbérek tekintetében a szovjet hadsereg csapatainak bevonulása után azt az álláspontot foglaltam el, hogy ezek a bérek a kormányintézkedés bekövetkeztéig, a város pénztárába fizetendők be és pedig akként, hogy akiknek adótartozása nem volt, azt a város házipénztárába vételeztük be, ahol letétként kezeltettek, ahol pedig adótartozás volt, ott a város adóhivatalába, hogy az államkincstár jövedelme növekedhessék.

Az elmenekült háztulajdonosok és lakók lakásaiban maradt bútorok és berendezési tárgyak tekintetében arra az álláspontra helyezkedtem közvetlenül a szovjet katonaság bevonulása után, hogy azoknak, akiknek a harci események következtében bútorai elpusztultak, vagy megsemmisültek, vagy azokat elhurcolták, a legszükségesebb berendezési tárgyakat az ilyen elhagyott lakásból hivatalom közbejöttével kiutaltam. Ott, ahol tehetősebb volt a kérelmező, használati díjat is állapítottam meg, melyet kérelmező a város házipénztárába tartozik befizetni. Akiknek a szegénységét és elesettségét megállapítottam, amelyet a szociálpolitikai ügyosztály minden egyes esetben kivizsgált, ott a használati díj megfizetésétől eltekinttem. A bútorokat és berendezési tárgyat csak ideiglenes használatra, e kérdés kormányintézkedéséig adtam át, a visszaadás kötelezettségével, teljes anyagi és büntetőjogi felelősség vállalásával.

3. Amint már fentebb jelentettem, a bérfizetés ha a háztulajdonos ismeretlen helyen tartózkodik, akként történik kezdettől fogva, hogy ha nem volt közadótartozás, akkor azt a város házipénztárába kell a bérlőnek befizetni, ha fennálló közadótartozás van, akkor pedig a város adópénztárába. Miután a 19/1945. M. E. számú rendelet az elmenekült háztulajdonosoknak járó lakbérek tekintetében intézkedett, fontos kérdéssé vált, hogy a németek által elhurcolt zsidó háztulajdonosok lakásainak bére hova fizetendők. A szovjet csapatok bevonulása után a katonai parancsnoksággal egyetértésben és a hazajött zsidók itteni vezetőségével megállapodásra jutva, akként rendelkeztem, hogy az elhurcolt zsidókat megillető házbérek Nyíregyháza város házipénztárába, egy úgynevezett zsidóvagyon gyűjtő számlájának javára vételeztessenek be. Miután az elmenekült tulajdonosokat és elhurcolt zsidó tulajdonosokat illető lakbérek befizetését illetően két különböző helyre történik a befizetés, felterjesztést intéztem Alispán Úrhoz, hogy e kérdésben egyöntetű rendelkezés történjék. Mind a mai napig felterjesztésemre érdemleges választ és

intézkedést nem kaptam és intézkedés sem történt. Újólaj megismétlem tehát azt a kérésemet, hogy az elhurcolt zsidó lakásokat illető bérek mikénti fizetésének kormányintézkedéssel való rendezését megsürgetni szíveskedjék.

4. Az üzlethelyiségek ügye, miután a város területén az üzlethelyiségek mintegy 80 százaléka maradt gazdátlan, külön rendelkezést nem kíván. Mindenki, aki üzlethelyiséget kért, a kedve szerinti üzlethelyiséget kapta.

5. A lakáshivatal a régi rendelkezések korlátai között működik, vagyis Nyíregyháza megyei város területén levő lakások csak hivatalom közbejöttével cserélhetnek tulajdonost, illetőleg bérlőt, az üzletek üzletbérlőt.

Miután jelentésem szerint 2672 az üres lakások száma, szerény véleményem szerint Nyíregyháza megyei város területén a lakásügyi korlátozásokra semmi szükség nincs, az a tiszteletteljes kérésem, hogy a Minisztériumhoz felterjesztendő javaslatában szíveskedjék előterjesztést tenni aziránt, hogy Nyíregyháza megyei város területére a lakásügyi korlátozások — kivéve a lakás és üzletbérré vonatkozó rendelkezéseket, hatályon kívül helyeztessenek.

Tisztelettel

DEÁK
előadó

FAZEKAS
polgármester

KIMUTATÁS Nyíregyháza város területén megállapított lakásviszonyokról.

Ker.	Házak száma	Lakások száma	Deportáltak száma	Elmen. házt.	Bombaúrt házak	Üres lakások	Lakhatatlan lakások
I.	1096	2063	31	55	13	527	68
II.	1221	2384	1	71	28	462	63
III.	1135	2078	20	191	9	536	59
IV.	1320	2636	—	47	187	630	142
V.	1828	2132	12	23	21	43	10
VI.	1201	1231	6	—	4	—	5
VII.	1345	1473	—	3	10	14	10
Össz.:	9146	13997	70	390	272	2212	357

OLÁH
adóhivatal vezető

Hiteles másolat. SzSzML, Nyíregyháza polg. mest. ir. I/6/1945. alapszám. — K 2025. ikt. szám.

4.

1945. február 11.

Szabolcs vármegye alispánja jelenti a földművelésügyi miniszternek a megye állatállományát, az üzemképes traktorok számát és a szükséges üzemanyag mennyiségét.

Szabolcs vármegye járasonként összesített állatkimutatását csatoltan azzal terjesztem be, hogy a dadai felső és a nyírbaktai járásokból az adatok többszöri sürgetésem ellenére mind ez ideig nem futottak be.

A beérkezett jelentések szerint fenti 2 járást figyelembe nem véve, Szabolcs vármegyében volt 1944 évben 29.495 db ló és van jelenleg 9616 db. Ez csak az azelőtt volt állatállomány harmadrészét teszi ki, de tekintettel arra, hogy a lóállományból csak a selejtes része maradt meg, annak jórésze használhatatlan. Még

ha a munkaidőre történő esetleges feljavulást is figyelembe lehet venni, ezen lóállomány munkaértéke az előző évben megvolt lóállomány munkaértékének negyed részét sem teszi ki.

A szarvasmarhaállomány az előző évi 89.157 darabbal szemben 50852-re csökkent le. Ebből 5571 db az igásökör. A szovjet katonaság főgazdasági hivatalának Szabolcs megyébe kirendelt főmegbízottja ezen szarvasmarha mennyiségből 13.000 db-ot rendelt el beadni a hadsereg élelmezési céljaira az év I. negyedére.

Birka, az említett 2 járást figyelembe nem véve, 51.235 db volt a megyében az 1944 évi összeírás alkalmával, jelenleg van 9752 db. Ebből a szovjet katonaság részére március végéig 5.000 db átadása van elrendelve.

Sertés az 1944 évi tavaszi összeírásakor volt az említett területen 128.005 db, jelenleg van 42.020 db, mely legnagyobb részben malac. Ezen mennyiségből a szovjet katonaság részére 7.000 db átadása van elrendelve.

Szabolcs vármegyében a traktorokra vonatkozóan még a dadai felső járásból nem érkezett be jelentés. Ezen egy járást kivéve 129 db üzemképes traktor és 2 db üzemképes gőzeke garnitúra van. Ezek egy része nem teljesen üzemképes, de kisebb helyszíni javítással üzemképesé tehető. Üzemképtelen traktorok száma 129 és 12 gőzeke, melyek egy része esetleg alkatrész beszerzésekkel üzemképesé tehető. Lehetnek ezen kívül traktorok, melyeket a katonaság elvitt és azóta szerzett tudomást tulajdonosuk hollétéről.

Az előreláthatólag szükséges üzemanyag: benzin 8.000 q, petróleum 10.000 q, kenőolaj 1.000 q, szén 15.000 q, nyersolaj 2.000 q, tavottazsír 100 q.

DR. SZESZTAY ANDRÁS
főszolgabíró

Hiteles másolat. SzSzML, Szab. alisp. ir. 655/1945.

5.

1945. február 12.

Eröss János főispán jelenti az iparügyi miniszternek a Nyírbogdányi Petróleum gyár állapotát.

Jelentem, hogy hatáskörű területemen, Nyírbogdány községben fekszik a nyírbogdányi Petróleum r.t. ásványolajfinomító gyártelepe, amelynek felügyeletével a vállalat budapesti központja a mellettem szolgálatot teljesítő nyíregyházi megbízottját, Kelemen Lászlót bízta meg.

Nevezett jelentése szerint a kérdéses üzem kapacitása, e társvállalatok üzemei között a második helyen állott, s különös fontosságra tett szert akkor, amikor a bombázások a Vacuum, Shell stb. finomítóját hasznavehetetlenné tették.

A Nyírbogdányi Petróleumgyár rt. gyárüzeme nem szenvedett szándékos rongálást, csupán annak egyes fontosabb alkatrészeit szállította el a gyárvezetőség Budapestre. Így, mint jelentősebb alkatrész, hiányzanak a desztillációs torony tányérjai, a Worthington szivattyúk, dinamók, de ennek dacára az üzem 10–14 napos munkával annyira rendbe hozható, hogy – a 4-es kazán segítségével – korlátolt mértékben már most is lehetne finomítani.

A gyártelepen tárolt mintegy 200 vagon körüli különböző minőségű szenet, a debreceni orosz katonai parancsnokság rendelkezésére a MÁV vette igénybe, s nincs a gyártelep területén nyersanyag sem.

Tekintettel azonban arra, hogy a gyárüzem mielőbbi megindítása – különösen a mezőgazdaság szempontjából, ahol a traktorokra kivételes fontosság vár –

országos érdek, javaslom, hogy a gyárüzem budapesti központja — gr. Tisza István u. 22. sz. — megkerestessék aziránt, hogy a gyárüzem az elszállított alkatrészeket visszakaphassa.

A vállalat zsidó származású ügyvezető igazgatóját a múlt rendszer zsidóellenes rendelkezései beosztásából eltávolították, őt magát — bár egészen kivételes szakértője volt szakmájának — munkaszolgálatra osztották be, s tudomásom szerint Német József igazgató az, aki közismert demokratikus gondolkozására való tekintettel s mint a vállalat régi vezető tagja egyedül alkalmas arra, hogy a vállalat életét megindítsa. Nevezett igazgató lakhelye: Csillaghegy, Nefelejts u. 16 sz.

Fentiek közlése után tisztelettel javaslom, hogy a dunántúli lispei olajforrások mielőtt termelőképes állapotba hozassanak s vagy innen vagy Romániából szállítandó nyersanyagból a gyár a finomítást megkezdhesse.

Tájékoztatásul legyen szabad még közölnöm, hogy a gyártelepet környező állomásokon az üresen álló tartályok száma kb. 100 db.

DR. ERŐSS JÁNOS

főispán, közellátási kormánybiztos

Hiteles másolat. SzSzML, Szab. főisp. ir. 1395/1945.

6.

1945. február 12.

Klár Dezső javaslatot tesz Szabolcs vármegye főispánjának a mezőgazdasági munkák megszervezésére.

A dicsőséges vörös hadsereg, valamint az újonnan létesített magyar hadsereg ellátása és a polgári lakosság minimális szükségleteinek kielégítése csak úgy képzelhető el, ha ez év tavaszán minden erőt ami rendelkezésünkre áll, a termelés szolgálatába állítunk. A kézi munkaerő ma talán fontosabb mint a gépi munkaerő, mert a szántógépek, traktorok üzemanyag ellátása távolról sincsen biztosítva. Ugyancsen célt szolgálja a földművelésügyi miniszternek legújabban kiadott rendelkezése is, amelyik minden városban, minden járás székhelyén úgynevezett termelési bizottságot állít fel. Tekintettel Szabolcs vármegye és Nyíregyháza megyei város különleges szükségleteire és igényeire, tisztelettel javaslom a következő sürgős intézkedések elrendelését, amelyek végeredményben mind azt célozzák, hogy a tavaszi munkák idejében a rendelkezésre álló lehetőségek figyelembevételével megtörténhessenek:

1. A nagymúltú Szabolcsvármegyei Gazdasági Egyesület haladéktalanul kezdje meg munkáját. Az idő követelményeinek megfelelően, a Nyíregyházi Gazdaszövetséggel karöltve és a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara összedolgozásával mint szabad érdekképviselőti szerv mely politikamentes, kezdje meg felvilágosító munkáját. Tekintettel arra, hogy a Gazdasági Egyesület vezetősége elmenekült, Westsik Vilmos mezőgazdasági szaktanár úr bizassék meg az igazgatói teendők ellátásával.

2. Nyíregyháza megyei városban is úgy mint Debrecenben rendeltessék el az állatok, különösen az igavonó lovak és szarvasmarhák felülvizsgálása. Lova csak annak legyen, akinek volt. A ló tulajdonjoga marhalevéllal igazoltassék. Az úgynevezett befogott lovak kiosztandók az állattartó gazdáknak.

3. Városonként, járásonként megállapítandó, hogy mennyi egy katasztrális hold föld szántása lovas ekével, tehenes igával, traktorral, gőzekével. Megállapítandó a szántás mélysége, a talaj előkészítő szerszám minősége szerint is.

4. Tekintettel a hihetetlen fuvarozási uzsoraárakra, megállapítandó, hogy egy mázsa termény, vagy súly milyen távolságra mennyiért szállítandó. Kötelezővé teendő továbbá, hogy közérdekű fuvarozás pl. lelkész szállítása, orvos szállítása, terményeknek malomba való szállítása, a legolcsóbb díjtételek mellett végzendő el.

5. Minden kézierő a termelés szolgálatába állítandó. E célból az iskolai tanítás március végére befejezendő.

6. Minden rendelkezésre álló tőke a termelés szolgálatába állítandó. E célból felhívandó közület és magános, hogy fölösleges tőkét bocsássa olesó lejáratú hitel formájában a mezőgazdasági termelés szolgálatába. A fölösleges tőkék igénybe veendő. Ilyen pl. Futura készpénze, stb.

7. Nagyobb gazdaságok kirendelt gondnokai generáliter felhatalmazást kapjanak arra, hogy a gondnokságuk alatt levő gazdaságok hasznosítását illetően, hogy mint járjanak el. Pl. Ahol a szükség úgy kívánja, feles bérlet útján, a részes művelés kiterjesztésével.

8. Tekintettel Nyíregyháza nehéz helyzetére, engedélyezendő volna az, hogy a szomszéd vármegyéből pl. Hajdú vármegyéből vetőmag hozassék el. A vetőmag-akció ez évben a gazdasági felügyelőség által úgy bonyolítandó le, hogy a kölcsön-adott vetőmag csak az aratáskor természetben adandó vissza.

9. A meglazult munkafegyelem helyreállítására az egész közigazgatási apparátus igénybe veendő. A járási főszolgabírók, a városi gazdasági intézők, a járási és városi rendőrség, fegyelmi felelősség mellett utasítandó arra, hogy a termelés menetét ellenőrizze és irányítsa. A munkakerülőktől a közéleti lehetőségek elvonassék.

10. A járási gazdasági felügyelők utasítandók arra, hogy már e hónapban tartsanak előadásokat arról, hogy a legszigorúbb munkafegyelem lesz helyreállítva és aki nem dolgozik, szigorú büntetésben részesül.

11. Minden gazda kis és nagy, február közepéig az illetékes közigazgatási hatósághoz vetési tervet nyújtson be, melyben büntető és magánjogi felelősség mellett tüntesse fel azt, hogy hány holdon, milyen veteményeket, hány munkanap alatt vet el. Nevezze meg azon szomszédait is, akik vagy akiknek családtagjai kézi, vagy gépi munkaerejükkel segítségére tudnak lenni abban, hogy minden talpalatnyi földje be legyen vetve.

12. Az orosz katonai parancsnokságtól, valamint a román katonai parancsnokságtól kérni, hogy március áprilisra bocsásson annyi lovat és üzemanyagot (benzin, petróleum) a mezőgazdaság rendelkezésére, ami a termeléshez szükséges.

13. Községek, városok gazdasági intézményei, tanyabokrok, szóval minden egyházi közület is kötelezendő arra, hogy napközi otthont állítson fel, hogy a munkába menő és munkát végző dolgozó nő mentesítve legyen a munka alatt a gyermekgondozástól.

KLÁR DEZSŐ

Eredeti, hiteles beadvány. SzSzML, Szab. alisp. ir. 1271/1945.

7.

1945. február 12.

A nyírbaktai járás gazdasági felügyelőjének jelentése Eröss János főispánnak, a járásban levő uradalmak állapotáról.

Tekintettel arra, hogy a tavaszi munkálatok megkezdésének ideje rohamosan közeledik, tisztelettel az alábbiakban foglalom össze a nyírbaktai járás jelenlegi helyzetéről jelentésemet és a megoldásra váró kérdésekre vonatkozó javaslatomat.

A járás területén több olyan uradalom van, melyeknek tulajdonosa, ill. bér-
lője távol lévén, a gazdaságot egy-egy gazdatiszt, vagy azóta megbízott gondnok
kezeli. E gazdaságvezetők minden anyagi eszköz nélkül, tanácstalanul néznek a
tavaszi munkálatok elébe, annál is inkább, mivel a birtokok ma már sem igavonó
jósággal, sem vetőmaggal ellátva nincsenek. Ezen birtokok területe a nyírbaktai
járásban mintegy 15.000 kt. holdat tesz ki. Ugyanilyen helyzetben vannak a zsidó
tulajdonosoktól annak idején elvett birtokok, melyeket az O.F.I. kezelt és most,
— bár tulajdonosuk hazatért —, minden felszerelés nélkül állanak, valamint az
elmenekült, de időközben visszatért tulajdonosok ingatlanai. Ezen földek területe
is mintegy 8.000—10.000 kat. holdra tehető a járás területén.

Mindezen, körülbelül 25.000 kat. holdat kitevő teljesen kifosztott birtokok
csupán kishaszonbérletek és feles művelés útján lehetnének bevezethetők, mely
megoldás annál is inkább célszerűnek látszik, mivel így átmenetileg, egy gazdasági
évre lehetne a földek sorsáról gondoskodni. Viszont ez a megoldás csak akkor vezet-
het célra, ha lehetőleg még e hónap folyamán végleges döntés történik, hogy a föl-
dek március hó elején szétoszthatók és a kishaszonbérelő illetve munkások birtokba
helyezhetők legyenek s a mezei munkát azonnal megkezdhessek.

A gazdaságok cselédsége, dohánykertészei és szegődményes munkásai igavonó
jósággal rendszerint nem rendelkeztek s így ezeknek a földeknek megmunkálása is
túlnyomó részben azokat a kiscgazdákat és törpebirtokosokat fogja terhelni, kiknek
jóságállománya eddig is erősen megcsappant részben a loállomány teljes lecsök-
kenése, részben pedig a járványos száj- és körömfájás és az állandó forspontszolgá-
latás következtében teljesen leromlott marhaállománynak igavonásra kevésbé
alkalmas volta következtében. A jelenleg végrehajtás alatt álló Novikov féle ter-
vezet szerint még további csökkenés is várható, ennek lebonyolítása után lesznek
községek, melyekben a kiscgazdák még saját földjeiket is csak úgy fogják tudni
megművelni, ha két 1—1 tehénnel bíró család összefog. Sok olyan család, mely kézi
munkaerő szempontjából 20—25 hold földet is vállalhatna, igaerő hiányában nem
fog tudni vállalni. Ugyancsak nagy nehézségekkel fog járni ezen birtokoknak,
vetőmaggal való ellátása, amennyiben a járás területén a tavaszi vetőmagfélesé-
gek, — burgonya, tengeri és napraforgó kivételével —, hiányoznak. A zab, árpa,
valamint tavaszi takarmányművek vetése a járási viszonyok ismeretében majd-
nem lehetetlennek látszik. Ez annál nagyobb baj, mivel az őszi kalászosok és
takarmányvetések területe lényegesen kisebb a szokásosnál.

Mindezeket figyelembevéve lehetséges, hogy egyik-másik község elhagyott
ingatlanainak kezelése csak más, szomszédos községben lakó munkások bevonásá-
val lesz megoldható, ha ott több igaerő és vetőmagkészlet és kevesebb szétosztásra
kerülő föld áll rendelkezésre. Részben ezért, részben azon körülmény következté-
ben, hogy az itteni földek homokos összetétele folytán egy-egy birtok a legkülön-
bözőbb osztályú és termőképességű földekből áll, a szétosztás igen nehéz és hossza-
dalmas, körültekintő munkát igényel. Ez a munka — még a megfelelő számú szak-
ember áll is rendelkezésre —, heteket vehet igénybe, amiért is rendkívül sürgős
lenne egy olyan elvi jelentőségű kormányrendelet, amelynek alapján legalább az
előkészítő munkálatok megkezdhetők lennének.

A gazdaságok cselédségének földdel való ellátására megfelelő számú traktor a
járás területén rendelkezésre áll, ha üzemanyaghoz lehetne jutni, a traktorok
okszerű szétosztásával a gazdasági cselédek számára szükséges földterület meg-
szántása lehetséges. Ugyanezen cselédek vetőmagszükséglete fedezhető lenne leg-
alább részben, — ha a járás területén levő Futura raktárakban és az elhagyottnak
tekintett gazdaságok magtáraiban levő készletek az orosz katonai parancsnokságok
által történt lefoglalás alól felszabadíthatnának.

A dohánytermelés érdekében — miután a dohányszárító pajták túlnyomóan a nagybirtokokon vannak és a melegágyak megrakása március hó első felében esedékes, ugyancsak sürgős intézkedésre volna szükség.

A gyümölcsösök és szőlők kezelése bizonyos szaktudást igényel. Azok kezelése a birtokok szétosztása folytán kereset nélkül maradt gazdatisztek vezetése alatt alakult szövetkezeteket lehetne alakítani, az erre alkalmas olyan munkásokból, kik igavonó jószággal és vetőmaggal nem rendelkeznek.

Ezen jelentésem megtételére közvetlen okot az szolgáltat, hogy a felszerelés nélkül maradt birtokok vezetői és hazatért tulajdonosai naponként fordulnak hozzám tanácsért, semmi lehetőséget nem látva arra, hogy a gazdálkodást a saját erejükből folytathassák. Ezen gazdaságok alkalmazottainak és cselédeknek április 1-re felmondtak és a cselédség is a legteljesebb bizonytalanságban van jövőjét illetően. Végül a kiscsászák és törpebirtokokosok is várakozási álláspontot foglalnak el, a tervezett földreformmal kapcsolatban.

Mivel nem szeretnék sem az esetleges, általános rendelkezéseknek elébe vágni, sem pedig téves következtetésekre alkalmat adni, eddig semmiféle tanácsot, vagy utasítást ilyen irányban senkinek sem adtam. Az idő múltával azonban mindinkább sürgetnek s így tisztelettel kérem, méltóztassék odahatni, hogy minél előbb általános érvényű rendelkezés történjék ezen kérdés megoldására. Ilyen rendelkezés hiányában tisztelettel kérem, méltóztassék olyan rendelkezést kiadni, mely szerint a kérdéses birtokok megbízott vezetői és tulajdonosai a földeket a helyi viszonyoknak megfelelően kishaszonbérletbe vagy felébe kiadhassák, illetőleg az ilyen irányú előkészületeket megtegyék, hogy a tavasszal a munkálatok teljes erővel megindulhassanak.

BORBÉLY PÁL
j. gazd. felügyelő

Eredeti, hiteles beadvány. SzSzML, Szab. alisp. ir. 841/1945.

8.

1945. február 13.

Polgári Termelő Bizottság támogatást kér Szabolcs vármegye közellátási hivatalától az Általános Fogyasztási Szövetkezet részére és sürgeti a só és ecet kiutalását.

Polgár község Szakszervezetek Termelő bizottsága azon kérelemmel járulunk a vármegyei közellátási hivatalhoz, hogy 16.500 lakosú községünk részére a Szabolcs vármegye részére kiutalt sómennyiségből bennünket megillető részt kiutalni szíveskedjen.

Kérjük továbbá, hivatkozva a debreceni Hangya kirendeltségnél elfekvő Közellátásügyi Miniszteri rendeletre, melyben Szabolcs vármegye részére 2.000 liter 6%-os ecet van kiutalva, a bennünket megillető részt részünkre kiutalni szíveskedjen.

Kérjük továbbá, hogy minden közellátásügyi minisztérium által kiutalt közszükségleti cikkekből a ránk eső részt kiutalni szíveskedjenek.

Községünk nincstelen lakossága ki van szolgáltatva a kereskedők uzsora árainak, mikor pénz keresettel a múlt év szeptembere óta egyáltalán nem rendelkezik.

Fenti bizottság által a nép megalakította az általános Fogyasztási Szövetkezetet, kérjük ezen közszükségleti cikkek igazságos elosztásával megbízni, mit a

miniszteri rendelet is tartalmaz, hogy amely községben, városban Szövetkezetek vannak, azok kapják az elosztást és így visszaélésre lehetőség nincs.

Kérésünket ismételve vagyunk teljes tisztelettel

MACKÓ ISTVÁN
elnök

Eredeti, hiteles beadvány. SzSzML, Szab. főisp. ir. 1434/1945.

9.

1945. február 15.

Szabolcs vármegye főispánja a pénzügyminiszterhez intézett előterjesztést a szeszgyárak működésének megindítása céljából.

Hatásköri területemen 68 mezőgazdasági szeszgyár van. Ezek közül egyet-egy az orosz hadsereg üzembe helyezett, de a többiek működését ezideig nem engedélyeztem, mert sem a szesz elhelyezését nem látom biztosítottnak, sem pedig a szükséges pénzügyőri ellenőrzés nem állott eddig rendelkezésre.

Tekintettel azonban arra, hogy igen sok fagyos burgonyának egyetlen hasznosítási módja a szeszgyárak megindítása, erre nézve tisztelettel előterjesztést teszek és javasolom, hogy a szeszgyárak a szükségnek megfelelő számban megindíttassanak.

Kérem, hogy a finomított szesz elhelyezésére vonatkozóan gondoskodás történjen. Ennek egy részét a helybeli ecetgyárak tudnák elhasználni, ami közszükségleti szempontból igen jelentős lenne. Az ecetgyárak működését egyelőre a régi engedélyesek indítanák meg, de kívánatos lenne, hogy ezek az engedélyek politikai szempontból felülvizsgálandók legyenek.

ERŐSS JÁNOS főispán
mint közellátási kormánybiztos

Hiteles másolat. SzSzML, Szab. főisp. ir. 1454/1945.

10.

1945. február 16.

Fazekas János polgármester jelenti Szabolcs vármegye alispánjának az elmenekültek számát, a város élelmiszer és terménykészletét.

I. A lakosságra vonatkozó részre tájékoztatásul jelentem, hogy Nyíregyháza város lakosságából 19118 fő menekült el és miután ezek visszaszivárgása folyamatban van és mert a harci események és az ezt követő idők alatt az elmenekültek minden itthagyt élelmiszerkészlete, berendezése, ruházata elpusztult teljesen, az ellátatlanok száma minden valószínűség szerint ezzel a számmal még növekedni fog.

II. Az élelmiszer készletre vonatkozó adatoknál megemlítem, hogy a város területén feltalálható és összeírt készletek a város már mostani lakossága részére sem elégségesek, úgyhogy a kenyérszükséglet biztosítása végett már most is a vármegye más területéről kell a lisztet a város területére beszállítani. A zsírszükséglet a hízott sertések elpusztulása folytán teljesen fedezetlenek és ezen a napraforgómagból meglévő készletek sem segítenek, mert azok nagy része a szovjet hadsereg birtokában van az egyetlen teljesítőképes olajútó berendezéssel együtt. A meglévő olajnak a polgári lakosság részére átengedett termelési kapacitása napi 150 liter olaj, ami a már most meglévő lakosok zsírszükségletét sem enyhíti észrevehetően.

III. Terménykészlet. A kimutatás adatai szerint az összeírt terménykészlet a város eddigi lakosságának szükségletét sem fedezi, de nincs meg a szükséges vetőmag sem.

Azokat a terményfeleségeket, amelyeket az orosz katonai hatóságok közvetlenül a bevonulás után zár alá vettek, megjelölni nem tudom, mert a katonai hatóságok a lefoglalás napjától fogva ezekkel rendelkeztek és rendelkezésükbe hivatalomnak beleszólása és az ottlevő készletek felől tájékozódása nincs.

A kenyérmag szükséglete a város lakosságának július végéig kiszámítva 36.000 q, vagyis 360 vagon búza és rozs, ebből 120 vagon van rendelkezésre és így a szükséglet mintegy 250 vagon.

A tavaszi árpa és zab vetőmag szükséglet árpából 400–500 q, zabból 100 q.

Hatóságom területén levő, még szabadban levő takarmányok betakarítása iránt közvetlenül az orosz csapatok bevonulása után már intézkedtem és a betakarítást azóta is állandóan ellenőrzöm.

IV. Nincs külön jelenteni valóm, a számok maguk beszélnek.

V. Vetésterület. Tavaszi búza vetőmag nem áll hatóságom területén rendelkezésre.

KIMUTATÁS

I. Lakosság:	1944. év elején 59.156 fő	1945. év jan. végén 40.038 fő
Ebből ellátott:		6.145
Részben ellátott:		14.414
Egy éven felüliek:		976
Teljesen ellátatlanok:		18.503

1945. év január végén

II. Élelmiszerkészlet:

Liszt:	4 811, — q
Zsír, baromfizsír, háj, szalonna, étolaj	764,36 q

III. Terménykészlet:

Búza:	6 878,35 q
Rozs:	5 286,25 q
Árpa:	780, — q
Zab:	180, — q
Köles: számbavehető készlet nincs	
Tengeri:	4 780, — q
Burgonya:	8 976, — q
Napraforgómag:	13 559, — q
Tökmag:	100, — q
Borsó: számbavehető készlet nincs	
Lencse: számbavehető készlet nincs	
Rizs: nincs	
Cukorrépa: számbavehető készlet nincs	

IV. Állatállomány:

	1944. évi összeírás	Mai állapot:	Hiány:
Ló	3286	964	2322
4 évnél fiatalabb csikó	1018	690	328
Tehén	3303	3296	7
2 évnél fiatalabb borjú	1722	942	780
Ökör	332	55	277
Bika	99	8	91
Tenyézkoca 1 éven felül	2696	1419	1277
1 éven felül	5932	1223	4709
Süldő	1088	693	395
Kan	79	110	—
Juh, anya 1 éven felül	774	620	154
nősténybárány	91	48	43
kos	37	58	—

V. Vetésterület:

Őszi vetés, búza és rozs összesen: 4221 kat. hold.

Tisztelettel

D E Á K
előadó

FAZEKAS
polgármester

Hiteles másolat. SzSzML, Nyíregyháza polg. mest. ir. 1/6/1945. alapszám. — K. 995. ikt. szám.

11.

1945. február 18.

Eröss János főispán utasítja Nyíregyháza polgármesterét és a járási főszolgabírákat, hogy konyhakertek létesítése céljából telkeket juttassanak a földtulajdonal nem rendelkezők számára.

Tudomásulvétel és intézkedés céljából a Közellátásügyi Miniszter Úr 10.009/1. K.M. 1945. számú, fenti tárgyú végrehajtási utasítást tartalmazó rendeletét csatoltan azzal adom ki, hogy az alaprendelet a „Magyar Közlöny” január 27-i, 2. számában 10.009/1945. K.M. szám alatt jelent meg.

Tekintettel arra, hogy a tavaszi kerti munkálatok sürgősen megkezdendők, mihamar a fagy annyira felenged, hogy erre lehetőség nyílik, utasítom, hogy az intézkedést haladéktalanul kezdje meg, mert most különösen fontos közellátási érdek, hogy a lakosság mielőbb termelvényhez jusson, illetve hogy ilyenekkel magát elláthassa.

A bizottságok felállításánál legyen figyelemmel arra, hogy ha nem lenne a járásban gazdasági felügyelő, úgy tegyen javaslatot, egy alkalmas egyénnek ideiglenes járási gazdasági felügyelőül való megbízására. Mivel közellátási felügyelőség ezidő szerint még nincs, így a bizottság megalakulását és a bizottság ülésének idejét hivatalommal közölje, hogy arra megbízottat küldhessek. Amennyiben községi gazdasági elöljáró a községben nem lenne, vagy helyettesül sincs senki megbízva, úgy ezen tisztség ideiglenes betöltésére is tegyen javaslatot.

Tekintettel arra, hogy a rendelet közellátási és nem birtokpolitikai célokat szolgál, különösképpen kihangsúlyozandó az igénylés előtt, hogy csak olyan egyének igényjogosultak, kik konyhakertnek alkalmas földterülettel nem rendelkeznek

és hogy a juttatás kifejezetten csak haszonbérletre szól és sem több évi bérletre, sem tulajdonba való juttatásra nem ad semmiféle előjogot.

A csatolt végrehajtási utasítás 7. §-a értelmében a községi előljáróságok, illetve városok polgármesterei az ott megjelölt összesítő adatokra vonatkozóan jelentést kötelesek tenni hivatalomhoz, felhívom ennek értelmében Polgármester-Főszolgabíró Urat, hogy a községektől beérkezett jelentéseket összesítve, illetőleg a városi jelentéseket a megadott határidőre hivatalomhoz feltétlenül terjesszék be.

ERŐSS JÁNOS
főispán

Eredeti, hiteles. SzSzML, Nyíregyháza polg. mest. ir. I./25/1945. alapszám. – K. 3023. ikt. szám.

12/a.

1945. február 24.

A nyírbogdányi gazdátlanul hagyott gyümölcsösök kishaszonbérletbe adása.

A Főszolgabíró úr által beterjesztett kérvényt csatoltan visszaküldöm.

A kérdést Nyírbogdány község előljáróságával részletesen letárgyaltam és ennek eredményeként felhívom Főszolgabíró urat, hogy a községi előljáróság, termelési bizottság, gazdasági felügyelőség és az igénylők képviselőinek bevonásával folytasson tárgyalást a Székely testvérek tulajdonát képező ingatlan kishaszonbérletbe vételére vonatkozólag.

A leghelyesebb megoldás nézetem szerint ebben a kérdésben az volna, ha a Székely Testvérek tulajdonát képező birtokot maximálisan 10 holdas parcellákban azoknak az igénylőknek juttathatnánk, akik a nekik juttatott kishaszonbérletek bemunkálására kellő igaerővel és minimális mennyiségű vetőmaggal rendelkeznek. Természetesen ez alatt nem értendő az, hogy a kishaszonbérletek kizárólag kiszáradák részére jussanak, hanem a kérdés megoldható olyképpen is, hogy az egyébként földbirtokokkal, vagy bérlettel nem rendelkező igényjogosultak kisebb csoportokban összeállva hasznosítsák igavonóikat és ennek figyelembevételével kerüljenek az általuk bérelni szándékoltt parcellák birtokába.

A Székely Testvérek gazdaságához, mint erről értesültem, 15 kat. hold dohánytermelési engedély is tartozik. A dohányföldeket véleményem szerint legalkalmasabb volna a gazdaság volt dohányosai útján bemunkáltatni.

Ugyancsak tartozik a birtokhoz értesülesem szerint egy nagyobb területű gyümölcsös is, amelynek kishaszonbérletbe való adása problematikus, amennyiben kérdéses, hogy a gyümölcsös elparcellázása esetén biztosítva volna-e az, hogy a gyümölcsfák – nem egyöntetű kezelésről lévén szó –, termőképessége fenntartható lesz-e. A gyümölcsösre vonatkozólag legajánlatosabb volna, amennyiben azt az igénylők vállalnák, egy termelő szövetkezet megalakítása, amely egységesen szerezne be a védelmi szereket és végezné a szükséges munkálatokat.

Legfontosabb kérdés a vetőmag kérdése. Értesülesem szerint Kupferstein Árminné, volt bérlőnek körülbelül 8 wagon burgonyája és 5–6 q borsója van még a gazdaságban. Erre vonatkozólag a vármegye főispánja engedélyt adott Kupferstein Lászlónak arra, hogy a birtokból kiszállíthassa. Ezt a kérdést a vármegye főispánjával letárgyaltam, aki hajlandó arra, hogy ezt a kiszállítási engedélyt Kupferstein Lászlótól visszavonja abból a célból, hogy a vetőmagot a kishaszonbérlők vegyék át. Az előljáróság szóbeli jelentése szerint a vetőmag átvételéhez szükséges összeg az igénylők rendelkezésére fog állani.

A községi előljárással megállapodtam arra nézve, hogy a beadványban jelzett további birtokok kishaszonbérletbe juttatása ma nem időszerű, miután a jelenlegi bérlők a gazdaság menetét biztosítani tudják s ezért ezt a kérdést Főszolgabíró úr ne is tárgyalja az érdekeltséggel. Vonja be azonban a tárgyalásuk anyagába a dr. Kapás László tulajdonában levő 10 kat. hold területű gyümölcsösöt, valamint dr. Kállnay Zoltán bérletét képező 115 kat. hold szántó, szőlő és gyümölcsös kérését is.

DR. SIPOS FERENC sk.
alispán h. vm. főjegyző

Eredeti, hiteles

12/b.

1945. március 12.

A bérleti szerződések jegyzőkönyvei

Jegyzőkönyv

Készült Nyírbogdány községhezán 1945. március 12-én Szabolcsvármegye alispánja 1017/1945 K. számú rendelete alapján alakított kisbérletek tárgyában.

Jelen voltak;

főszolgabíroság részéről Balogh Károly gazdasági felügyelő, termelési bizottság részéről, Szendrei István bizottsági elnök, Stima Zoltán, Fazekas Ferenc, Forgony József, Hajnal Ferenc és Dékmár Károly jegyző bizottsági tagok és Jakab László gazdasági előljáró.

Bizottság megállapítja, hogy dr. Kapás László, kinek a Guba-hegy dűlőben 21 magyar holdas gyümölcsöse van, elmenekült anélkül, hogy a gyümölcsös kezelésével valakit megbízott volna.

Ennek bérbeadását alispán úr fenti számú rendeletével elrendelte. Megállapítja a bizottság, hogy a gyümölcsösnek csak a fele része termő, míg a másik fele új ültetés. Bizottság a 21 m. hold részben termő gyümölcsösöt úgy amint áll, haszonbérbe adja az 1945 termelési évre a rajta levő épületekkel magyar holdanként 350 kg búzáért úgy, hogy a haszonbérlők kötelesek úgy a termő, mint a nem termő gyümölcsfákat szakszerűen kezelni, permetezni, hogy azok továbbfejlődése hátrányt ne szenvedjen. Kötelesek a bérlők az épületeket jókarban tartani, az ott levő vincellért eddigi fizetése mellett alkalmazni, vagy ha úgy akarja, társnak befogadni. A permetező szereket és permetező gépeket leltár szerint átveszik és azokat ugyanolyan mennyiségben és állapotban a bérlet lejártával kötelesek visszaadni. A gyümölcsfákat kötelesek bérlők őszelel nyúlragás ellen bekötöztetni. A termőgyümölcsfák 7 évesek.

A haszonbér egy összegben fizetendő 1945. október 1-én az akkor érvényben levő árak szerint készpénzben, vagy esetleg természetben, ahogy a bérbeadó úgy kívánja. Bérlők kötelesek 1945. nov. 30-ig minden terményt eltakarítani és fákat bekötözni.

A fent írt feltételek mellett haszonbérbe veszik egyetemleges kötelezettség mellett ezen gyümölcsösöt Stima Zoltán, Forgony József és Szendrei István nyírbogdányi lakosok, akik köteleztek magukat a fent írt feltételek pontos betartására.

Jegyzőkönyv felolvasás után elfogadva aláíratott.

Balogh Károly
j. gazd. felügyelő.

Dékmár Károly
Fazekas Ferenc
Hajnal Ferenc
Jakab László
bizottsági tagok
Stima Zoltán
Forgony József
Szendrei István
bérlok.

Eredeti fogalmazvány.

Jegyzőkönyv

Készült Nyírbogdány községében 1945. március 12-én Szabolcsvármegye alispánja 1017/1945. K. számú rendelete alapján alakított kisbérletek tárgyában.

Jelen voltak:

Főszolgabírósrág részéről Balogh Károly gazdasági felügyelő, termelési bizottság részéről Szendrei István bizottsági elnök, Stima Zoltán, Fazekas Ferenc, Forgony József, Hajnal Ferenc és Dékmár Károly jegyző bizottsági tagok és Jakab László gazdasági előljáró.

Bizottság megállapítja, hogy özv. Székely Elekné haszonélvezetében levő mintegy 16 magyar hold gyümölcsös tulajdonosa és haszonélvezője elmenekült, a gyümölcsös kezelésével senkit sem bízott meg, és így szükséges az alispán úr 1017/1945 számú rendelete alapján bérbeadni.

A gyümölcsös felerészben termő, felerészben nem termő. Bérbeadatik az 1945 termelési évben 300 kg. búzáért magyar holdanként úgy, hogy köteles a bérlő a gyümölcsfákat szakszerűen kezelni, permetezni, ősszel a fákat bekötözni. Általában véve mindent a jó gazda gondosságával végezni, hogy a gyümölcsfák fejlődésében kár ne essék. Mint egy 1600 □-öl szőlő is van ezen területen, ezt is köteles szakszerűen kezelni.

Mátyás Gábor nyírbogdányi lakos, aki 29 éve vincellér ezen birtokon fentírt feltételek mellett haszonbérbe veszi az 1945. évre és kötelezi magát arra, hogy a haszonbért 1945. okt. 1-én, vagy természetben, vagy pedig az akkor érvényben levő ár szerint megfizetni.

A permetezőgépeket és eszközöket átveszi leltár szerint és köteles a bérlet lejártakor visszaadni ugyanolyan állapotban.

Jegyzőkönyv felolvasás után aláírva elfogadtatott.

Balogh Károly
j. gazd. felügy.

Mátyás Gábor
Dékmár Károly
Szendrei István
Jakab László
Stima Zoltán
Fazekas Ferenc
Forgony József
Hajnal Ferenc

Eredeti fogalmazvány.

Jegyzőkönyv

Készült Nyírbogdány községházán 1945. márc. 12-én Szabolcsvármegye alispánja 1017/1945. K. számú rendelete alapján alakított kisbérletek tárgyában.

Jelen voltak:

A főszolgabíróóság részéről Balogh Károly gazdasági felügyelő, a termelési bizottság részéről Szendrei István bizottsági elnök, Stima Zoltán, Fazekas Ferenc, Forgony József, Hajnal Ferenc és Dékmár Károly jegyző, bizottsági tagok és Jakab László gazdasági eljáró.

Bizottság megállapítja, hogy a Székely László és Mária tulajdonát képező ingatlanoknak sem a tulajdonosa, sem az eddigi vagyongazdálkodója nem jelentkezett, annak kezeléséről senki sem gondoskodott, miért is szükséges ezen mintegy 450 m. hold ingatlan hasznosításáról gondoskodni.

Szabolcs vármegye Árvaszéke Sófert Mátyás nyírbogdányi lakost a 104/1945. számú véghatározatával vagyongazdálkodónak kinevezte, aki ezen ingatlanok bérbeadásánál szintén jelen volt.

Bizottság megállapítja, hogy ezen birtokot több mint 30 éven át Kupferstein Ármin hasznobérelte a rajta levő gazdasági szeszgyárral együtt 1200 □-öles holdanként 80 kg rozs, 50 kg búza évi hasznobérért úgy, hogy a jövedelem és vagyonadó kivételével az összes adókat a bérlő fizette.

Erre való tekintettel bizottság évi hasznobért magyar holdanként a Makkos tanyán 120 kg rozsban, a Nagytanyán pedig 150 kg búzában állapítja meg, a hasznobér a Kupferstein által fizetett hasznobértől eltérően azért lett így megállapítva, mert kisbérlők a mezőgazdasági szeszgyárat nem kapják és nem veszik hasznobérbe, már pedig ennek jövedelmezősége igen tekintélyes. A szeszgyár jelenleg használhatatlan rossz állapotban van, annak kijavítása sok költségbe kerülne és így egy évre kibérelni nem volna érdemes. Az adót a földtulajdonosok fizetik. Bizottság az 1945. termelési évre az ingatlant a fent írt hasznobér összegért bérbeadja azoknak az alább írt azon kishasznobérlőknek, akiknek bémondásuk szerint a szükséges vetőmag és igaerő és gazdasági felszerelés megvan.

Hasznobérlők kötelesek az évi hasznobért 1945. okt. 1-én az akkori terményár figyelembe vétele mellett készpénzben lefizetni.

1. Ignác András	6 hold	2. Huzsvár András	5 hold
3. Hamvai József	5 hold	4. Huszák Demeter	6 hold
5. Hamvai Ferenc	5 hold	6. Tóth Gyula	4 hold
7. Farkas Antal	6 hold	8. Farkas József	5 hold
9. Terdik János	5 hold	10. Ricsóka András	16 hold
11. Mező Gábor	5 hold	12. Furkó Károly	20 hold
13. Zele József	10 hold	14. Szendrei István	10 hold
15. Jakab Béla	6 hold	16. Makara János	10 hold
17. Blaner István	10 hold	18. Vengrinnyák András	10 hold
19. Makara Mihály	6 hold	20. Mitró János	10 hold
21. Hasas Mihály	10 hold	22. Lisóczki András	20 hold
23. Makara József	6 hold	24. Juhász András	5 hold
25. Simon Pál	5 hold	26. Farkas Pál	10 hold
27. Gombkötő János	5 hold	28. Zavda Ferenc	10 hold
29. Mátyás Gábor	10 hold	30. Sipos András	5 hold
31. Lakatos Ádám	5 hold	32. Sipos Mihály	10 hold

33. Pisla István	7 hold	34. Varrek József	4 hold
35. Berki László	2 hold	36. Hamvai Mihály	3 hold
37. Bőgös András	3 hold	38. Molnár József	5 hold
39. Ferdik György	5 hold	40. Szilágyi Károly	3 hold
41. Erdélyi Ferenc	2 hold	42. G. Nagy Ferenc	2 hold
43. Márczi János	5 hold	44. Lénárt István	5 hold
45. Balogh János	4 hold	46. Orosz László	4 hold
47. Tarkula József	1 hold	48. Berki Lajos	4 hold
49. Hajnal Bertó	5 hold	50. Csáki Károly	2 hold
51. Székely Gábor	2 hold	52. Székely Imre	2 hold
53. Dajka József	2 hold	54. özv. Premer Andrásné	2 hold

Kisbérletre le van jegyezve jelenleg 335 hold. Bizottság megbízta az előljárást, hogy az ezen jegyzőkönyvben írt feltételek mellett adja haszonbérbe azt a területet, ami még nincs haszonbérbe adva.

Kishaszonbérlet a bérleti feltételeket tudomásul vették, azt magukra nézve kötelezőnek elfogadják. A haszonbér összegére, a haszonbér biztosítására lekötik nem csak a bérleten termelt terményt hanem az összes vagyoniukat.

Kötelezettséget vállalnak a föld jó gazda módjára való megművelésére és megengedik, hogy azon földeken, melyről a terményt letakarították a jövő évi terméshez az előmunkálatokat az utód végezhesse. A földekről azonban okt. 1-ig minden terményt letakarítandó.

Bizottság megbízta Sófert Mátyás vagyongazdát, hogy a földet a kisbérletnek mérje ki, adja birtokba úgy azonban, hogy a birtokon a dűlőutakat is mérje bele a bérbe vett területbe.

A birtokon levő épületeket, melyek nagyon rossz lakhatatlan állapotban vannak, lakásul díjmentesen átengedik a volt cselédeknek és dohányosoknak lakás céljára, csupán azt kötik ki, hogy az épületeket hozzák lakható állapotba. A tanyaudvart pedig az ott lakók maguk között felosztják és azért ugyanazt a haszonbért fizetik, az üresen maradó udvarrészrel együtt, melyet ők fognak használni, mint a többi földterületért fizetnek.

Gyurkó Károly, Zele József és Lisóczki András, valamint Ricsóta András eddigi volt dohányosok kötelezettséget vállalnak, hogy ugyanolyan területen fognak dohányt termelni, mint bérletük, mint az elmúlt évben termeltek. Dohánypajtát díjmentesen igénybe veszik, de kötelesek gondoskodni és kijavítani, hogy a dohány tönkre ne menjen.

A gazdaságban levő összes trágya a melegágy készítéshez, és a dohányföld trágyázására, a dohányosoknak lesz átadva. A gazdaságban levő szalma az állatok etetésére fordítandó, ami pedig fent marad, abból a pajtatetőt és a házak tetejének kijavítására fordítandó. Szalmával fűteni szigorúan tilos.

Jegyzőkönyv felek előtt felolvasatott, megmagyaráztatott és elfogadva aláíratott, azon megjegyzéssel, hogy a föld kiméréséért holdanként 2 pengőt fizetnek.

(A jegyzőkönyvet aláírták: Balogh Károly járási gazdasági felügyelő, a hat bizottsági tag és az iratban felsorolt bérletők közül 45-en.)

Eredeti fogalmazvány.

1945. március 14.

A nyírbogdányi járás főszolgabírája jelenti az alispánnak a gyümölcsösök kishaszonbérletbe adását.

Mellékelten tisztelettel beterjesztem a nyírbogdányi termelési bizottságnak Székely László és Mária 450 m-hold szántóföldje, özv. Székely Elekné 16 m-hold gyümölcsös és szőlője valamint Dr. Kapás László 21 m-hold gyümölcsösének kishaszonbérbe adásáról felvett jegyzőkönyveket.

Székely László és Mária birtokából az igénylők a tárgyalás napján csak 335 m-holdat béreltek ki, és pedig Makkos-tanyát 120 kg rozsért, Nagy-tanyát 150 kg búzáért, magyar holdanként. A termelési bizottság megbizta a község elöljáróságát, hogy a bérbe nem vett 115 m-hold földet a jegyzőkönyvben lefektetett feltételek mellett sürgősen adja bérbe.

A birtokon levő szeszgyár, hogy használható legyen, nagyobb és sok költséggel járó javításra volna szükség. Ezért a kishaszonbérlők azt nem bérelték ki. Így a bizottság a haszonbért alacsonyabban állapította meg a volt bérlő által fizetett haszonbérnél. (80 kg rozs, 50 kg búza, és a jövedelem és vagyoadó kivételével az összes adó).

özv. Székely Elekné 16 m-hold gyümölcsösét 29 éve a gyümölcsös kezelő vinctellér bérelte ki. A bizottság megállapítása szerint a gyümölcsös nagyrésze kiöregedett fából áll és így a bért 300 kg búzában állapította meg magyar holdanként.

Dr. Kapás László 21 m-holdnyi gyümölcsösét egy három tagból álló bérlő csoport vette bérbe. A gyümölcsös felerészben 7 éves termő fákból áll, a másik fele új telepítés. Tekintve, hogy a bérlők a nem termő gyümölcsfák szakszerű kezelésére is kötelezettséget vállaltak a bérösszeg 350 kg búzában lett megállapítva.

Dr. Kálnay Zoltán bérletében levő 115 kat. hold birtok ügyét a termelési bizottság nem tárgyalta le. A 70 holdnyi szántóföldet a gazdaság cselédsége ugyan lejegyezte, de a gyümölcsösöt és a szőlőt legnagyobb részt 1/2 és 1 holdat lejegyző igénylők nem hajlandók bérlőszövetkezetbe tömörülve megművelni. Azért a bizottság megpróbál kisebb bérlő csoportot összehozni, ha az nem sikerülne csak úgy adja ki kisebb parcellákban.

Székely örökösök volt bérlője Kupferstein László tulajdonát képező vetőmag burgonyát a birtok kishaszonbérlői nem veszik igénybe, mivel saját bevallásuk szerint vetőburgonyával valamennyien el vannak látva.

olvashatatlan aláírás

Hiteles másolat. SzSzML. Szab. alisp. ir., 1017/1945.

főszolgabíró

13.

1945. február 28.

A nyíregyházi Júlia-malom tulajdonosa bejelenti a polgármesteri hivatalnak a német és a fasiszta csapatok által okozott károkat.

Hivatkozással K. 2905/1945. számú hirdetemnyre tisztelettel az alábbi kárigényemet jelentem be az Első Budapesti Gőzmalom r.t. Nyíregyháza Júlia malma illetve telepéről.

1944 évi október 30-án este 10 órakor aláaknázták a németek a gépház kazánházát, műhelyt, malomberendezést, olajmalom berendezést, cserhelyiséget, tég-

lából épült terményraktárt, deszkából épült terményraktárt, deszkából épült liszt-
raktárt, deszkából épült természszínt.

	Pengő
Gép és kazánház 1944 évi értéke	2.000.000.—
Malomberendezés 1944 évi értéke	1.000.000.—
Olajmalom 1944 évi értéke	500.000.—
Épület anyag és deszkarakatár értéke	1.000.000.—
Termény érték 801440 kg búza á. 42,60	341.413.44
Termény érték 871676 kg rozs á. 37,60	327.750.17
50 q forgóolaj á kg	25.000.—
25600 kg olajpogácsa á 24 P	2.144.—
Őrlemény liszt B dara á m/m 10.12 kg	1.214.40
Nullásliszt 889.68 kg á P 1.20	106.761.—
Búza egységes liszt á 60 fill.	54.360.—
Korpa 634 q á 24 pengő	15.216.—
Rizs liszt 306 q á 40 fillér kg-ként	12.240.—
Rozs korpa á 24 p/183 q	4.392.—
25600 drb zsák á db 12 pengő	307.200.—
3000 db papírszák á db 50 fillér	1.500.—
Összesen :	<u>6.703.191.01</u>

Előttünk mint tanúk:

olvashatatlan aláírás
mérnök
Hock Máttyás

Lippa András
Első Budapesti Gőzmalmi r.t.
megbízott gépész

Eredeti hiteles. SzSzML, Nyíregyháza polg. mest. ir. I/24/1945. alapszám. – K. 03667
ikt. szám.

14.

1945. február 28.

Erőss János főispán elutasította Nagyvarsány lakosságának kérelmét, a
Rochlitz Dávid és fiai tulajdonát képező mezőgazdasági ipari üzemeknek a község
lakosai részére való átadását.

Nagyvarsány község lakossága kérelmet adott be hivatalomhoz, amelyben a
község határában fekvő Rochlitz Dávid és fiai tulajdonát képező mezőgazdasági
ingatlanok, gyümölcsösök és ipariüzemek (malom és szeszgyár) a község lakosai
részére leendő kiigénylését kéri.

A kérdéses mezőgazdasági ingatlanra, mint gondnokot korábbi megbízásom
alapján Weinberger Gusztáv vajai lakos, okl. gazdát rendelttem ki. Nevezett fenti
szám alatt beérkezett jelentése szerint a gazdaság mintegy 1021 kh. területéből
230 k. hold őszi vetéssel és takarmányfélékkel van bevetve. A gazdaság igaereje a
jelentés szerint 250. kh földterület megművelését teszi lehetővé, ami a gazdaság
konvenciók munkásainak és a gazdaság szükségletének ellátását hivatott biztosí-
tani. Kb. 460 – 500 kh. föld az, ami az arra érdemes lakosok között kiosztásra kerül-
het, bérlet vagy részes megművelés keretében. Erre vonatkozóan a község termelő
bizottsága közvetlenül a kirendelt gondnokkal folytassa le megbeszéléseit és a
termelő bizottság felelős azért, hogy a föld olyanoknak a kezébe jusson, akik arra
érdemesek és akik azt meg is tudják munkálni.

Az említett gazdaság gyümölcsösének és ipari üzemeinek a község részére leendő átadása nem indokolt, mert az ipari üzemek közül a malom ezidő szerint is működésben van és a szeszgyár működését eddig a körülmények akadályozták meg. Úgy ezeknek, mint a gyümölcsösnek a termelőképességét – s ez döntő tényező – csak a szakszerű kezelés, illetve vezetés biztosítja, ami ezidő szerint a gondnok személyében biztosítottnak látszik.

Főispáni megbízásból:

főispáni titkár

Másolat, hitelesítetlen. SzSzML, Szab. főisp. ir. 1968/1945.

15.

1945. március 4.

A baktalórántházi ipartestület jegyzőkönyve a kisiparosok helyzetéről.

Megállapítást nyert az, hogy a lerombolt ország minden helységében az iparosok anyagihiány miatt nem tudják iparukat kellőképpen folytatni. Ez a sajnálatra méltó körülmény igen nagy kárt okoz mind a kézműiparosságnak, mind az ellátásra igen rászoruló lakosságnak.

Mind a helybeli, mind a környékbeli iparosság tétlenül áll, mert az anyagutánpótlás lehetőségének módozatát eddig még nem sikerült megoldani.

1. Községünkben és a vidéken is legelsősorban áll a cipész ipar. Ez az ipar teljes anyagihiány miatt pang és ennek következtében a lakosság legnagyobb része mezítláb van. A legsomorúbb az, hogy az iskolás gyermekek bizonyos %-a a tanulástól elesik, mert lábbeli nélkül kénytelen otthon ülni.

Nincs bőr, nincs talp, nincs szeg, cérna, sem mellék, sem főanyagokat semmiféle pénzért kapni nem lehet, s így a fent nevezett lakosság maga is kénytelen nélkülözni vagy más munkával a mindennapi kenyeret megkeresni.

2. A járási ács, asztalos és szobafestő ipar, anyagihiány, benzin, tavotta zsír, olaj, szeg, üveg, deszka, épület és bútortvasalás, enyv, festék anyagok hiánya miatt szintén nem folytathatja kézműves iparának gyakorlását. A fentnevezett anyagok beszerzése a kerületben teljesen lehetetlen vagy ha nem is, olyan magas árak mellett lehet hozzájutni, amelyek mellett az ipart a népközönség hasznára nem lehet folytatni. Így ez az iparág is szünetel és ezzel kárt szenved úgy a közönség, mint az iparosság, amely így veszélyeztetve van a létfenntartásban.

3. A szabó iparban teljes anyagihiány van, úgyannyira, hogy a szabó iparban semmiféle működési lehetőség nem mutatkozik.

4. A kovács, kádár és géplakatos ipar vas és szénhiány miatt szintén nem dolgozik. Ezeknek az iparosoknak a nemműködése nagy kárt okoz a tavaszi munkák elvégzésében is.

5. A kéményseprő és fodrász ipar csak nagy nehezen dolgozik szappan ellátásának, utánpótlás hiánya miatt.

6. A kőműves ipar teljesen munka nélkül áll, mert semmiféle épületanyagot: téglát, követ, cementet, meszet, stb. nem lehet beszerezni.

A fent nevezett iparok iparossága igen nagy nehézségek között küzd a mindennapi keresetek hiánya miatt a családfenntartást illetőleg, de ennél sokkal nagyobb kár éri úgy a községet, mint a járást a népellátás terén.

Kérjük a helybeli Ipartestület nevében sürgős intézkedést tenni, hogy a mai gazdasági állapotok mellett lehető legyen ezen utánpótlásokat kieszközölni, hogy ezt a helyzetet megoldási lehetőség közé szorítsuk.

Részünkről a javaslat az, hogy a járás részére termelő és fogyasztási szövetke-

zeteket kell alapítani és ezt az állam a lehető legmesszebbmenően támogassa, hogy ezen nehézségeket leküzdhessük és úgy a családok, mint a köz részére élet-lehetőséget nyújthassunk.

Nagy Sándor

Márton József

ip. test. jegyzői teendőikkel megbízott

ip. t. elnök

A jegyzőkönyv hitelül:

Előttünk: Szilágyi Ferenc

Szabó Imre.

Eredeti, hiteles. SzSzML, Szab. alisp. ir. 1707/1945.

16.

1945. március 5.

Kerekes Béla, gazdasági felügyelő jelentést küld Szabolcs vármegye főispánjának a Dessewffy-uradalmak állapotáról.

Tisztelettel jelentem, hogy a vezetésem alatt álló és grf. Dessewffy Tivadar, Gyula, Aurél és Ilona tulajdonát képező 10.000 kh területű gazdaságok mezőgazdasági helyzetéről az alábbi jelentést teszem:

I. Kezelés:

A gazdaság 5 főtanyából áll, amelyeket 5 okleveles gazdatiszt vezetett. Az 5 okl. gazdatiszt elmenekült. A vezető cselédek és segédszemélyzet valamint mezőgazdasági cselédek teljes számban a gazdaságokban maradtak. A főispáni hivatal 1945. évi január hó 2-án gazdaságok vezetésével és az ipari üzemek megindításával bízott meg. A gazdaságok vezetését átvettem haladéktalanul és a mezőgazdasági munkásság fegyelmének megszilárdítása után a munkák megkezdődtek. Segédszemélyzetnek felvettem egy középfokú gazdasági iskolát végzett gyakornokot évi konvencióssal fizetéssel. Alkalmazom a gazdaság itthonmaradt számvevőit és egy irodatisztet. Alkalmaztam a cukorgyár vezetésére egy gépszakértőt, havi 300 pengő fizetéssel és koszt-lakás természetbeni ellátással. Magam a gazdaságokat a termelési év teljes megindulásában így vezetni nem tudom. Kérem, hogy a vármegyei központi szolgálat alól mentsenek fel és a Gyulatanján való kint lakással lássam el szolgálatomat. Emellett elláthatom a dadai-alsó járás gazdasági felügyelői szolgálatát is, mely jelenleg betöltetlen és ideiglenesen vezetem.

II. Termelés:

A gazdaságok szántóterületének egy tizede van bevetve őszi kalászos kenyérgabonával. 5/10-e mezőgazdaságilag megművelt terület, mely tavaszi porhanyító munkák (tárca, borona) után vetésre alkalmas. 4/10-e a területnek műveletlen, melynek egy tizede nem szántó, 3/10-e szántatlan és uradalmi erővel megmunkálni nem lehet, kívánatos ezen területnek kishaszonbérlet formájában való hasznosítása. Ezirányban a lépéseket megtettem és megszerveztem a részgazdaságok területeinek kishaszonbérlet csoportjait, akik március 15-ével egy bizottság (Termelési bizottság) megállapítása szerinti haszonbérleti feltételek mellett megkezdik a munkát. Rendelkezésre álló igaerő a gazdaság átvételekor rendelkezésemre nem állott. Ma 6 2-es és 4 2-es ökör, illetve lófogattal rendelkezem, melyeket az eddigi értékesítési lehetőségek mellett az uradalom vagyónából vásároltam.

Vetőmaggal annyival rendelkezem, hogy az egész 10.000 kh-at be tudom vetni, ha a jelenleg rendelkezésemre álló vetőmagvakat megtarthatom. Rendelkezés alatt

áll 5 traktor, 5 hordó gázolaj üzemanyag. Szükséges lenne 10 q BE-Be kenőolaj és 10 q petróleum. Ezen mennyiség tároló állomása Nyíregyháza vasútállomás. Amennyiben lehetséges még 10 igát szeretnék vásárolni, amivel a legszükségesebb munkákat végezhetem. Erre megfelelő pénzem van.

III. Munkáskérdés:

Az uradalmak gazdaságaiban a Gyula-tanyai gazdaság kivételével a mezőgazdasági cselédség és dohányosok a gazdaságokban levő orosz katonák felügyelete alatt álló marhák (ökrök, bikák, sertések, juhok) kiszolgálásával, takarmányozásával vannak elfoglalva. Ez az elfoglaltság olymértű, hogy ha a mezőgazdasági munkák megkezdésével (előre láthatólag március 15., illetve dohánykertészeknél azonnal) nem szűnik meg, a termelést katasztrófálisan befolyásolja. Szükséges lenne az orosz katonai parancsnoksággal egy olyan megállapodást kötni, melynek értelmében a mezőgazdasági cselédség az állatok gondozása alól mentesüljön. Kb. 80 kettes ökörfogot az egyik gazdaságban van, azonban az orosz katonák rendelkezése miatt ezek semmilyen munkát nem végeznek. Az ésszerűség hozná magával ezen állatok bekapcsolását a mezőgazdasági üzembe, nem szólva arról, hogy ezzel a gazdaságok igaerőszükségletét a mai viszonyok közt szükségszerűen ugyan, de megoldanánk.

Az arató és részes munkások szerződését megkötöttem, de mivel a gazdaság megfelelő vetőmagvakkal nem rendelkezik, a régi szerződéssel ellentétben ezzel szerződést nem harmados részesalapon, hanem feles részesalapon kötöttem. A vetőmagvat vagy gumót a feles részes adni, vagy ha megfelelő vetőmagva nincs, az uradalom kevés mennyiségben bocsát rendelkezésre, azonban ezt a vetőmagvat a termelésből köteles visszaszolgáltatni.

Az ipari munkásság megszervezett, begyakorolt megfelelő erőkből áll. Napszámos, hónapos munkások megfelelő számban rendelkezésre állanak, a napszám-bérek kifizetésénél a vármegyére megállapított napszámbéreket veszem kifizetési alapul.

IV. Ipari üzemek:

Az uradalmakban két mezőgazdasági szeszgyár, egy keményítőgyár, két malom és egy olajütő van. Az egyik mezőgazdasági szeszgyár és vele összeépített keményítőgyár a harcok következtében belátható időn belül használhatatlan. A másik szeszgyár érintetlen állapotban szeszgyártásra alkalmas, a megfagyott nagy mennyiségű burgonya készletek szükségszerűvé tették ezen gyár megindítását. Az előmunkálatok (malátázás, erjesztés, stb.) folyamatban vannak, megindítása és üzemben tartása amennyiben akadályba már nem ütközik, 8 napon belül megindul. Ezen üzemet cukorgyártásra alkalmas üzemmé alakítottuk át. A gyár berendezése és általunk végzett újabb berendezése lehetővé teszi a két üzem (szesz és cukor) párhuzamos egyidőben való működését. A két malom közül az egyik (a nagyobb képességű) román katonák használatában van, és a román katonaságnak örül. A másik saját kezelésünkben ugyan, de ilyen viszonyok közt nem működhetik. A gazdaságban levő orosz katonák a termelt korpát (a cselédség lisztjének korpája), mind ellenérték nélkül elveszik és az állatokkal etetik fel. Vámot szedni nem engednek, így lehetetlen a malmot fenntartani, a munkásokat fizetni. Ezen állapot megszüntetésére az orosz katonai parancsnoksággal érintkezésbe léptem, azonban mindeztideig megfelelő intézkedés nem történt. Az olajütő teljes üzemmel dolgozik. A vám folytán tulajdonban levő olajmennyiség egy részét Miskolc város részére kereskedő vásárolja fel, más részét olajszappant, mely a mosószappan összes követelményeinek megfelelnek, kb. 5 q mennyiségben rövidesen a közellátás céljaira fog szolgálni. Üzembe helyeztem egy fafeldolgozó fűrésztelepet is. Egy szalagfűrész beállításával

fenyő és tölgy, valamint diódorong fákat fűrészelve deszkává, mely deszkákat és léceket a rendelkezésünkre álló mesterséges dohány szárítókba szárítjuk ki egy héten át és az így kiszáradt deszka és lécbútor készítésére azonnal alkalmas. A fűrészszel (mely villanyerőre van berendezve) mezőgazdasági szerszámfákat is nagy mennyiségben és igen rövid idő alatt dolgozhatunk. A Gyula-tanyai gazdaság akkumulátoros villanytelepe sértetlen. A villanytelep üzemben van és a gazdaságot, valamint az ottlevő összes ipari üzemeket árammal ellátják.

V. Épületek:

A gazdaságok épületei más gazdaságok épületeihez viszonyítva aránylag kevesebb rongálódást szenvedtek. A rongálódások főképpen a dohánypajtákon történtek, melyről a deszkákat egészen a fedélszék szerkezetig leszedték és csak kevés részt lehet a fagy felengedése után a sárból összeszedni. Jórészből koporsókat készítettek. Minden módot megkeresünk, hogy házilag tudjuk ezt a deszkahiányt pótolni. Mint már jelentettem, nagy kárt okozott a háború a Mária-major elnevezésű tanyában levő mezőgazdasági szesz- és keményítőgyárban. Ezen gyár üzembe helyezése egyelőre lehetetlen. A gazdasági cselédség lakóépületei, istállók, gépszínek és egyéb gazdasági épületek nagyobb rongálódás nélkül használható állapotban vannak. A tetőfedésre szükséges nádat a cselédséggel kitermeltettem.

VI. Vetőmag:

A gazdaságokban elegendő áron, borsó, zabosbükköny, burgonya, tengeri, len és takarmány vetőmagvak vannak. A hiányzó készleteket úgy pótolom, hogy a kishaszonbérletbe leadandó földek művelőit kötelezem hiányban levő magvak, illetve gumók termelésére.

VII. Kenyérgabona:

A gazdaságokban 817 kat.hold őszi kenyérgabona (búza, rozs) vetés van. Rendelkezésre áll magtári készletben 500 q rozs és 20 q búza mennyiség, mely a cselédség új kenyérgabonáig való ellátására szolgál. A fölös mennyiséget a terménybeszolgáltatási rendelkezéseknek megfelelően bocsájtom rendelkezésre.

VIII. Vetések állása:

Az őszi kalászosok elég jól teleltek. A rozs jól bokrosodott, helyenként pállottság mutatkozik, amit remélhetőleg kihever. November és december hónapokban a gabonaféreg a rozs táblákban (két 50 kat. holdas tábiában) 50%-os kárt okozott. Ezen károk utánvetése szükséges burgonyával. A takarmány növények igen jól teleltek. A mesterséges rétek és legelők, valamint természetes legelők gyepezete erős és jól telet. Nagy kárt okozott és becslésem szerint 1/10-es termés kiesést jelenthet az a körülmény, hogy a katonaságok és az így vágott nyomok után más szekerek a rossz út miatt a vetéseken jártak. Ezt árkolással február hó közepén megszüntettem. Ma még nem tehetek jelentést arról, hogy az így kijárt területeken arathatunk-e. Amennyiben itt termésre nem számíthatok, szegélynövényként kukorica, vagy napraforgó termeléssel pótolom.

IX. Közegészségügyi intézkedések:

Egy esetleg elkövetkező járvánnyal számolva a gazdaságok összes jégvermeit megtöltöttem jéggel. A gazdaságok területén levő állati hullákat és csontokat intézkedésem szerint két méter mélységben árkokban ásattam el. Az állati hullákat oltott mésszel lemeszeltettem. A gazdaság volt orvosának elmenekülése folytán uradalmi orvosnak dr. Losonczy Ferenc kórházi orvost szeretném megnyerni, aki-

vel a tárgyalások konventionális alapon folyamatban vannak. Intézkedtem, hogy a betegek részére minden gazdaságban egy egyes lófogat álljon rendelkezésre. A gazdaságok szülésznőinek elmenekülése vagy elköltözése folytán új szülésznőket szegődtettem, akik 1945. január hó 1. óta 16 esetben végezték szülésznői kötelezettségüket. A lábbelivel nem rendelkező gyerkek részére akciót indítottam, mely eredmény folytán a gyermekeket lábbelivel elláttam.

X. Szociális intézkedések:

Budapest felszabadulása folytán indított segélyakció felhívásra az öt tanyában levő cselédség közt gyűjtést indítottam. Összejött gyűjtés folyamán 9 q liszt, 20 kg zsír, 2 q bab, borsó. Az összegyűjtött mennyiséget a városházára szállítottam be. A város polgármesterének kiigénylése folytán a Királytelekszőlőben levő munkaképtelen vagy hadiözvegy lakosság részére 180 csomó galyfát és 30 m³ hasábfát adattam ki.

XI. Iskola-ügyek:

A Királytelek, beltanya három tanerős iskola fertőző betegek részére használt kórház volt. Orvosok megkérdezése és utasítása alapján szükséges fertőtlenítési eljárásokat végeztettem és az iskolát egy tanerővel (kettő elmenekült) láttam el a tanfelügyelőség intézkedése szerint. A gyulatanyai iskolát egy tanerővel február hó 1-én megnyitattam. A tanítás itt folyik és az iskola fent említett gyermek felsegélyezésére március 4-én műsoros estet rendezett, melynek bevételéből (420. - P) a három lábbeli nélküli gyermek lábbelijét szerezzük be. A varjúlaposi gazdaság kérésére intézkedést tettem, hogy a múltban paszabesúcsi iskolába járó, uradalmi érdekeltségű iskola két tanerejének egyikét, valamint az iskolapadokat és felszerelések felét, a paszabesúcsi iskola megnyitásának akadályai miatt a Varjúlaposra vigyék át. Itt egy héten belül a tanítást meg akarom kezdeni. A Ferenc- és Mária-majori gazdaságok iskolás gyermekei részben a Királytelek Beltanyára, részben a görögszállási iskolába járnak. A gyermekek ruházata meglehetősen hiányos és fent jelzett előadásokkal akarok valamelyes pénzhez jutni, melyet kizárólag ilyen célú szociális beruházásokra fordítok.

XII. Erdészet:

A gazdaságok cselédségének faellátására fasorokat termeltettem ki. Az erdőfelügyelőség intézkedése szerint a gyulatanyai erdőből a város tisztviselőinek és közhivataloknak, valamint az orosz katonai parancsnokságoknak kiutalt famennyiséget szállítottam el. A kerülők jelentései szerint ki kellett termelni a bartovicsparti remíz 10 kat. holdját, mely 5 éves fiatal akácos csemetékből állott, melyet azonban a harcok úgy összetördeltek, hogy növekedésre alkalmatlan lett. A lakosság lopása folytán a remízek és fasorok kisebb-nagyobb irtást kaptak. A kitermelt erdőrészek csemetékkal való befásítására az intézkedéseket az erdőfelügyelőséggel karöltve megtettem. A kitermelt erdő rész betelepítése megtörténik.

Fenti jelentésem tudomásul vételét kérem.

Kerekes Béla

gazdasági felügyelő, a gazdaságok mb. vezetője

Eredeti, hiteles. SzSzML, Szab. alisp. ir. 1609/1945.

1945. március 24.

A büdszentmihályi nemzeti bizottság utasítja a termelő bizottságot a mezőgazdasági munkák megkezdésére, a cselédség járandóságának kifizetésére és a kisbérletek biztosítására.

Hivatkozva Termelési Bizottság szóbeli előterjesztésére:

1. Termelési Bizottság azon előterjesztését, melyben kéri a 30.300 M.F., rendelet alapján felhatalmazást a vetési munkák megindítására elfogadta és felhatalmazza minden volt önálló gazdaságnak ideiglenesen való vezetésével a gazdaságvezetőt. Figyelembe kellett venni az időjárás alkalmasságát a mezőgazdasági munkákra vonatkozólag és elrendeli, hogy a tavaszi vetési munkák azonnal vegyék kezdetét a rendelkezésre álló cselédek igénybevételével és alkalmazásával.

2. A gazdaságvezető köteles a szükséges és rendelkezésre számításba vehető vetőmagvak megszerzését esetleges állatállománynak a beállítását anyagi erejéhez képest.

Köteles a gazdasági megbízott az alkalmazásban levő cselédeknek mindenkor i fizetési járandóságát, ha kisebb részletekben is, de biztosítani.

3. Felhatalmazza gazdaságvezetőket a cselédség szükségletének felülvizsgálátára és abban az esetben, ha a törvényes fejadagját a készlete meghaladja, úgy azt igénybevegye elszámolási kötelezettség mellett. Ha konvenció és a fejadag közti különbség feleslegként mutatkozó készlet fennáll, úgy az is igénybeveendő, azonban a törvényes ár megfizetése mellett, a cseléd részére.

4. Köteles a gazdaságvezető a cselédnek földjárandóságát kimérni és még a család erejéhez mérten földterületben részesíteni, ha igényét személyes bejelentés folytán is előadta, kielégíteni. Ez a földmennyiség minimális bérleti lehetőséget biztosítson.

5. A 3.-hoz: Az így esetleges termény mennyiség felesleg olyan gazdának adandó át, mely nem bírta gazdasági cselédjét kommencióval ellátni a törvényes napi áron átszámolva. Ez az összeg azonban az átadó gazdaság tulajdonát nem képezheti, hanem a községi előljáróság pénztárába helyezendő letétbe, míg az összeg felhasználási lehetősége ismeretes lesz.

6. Az igénybevett búza, vagy árpa mennyiség csak szükségképpen kommenció kifizetésére használandó fel, eladásra nem jöhet számításba. Felesleg, közellátási célra veendő igénybe.

7. 3.-hoz: Úgy foganatosítandó, hogy a gazdaság vezetője és a cselédség képviselője azonnal kezdje meg az igénybevételi eljárást, akként, hogy az ellátatlan gazdaság kommenciója április elsején kifizethető legyen.

8. Termelési bizottság hasson oda, hogy a kisbérleti lehetőség kistermelők részére biztosítva legyen, a gazdaságvezető által megművelésre számításba nem jöhető területekből.

PETHE SÁNDOR

termelési bizottság
elnök h.

CSECSKEDI

a termelési bizottság
jegyzője

Hiteles másolat. SzSzMI, Büdszentmihály nb. ir. II/51/1945.

1945. április 17.

A Kisvárdai nemzeti bizottság intézkedései a község kereskedelmi életét, ipari és mezőgazdasági termelését érintő ügyekkel kapcsolatban.

J e g y z ő k ö n y v

A Nemzeti Bizottság tizedik üléséről 1945. április 17-én.

Jelen voltak: a Polgári Demokrata Párt részéről, Bodnár Béla, Pintér Lajos, Ferencz Endre, Gell Antal.

A Független Kisgazda Párt részéről, Simák György, Simon Géza, dr. Kuthy László.

A Paraszt Párt részéről, Tóth Sándor, Barkóczy Mihály, Benőcs József, Takács Bertalan.

A Szociáldemokrata Párt részéről, Szűcs Ferenc, Farkas István, Rákos Jenő.

A Szabad Szakszervezetek részéről, Károly Dezső, Révész Ferenc, Deák György és Mátyás István.

A Kommunisták Párt részéről, Egri Gyula, Gelóczy János, Korjurek Péter, Pauwlov Sándor.

Elnök megnyitja az ülést, a jegyzőkönyv vezetéséhez felkéri Korjurek Pétert, jegyzőkönyv hitelesítéséhez Barkóczy Mihályt és Gelóczy Jánost. Jegyző felolvassa a múlt ülés jegyzőkönyvét. Napirend előtt Deák György javasolja az ország többi városaihoz hasonlóan a Polgári Demokrata Párt kizárását. Bizottság tudomásul veszi, különösebb határozat és intézkedés nélkül.

Az Állami Gimnázium átiratát az elmaradt illetményekkel és a tanári kar átképző tanfolyamával kapcsolatosan bizottság tudomásul veszi. Rákos Jenő elvtárs javasolja, hogy az átképző tanfolyamra a pártok, illetőleg nemzeti bizottság kiküldöttei meghívassanak. Benőcs, Egri, Pauwlov, Korjurek, Bodnár bizottsági tagok felszólalása után a bizottság határozatilag kimondja a javaslat elfogadását.

Meggyesfalvi János följelentését a bizottság a Járási Bíróság elé utalja.

Dr. Barkóczy Elemér beadványát a batyuzással és élelmiszeresempézzéssel kapcsolatban bizottság tárgyaltannak tekinti, mivel a rendőrséget e tekintetben megkereste, ezt ismételtén megteszi.

A Munkás Szövetkezet beadványát az ecetgyár megindítását illetően bizottság örömmel veszi tudomásul, és utasítja a szövetkezet azonnal indítsa meg az üzemet.

A Tiszai Gőzfűrészfűrész üzem alkalmazottainak fizetésének emelése iránti kérvényt a Bizottság elfogadja oly módon, hogy az üzem összes alkalmazottainak és munkásainak megadja a 100%-os fizetés emelést március 1-ig visszamenőleg. A természetbeni járandóságot szintén március 1-ig, de a régi mennyiségben kapják meg.

Weiszberger Géza kéri a Gerő-féle villamossági üzlethelységben levő árucikkeket neki kiadni. Kuthy dr. felszólalása után a bizottság úgy dönt, hogy amennyiben nevezett az üzletet megkívánja nyitni, a vagyonmentő bizottság és a község előljáróságának közbenjöttével leltár szerint és mai áron való készpénzfizetés ellenében az árut neki adják át.

A Kisvárdai Pénzintézetek kéri a leszámítolási kamat és a betétkamattal 100%-os emelést. Korjurek elvtárs javasolja, hogy várják meg a Pénzügy Igazgatóságok rendelkezéseit. Kuthy dr. ellenjavaslata és több felszólalás után a bizottság teljesíti a Pénzintézetek kérését.

A Vulkán Vasöntöde kéri az Állam Építészet tulajdonát képező 3. benzínmotor kiutalását. Bizottság egyhangúlag kimondja:

Kovács Miklós hitelszövetkezeti gondnok jelentéseit a bizottság tudomásul veszi. A Nemzeti Paraszt Párt kérelmét a vágóállatok 100%-os árfelemelésével a bizottság egyhangúlag teljesíti. Indítványok során Farkas elvtárs, Varga János gimnáziumi alkalmazott kérelmét jelenti be, napszámdíj emelés tekintetében. Vékony elnök a község nevében kijelenti, hogy a község nem zárkózik el a kérelem elől. Pauwlov elvtárs javasolja a községi alkalmazottak fizetésének 100%-os fel-emelését. Több hozzászólás után a bizottság egyhangúlag kimondotta. Gelóczy elvtárs javasolja a termelési bizottság egyes tagjainak a leváltását. Korjurek elvtárs javasolja az egész termelési bizottság újjászervezését. Mivel egyes bizottsági tagok komoly bizonyítékokat hoznak fel a termelési bizottság nem megfelelő munkájáról, a bizottság kimondja, hogy a község előljáróságát, valamint a járás főszolgabíróját utasítja a községi és járási termelő bizottságok újjászervezésére.

Hitelesítetlen másolat. SzSzML, kisvárdai nb. ir. 1945. április 17.

19.

1945. április 25.

A Nyíregyházi Villamossági Részvénytársaság jelenti a főispáni hivatalnak működésének megindítását.

Tisztelettel jelentjük, hogy áramfejlesztő telepünk üzemviteléhez, most már a megfelelő széntartalékkal rendelkezünk. Ennél fogva a nyíregyházi elosztó hálózaton, valamint a községi nagyfeszültségű távolsági vezetékek eddig üzemképes állapotba hozott szakaszain az áramszolgáltatást f. hó 29-én, ill. 30-án megindítjuk.

Áramot szolgáltatathatunk a következő 22 kv-os távolsági vezetékszakaszokon: Nyíregyháza – Kemece – Kisvárdá.

Értesítjük a tek. Főispáni Hivatalt, hogy távolsági vezetékünk számtalan szakaszát, továbbá a községi szekunder elosztóhálózat részeit az orosz, valamint a román katonai alakulatok telefonhálózat céljára használják. Egyes községekben pedig a katonai alakulatok saját céljaikra önálló áramellátásra rendezkedtek be s a fejlesztett villamos energiát a mi vezetékhálózatunkon szállítják.

Kérjük az áramszolgáltatás fenti megindításáról értesíteni az egyes községekben állomásozó katonai alakulatokat s egyben arról is, hogy hálózatainkról berendezéseikkel kapcsolódjanak le, mert csak ennek megtörténte után tudjuk hálózatainkat feszültség alá helyezni.

Felkérjük a tek. Főispáni Hivatalt, hogy a katonai parancsnokságok értesítését a lekapesolódásukról velünk közölni szíveskedjék, mert ennek megtörténte után a jelzett hálózatot igyekszünk üzembe helyezni.

Kiváló tisztelettel
RADVÁNYI

Eredeti, hiteles.

SzSzML, Szab. főisp. ir. 2014/1945. alapszám. – 3088. ikt. szám

Jegyzetek

1–3. számú irat.

A Magyar Közlöny első számában (1945. január 4.) a népjóléti miniszter rendeletet adott ki abból a célból, hogy a felügyelete alá tartozó intézmények állapotáról megbízható adatokat szolgáltatassanak.

A 40.001/1945. N.M. sz. rendeletre a megadott szempontok szerint felméréseket kellett végezni a közegészségügyi intézmények állapotáról és személyi létszámáról (ld.: 2. számú irat). A 40.003/1945. N.M. számú rendelettel a szegénygondozás helyzetéről (ld.: 1. számú irat), a 40.005/1945. N.M. sz. rendelettel pedig a város lakásviszonyairól (ld.: 3. számú irat) kívánt adatokat szerezni.

4. számú irat.

A földművelésügyi miniszter 1945. január 25-i keltezésű és 30.242/45. számú levelében kérte az iratban közölt adatokat. Az elkészült jelentéseket az Ideiglenes Nemzeti Kormány futárszolgálatára juttatta el Debrecenbe.

5. számú irat.

Az iparügyi miniszter a termelés megindítása, az ipari üzemek működésének kesedelem nélküli megkezdése céljából tájékoztatást kért a nagyobb vállalatok állapotáról, termelési problémáiról. Elsősorban a felszerelést ért károokra, a szükségessé nyersanyagokra, a munkáslétszám adataira és a nehézségek megoldására tett javaslatokra volt kíváncsi. A törvényhatóság első tisztviselőjének itt közölt jelentése feltehetően az iparügyi miniszternek az 50.0001/1945 Ip. M. sz. (*Magyar Közlöny*, 1945. január 4. 1. szám) rendeletére készült.

6. számú irat.

Klár Dezső 1944 novemberétől főispáni megbízás alapján Felsősima-hosszúhátú gazdasági vezetőjének tisztjét töltötte be. A tavaszi mezőgazdasági munkák biztosítására tett javaslataival a mezőgazdasági termelés szinte minden szükséges feltételét és nehézségeit érintette. A beadványra készült alispáni válasz pedig összefogja a központi és megyei közigazgatás eddigi legfontosabb intézkedéseit. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy az egyes hivatalok egyre inkább a felszabadulás előtti hatáskörükhöz kezdenek visszatérni. Ezért tartottuk szükségesnek részletesen ismertetni az alispáni választ is.

A Gazdasági Egyesületek munkájának megindításával kapcsolatosan az alispán kifejtette, hogy mint érdekképviseleti szerv hatósági megalakítást nem kíván. Amennyiben ellene politikai kifogás nem merül fel úgy az újjáalakításának semmi akadálya sincs (ad.: 1. pont.).

Az iskolák márciusban történő bezárását nem tartja célravezetőnek, mert az iskolás gyermekek nem használhatók fel eredményesen a mezőgazdasági munkákban (ad. 5. pont.).

A napközi otthonok kérdésében az alispán utalt a városi polgármester 1004/1945. K. számú határozatára, amelyben Fazekas János már január 9-én rendelkezett a napközi otthonok megnyitásáról. Azonban ez csak a város belterületének problémáját oldotta meg. A Hosszúhátú községi iskolában a városi felügyelettel működtetett napközi otthon iránti kérelmet a polgármester elutasította; (Ld.: Szab. alisp. ir. 6331/45 ikt. — 1046 alapszám) (ad. 13. pont.).

Az alispán közölte, hogy a fuvardíjak megállapítását az illetékes minisztériumtól (ad. 3. pont) a szántási díjakra vonatkozó intézkedések megtételét pedig a

Gazdasági Felügyelőségtől kérte. (Az utóbbi kérelmet ld. Szab. alisp. ir. 1173/45. ikt. — 1046/46 alapszám.) (ad. 4. pont.).

A termeléshez szükséges tőkére és az elhagyott birtokok ügyére az alispán az ugyanezen a napon kelt 1783. sz. intézkedésével válaszolt (ad. 6–7. pont.), (ld. Szab. alisp. ir. 1783/45. ikt. — 1046/46 alapszám). Utal arra, hogy a pénzüntézetek működésüket megkezdték, a hitelkérelemmel a szokásos módon ismét foglalkoznak. Az elhagyott birtokok ügye a Gazdasági Felügyelés ellenőrzése alatt áll, így közvetlen rendelkezés kiadása nem áll módjában, de szükségesnek sem tartja.

Klár Dezső beadványának 9–11 pontjában tett javaslatokra az alispán a mezőgazdasági munkák megkezdésére vonatkozó kormányrendeletre (30.000/1945. F.M. sz. vö. 12. számú jegyzet) hivatkozott.

Az üzemanyag biztosításával kapcsolatosan (ad. 12. pont) a földművelésügyi miniszter táviratban közölte a főispánnal, hogy igaerő, vetőmag és üzemanyag szűk ségletének fedezéséhez a szovjet katonai hatóságok segítségét kérje. A tárgyalások kimeneteléről a főispán hasonló úton jelentette, hogy azok részben eredménnyel jártak. Szab. főisp. ir. 1825/45., a főispáni választáviratot pedig ld.: A felszabadulás krónikája 1944 ősze — 1945 tavasza. Közreadja: Karsai Elek — M. Somlyai Magda. Bp. 1970. 269. old.

Az iratban említett Novikov-féle tervezeten a Vörös Hadsereg élelmiszerellátásával kapcsolatos beszolgáltatási rendszert értették.

9. számú irat.

Szabolcs megye a felszabadulás után jelentős mennyiségű burgonya készlettel rendelkezett. A beszolgáltatással kapcsolatos jelentésekben a járáások vezetői arra többször is rámutattak. Szab. főisp. ir. 839/45. Ez tette lehetővé a fővárosnak küldött nagyarányú burgonya szállítmányokat is.

10. számú irat.

A polgármester a közellátásügyi miniszter 10.002/1944. K. M. sz. rendeletére (*Magyar Közlöny*, 1945. január 4. 1. szám) készítette a közölt jelentését. Mivel a rendelet a közellátás számos kérdését ölelte fel, az első februári jelentés még nem tudott teljesen pontos, minden kérdésre megfelelő választ adni. A második, március 9-i pótlólagosan elkészített jelentésével együtt, már minden szempontból kielégítő adatokkal szolgált a miniszteri rendeletre.

A március 9-i kiegészítő jelentés szerint (Kiegészítés az I. fejezethez.) a város lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása, fejadag szerinti megoszlása.

iparos	1 350 fő	rendes fejadag	38 204 fő
kereskedő	242 fő	testi munkás	2 067 fő
földmunkás	4 786 fő	nehéz testi munkás	1 453 fő
egyéb (tisztv., gyermek, leány stb.)	35 827 fő	egy éven aluli gyerekek	481 fő
	<hr/> 42 205 fő		<hr/> 42 205 fő

(Kiegészítés az V. fejezethez.)

Ellátatlanok sz.	19 483 fő	liszt szükséglet	9 265 q
Részben ellátottak száma	14 414 fő	szír szükséglet	480 q
Ellátottak száma	8 308 fő	burgonya szükséglet	19 000 q
	<hr/> 42 205 fő		

A jelentés ezen kívül még pontos adatokat szolgáltat a vetőmagszükségletre és részletesen közli a vetésterület megoszlását is. (Nyíregyháza polg. mest. ir. 3965 ikt. I/6/45. alapszám.)

11. számú irat.

A konyhakertek létesítését kimondó 10.009/1945. K. M. számú közellátásügyi miniszteri rendelet (*Magyar Közlöny*, 1945. január 27. 2. szám.) a városi lakosság: munkásság, köz- és magántisztviselők, valamint egyéb alkalmazottak zöldségfélével történő ellátását kívánta biztosítani. A juttatott konyhakertek nagysága a rendelkezésre álló területtől és a családtagok számától függően 200–400 négyszögölíig terjedhetett. A főispánnak felterjesztett kimutatásokat a kiosztott konyhakertekről ld.: Szab. főisp. ir. 1256/45.

12. számú irat.

A földművelésügyi minisztérium 30.300/F. M. számú rendelete február (*Magyar Közlöny*, 1945. február 17. 5. szám) a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzését kívánta biztosítani. Elrendelte, hogy minden községben hozzák létre a termelési bizottságokat. E bizottságok feladata lett a termelési és munkatervek kidolgozása, amely során számba kellett venni a rendelkezésre álló emberi, állati és gépi munkaterőt, valamint a vetőmagkészleteket. Gondoskodni kellett a meglevő erőforrások lehető legegyszerűbb hasznosításáról.

A rendelet kimondta, hogy a gazdátlanul hagyott uradalnak művelésre alkalmas területeit a birtokon levő mezőgazdasági eseléségnek, s ha a szükség kívánja úgy a környék lakosságának kishaszonbérlet formájában kell kiadni.

Ebben a szellemben fogantak a 12., 14., és 16. számú iratban olvasható alispáni intézkedések.

Meg kell jegyeznünk, hogy már a rendelet megjelenése előtt a mezőgazdasági szakemberek és a gazdátlanul hagyott birtokok kinevezett gondnokai hangot adtak annak, hogy csak ilyen módon lehet biztosítani a többnyire teljesen felszerelés nélkül álló nagybirtokon a mezőgazdasági munkák elvégzését. (Ld.: 7. számú irat.)

13. számú irat.

Az Államépítészeti Hivatal számára az 395/45 számú alispáni utasítására felmérések készültek a megyéből a német-fasiszta csapatok által közutakban, hidakban, állami és más középületekben okozott bomba és robbantási károkról.

Mivel a jelentéseket közvetlenül az államépítészeti hivatalnak kellett beküldeni a megyei közigazgatás iratai nem tartalmazzák a járások ilyen irányú adatait.

A károk bejelentésére vonatkozó felhívást Fazekas János polgármester közzötette a Magyar Nép című napilapban is (1945. II. 24. 22. szám).

A nyíregyházi polgármesteri iratok között ugyanezen gyűjtőszám alatt találjuk a magánosoktól nyilasok és német csapatok által hatósági vagy egyéb úton elhurcolt értékek bejelentésére vonatkozó iratokat is. A magánkárok bejelentése a Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara 5160/1945 sz. átiratára készültek. A polgármester erre vonatkozó rendelkezését 1945. július 10-én adta ki és ugyancsak megjelentette a megyei sajtóban is.

Számos felmérés készült még a háború folytán elszenvedett károkról, bár hiányos voltak miatt teljesen megbízható képet nem tudnak nyújtani.

14. számú irat.

Nagyvarsány község lakossága 1945. április 25-én írásban is benyújtotta a főispánnak a Rochlitz Dávid és fiai tulajdonában levő 812 kh 419 □ mezőgazdasági ingatlant és gyümölcsöst kishaszonbérletbe, az ipari üzemetek pedig községi kezelésbe való átadásával kapcsolatos kérelmét. A gyűrei közjegyző adatai szerint a község földterületének 46%-t két 100 kh felüli birtok (az említett kívül Weinber-

ger Ernőnek a tulajdonában volt még 164 kh 987 □), 6%-t pedig két 50 kh-on felüli birtok tette ki. A község tulajdonában levő területeken kívül (községi legelő, utak, utcák stb.) az összöldterület 39%, azaz 837 kh 1527 □ volt a lakosság tulajdonában. A több mint másfélezer lélekszámú község kérelmét maga a fősztolgabíró is pártolólag terjesztette fel, megemlítve az egészségtelen birtokmegosztást.

A főispán 1945. január 17-én nevezte ki az említett birtok gondnokául Weinberger Gusztáv nyírmadai lakost. Az 1945. február 23-i jelentésében beszámolt a gazdaságban végzett eddigi munkájáról. Az alispán Weinberger tájékoztatása alapján adta ki az itt közölt utasítását, mely szerint csak a bevetett területek, és gyümölcsösök, valamint a gazdaság munkásainak fenntartott földeken kívüli területet engedélyezi kishaszonbérletbe kiadni.

15. számú irat.

Az iparügyi miniszter 50.029/1945. Ip. M. számú rendeletével (*Magyar Közlöny*, 1945. január 27. 2. szám.) a kézművesipar helyzetéről kívánt tájékoztatást kapni. Az ipartestületeknek adatokat kellett szolgáltatni arról, hogy a kisiparosok folytatják a munkájukat, ha nem mi ennek az akadály, s mi lenne a segítségnyújtás módja.

A nyírbaktai járásból március elején készített jelentések a rohodi, petneházi körjegyzőségek területéről és Újfehértóról azonos problémákat tolmácsoltak.

18. számú irat.

A kisvárdai nemzeti bizottság megalakulásától (1945. január 10.) egészen március végéig, mint a község, de bizonyos vonatkozásban mint a járás legfőbb közigazgatási hatósága működött. A határozatait a közigazgatási apparátuson keresztül hajtatta végre. A járás fősztolgabírája beszámolt a községi nemzeti bizottságnak az egyes határozatok végrehajtásáról. Ezek a termelés megindítása, a béremelések, termelési bizottság újjászervezésén kívül az államapparátus személyi kérdéseit is érintették. (Ld.: Németh Péterné: A népi bizottságok szerepe az állami életünk demokratizálásában. Kézirat.)

A kisvárdai nemzeti bizottság visszaszorításának folyamata már e hónap végén megkezdődött. 1945. március végén közvetítette az előljárást a főispán utasítását, mely szerint a „nemzeti bizottság nem hatósági hanem politikai szerv. Semmiféle határozatot nem hozhat, csupán véleményező és indítványozó joga van.” Természetesen a kisvárdai nemzeti bizottság nem nyugodott bele eddigi jogainak megnyírbálásába, s a belügyminisztériumhoz fordult felvilágosításért a hatásköri kérdések tisztázásának ügyében. Ez a jegyzőkönyv még az év első negyedében kifejtett munkájukra, tevékenységi körükre vet fényt. A határozatok végrehajtása néhány héttel korábbiakkal szemben már kétséges. Feltehetően a községi előljáráshoz kerültek, mint javaslatok.

A PDP kizárását legtöbb helyen azért határozták el, mivel oly kis taglétszámmal rendelkező párt volt, hogy nem tartották igazságosnak a többi párttal egyenlő súllyal szerepeltetni a bizottságokban. Azonban a kisvárdai PDP – a későbbi jegyzőkönyvek tanúsága szerint – továbbra is résztvett a nemzeti bizottság munkájában.

19. számú irat.

A német, fasiszta csapatok visszavonulásuk alkalmával Nyíregyháza több ipari üzemét, terményraktárát (Ld.: 13. sz. irat) és a közművek nagyrésztét aláaknázták és felrobbantották. (Vö.: Németh Péterné: A német fasiszta csapatok pusztításai Nyíregyházán és környékén, *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1970. 1. szám. 15–

16. old.) Így pusztult el a nyíregyházi villanytelep is. A barbár pusztítás során mintegy 3 és félmillió pengő kárt szenvedett. A helyreállítási munka a város felszabadítása utáni napokban megindult. 1945 februárjában már Nyíregyházán, igaz korlátozott mértékben, de megkezdődött az áramszolgáltatás. A fűtőanyag hiánya miatt azonban a villanytelep még az év második felében is igen nagy nehézségekkel küzdött.

Az iratban közölt kérésre a főispáni titkár a szovjet katonai alakulatok ígéretét tolmácsolja a Nyíregyházi Villamossági RT felé, miszerint segíteni fogják a hálózatot teljesen üzemképes állapotba hozni.

Balogh István — N. Dikán Nóra

Tartalomjegyzék

1. Fazekas János polgármester jelenti Szabolcs vármegye alispánjának a szegénygondozás helyzetét. (1945. január 27.)
2. Fazekas János polgármester jelenti Szabolcs vármegye főispánjának a gyógyszerek összegyűjtésére és a fertőző betegségek megelőzésére tett intézkedéseit (1945. február 1.).
3. Fazekas János polgármester jelenti Szabolcs vármegye alispánjának Nyíregyháza lakásviszonyait (1945. február 7.).
4. Szabolcs vármegye alispánja jelenti a földművelésügyi miniszternek a megye állatállományát, az üzemképes traktorok számát és a szükséges üzemanyag mennyiségét (1945. február 11.).
5. Eröss János főispán jelenti az iparügyi miniszternek a Nyírbogdányi Petróleum gyár állapotát (1945. február 12.).
6. Klár Dezső javaslatot tesz Szabolcs vármegye főispánjának a mezőgazdasági munkák megszervezésére (1945. február 12.).
7. A nyírbaktai járás gazdasági felügyelőjének jelentése Eröss János főispánnak a járásban levő uradalmak állapotáról (1945. február 12.).
8. A polgári termelő bizottság támogatást kér Szabolcs vármegye közellátási hivatalától az Általános fogyasztási Szövetkezet részére és sürgeti a só és ecet kiutalását (1945. február 13.).
9. Szabolcs vármegye főispánja a pénzügyminiszterhez intézett előterjesztést a szeszgyárak működésének a megindítása céljából (1945. február 15.).
10. Fazekas János polgármester jelenti Szabolcs vármegye alispánjának az elmenekültek számát, a város élelmiszer és terménykészletét (1945. február 16.).
11. Eröss János főispán utasítja Nyíregyháza polgármesterét és a járási főszolgabírákat, hogy konyhakertek létesítése céljából telkeket juttassanak a földtulajdonnal nem rendelkezők számára (1945. február 18.).
12. a) A nyírbogdányi gazdátlanul hagyott gyümölcsösök kishaszonbérbe adása (1945. február 24.).
12. b) A bérleti szerződések jegyzőkönyvei (1945. március 12.).
12. c) A nyírbogdányi járás főszolgabírája jelenti az alispánnak a gyümölcsösök kishaszonbérletbe adását (1945. március 14.).
13. A nyíregyházi Júlia-malom tulajdonosa bejelenti a polgármesteri hivatalnak a német és a fasiszta csapatok által okozott károkat (1945. február 28.).
14. Eröss János főispán elutasította Nagyvarsány lakosságának kérelmét, a Rochlitz Dávid és fiai tulajdonát képező mezőgazdasági ipari üzemeknek a község lakosai részére való átadását (1945. február 28.).
15. A baktalórántházi ipartestület jegyzőkönyve a kisiparosok helyzetéről (1945. március 4.).
16. Kerekes Béla gazdasági felügyelő jelentést küld Szabolcs vármegye főispánjának a Dessewffy-uradalmak állapotáról (1945. március 5.).
17. A büdsszentmihályi nemzeti bizottság utasítja a termelő bizottságot a mezőgazdasági munkák megkezdésére, a cselédség járandóságának kifizetésére és a kishéreltek biztosítására (1945. március 24.).
18. A kisvárdai nemzeti bizottság intézkedései a község kereskedelmi életét, ipari és mezőgazdasági termelését érintő ügyekkel kapcsolatban. (1945. április 17.).
19. A Nyíregyházi Villamossági Részvénytársaság jelenti a főispáni hivatalnak működésének megindulását (1945. április 25.).

DOKUMENTE ZUR WIRTSCHAFTLICHEN LAGE IM KOMITAT SZABOLCS ANFANG 1945

Die publizierte Schriftensammlung enthält Notizen über die wenigen Monate, die der Befreiung des Komitates Szabolcs und der Stadt Nyíregyháza folgten. Die mit sowjetischer Hilfe ins Leben gerufene Verwaltungsorgane entbehrten nach der Gründung der Provisorischen Nationalen Regierung zwar keiner zentralen Lenkung, doch mußten sie, dem Zwange der damaligen Lage folgend zahlreiche, die früheren Kompetenzen weit übertretende Aufgaben übernehmen. Die Nationalkomitees, die lokalen Organe der sich entfaltenden volksdemokratischen Bewegung nahmen neben ihrer politischen Arbeit auch im Organisieren der neuen Verwaltung und Produktion aktiven Anteil. (Nr 17 und 19 der Schriften.)

Parallel mit der nach der Befreiung begonnenen politischen Organisationsarbeit war die Aufnahme der Kriegsfolgen im Gange. Die dringendste Aufgabe war die Lösung der sozialen, gesundheitlichen und allgemeinen Versorgungsaufgaben. Diese Dokumente (Nr 1, 2, 3) geben eine ausführliche Aufklärung über die Folgen der Deportation Evakuierung, der Kriegshandlungen und des Flüchtens.

Den Leitern des Komitates und der Stadt verursachten der Zustand der Landwirtschaft und der Beginn der Produktion auf den verlassenen Großgrundbesitzen schwere Probleme. (Dokumente 4, 6, 7, 12, 14, 16). Auf den Groß – grundbesitzen wollte man die Produktion in der Form der Kleinpachten) auf dem unter den ehemaligen Kenchten und Kleingrundbesitzern verteilten Boden) beginnen.

Über den Beginn der industriellen Produktion, über die Zustände und Kriegsschäden der Betriebe, über die Lage des Kleingewerbes und über die Keime der Kleingewerkschaftsbewegung geben 5 Dokumente (Nr 5, 9, 13, 15, 18) Aufklärung.

Die schwere Frage der allgemeinen Nahrungsversorgung drängte auf das Beginnen der industriellen und landwirtschaftlichen Produktion. Um die voraussichtlichen Schwierigkeiten beseitigen zu können, begann schon sehr früh die Organisation der die eigene Versorgung sichernde Kleingartenproduktion. (Schrift 8, 11, 13).

Die ausgewählte Schriftensammlung legt über die Anstrengungen eines größtenteils agrarischen Komitates Rechenschaft ab, von einem Zeitalter, in dem sich die Kriegsgeschehnisse von diesem Komitat wegzogen, der Krieg jedoch noch nicht beendet war.

I. BALOGH – N. N. DIKÁN

ROVÁSÍRÁSOS EMLÉKEK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

1. I. István király rendelkezései a rovásírással kapcsolatban

Vitéz András rosznyói kanonok, Gömör és Kishont vármegyék táblabírája, 1816-ban a Szilassy család levéltárában őrzött érdekes oklevelet fordított le. Jelzete: Vatican 1000-ben „IX. Cal. oct. Die festo Jac. Ap.”

„I. István király titkos tanácsbeliei(vel) aláírott s törvényvé lett rendelet, amely értelmé szerint: Domonkos esztergomi érseknek a magyar keresztény egyháznál leendő keresztülvitel, és egyúttal általa Sylvester pápával leendő közlésül és kiadatott: Mely szerint Sylvester pápa tanácsolása folytán határozottatott, hogy a magyarok, székelyek, kunok, valamint az egyházi magyar keresztény papság által is használt régi magyar betűk és vésetek, a jobbról balrai pogány írás megszüntődjék és helyébe latin betűk használtassanak. Itt rendeltetik, hogy a papság azok használatára jutalmazás mellett betanítottassék és a pogány írástól valamint tanításától papi állásának vesztese és 20 arany pensasnak büntetés fizetése mellett eltiltassék. Továbbá, hogy az egyházakban található pogány betűkveli felírások és imakönyvek megsemmisítsenek és latinval felcseréltessenek, valamint pedig azok, kik régi pogány iratokat, vagy véseteket beadnak, 1-től 10 denárig kapjanak jutalmat. A beadott iratok és vésetek pedig tűz és vassal pusztitassanak el, hogy ezek kiirtásával a pogány vallásrai emlékezés, visszavágyódás megszüntődjék.”¹

*

Eddig csupán a Kézai Simon krónikájából (1282–85 körül) tudtunk a székelyek írásáról,² de arról mit sem tudtunk eddig, hogy István király fenti törvénye már foglalkozott a magyarok, székelyek, kunok, valamint az egyházi magyar keresztény papság által is használt régi magyar betűk és vésetek tilalmáról, a jobbról balra való pogány írás büntetés terhe mellett, tűzzel-vassal való kiirtásáról. Ezek helyett latin betűk használata vált kötelezővé.

A magyar rovásírás 12 emlékét tettem nem régen közkinccsé, amelyből a margitszigeti, pomázi és a felsőszemerédi, magyar egyházi kapcsolatokat mutatott.³

¹ Forrai Sándor, Budapest, írásos másolata (1969), amelyért köszönetet mondok.

² A székely-magyar rovásírással névze lásd: Németh Gyula, A magyar rovásírás c. tanulmányát: A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, II. 2, Budapest, 1934, 1.

³ Csallány Dezső, A magyar és az avar rovásírás. – Die ungarische und awarische Kerbschrift: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, XI. 1968 (1969), 281–307, XXXV–XXXVI. t.

A székelyek rovásírásáról, a krónikás adatokon kívül (ld. 2. sz. jegyzetet), csak a XV. századtól kezdve, mint székely-magyar rovásírás, tudunk.⁴

A jobbról balra való pogány írás: a ladánybenei Árpád-kori gyűrű rovásfeliratán jelentkezik („idis Maszparis sámánás” alakban, „Maszpar uré, sámáné”).⁵

Az 1000-ból eredő forrásadat rovásírásos vonatkozásai, a rovás emlékek alapján helytállóak.

II. Szilveszter pápa uralkodása 999–1003. évre esik. Domonkos esztergomi érsek 998-tól működött és 1001-ben lett I. István alkancellárja.

A kun rovásírás nem a tatárjárás után betelepült török nyelvű kun népre vonatkozik, akiknek még rovás emlékeit sem ismerjük, hanem Árpád népének 896-os honfoglalásakor beköltöző török nyelvű kun ~ hun népességre. Anonymus, a honfoglalás korából „hét kun vezérnek” török névsorát őrizte meg: *Ed, Edumen, Etu, Bunger pater Borsu, Ousad pater Vrsuuru, Bouta a Brucsa* nemből, *Ketei pater Oluptulma*.⁶

2. A békési X. századi rovásjel

Békés-Povádon, X. században induló, II. Béla (1131–1141) és I. Endre (1046–1060) érmeivel datált Árpád-kori temetőt tártak fel (151 sír). A 45. számú lovasírban, a honfoglaláskori jellegű mellékletek közt, csontj 5 lemezét tárták fel (i. m. XVI. t. 1–8). Az ívjég-lemezek egyikén (i. m. XVII. t. 1), és a markolatlemezen (i. m. XVII. t. 2) rovásjelet találtak azonos formában (i. m. 36. ábra a, b).⁷ A szerző a jelet vogul és osztják tamgákkal, kézjegyekkel, nemzeti jelekkel vetette össze. Kétségtelenül igaz, hogy a vitézt ősi pogány szertartás szerint, a honfoglalók jellegzetes tárgyaival együtt temették el.⁸ De a rovásjel kapcsolatainak ugor körben való keresése téves irányú volt. Egyedül az endzsei kőemlék azonos rovásjele volt helytálló (i. m. 41. ábra).⁹

Rokon jellegű az orkhoni török rovásfeliratok egyik ligatúrája (26. kép 6).¹⁰ A békésivel azonos rovásjelet ismerünk a kumari (a Kaukázustól É-ra) egyik török rovásfeliraton:¹¹

A fentiekből kiderül, hogy a békési honfoglaló íjcsont rovásjele tisztán török népek környezetében volt használatos. A békési X–XI. századi hivatkozott temető népe, kultúrája, írása: Árpád népének hagyatékát és írását őrizte meg, török eredetével és összefüggéseivel együtt. A kumari rovásjelen (26. kép 4) túl, számos

⁴ *Sebestyén Gyula*, A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915, 173 p. – *Németh Gyula*, A magyar rovásírás. Budapest, 1934, 32 p. – *Csallány Dezső*, A székely-magyar rovásírás emlékei. Die Denkmäler der szeklerisch-ungarischen Kerschrift: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, III. 1960 (1963), 39–135.

⁵ A 3. sz. jegyzet, 298–299.

⁶ *Németh Gyula*, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930, 238–241.

⁷ *Dienes István*, Nemzeti jelek (tamga) a békési honfoglaláskori íjcsonton: *Folia Archaeologica*, XIV. 1962, 95–109.

⁸ *Uo.*, 97.

⁹ *Fehér Géza*, A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik: *Arch. Hung.* VII. 1931, 117–123. 75. kép. – *Fehér G.*, A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. Budapest 1940, 38–40, XXI. t.

¹⁰ *Jalät Jekün*, A grammar of Orkhon turkie: Indiana University, 1968, 28. lap, 12. jegyzet.

¹¹ *A. M. Ščerbak* (Leningrad), Les inscriptions inconnues sur les pierres de Khumara (au Caucase du Nord) et le problème de l'alphabet runique des Turcs occidentaux: *Acta Orientalia*, 15 (1962) 284., fig. 2.

26. kép. A békési honfoglaláskori rovásjel: 1 - 2, és török kapcsolatai: 3: Endzse; 4: Kumara; 5: Nagyszentmiklós; 6: Orkhon.

$\text{>} = \underline{a}, \text{)} = \underline{n}; \text{)} = \underline{n^a d}; \text{V} = \underline{k};$
 $\text{)} = \underline{d}, \text{Y} = \underline{r}; \text{ stb.}$

27. kép. *Kumarai rovásjelek.*

rovásjele¹² függ össze a nagyszentmiklósi rovásfeliratokkal,¹³ valamint a magyarországi rovás emlékek¹⁴ török eredetű jeleivel.

Békés, Kumara, Nagyszentmiklós összefüggéseit, nemcsak a rovásjelek azonosága, hanem a török nyelvi emlékek is bizonyítják. A nagyszentmiklósi edényeken az Árpád-rokonság XI. századi emlékei, a Csanád, Kán' és a Becsegergely nemzetség török nyelvű felirata maradt meg:

Bolya zapan tési dügütügi
Batalj zapan tayruyi içigi tési.

(Bolya-saban készítette ezt az ivóedényt, s
 Batalj-saban tette alkalmassá a felfüggesztésre.)¹⁵

3. A nagyszentmiklósi 2. számú aranyedény zászlós ábrázolásán rovásfelirat

A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratai kivétel nélkül jobbról balra, török módra, török hangrendszer szerint íródtak a XI–XII. században.¹⁶ Ezekről az írásokról eltér a 2. számú korsó lándzsás zászlójának rovásszövege, amely magyar keresztény módra, balról jobbra íródott. Sajnos, az erősen nagyított jeleknek az az első két jele értékelhető csupán, a folytatólagos mintegy nyolc jelből még az ő rovásjelét olvashatjuk ki:

X A A

¹² Ld. 11. jegyzetet, valamint V. A. Kuznecov, Nadpiszi Kumarinszkogo gorodiscsa: Szovjetszkaja Archeologija 1 (1963) 298–304.

¹³ Csallány Dezső, A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere. Die Entzifferung der Kerbschriften des Goldschatzes von Nagyszentmiklós und sein geschichtlicher Hintergrund. Isztorieszkij plan raszsifrovka runicseszkij nadpiszej zolotogo klada iz Nagyszentmiklósa: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, X. 1967 (1968), 31–84, IV–XX. t.

¹⁴ Csallány D., A magyar és az avar rovásírás. Die ungarische und awarische Kerbschrift: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, XI. 1968 (1969), 281–307, 115. kép.

¹⁵ Ld. 13. jegyzet, 60. lap, – 21. számú edény görög betűs feliratának olvasata, Thomsen W. után, módosítással.

¹⁶ A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, X. 1967 (1968), 31–

(*Béz š*). A Béz név a Csanádok egyik főágára vonatkozik, akikhez az edények egy részének készítését, valamint e rovásfeliratot is fűzőm.¹⁷

A *b* és *s* rovásjele a magyar rovásemlékek között azonos formában ismert, a *z* jele ott nem fordul elő, de három oldalbevágása csak a *z* rovásjelére vonatkozhat.¹⁸

4. A nikolsburgi rovás-ábécé székely-török vonatkozásai

A székely-magyar rovásírás legkorábbi emlékei először a XV. században jelentek meg (a karácsonfalvi templomi kőrovás, a székelyderzsi templomi téglarovás, a nikolsburgi ábécé, Marsigli kalendáriummásolata, a bögözi templomi freskófelirat, stb.). A Székelyföld korábbi rovás emlékeiről mit sem tudunk, a X-XIV. századi rovásfelirataik nem maradtak fenn. Ezeknek a századoknak rovásjeleit csak kerülő úton, más rovásírás emlékek segítségével rekonstruálhatjuk. Szerencsére a nikolsburgi ábécében is maradtak meg olyan rovásjelek, amelyeket főként a ligatúrák őriztek meg számunkra és így belőlük nemcsak a székely-magyar ábécét¹⁹ állapíthatjuk meg, hanem a székely-török korszak (X–XIV. század) mély magánhangzókra épített rovásjeleit is részben kihámozhatjuk és rekonstruálhatjuk. A nikolsburgi ábécé legfontosabb rovás emléküink, mert nemcsak a rovás-technika módját őrizte meg, hanem átmentett a korábbi évszázadokból olyan rovásjeleket is, amelyek a XV. századtól kezdve eredeti alakukban és rendeltetésükben már nem szerepeltek és csupán értelemvesztetten, a ligatúrák között maradtak fenn.

A nikolsburgi székely-magyar rovás-ábécében szerepel az *amen* szó, amelyet jobbról balra való sorvezetéssel róttak. A jobbról balra való írás a török rovásírások jellegzetessége, amelyet a nagyszentmiklósi aranykincs feliratainál is használtak, a székely-magyar rovásírásban pedig továbbra is megőrizték.

Hans Jensen, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin, 1958/2. c. munkájában „Die altungarische Schrift” kapesán a 400–404. lapon megjegyzi: „Die Türken die Buchstaben anders benannt als die Semiten, nämlich *al* für *l*, *am* für *m* usw.”

Ha ezt az alapelvet nemcsak a nagyszentmiklósi és a battonyai török nyelvű rovás emlékekre alkalmazzuk, hanem a székely rovásírás emlékeire is, érdekes eredményekre jutunk.

Az orkhon vidéki török ábécé hangértékeit figyelembe véve, a nikolsburgi ábécé veláris jeleit részben rekonstruálni tudjuk (28. kép).

Az *a* rovásjel eredeti alakja a nagyszentmiklósi és számos magyar rovás emlékben megmaradt. A székely-törökben is megvolt, de ezt a magyar *a* rovás jele szorította ki. Nyoma a nikolsburgi ábécében is látható, *k* rovásjelle fejlődött.

Az *ab* jele, az *amb* ligatúrában Telegdinél és a konstantinápolyi rovásfeliratban maradt meg.

¹⁷ Uo., XIX. t. 3 (VII. t. 1b).

¹⁸ A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, XI. 1968 (1969), 115. kép.

¹⁹ *Németh Gyula*, A magyar rovásírás: A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, II. 2. Bpest, 1934, 3–4. l., I., VI. melléklet., – *Jakubovich Emil*, A székely rovásírás legrégibb ábécéi: Magyar Nyelv, XXXI (1935), 1–17, I–II. t. – *Csallány D.*, A székely-magyar rovásírás emlékei: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, III. 1960 (1963), 54. l., 51–57. kép, I–II. melléklet. – *Csallány D.*, A székely-magyar rovásírás történetéhez: Arch. Ért. 1966, 36–46.

A nikolsburgi ábécé székely-török jeleinek nyomai.

a	=	> [> < > < (k)] :	q
ab, b	=	xx : xx : x	al, l = 0 (al')
äb, b	=	x	äl, l = A: 0: (äl')
ad, d	=	*	an, n =)
äd, d	=	†	än, n =)
ä	=	z	ar, r = H
i, i	=	† :	är, r = H: /
ag, g	=	‡ (ag')	as, s =
äg, g	=	A: = (eg')	äs, s =
aq, q	=	↑ : A	at, t = W
äk, k	=	↑ : A: 0	ät, t = Y
			aj, j = 1
			äj, j = 1

A *c* rovásjel a török rovásábécében nincsen meg, a székely-magyarban szerepel, jelét a székely-török *k* jelből vették át. (Lásd Margitsziget feliratát.)

Az *ad* rovásjel megmaradt a nikolsburgi ligatúrák közt.

Az *ag* rovásjel talán azonos az *ag'* jelével.

Az *f* jele a török ábécében hiányzik, a székely-magyarban jelenik meg először szilvamag alakú jelével, de a magyar rovás emlékek között kerek alakjával Margitszigeten és Mezőberényben korábbi időből is ismeretes.

A *gy* rovásjele a török ábécében nincsen meg, talán változott formában és hangértékkel került át a székely-magyar rovásírásba.

Az *ä* jele a régi török ábécében hiányzik, a székely-magyarban külön is megvan, a magyar rovásírásban már a XIII. században szerepel Margitszigeten.

A *h* rovásjel ugyancsak hiányzik a régi török ábécében, a székely-magyarban már megjelenik.

Az *i* rovásjele már a korai magyar felirati emlékeken szerepel, így természetesen nemcsak a török ábécében, hanem a székely-törökben is meg kell lennie.

Az *aq* rovásjele a nikolsburgi ligatúrák közt *en-c* átváltozott hangértékkel megtalálható. A most közölt tokaji rovás emléken hasonló jel fordul elő, a másik, háromszögű rovásjel a karácsonfalvi feliratról ismert.

oq, uq, qo, qu, q	=	⌘
ök, ük, kö, k	=	[>] > >
ïq, qi, q	=	[1] > 1
ič	=	Ÿ (zs)
ač, äč, č	=	λ (aš) : 14
am, äm, m	=	8
an', än', n'	=	D : D
aŋ, äŋ, ŋ	=	⌘ (ang')
ap, äp, p	=	⌘ : 3
aš, äš, š	=	λ : λ : 1
u, o	=	⌘ : 0
ü, ö	=	⌘ : >
az, äz, z	=	14
alt, lt	=
anč, änč, nč	=	14)
ant, änt, nt	=	Ÿ
aš	=	λ
baš	=

Az *al* rovásjel, valószínűleg a nikolsburgi, *al'* jelű ligatúrával azonosítható. A veláris *at, t* rovásjel megtalálható a nikolsburgi ligatúrák között. Az *aj* jele, a csíkszentmártoni ligatúrák közt fordul elő. Az *oq, uq* jele, a nikolsburgi ligatúrák *unk* jelében van meg. Az *ök* jelét a nikolsburgi ábécében, Karácsonfalván, Marsiglinél találjuk meg. Az *ič* jele a székely – magyar *zs*-vel, *ač* rovásjel az *aš* hangértékű száras *s*-sel helyettesíthető be.

Az *ap* rovásjel megvan a nikolsburgi rovásjelek között, de lehet hogy korábbi

alakja nem szilvamag alakú, hanem egyenes vonalú jel, két oldalt három – három rovátkával.

Az *as* rovásjel alakja továbbél a XV. századi székely-magyar emlékeken.²⁰

5. A konstantinápolyi felirat

A konstantinápolyi rovásszöveget nem titkosírásnak szánva írták balról jobbra, az eddig szokásos székely feliratok vonalvezetésével ellentétben, hanem magyar módra, a székely-magyar rovásírás szabályai szerint. Magyar kapcsolótűnek egyedül a *z* betű rovásjele tekinthető.²¹

6. A Tokaj környéki rovássor

Papp Miklós tanár, tokaji múzeumvezető szíves támogatásával közölhetem az alábbi publikálatlan rovás emléket, amelyet közelebbi adatok nélkül, a múzeumi raktárban fedezett fel. Az ő véleménye szerint a darab Tokaj környékéről való.²²

A feketésszürke színű faragott pala H. 3,1, Sz. 2,6, V. 0,9 cm. Hegyesre vágott végén kerek fűrés látszik; ezzel jelzik, hogy a felső lapján levő rovássort innen kell olvasni. Illetőleg, mivel pecsételével van dolgunk, így a negatív oldala jobbról balra, a lenyomat olvasási módja balról jobb felé irányul. A szöveget magyar módra rótták. Az eddig közölt magyar rovásszövegek²³ közül a tokaji a 13. felirat 29. kép, term. nagyságú és kétszeres nagyításban (XVIII. tábla).

A rovásjelek sorrendje:

Az 1. jel a *t* betű rovásjele. Minden magyar rovás emléken azonos alakban fordul elő.

A 2. számú jel a *k* betű veláris alakja. A Margitszigeten fordul elő *k* alakban. A XV. századi nikolsburgi ábécében a *k* rovásjele már átváltozott *c* jellé. Itt a veláris *ak* betű jele már értelmetlen, *en-c* hangértékűvé vált, mivel a mélyhangú magánhangzókra felépített ábécé használata kiment a gyakorlatból. A mélyhangú *k* jelét a hiányzó *c* jel helyébe helyettesítették be a székely-magyar rovásírásban.

A veláris jelek többnyire a palatális alaknak tükörképei, ezért jelzik hangértéküket *en-k* ~ *en-c'* jellel.²⁴ Azaz *en-magamból* való, *ön-magam* tükörképe. Az *en* szó elavulóban van, a XIV – XV. században virágzott.

A 3. rovásjel a *cs* betű rovásalakja, fejére állítva mint a XV. századi karácsonfalvi felirat *karácson* szavában láttuk.²⁵

A tokaji rovásfelirat tehát: *TAKÁCS* szóból áll. XIV. századi céh-emléknek határozhatom meg. Az esztergomi, hódmezővásárhelyi rovásfeliratok ugyancsak hasonló emlékek.

²⁰ Németh Gy., A magyar rovásírás, i. m., 1. melléklet. – A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, III, 1960 (1963), 54. lap, stb. – Uo., XI. 1968 (1969), 115. kép.

²¹ A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, III. 1960, 76 – 79.

²² A közlés engedélyezéséért Papp Miklós tanár, múzeumvezetőnek, Tokaj, valamint a közvetítésért Dr. Németh Péter múzeológusnak, Nyíregyháza, köszönetet mondok.

²³ Csallány D., A magyar és az avar rovásírás. Die ungarische und awarische Kerbschrift: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, XI. 1968 (1969), 281 – 307, 115. kép.

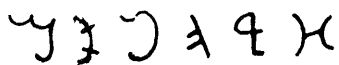
²⁴ A magyar nyelv történeti-etimológia szótára, 1. Budapest, 1967, 765. lap, *en* cím.

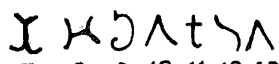
²⁵ Csallány D.: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, III. 1960 (1963), 45 – 51, 10. kép.

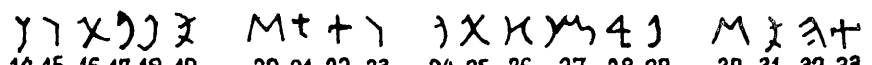
7. Nagyszombati (tyrnaviai), térkép magyar rovásszövege a vikingek amerikai felfedezőútjáról (1599)

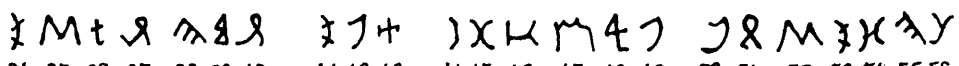
Németh Béla gerendási lakos szívessége folytán kézhez kaptam Szepessy Géza riportjának fotókópiáját és térképét (30. kép), amelyet „Kartta viikinkitiestä Vinlandiin” címen egy finnországi lapban közölt. Szepessy Géza szíves volt a vonatkozó irodalmat is rendelkezésemre bocsátani.²⁶

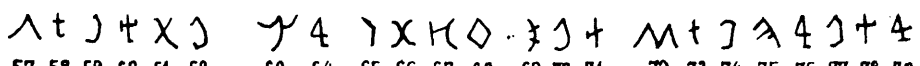
Számunkra különösen azért jelentős a cikk térképmelléklete, mert 1599. évi magyar rovásírással, balról jobbra haladó sorvezetés mellett, a következő rovásszöveget találjuk:

 = tengar
 1. 2. 3. 4. 5. 6.

 = orosius
 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.

31. kép. A nagyszombati rovásszöveg megolvasása.

= *njönne widj nörtjan weldi* (14–33)

ewiälmä end nörtjan nuwerlent (34–56)

sindón ca Yörk end Winlandia. (57–79)

Knut Bergsland osloí egyetemi professzor megállapítása szerint a szöveget magyar runával írták. A felirat: T E N G A R, azonos a magyar „tenger” szóval. Az alatta levő szöveg ugyancsak magyar runával íródott:

„OROSIUS – NORTJE WIDJ NORTJAN WERELD EWIELME END NORTJAN NYWERELD SINDON CA YORK END VINLANDIA”.

Értelme Bergsland szerint: „(Über) Nordsee, dann entlang nördlicher Welt (Europe?) und nördlicher, neuer Welt, darauf nach York und Winlandia.” A nyelv, középkori keveréke az ó-germánoknak és angolnak. Professzor van Loey, a bruxellesi egyetem holland és más germán nyelvek specialistája megállapította, hogy a szöveg rendkívül becses egyedüli nyelvemléke egy középkori észak-nyugat európai tengerész-nyelvnek.

Az 1955. évben Szepessy Géza, a Dorogi Szénmedence Tájézmúzeuma akkori vezetője, négy térképet vásárolt egy esztergomi tanítótól. A tanító állítása szerint 1945 március végén egy elhagyott német parancsnokság kitakarítása közben sok régi irat közül többet magához vett, miközben a többit az udvaron eltűzelték. Erősen gyanítható, hogy esetleg ezek a régi papírok egy magán levéltár maradványai, esetleg a nagyszombati jezsuiták megmaradt irattárának részét képezheték. (A. D. Holger riportja a „Hungarian Vinland Map”-hoz.)

A kapcsolatos rovásábécé:

²⁶ Szepessy Géza, A „nagyszombati VINLAND térkép” előkerülésének története: Magyar Történelmi Szemle, I. 1. New York 1970, 92–96.

Az *a* rovásjeléhez (5, 28, 48, 64, 76. sorszám), nincs mit hozzáfűzni, mert állandó jele a magyar (Margitsziget, Ladánybene), és a székely-magyar feliratoknak.

A *b*, *c*, *cs* jele nincs meg.

A *d* rovásjele (22, 33, 43, 60, 71, 78) hasonló a többi magyar rovásjelhez (Deszk, Klárafalva, Hódmezővásárhely, Kunkerekegyháza). A 33 és 78. jel *di* összevonásnak látszik.

Az *e* rovásalakja (2, 19, 31, 34, 41, 69), szögletes formában Margitszigetről, és a székely-magyarból ismert.

Az *ä* alak (37, 40) valószínűsíthető, Tipray múzeumi segédőr rovásábécéje szerint (1876).

Az *f* betű rovásformája nincs meg.

A *g* rovásjele (4. sz.) azonos Tipray-féle és a besztercebányai ábécé hasonló jelével. A magyar rovásjelek közt még nem fordult elő.

A *gy*, *h* jelei nem fordulnak elő.

Az *i* rovásjele (11, 21, 36, 58, 73, 78), számos változatban a magyar feliratokon, azonos formában a Tipray-féle ábécében ismert.

A *j* rovásjele azonos alakban (15, 23, 65), csak a Tipray-féle ábécében van meg.

A *k* rovásjelnek (68) a székely-magyar rovásírásban, és az esztergomi feliratról ismert rombikus alakját, a Tipray-féle és a besztercebányai irattár rovás-ábécéjében látjuk viszont.

Az *l* rovásjele (32, 38, 55, 75), egyedül a Tipray-féle ábécében levővel azonos.

Az *m* jele (39), az idézett ábécékben, a felsőszemerédi feliraton és a székely-magyar emlékeken jelentkezik.

Az *n* rovásjele (3, 17, 18, 29, 42, 49, 50, 62, 70, 74, 77) ha cifrázott alakban is, de megvan az idézett ábécékben, a magyar és a székely-magyar feliratokon is.

Az *o* rovásjele (9. sz.), a mezőberényi változatát mutatja, de rokon a Tipray-féle *o* jellel is.

Az *ó* rovásjele (7, 16, 25, 45, 61, 65), egyedül a Tipray-féle rovásábécében felel meg *ó* hangnak, a székely-magyarban kivétel nélkül *ö*-nek felel meg. Ezért is hagytam meg mindkét lehetőséget.

A magyar rovásírásban nem maradt meg *ö* jel, így a Tipray-féle ábécé *ó* jelére kell egyedül támaszkodnunk ellenőrzés hiányában.

A *p* jele a feliratban hiányzik.

Az *r* rovásjele (6, 8, 26, 46, 54, 67), a Tipray-féle ábécében és a besztercebányai betűsorban szerepel, a magyar feliratokon ezen formájában nincs meg, a székely-magyarban állandóan használt.

Az *s* alakja (10, 13, 57) úgy az ábécékben, mint a magyar feliratokon is ismert.

A *t* rovásjele (1), mindenütt ismert.

Az *u* és az *ú* rovásjele (51 és 12) egyedül a Tipray-féle és a besztercebányai ábécében van meg. Az utóbbi rovásjel a székely-magyarban *ü*-nek felel meg.

A *v* rovásjele (20, 30, 35, 52, 72), a Tipray-féle ábécében szerepel, a magyar feliratokon nem fordult elő, a székely-magyarban megvan.

A *z* jelére itt nincs példa.

A *zs* betű (63) rovásjelének analógiája a Tipray-féle és a besztercebányai ábécében van meg mint *c* jel.

A *tj* ligatúrája (27, 47), a *di* (33, 78) *ent* (56) összevonásai máshol nem fordulnak elő.

Kurt Bergsland megoldása, értelmezése, az enyémtől bizonyos mértékben eltér, csupán a Tipray Tivadar 1876. évi rovásábécéjének figyelembevételével értelmezhető jobban. Mint legterjedelmesebb magyar rovásírásszöveg, több rovásjel tekintetében gazdagítja ismereteinket.

8. Magyar ábécé.

Tipray Tivadar múzeumi segédőr 1876. évi összeírásából. Németh Béla, Gerendás, szívessége révén, Szepessy Gézától, Várpalota, eredően.

Az ábécé XVII. századi jelleget mutat (32. kép).

a	=	4	n, än	=	o
b, be	=	x	nj, ny, änj	=	o
ts, cs	=	H	o	=	o
cz	=	y	oo, ó	=	x
dj, d, de	=	+	p, pé	=	3
ä, äj	=	λ	r, är	=	K
ää	=	3	äs, sch	=	∧
eé	=	5	tz, sz	=	∩
f	=	⊗	t, té	=	y
g	=	λ	ät, ét	=	y
dj, gy	=	≠	tj, ty, tjé	=	x
ch, h	=	x	u, ou	=	∂
i	=	t	uu, ú	=	∩
ij, j	=	γ	v, vé	=	∩
ek, ke	=	N	z, zé	=	≡
k, kä	=	◇	äz, äzs	=	y
l, él	=	λ			
lj, älj	=	⊙			
m, äm	=	4			

9. A biblia betűi

Az 1806. évi átírás szerint a besztercebányai irattárból ered. Németh Béla, Gerendás, szíves másolata után (33. kép):

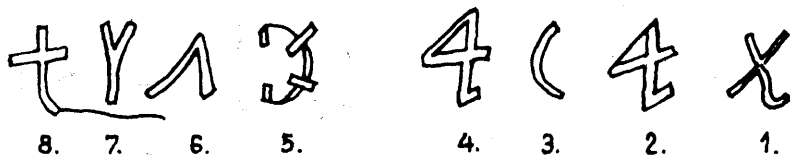
a =	4	o =	3
b =	X	ó =	X
c =	1	p, ph =	7
d =	+	pä, p =	3
ä, e =	3	r =	H
f =	⊗	sch, š, še =	✓
g =	7	sch, š, cs =	2
h =	□	t, tä =	Y
i =		tj, ty =	X
k =	◇	u =	X
l =	✓	eu, ú =	4
lj, ly =	∩	v, fé =	∩
(l̄y =	⊙)	w, v, =	∩
m =	8	z, s =	≡
n =	3	ez, ezs =	4
ny, n̄y =	∩	sz, se =	F
ü =	H		

10. A lőcsei rovásszöveg 1619-ből

Németh Béla, Gerendás, szíves küldeménye révén kaptam meg: Szepessy Géza, „Érdekes adat a magyar rovás-írás történetéhez” c. kéziratot feldolgozását, 1–2. lap.

Számunkra egy rovásfelirat megoldása érdekes, amelyet egy 18,1×11,1 cm nagyságú sárgult papírlapra róttak (34. kép):

„1619. Lötse”. Rovásszövege:

Az olvasata jobbról balra megy, kisebbedő rovásjelekkel. A város neve: *Lötse*. Az évszám: 1619. Az 1–4. rovásjel: *BANA*. Személynév. Az 5–8. sz. alatti rész olvasata: *ESTI* (= *Eszti*).

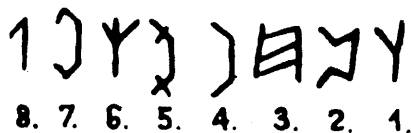
Szepessy Géza: *ITSE ARAB* és jobbról balra *BARA ESTI* alakban próbálta megoldani.

Székely-magyar módra, nagyszombati jellegű jelekkel vitelezték ki a szöveget. Nem kétféle megoldású, az olvasás iránya a rovásjelek csökkenő nagysága szerint adva van. A 3–4. sz. rovásjel külön *n* és *a* jele, nem pedig összerótt *a+r* ligatúra. Az *a* jel kiugró szára tévesztette meg és összevont jeleknek gondolta ezeket.

A rovásfelirat XVII. századi formának felel meg.

11. A csíkszeredai székelykapu rovásfelirata

Bárczy Zoltán, Budapest, szíves küldeménye folytán közölhetem ezt az érdekes rovásfeliratot (25. kép):

1–4. *Tuzon* 5–8. *Ézsoj*

A székely-magyar felirat jobbról balra halad, család- és keresztnévet örökít meg a székelykapun.

Érdekes a 2. sz. *u* jel részleges alakja. A 4. sz. rovásjel szögletesítésével érzékelteti az *on* ligatúrát. Szokatlan a székely-magyar emlékeken a szögletesített *o* rovásjel (7). A mesterember gyakorlott rovó, aki a régies írásformákat ültette át, valószínűleg a XVII–XIX. században.

12. A parajdi kőrovás

Gáspár Gyula ny. gimnáziumi tanár, Budapest, szülőfalujából előkerült rovásfelirat másolatát küldte el hozzám megfejtésre, amelyért köszönetet mondok.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10-11. 12. 13. 14. 15. 16.

17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38.

39. 40. 41. 42. 43. 44. 45.

46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61.

62. 63. 64. 65. 66.

67. 68. 69. 70. 71.

72. 73. 74. 75. 76.

77. 78.

79. 80. 81. 82. 83.

84. 85. 86. 87. 88.

89. 90. 91. 92. 93.

94. 95.

Parajd község (volt Udvarhely megye, R.) határából került elő egy rovásfeliratos kő 1941-ben, amelyet 1942-ben véglegesen meg is találtak és ez ma is megvan. Az indigós másolat nehezen olvasható.

A szöveg megoldása (36. kép):

A kereszt jele. — Elején és végén kettős feliratú zárójel következik.

Meg^hót^t mak^khullat^ásakor,

1.2.3. 4.5. 6.7.8. 9.10.11- 15.16.

vitéz par^át: tat^árok, s^etétt e^bb^(ek),

17.18-21. 22-24.25. 26-28.29-31. 32.33-35. 36.37.38.

tetfe^s_{hk}, tarja^g: H^er^r Joz^eb Il^{és}

39-41-45. 46-47-51. 52- 54-56.57.58-61,

R^et^efka: R^et^efka, h^ét k^aba^{la}:

62-66 67- 71. 72-73. 74-78.

Rovásjelek: *a* = 7, 12, 23, 27, 47, 50, 66, 71, 76, 78;

b = 37, 38, 57, 75;

c = —

d = —

e = 2, 20, 34, 40, 60;

f = 42, 64, 69;

g = 3;

gy = —

h = 9, 44, 51, 52, 72;

i = 18, 58

j = 49;

k = 8, 15, 31, 65, 70, 74;

k = 45;

l = 11, 59, 77;

ly = —

m = 1, 6;

n = —

ny = —

o = 30, 55;

ó = 4;

ö = —

p = 22;

r = 24, 29, 48, 53, 62, 67;

s = 14, 32, 61;

sz = —

t = 5, 13, 19, 25, 26, 28, 33, 35, 39, 41, 46, 63, 68;

ty = —

u = 10;

ü = —

v = 17;

z = 21, 56;

zs = —

or (összevonás) = 16.

A feliratos kövön 21 betű rovásjele szerepel.

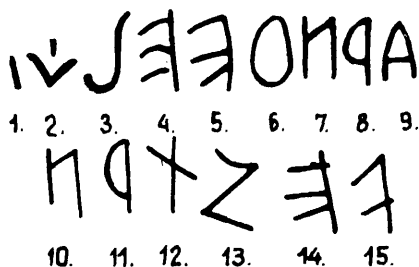
A betűtípusok alapján XVIII. századi felirat. A balról jobbra tartó sorvezetés: nem székely-magyar, hanem magyar sorvezetés. A rovásjelek későiek. Az *ó* jele például a marosvásárhelyi kézirat Anonym ábécéjében (1753) van meg.²⁷ Így az a megfontolás feltevés, hogy az 1241-es tatárjáráskor rótták a szöveget, nem helytálló. A szövegből kiderült, hogy egy vitéz barátinak, Retefka József Illés úrnak, aki egy tatár betörés alkalmával esett el, állítottak emléket. Valószínű, hogy osztrák szolgálatban álló zsoldos vitézről van szó, akinek baráti köre az ÉNY-i magyarországi rovásgyakorlat szerint örökölte meg az elesett emlékét. Így érthető, ha a feliraton jelentkező nyelvi hibákat, hibás magyarságuknak tulajdoníthatjuk.

Ez az első eset a Székelyföldön, hogy székely-magyar rovásszöveg helyett magyar módra rótt feliratot találunk.

13. A kecskeméti sárgarézlap rovásfelirata

Fischer Károly Antal, A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei, Budapest 1889, 82–83. lap alatt ismertet egy sárgarézlapot, felirattal, amely a feljegyzések szerint *Kecskemét* városa mellett a hóknokból került elő. A darab Jankovics Miklós gyűjteményébe, majd a MNM régiségtárába jutott, 1852/5. 64. leltári szám alatt. Természetes nagyságú rajzát Fischer közli, a kapcsolatos korábbi irodalmi adatokkal együtt. A rézlap széle, valószínűleg tűz által megcsontult.

A felirat leegyszerűsített rajza a következő (37. kép):

A szöveg balról jobbra, a magyar rovásírás szabálya szerint olvasandó. Fischer tévesen jobbról balra próbálta megfejteni a székely rovásírás segítségével.

A két sorban elhelyezett felirat a következő 15 rovásjelből áll:

1. Az *sz* betű rovásjele. Csonkán van meg. Általános használatú.
2. Veláris *k* jele. A nikolsburgi ábécében (XV. század) már átalakul *c* rovásjellé. Margitszigeten még megőrizte *k* alakját.
3. A *j* betű jele. Egyedül a kunkerekegyházi feliraton fordul elő.
- 4–5, 14–15. (utóbbi rongált, hiányos vonalkázással), a *p* betű rovásjele.
6. Az *f* rovásjele. Egyedül a mezőberényiben van meg, azonos, jelzés nélküli alakban.
- 7, 10. Az *r* betű rovásjelei. A parajdi *r* betű jellegét mutatják.

²⁷ A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, III. 1960 (1963), 133. lap, IV. melléklet

A kecskeméti és jászági rovásfeliratról azt hitték korábban, hogy Literáti Nemes Sámuel koholási műhelyéből származott. A magyar rovás szövegek újabb felfedezései, nem tették lehetővé helyesen alkalmazott és előkép nélküli magyar rovásjelek hamisítását a székely-magyar feliratok alapján, akkor, mikor azok nagyobb része még publikálatlan volt az 1889-es közlési időt tekintve, más jelek pedig egyáltalán nem szerepelnek a korábbi székely-magyar rovásszövegek között.

15. A környei avar rovásfelirat

Erdélyi István, Türk rovásírásos avar felirat Környéről: Antik Tanulmányok, XVI. 1969, 209–210. lap, 1. kép alatt publikált a környei avar temető 60. sírjából íjközéplemezre karcolt, rovásírásra emlékeztető jeleket (összesen „14” rovásjelet).

Ez a harmadik avar rovásfelirat, amellyel foglalkoznom kell. Az előzőket az Évkönyvünk előző számában közöltem a magyar rovásfeliratokkal együtt.²⁸

Erdélyi megoldási kísérlete, sorrendje, a jelek száma téves, mert az elbírálandó karcolt jeleket fordítva közölte le, így ezen megállapításaira nem támaszkodhatunk.²⁹

A környei 60. avar sír férfi csontváza 35–45 éves, Ny–K-i irányban feküdt, sírmélysége 210 cm. Mellékletei: 1–4. *Íjvégek*, kettő a koponya alatt, kettő a jobb alsólábszár-csontok felső része mellett; 5–6. *Íjközép*, 2 db, a jobb medencelapát mellett, egyiken karcolt jelek; 7–13. *Nyílhegyek*, hat háromlú, egy téglalap alakú, a jobb kulcsont felett; 14. *Bronzcsat*, ezüstözött egybeöntött pajzs alakú csattesttel a jobb kulcs-csonton; 15. *Szívég*, lemezes, bronz préselt díszítésű, a koponya alatt; 16–27. *Rozetta*, préselt bronz, ólombéléses, 12 db, párosával a jobb felkar-csonton; 28. *Akasztó*, bronz, ezüstözött, a jobb felkar-csont felső végénél; 29. *Bronzcsat*, egybeöntött pajzsalakú csattesttel, a kereszt-csonton; 30. *Nagyszívég*, bronz, lemezes, a bal medencelapát közepén; 31–35. *Kisszívég*, bronz, lemezes, ezüst előlappal, 5 db, egy-egy a jobb és bal medencelapát és a bal alkar-csontok alatt; 36. *Övveret*, bronz, szögletes, kettőselemező, a a bal alkar-csont és a medence-csont között; 37. Szögletes, kivágott bronzveret, a jobb alkar-csont középső részén; 38–43. *Gombalakú veret*, bronz, ólombéléses, 6 db, a jobb medencelapát felett; 44. *Vascsat*, szögletes, a két combcsont között; 45–46. *Szemesgyöngy*, 2 db, a bal lábszár-csont középső részén; 47. Bronz lemeztöredék; 48. *Vaskés*, a bal lábszár-csont közepe alatt ferdén; 49–50. *Kova- és csiholóvas* töredék.³⁰

A sírmellékletek felsorolására a rovásfelirat időrendi meghatározása végett van szükség.

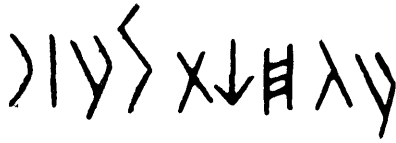
A környei íjközéplemez kétszeres nagyságban, rovásjelekkel (dr. Erdélyi István hozzájárulásával, Sugár Lajos Bp. fényképével közlöm) (*XIX. tábla*).

Bal oldalt, ágasfára támaszkodó lombsátor vehető ki, amelynek jobb oldalához nyíltartó tegez szájrésze támaszkodik, bordákkal. Ettől jobbra, kétféle méretben 4, illetőleg 5, összesen 9 rovásjelet róttak. Ezek balról jobbra haladóan a következők (*39. kép*):

²⁸ *Csallány Dezső*, A magyar és az avar rovásírás: A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve, XI. 1968 (1969) 281–307 (avar rovásírás: 302–304).

²⁹ *Erdélyi I.*, Antik Tanulmányok, 1969, 209. 1. kép.

³⁰ Uo.

39. kép. A környei avar rovásfelirat.

1. Az *n* betű rovásjele. Jánoshidán és a magyar rovásfeliratokon hasonló alakban szerepel.

2. Az *sz* rovásjelet a magyar feliratokon megtaláljuk.

3, 9. A *t* betű rovásjele. A jánoshidai és szentesi avar feliratokon, valamint a magyar szövegekben azonos alakban vannak meg.

4. A *k* betű jele. Rokon formában Klárafalván, a ladánybenei edényen és Felsőszemeréden látjuk viszont a magyar rovásszövegekben.

5. A *b* betű rovásjele azonos a magyar rovásfeliratokon is.

6. A *k* betű veláris alakja. Margitszigeten, Tokajban, Kecskeméten, Jászságban és a székely rovásírás ligatúrájaként a nikolsburgi ábécében van meg.

7. A *z* betű avar rovásjele Jánoshidán is előfordult.

8. Az *s* betű mélyhangú jele, azonos a jánoshidai avar jellel és számos magyar rovásjellel.

A jelek sorrendje:

N SZ T K B K Z S T

Megoldása:

Ne sztek bakzást

A *ne* szó 1527-ben, a *nesztek* 1795-ben jelentkezik először a magyar nyelv irodalmában. Ezen szavak „elsőleges funkciója a figyelem felkeltése lehetett az átnyújtott, elfogadásra ajánlott dolog iránt. A kínáló szóként való használat alapján érthető a *ne* állathívogató szóként való alkalmazása.”³¹

A *bakzás* szó, régies alakot képvisel, *koslatás* értelemben. A kecskékre, őzekre, zergékre, szélesebb értelemben macskákra, kutyákra, nyulakra stb. vonatkozik. Valószínűleg állatok lenyilazásával függhet össze.³²

A három avar rovásfeliratban a betűjelek száma 17-re gyarapodott. Az írásmódja, jelei teljesen azonosak a magyar rovásírással, olvasási módjuk balról jobbra halad. Időrendben az avar rovásírás jeleit, természetesen az azonos magyar rovásírás követi.

A környei rovásfelirat a keskeny íjközép-csonton, időben jóval megelőzi a jánoshidai és a szentesi rováslelket és préselt vereteivel együtt a VII. század közepe előtti időre határozható meg. A környei rovásfelirat tanúsága: az ugor vonatkozású nyelv nem a griffes-indás bronzöntvényekkel jelzett népcsoport kizárólagos jellemzője, hanem már megvan töretlenül ugyanannál az avar népnél, a VII. század első felében, sőt a VI. században is.

Nyelvileg nem lehet az avar népet a VII. század végén kettészakítani, mivel az ugor-avarok a környei rovásfelirat tanúsága alapján nem a VII. század végén, hanem a történeti források adatai szerint 568-ban költöztek be a Kárpát-medencébe. Az első ugor-avar honfoglalás ekkor kezdődött és nem a VII. század végén. Az ettől eltérő feltevéseket, a környei ugor nyelvű avar rovásírás mind halomradönti.³³

³¹ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 2. Budapest, 1970, 1003.

³² Uo, 1, 217. — Czuczor — Fogarasi, A magyar nyelv szótára, 1. Pest 1862, 393.

³³ László Gyula, A „kettős honfoglalás”-ról: Arch. Értesítő, 1970. 2. szám, 161–190.

<i>g</i> = 34;	<i>u</i> = 18, 46, 59, 84;
<i>gy</i> = –	<i>ü</i> = –
<i>h</i> = –	<i>v</i> = 28, 42;
<i>i</i> = 6;	<i>z</i> = –
<i>j</i> = –	<i>zs</i> = –
<i>k</i> = –	
<i>l</i> = 14, 15, 62, 63;	
<i>ly</i> = –	
<i>m</i> = 10, 68, 74, 85;	
<i>n</i> = 8, 25, 52, 55, 80;	
<i>ny</i> = –	
<i>o</i> = 4, 79;	
<i>ö</i> = –	
<i>p</i> = 20, 39;	
<i>r</i> = 19, 40, 49, 71;	
<i>s</i> = 23, 27, 38, 60, 65, 67, 73, 76, 77, 82;	
<i>sz</i> = –	
<i>t</i> = 12, 17, 30, 36, 56, 70;	
<i>ty</i> = –	

A megoldott szövegrészek:

ad fodienda metalla 1–16
turpia 17–22
senes 23–27
vita 28–31
digitis privare 32–38 39–45
ubere infantibus 46–60
allisis matres 61–73
missionarium 74–85

„...Ezek rendszerint mindazokat, akik elibük kerültek, *bányamunkára* és más *aljas munkára* is elragadozzák, az *öregeket*, hogy ennek hírét ne terjesszék, megfosztják *életüktől*, másokat az új felhúzásához szükséges *ujjaiktól*; az *anyákat* úgy teszik az utazásra alkalmasabbakká, hogy letépvén *emlőjükről csecsemőiket*, azokat *odacsapják* az első karóhoz, amelyre akadnak. És hogy a vigyázatlanokat annál könnyebben behálózzák, maguk közül olyan embert küldtek előre, aki ruhájával és külső megjelenésével *misszionáriusnak* hazudta magát.”³⁵

Zakariás János perui jezsuita misszionárius levele 1756-ból, késői rovásírásos szövegrészeket tartalmaz, amely számos rovásjelváltozatot és pár eltérő rovásjelet is mutat. Így a *g*, *l*, *n*, *o*, *p*, *r*, *sz* betűknél. A nagyszombati szemináriumban, az 1599. évi rovásszöveg alapján láthatjuk, hogy a magyar rovásírást idegen földrészekben, más nyelvekkel kapcsolatban is, továbbra is használták.

Rovás emlékek jelei a Kárpát-medencében (41. kép).

³⁵ Idézett levél, 231. lap.

| ze-
d | XIV. Mezőbe-
rény | | XIV. Tokaj | | XVI. Nagyszom-
bát | | XVII. Magyar-
ábecé | | XVII. Beszterce-
bánya | | XVII. Lőcse | | XVIII. Parajd | | XIV. Kecse-
mét | | XIV. Jászág | | XVII-XIX. Csikszé-
reda-
székely-
magyar | | XIV-XV. Székely-
török-
székely-
magyar | | XI-XIII. Battonya-
türk | | XI-XII. Nagyszent-
miklós | | | | |
|----------|----------------------|-------|------------|---|-----------------------|---|------------------------|---|---------------------------|---|--------------------|---|---------------|---|--------------------|---|-------------|---|---|---|--|---|----------------------------|---|------------------------------|---|---|---|--|
| | magyar | | magyar | | magyar | | magyar | | magyar | | székely-
magyar | | magyar | | magyar | | magyar | | székely-
magyar | | székely-
magyar | | türk | | miklós | | | | |
| | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | 1 | 2 | |
| | > | d(az) | | | 4 | | 4 | | 4 | | 4 | | 9 | | 9 | | 9 | | | | > | 4 | 4 | | | > | | | |
| | ó | | | | 5x | | 5 | | 7 | x | | | 5 | 5 | | | | | 5 | | 5 | 5 | | | 5 | | 5 | | |
| | | | | | 8x | | 8 | h | | | | | m | | | | | | 8 | | 8 | | | | 8 | | 8 | x | |
| (k) | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | 4 | | | | 7 | | |
| | | | | | 2 | | 2 | 5 | 3 | | 2 | | x | | | | | | 2 | | 2 | 3 | | | | | | | |
| | | | | | 2 | | 2 | 2 | | | | | | | | | | | | | | 2 | | | | | | | |
| | | | | | | | | | h | | | | | | | | | | | | x | x | | | | | | | |
| † | | | | | t | | t | | † | | | | † | | | | † | | | | x | x | | | | | † | † | |
| | | | | | | | x | | x | | x | x | | | | | | | | | x | x | | | x | x | x | x | |
| | | | | | | | y | | ^ | | | | | | | | | | | | † | | | | | | | | |
| | | | | | | | h | | z | | | | | | | | | | | | h | h | | | | | | | |
| | | | | | + | | + | | + | | + | | + | | | | | | | | * | + | | | x | † | † | † | |
| | o | | | | | | ⊗ | | ⊗ | | | | ⊗ | o | | | o | | | | | ⊗ | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | ^ | | | | 7 | | | | | | | | † | ^ | | | | | | | |
| | | | | | | | † | | † | | | | | | | | | | | | | † | | | | | | | |
| | | | | | | | x | | † | | | | x | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | † | | | | | | | |
| | | | | | | | x | | † | | | | x | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |
| | | | | | λ | | λ | | † | | | | | | | | | | | | | x | | | | | | | |

KERBSCHRIFTDENKMÄLER IM KARPATENBECKEN

1. *Verordnungen des ungarischen Königs István I. im Zusammenhang mit der Kerbschrift.*

Auf Rat des Papstes Sylvester beschloß man im Jahre 1000 die Aufhebung der bei den Ungarn, Szeklern, Kumanen und beim ungarischen christlichen Priestertum gebrauchten alten Buchstaben und Einkerbungen, die Schrift von rechts nach links- und statt dieser die lateinische Schrift einzuführen. Solche frühe Quellen waren im Zusammenhang mit der Kerbschrift bisher nicht bekannt.

2. *Kerbzeichen aus dem X. Jh. in Békés*

Im 45. Reitergrab aus Békés fand man auf landnahmezeitlichen Bogenknochenplatten Zeichen einer Kerbschrift. (Abb. 26, Nr 2–3) Ähnliche Kerbzeichen fand man in Endze (Bulgarien), Kumara (Sowjetunion) und in Orkhon (Sowjetunion). Das Kerbzeichen der Bogenknochenplatte war nur in der Umgebung rein türkischer Völker gebräuchlich. Das Kerbzeichen *či* aus Békés hat die aus dem X–XI. Jh. türkische Kerbschriftart und damit die archäologische Hinterlassenschaft des Volkes Árpád's bewahrt.

Die Zusammenhänge der Kerbzeichen von Kumara, Békés, Nagyszentmiklós und die türkische Sprache (XI. Jh.) der Arpaden-Verwandtschaft beweisen die Inschriften des Golschatzes aus Nagyszentmiklós:

*Bolya zapan tési dügëtügi,
Batalj zapan tagrugü içigi tési.*

(Bol'a-zapan hat diese Trinkschale angefertigt, Batalj-saban hat sie zum Aufhängen fähig gemacht. (Entzifferungsvariante des griechischbuchstabigen Textes des Gefäßes Nr 21, teilweise nach W. Thomsen).

3. *Der Kerbschrifttext auf Krug Nr 2 des Goldschatzes aus Nagyszentmiklós (auf der Fahne des Lanzenträgers).*

Der Text der Fahne auf Krug Nr 2 wurde von links nach rechts (wie die christlichen Ungarn schrieben) eingekerbt. Diese 8 Kerbzeichen sind nur teilweise und in starker Vergrößerung lesbar und zwar: *Bez š...* (Der Name *Bez* bezieht sich auf einen Hauptzweig der Csanaden).

4. *Die szeklerisch-türkischen Beziehungen des Nikolsburger Kerbschriftalphabet's*

Das Nikolsburger Alphabet hat neben den szeklerisch-ungarischen Kerbschriftendkmälern des XV. Jh. auch zahlreiche velare Kerbzeichen der szeklerisch-türkischen Kerbschrift eines früheren Zeitalters bewahrt. Die türkischen Völker haben früher auf velare Zeichen ihr Kerbschriftsystem aufgebaut (Abb. 28).

5. Die Kerbschrift aus Konstantinopel

Die Kerbschriftreliquie aus Konstantinopel ist nicht als Geheimschrift von links nach rechts eingekerbt, sondern nach ungarischer Art, wie es die ungarische Schriftweise vorschreibt.

6. Die Kerbschriftzeile aus der Nahe von Tokaj

Die Entzifferung der Kerbinschrift von Tokaj (T. XVIII) ist: *takač* (= Weber). Es ist ein Zunftdenkmal aus dem XIV. Jh.) im Text ist ein umgekehrtes *č* — und ein velares *k* — Zeichen).

7. Eine Landkarte aus Nagyszombat (Tyrnavia) mit ungarischer Kerbschrift (1599)

Diese Landkarte zeigt die Entdeckungsfahrt der Wikinger nach Amerika. Auf ihr sind folgende Kerbschriftzeilen lesbar:

tengar

Orosius

njónne widj nórtjan weldi

ewiálmá end nórtjan nuwerlent

sindón ca Yórk end Winlandjá (Abb. 30—31).

8. Ungarisches Alphabet

Zusammengestellt vom Museumskustos Tivadar Tipray im Jahre 1876 (Abb. 32).

9. Die Buchstaben der Bibel aus Besztercebánya (Banja Bistrica) (1806).

Kerbschriftalphabet (Abb. 33).

10. Der Kerbschrifttext aus Lócse aus dem Jahre 1619

Ausser der Inschrift „1619 Lótse“ (Datum und Stadtname) ist ein Kerbschrifttext von rechts nach links lesbar: *Bana Es(sz)ti* „Bana Esti“ (Abb. 34).

11. Die Kerbschrift auf einem Székler-Tor in Csikszereda

Es ist der Name *Tuzon Ezsoj* („tuzon ezoj“) zu lesen, von rechts nach links, mit alten Kerbzeichen; sie wurden anscheinend im XVIII—XIX. Jh. eingekerbt. (Abb. 35).

12. Steinkerbung in Parajd

1941 kam neben dem Dorfe Parajd eine Steinplatte mit Kerbschrift ans Tageslicht. Von dieser Kerbschrift hatte ich nur eine Indigo-Kopie; die Entzifferung von links nach rechts gelang mir wie folgt:

Meg^hót mak^khul^áat^ásakor,

vitéz^barát: tat^árok, seⁱtét^ebb^(ek),

te^lje^hek, tarja^h: He^rr Jo^zse^p Il^és

Re^tefka: Re^tefka, h^t kabala:

Die Tafel wurde im XVIII. Jh. dem gegen die Tataren gefallenen Freund als Denkmal aufgestellt (Abb. 36).

13. Die Kerbinschrift aus Kecskemét

Diese Kerbinschrift datiert man aufs XIV. Jh.

Sz^ak^áj — p^ap — ja^rr^asa

Rad^ák — p^ap (Abb. 37).

14. *Kerbtex*t aus der Landschaft Jászszág

Szappák – lepécs – pagása izés jarása

Wahrscheinlich stammt der Text aus der gleichen Quelle wie die Kerbschrift aus Kecskemét. Ebenso auf das XIV. Jh. zu datieren (*Abb. 38*).

15. *Die awarische Kerbinschrift aus Környe*

In der Reihenfolge (nach Jánoshida, Szentes) die dritte awarische Textenzifferung und zwar vom Beginn des VII. Jh.-s oder aus noch früherer Zeit stammend. Die auf Bogenknochen gekerbten Zeichen sind mit den ungarischen Kerbzeichen identisch, auch in der Sprache. Jedenfalls sind sie älter als die Denkmalschichte des VIII. Jh.-s, die durch die Greifen – Ranken-Motive charakterisierbar sind. Entzifferung (*Abb. 39., Taf. XIX.*):

Neszték bakzást (neszték bakzást)

Die europäischen Awaren (568) und die Ungaren gehören zu demselben ungarischen Volk.

16. *Der mit Kerben geschriebene Brief von János Zakariás aus dem Jahre 1756*

Die jesuitische Mission in Peru gebrauchte – auf Einfluß des Seminariums in Nagyszombat – auch noch nach Jahrhunderten die ungarische Kerbschrift (T. XX, (*Abb. 40*). Im ungarisch-lateinisch geschriebenen Brief des János Zakariás finden wir lateinische Worte in Kerbschrift:

„ad fodienda metalla”

„turpia”, „senes”, „vita”

„digitis privare”, „ubere infantibus”

„allisis matres”, „missionasium”,.

Der Schreiber des Briefes gebrauchte zahlreiche Kerbzeichenvariante und auch einige abweichende Zeichen.

*

Die Zeichen des ungarischen Runenalphabet's (*Abb. 41*).

D. CSALLÁNY

TERMÉSZETFELETTI LÉNYEK VÁLLAJ KÖZSÉG SVÁB HIEDELEMVILÁGÁBAN

A magyarországi hiedelemanyag gyűjtése és szisztematizálása még mindég nem tartozik néprajzkutatásunk legkedveltebb területei közé, noha eddig számos ide tartozó gyűjtés, tanulmány látott napvilágot a legkülönbébb folyóiratokban.

Megállapításom különösen vonatkozik Szabolcs-Szatmár megyére, ahol még ma is élnek babonás hiedelmek, szokások.

Az idősebb generációval természetesen hiedelmek tömege száll sírba, ezért ezt az anyagot a lehetőségekhez mérten meg kell menteni a tudomány számára. Az idegen nyelvű hiedelemanyaggal is fokozottan foglalkoznunk kell, hiszen a kis, szigetszerű idegen etnikumoknál a nyelvi és gazdasági asszimiláció napjainkban rendkívül meggyorsult.

Ebből a megfontolásból kiindulva választottam néprajzi gyűjtőterületemül és dolgozatom témájául a kis szatmári sváb ajkú községet, Vállajt.

Vállaj lakóinak száma megközelítően 2000. Csaknem valamennyi lakója délnémet származású. Betelepülésükkel, történelmükkel, a 30 szatmári sváb település életével Vonház István könyve (A szatmári német telepítés) foglalkozik kimerítően.

A községben már csak az idős korosztály, és a középkorúak egy része beszéli anyanyelvét, egy 18. századi délnémet dialektust.

Vállaj és lakóinak élete az utóbbi két évtized során döntő változásokon, fejlődése ment keresztül. A korábban elszigetelt község elsősorban jó termelészövetkezete révén bekapcsolódott a megye vérkeringésébe. A gazdag iparos-műlttel rendelkező lakosság ma is megtalálja a számítását, annak ellenére, hogy a férfiak jelentős része idegenbe jár dolgozni, egészen a nyugati határszélig.

Vállaj rendkívül gazdag néprajzi értékekben. Igen jelentősek szépen ácsolt, jellegzetes csűrjei, figyelemre méltó a Vendel-kultusz és a vele összefüggő Vendelnapi búcsú, a sváb és magyar népdalok, balladák, táncok, stb. De jelentőségében nem törpül el az előbb felsoroltak mellett az a gazdag hiedelemanyag, amelyből dolgozatom kíván ízelítőt adni: kapcsolat a természetfeletti lényekkel, magnetofon-szalagra mondott „élményanyag”.

Az első fejezet az elbeszélőt és környezetét mutatja be (mesélő alkalmak – környezet – a mesélő – az elbeszélés folyamata).

A dolgozat gerincét a második fejezet adja: történetek, melyekben az ember kapcsolatba került a szellemekkel, ördöggel, boszorkánnyal vagy a garabonciás diákkal. A szövegek többsége kétnyelvű: 18. századi délnémet dialektus és idegenajkú lakosság által beszélt szatmári magyar nyelvjárás, fonetikus lejegyzésben. A felvételek időpontja: 1963.

A harmadik fejezet a szövegek feldolgozására törekszik, analógiákat keresve, megkísérli csoportosítani és jellemezni a történetekben szereplő természetfeletti hatalommal rendelkező lényeket, és feltárni kapcsolatukat az emberrel.

A dolgozatot jegyzetanyag, irodalom és hangjeltáblázat egészíti ki.

CSALLÁNY GÉZA

DIE ÜBERNATÜRLICHEN WESEN DER SCHWÄBISCHEN GLAUBENSWELT IM DORFE VÁLLAJ

(im Spiegel einiger Geschichten)

EINLEITUNG

Die Sammlung und Systematisierung des ungarländischen Aberglaubenmaterials gehört nicht zu den beliebtesten und wissenschaftlich genügend bearbeiteten Themen der Volkskunde, obwohl wir diesbezüglich viele Angaben in den verschiedensten literarischen und wissenschaftlichen Werken finden können.

Meine Behauptung gilt besonders für das Gebiet des Komitates Szabolcs-Szatmár, wo auch heute noch zahlreiche abergläubische Anschauungen, Sitten und Gebräuche einen guten Nährboden haben.

Mit der alten Generation sinken trotzdem viele alte Vorstellungen ins Grab, deshalb sollte das Sammeln dieses Materiales unbedingt als notwendig und unaufschiebbar erachtet werden.

Innerhalb dieses Aufgabenkreises sollte man sich auch mit dem fremdsprachigen Material beschäftigen, da bei einem fremden Volkstum, bei kleinen Sprachinseln auch die sprachliche, wirtschaftliche und kulturelle Assimilation stark wirkt.

In diesem Sinne wählte ich als Sammlungsgebiet das schwäbische Dorf Vállaj (Komitat Szabolcs-Szatmár).

Die Zahl der Einwohner beträgt nahezu 2000. Sie sind fast durchwegs schwäbischer Abstammung. Das Ansiedeln, und die Geschichte der 30 schwäbischen Dörfer in Szatmár hat István Vónház in seinem Buche¹ sehr ausführlich publiziert. Vállaj gehört zu einer Gruppe schwäbischer Siedlungen, deren Hauptbasis in Rumänien liegt. Wegen der dazwischenliegenden Landesgrenze ist die unmittelbare Verbindung mit den anderen schwäbischen Dörfern nicht mehr möglich.

Im Dorfe sprechen nur mehr die Alten und ein Teil der in mittleren Jahren stehenden ihre Muttersprache.

Vállaj veränderte sich im wesentlichen erst nach 1945. Seit dieser Zeit wurde es in die Entwicklung des Landes eingeschaltet. Bis dahin war es von der „Aussenwelt“ ziemlich isoliert, aber eben dadurch wurde in Vállaj von der alten Lebensweise sehr viel bewahrt.

Ein grosser Teil der Männer und fast die ganze Jugend arbeiten oder studieren heute in der Stadt. Im Dorf existiert heute eine starke landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft, als Grundlage der weiteren Entwicklung.

Vállaj ist eine besonders reiche ethnographische Fundgrube. Eine grosse Bedeutung haben die wunderschön gebauten Scheuern („tšairv“), die von jenen der umliegenden Orte völlig abstechen. Bemerkenswert sind: der St. Wendelin-Kult und der am St. Wendelintag abgehaltene Kirchtag („khirbái“), die schwäbischen Lieder und Tänze; aber am klarsten leben noch im Gedächtnis der Alten das

¹ Vónház, A szatmári német telepítés. Pécs, 1931.

„Treiben der Geister“ und die verschiedensten „*Erlebnisse*“ mit den übernatürlichen Wesen.

Meine Arbeit beschäftigt sich in erster Linie mit dem letztgenannten volkskundlichen Stoff, und zwar auf Grund von Tonbandaufnahmen mehrerer Geschichten über „*Erlebnisse*“ mit übernatürlichen Wesen. Die Geschichten werden in schwäbischer und ungarischer Mundart, in einer sogenannten groben Lautschrift publiziert.

DIE ERZÄHLER UND IHRE UMGEBUNG

A. *Erzählgelegenheiten*

Die Dorfgemeinschaft hat in Vállaj, wie im allgemeinen in jedem Dorf, Untergruppen, die durch gemeinsame Arbeit, Nachbarschaft, Alter oder Verwandtschaft zusammengehalten werden.

Von den verschiedenen Gemeinschaften, von denen auch Linda Dégh in ihrem Buche „*Märchen, Erzähler, Erzählgemeinschaft*“ schreibt², kommen in meiner Arbeit nur jene in Frage,

1. die durch die gemeinsame Arbeit und die mit ihr verbundene Zerstreung zusammengebracht werden (in den Spätherbsttagen und in den Wintermonaten, da in dieser Zeit die körperliche Arbeit ruht);

2. die sich nur gelegentlich, an gewissen Abenden bilden (*Feste, Fasching, Namenstag, Geburtstag* usw.) und bei diesen Gelegenheiten verschiedene *Spiele, Lieder, Anekdoten* und kurzgefasste *Spuk- und Hexengeschichten* vorführen.

3. *Häufige Erzählgelegenheiten bilden heute in Vállaj* — wie ich es beobachtet habe — *die Familientreffen* (meistens am Wochenende, wenn der Vater oder Grossvater von der Arbeit aus der Stadt heimkehrt) und *nichtmehr die gemeinsamen Arbeiten*. Fast alle Mitglieder der Familie — aber hauptsächlich die Kinder — kommen an den Winterabenden zusammen und einer (oder eine) der Alten erzählt alte Geschichten, meistens gespickt mit erzieherischen Lehren.

Früher gingen sie ‚*durnextlázni*‘ (auch große Erzählgelegenheiten), in welchen bestimmte Gruppen von Jungen und Mädchen immer in einem anderen Haus zusammentrafen. Sie spielten, aßen, tranken ganze Nächte („*dur Nächstla*“)³ bis in die Morgenstunden hinein. Nur bestimmte Leute konnten daran teilnehmen. „*Fremde*“ wurden ausgeschlossen, manchmal auch geprügelt, wenn sie mit Gewalt ins Haus wollten.

Heute finden wir kaum etwas davon. Es entstand aber eine andere Form der Zusammenkünfte, die noch viele Jahre weiterleben kann (als Fortsetzung der Unterhaltungen in der Spinnstube): das ‚*hoštubálás*‘, Eigentlich Familienzusammenkunft. Die Verwandtschaft aus dem ganzen Dorf versammelt sich an einem Wintertag bei einer der Familien noch am Vormittag. Sie unterhalten sich recht lustig, essen, trinken, singen und erzählen. Dann gehen sie ungefähr um 5 Uhr nachmittags nach Hause, füttern die Tiere, gehen aber nachher wieder fort, zum nächsten Verwandten.

Die Aberglaubensgeschichten, die mit irgendeinem übernatürlichen Wesen in Zusammenhang stehen, kennt jeder im Dorf. Aber die Erzählung erfolgt meistens nach oder zwischen den Liedern und Schwänken.

Antal (Anton) Hazai — im Dorf gut bekannt — fängt nur nach einigen

² Dégh, Märchen, Erzähler, Erzählgemeinschaft...

³ Phonetisch, Singular ‚*naxt*‘, Plural, ‚*néxtlv*‘.

Gläsern Rotwein zu erzählen an, als die Kinder schon im Bett liegen, ‚was ksai friar‘.

Diese Geschichten erreichen aber ihre Wirkung nur bei einer gewissen Stimmung, welche man durch Lieder, Sprüche und natürlich auch durch Wein fördert. In dieser guten Laune spricht man dann über die „Erlebnisse“ mit überirdischen und übernatürlichen Wesen.

Frau Dudler und ‚Tante Franci‘ (Frau Sájbli) bringen auch aus ihrem Leben Beispiele. Auf einmal beginnt man mit dem Thema über die Hexen.

Die gute Laune wird dadurch gedämpft, die Kinder fürchten sich schon, die Alten schweigen oder sagen nur kurz vor sich: ‚zō ksāi‘ — so ist es gewesen.

Nach der Erzählung geht die Verwandtschaft nach Hause, nur einige Kinder bleiben über Nacht; und die jüngeren Frauen treten furchtsam auf die Straße, die Männer beginnen wieder zu scherzen (aber nichtmehr so übermütig, wie eine Stunde vorher) und schrecken die Frauen.

B. Die Umstände,

unter denen Aberglaube und Sage weiterleben können.

Die Reihe der aus Süddeutschland mitgebrachten Glauben ergänzte sich in der neuen Umgebung mit neuen Glauben, die sich verknüpften, ihren Charakter teilweise erhielten oder teilweise vergessen wurden.

Nicht nur der Erzähler, sondern die ganze Zuhörerschaft sind Träger des Aberglaubens, der seit uralten Zeiten blüht und lebt, auch heute noch. Diese Geschichten werden oft auch von den Jüngsten erzählt, auch dann, wenn sie daran nicht mehr glauben können.

Die Ursache der Entstehung dieser Geschichten (Sagen) ist nicht einfach Unwissenheit. Die mündliche Überlieferung dieses Stoffes wird auch durch andere Umstände ermöglicht:

1. Als fremdes Volkstum in ungarischer Umgebung sind die Vállajer dem, was sie aus der Heimat mitbrachten, sehr anhänglich. Die traditionellen Glauben, die sagischen Vorstellungen werden unter dem Einfluß eines Erlebnisses lebendig, aktuell. Die miterlebende Person faßt ihre eigenen Erlebnisse gemäß der Sagenüberlieferung des Volkes auf, das heißt, die miterlebende Person hält ihre Erlebnisse für Wiederholung früherer bedeutender Fälle.

2. Die kleinen *Sprachinseln* schlossen sich von der fremden Umgebung ab; aber wenn sie etwas übernahmen, dann bewahrten und bewahren sie es.

3. *Der Alkoholismus*: In Vállaj gibt es kaum eine Familie, die keinen Weingarten besäße. Auch Kinder trinken häufig oder täglich Wein. Physiologisch ist das Weiterleben der Visionsgeschichten erklärbar: die Gedanken sind eingeschränkt, sie suchen kein neues.

4. *Die geographische Umgebung*: das Ecseder Moor (Ecsedi láp) erstreckte sich früher bis nach Vállaj; es war also nicht schwer Nachlichter, kleine Flammen (die Fluoreszenz des Mulles) zu sehen, und jeder konnte leicht im Sumpfe verschwinden. Heute ist von alldem nichts mehr vorhanden.

Das Dorf bewahrt aber heute noch manche Reste alter Zeiten. Die vielen *Steinkreuze*, auf denen oder hinter denen sich — nach dem alten Aberglauben — die Geister verbargen und dem dort Vorübergehenden auf die Schulter sprangen, stehen noch immer. Am Hügel ausgebreitet liegt der *Friedhof*, der Tummelplatz der Hexen. Die *Schatten* der Bäume bilden im Mondschein geheimnisvolle ‚Riesengestalten‘. In den *Abendstunden* sind die grossen *Hunde* ebenso gefährlich und erschrecken den Vorbeigehenden, wie einst.

Man braucht dabei wirklich nur ein wenig Phantasie, und schon ist ein „neuer

Fall“, eine neue Geschichte bekannt, für deren „Echtheit“ der Erzähler mit seinem Ehrenwort bürgt. Inhaltlich leiden sie weniger eine Veränderung, die Form (der Stil, Wortschatz, Aktualität) ist leichter zu modulieren.

5. *Die gesellschaftliche Umgebung*: Der Erzähler ist mit seiner gesellschaftlichen Umgebung in erster Berührung. Die ungewöhnlichen, unerklärten Erlebnisse werden im ganzen Dorf bekannt, dann von jemandem zusammengefasst und in dieser Form weitererzählt.

Aus diesem bekannten Material wählt dann der Erzähler die Geschichten aus, die man gerne und immerwieder hören möchte. Das ist die eigentliche Funktion des Erzählers.

C. Die Erzähler

Wie ich schon erwähnt habe, kennt man Geschichten (Sagen), – in denen über Geister, Hexen usw. erzählt wird – im ganzen Dorf. Dennoch können nur wenige diese Geschichten gut wiedererzählen.

Von diesen Erzählern stelle ich einige vor.

1. *Frau Róza (Rosa) Dudler* – geborene Róza Áltfätter – wurde im Jahre 1887 geboren. Sie ist Mutter von drei Kindern, mehrmalige Grossmutter. Ausser etwa 20 Glaubenssagen kennt sie auch viele Märchen, Balladen und zahlreiche Volkslieder (schwäbische und ungarische). Sie kennt alle Kirchenlieder, die man in Vállaj in der Kirche singt. Sie ist seit Jahrzehnten Witwe. Ihr Mann wurde noch im I. Weltkrieg schwer verletzt und wurde nie gesund. Einen Schwiegersohn verlor sie im II. Weltkrieg. Aber darüber spricht sie nicht gerne, lieber kehrt sie in die Gegenwart zurück, oder sie denkt an ihre Kindheit, die (in ihrem Gedächtnis) so schön war.

Ihr kleines, hüttenartiges Haus verbirgt sich am Ende des Dorfes, „am Berg“, ungefähr 200 m vom Fiedhof („khirhow“) entfernt. Mit ihr wohnt auch ihre verwitwete Tochter und ein seelenkrankes, taubes Kind.⁴

Sie heiratete mit 16 Jahren nach Vállaj.

Die Zeit vergeht. . . Ihr Rücken beugte sich, auf der Strasse braucht sie einen Stock.

Zeitweise verbringt sie einige Tage bei den Kindern, wo sie die Enkel beaufsichtigt und die Haushaltsorgen übernimmt. In diesen Tagen ist sie stets lebhaft und frisch.

Die Kinder haben sie gerne, obwohl sie viel mit ihnen schimpft. Die „nagy-mama“ (Grossmutter) erzählt ihnen sehr viel, mehr – wie sie sagen – als im Märchenbuch steht, und auch Interessanteres.

Es gibt keine Familientreffen, aber sie erweitern sich, denn bald klopfen auch die Nachbarn an die Tür, Kinder (sie gehen nachmittags in die Schule) mit ihren Müttern, ja manchmal auch sogar Männer (diese aber nur selten), um „Róza néni“ zuzuhören, wenn sie während des Kochens erzählt. Fast auswendig kennen sie schon alles, was folgt, trotzdem: immer finden sie etwas neues, was ihr Interesse wachhält.

Mittags kommen die anderen Schüler nach Hause. Sie verlangen das Mittagessen, das sie auch reichlich erhalten. Dann folgt eine Ruhepause; später lernen die Grossen, und die Kleinen werden von Oma in den Schlaf gewiegt. Kaum hat sie im Haushalt alles erledigt, kommen die Eltern von der Arbeit nach Hause.

⁴ Der Vater von Frau Dudler stammte aus Vállaj, lebte als Waise in Csanálos. Dort war er auch verheiratet. Als seine Frau starb, übersiedelte er kurz darauf wieder nach Vállaj.

Am Abend kehrt sie meist zur andern Tochter ins kleine Haus zurück, um dann morgens wieder alles von vorne zu beginnen.

Am Sonntag ist sie frei. Vormittag geht sie in die Kirche, sie singt noch immer im Chor. Sie besucht machmal auch den Friedhof: den Mann und die Tochter, den Platz, wo auch sie ruhen wird.

Sonntag Nachmittag ist Besuchszeit. Manche suchen sie auf, besonders alte Frauen. Sonderbare Besprechungen sind dies. Man hört mehr über die Vergangenheit, als davon, was sie gekocht haben oder welche Neuigkeiten es im Dorfe gibt. Diese Themen sind nur zweitrangig.

Die Frauen sprechen und sie hört zu. Nur dann sagt sie etwas, wenn sie Mehlspeise oder Wein anbietet und natürlich dann, wenn sie erzählen „muß“.

Meistens fließt das Gespräch nur schwäbisch, aber stark gemischt mit ungarischen Ausdrücken. Nur die Lieder erklingen in reinem Schwäbisch und unverändert, vielleicht ebenso wie vor zweihundert Jahren.

Im Herbst 1964 war sie bei den Verwandten in Rumänien, in ihrem Geburtsort. Nur einige von ihnen leben noch, und auch diese – wie sie sagte – sprechen entweder ungarisch oder rumänisch. Die Muttersprache, das „Schwäbische“ haben sie längst vergessen.

2. Frau *Ilona (Helen) Ceglédi* (früher Zipper), die ‚Ilonka néni‘ wurde in Mérk geboren. Sie ist 60 vorüber, arbeitet aber noch immer in der LPG. Frau Ceglédi wohnt in einem Hause mit dem Sohn und dessen Familie, aber in getrenntem Haushalt, hinterm Park im ‚veli‘⁵.

Als ich mich im Dorfe nach einem guten Erzähler erkundigte, hat man mir gleich Frau Ceglédi empfohlen. Wie man sagt, kennt sie die meisten Märchen in Vállaj.

Frau Dudler hat mich ihr vorgestellt, aber weiter konnte ich nicht kommen. Man hat mich beim Hause mit einer feinen, aber deutlichen Zurückhaltung empfangen, meine Tonband-Pläne erschienen mir gänzlich hoffnungslos.

Nur ganz langsam begann das Gespräch. Zuerst über die Enkel. Ich erfuhr, daß sie hier drei habe; die zwei ‚bua‘ (Buben) besuchen schon die Schule, lernen gut, die Enkelin kennt auch schon die Buchstaben, ist aber erst viereinhalb Jahre alt. Sie sind die Lieblinge der Großmutter.

Die Kinder waren sehr freundlich. Es stellte sich heraus, daß sie schon viele Lieder singen können, und sogar auch Märchen kennen. Da war ich schon am halben Weg zu meinem Ziel.

Ich fragte den älteren, ob er das Märchen von „Hansl und Gretl“ kenne. Er hat es gekannt und hat es mir auch erzählt. Die Großmutter wollte ihn zwar davon abreden, er möge stillsein, den ‚bácsi‘ (Onkel) interessiere es sowieso nicht, aber ich habe ihn trotzdem darum gebeten. Später erzählten wir das Märchen schon gemeinsam und die Großmutter hörte mit wachsendem Interesse zu, und war sehr erstaunt, als ich auch mit einer Geistergeschichte herausrückte. Sie konnte es ja nicht wissen, daß ich diese Geschichte einige Stunden früher von der Dudler-Großmutter gehört habe. Das Ende der Geschichte habe ich aber mit Absicht verändert. Das Kind bemerkte nichts davon und ihm war es völlig neu, aber die Großmutter hat mich verbessert, und ihre Augen strahlten vor Freude, weil sie es besser wußte.

Als sie aber auch erfuhr, daß ich etwas schwäbisch verstehe, erzählte sie mir einige Geschichten. Tonbandaufnahme war natürlich ausgeschlossen.

Nur nach mehrmaligen Besuchen erreichte ich mein Ziel.

⁵ ‚veli‘ nennt man den Teil der Felder, der hinter dem Dorf liegt, an der rumänischen Grenze. Das Wort wird klein, mit einem ungarischen *v* (= *w*) geschrieben.

Zu den Ceglédis kommen wenig Gäste. Sie sind mit den Vállajern kaum in Berührung.

Während die Familie arbeitet, sind die Kinder im Tagesheim. Großmutter, Schwiegertochter gehen gemeinsam auf die Felder der LPG. Der Mann ist Maurer der LPG. Der Sohn arbeitet auch im Dorfe. Sie verdienen sehr schön und leben gut.

Von den 3 Söhnen wohnen zwei in Vállaj, einer in Budapest, alle haben schon Familie und eigenes Haus. Auch die Tochter hat in Vállaj geheiratet.

Frau Ceglédis Kopf ist immer mit einem warmen Tuch sorgfältig unwickelt, sodaß man ihre Augen kaum sieht; die Hände ruhen oft an der Schläfe: sie leidet schon seit Jahrzehnten an Kopfschmerzen, hat sich aber daran gewöhnt.

Im Winter übernimmt sie die Pflicht, die drei kleinen Kinder erziehen zu helfen. Dem Buben hilft sie beim Lesen und Rechnen. Nur das tut ihr leid, daß die Kleinen nichtmehr ‚schwabisch‘ können. Sie verstehen nur wenig davon.

Ihre befremdende Haltung hängt nicht nur mit dem Mißtrauen gegenüber dem Stadtmenschen zusammen. Hier stecken wohl auch andere Ursachen. Die Tatsache, daß sie Schwaben sind, verursachte in Vállaj und in Mérk bisher sehr viel Kummer und Schwierigkeiten. In der Nazizeit wollte man sie in die „großen“ germanischen Pläne einbeziehen, doch ohne Erfolg. Und nach 1944–45 litten sie viel wegen der deutschfeindlichen Stimmung, die im Lande herrschte. Sie nennen sich noch immer nicht Deutsche, sondern Schwaben!

So kann man das Mißtrauen, womit man mich in Vállaj empfangen hat, besser verstehen, besonders wenn man bedenkt, daß ich Material in schwäbischer Mundart sammeln wollte.

In den letzten Jahren sieht man einen großen Fortschritt in der Lösung der Nationalitätenfrage. Die Stimmung ist gut, die LPG hat einen großen Erfolg, zahlt gut, die Vállajer nehmen an allem teil, was der Staat Ungarn den Staatsbürgern bietet.

Aber die Wunden der Vergangenheit sind sehr tief, auch bei den Ceglédis. Sie bat mich, niemandem im Dorfe zu erzählen, daß ich bei ihr schwäbisches Material gesammelt habe, sie möchte keine Unannehmlichkeiten.

Jetzt sind wir schon „gute Freunde“ geworden und wenn ich sie besuche, spricht sie kaum mehr von Kopfweh oder von einer dringenden Beschäftigung.

3. Immer fröhlich, immer lustig ist Frau *Franci* (Franziska) *Sájbli*, die im Dorf nur als ‚*Rigó Franci néni*‘ (rigó = Amsel) bekannt ist. Auch sie gehörte nicht zu den reicheren Bauern des Dorfes, weder ihr erster noch der zweiter Mann. Den Namen ‚Amsel‘ hat sie nicht nur deshalb erhalten, weil man fast jede Familie mit dem ursprünglichen Namen nach den ersten Einwohnern von Vállaj nennt, sondern auch weil sie immer lustig ist, viel spricht und singt.

Sie kennt man im ganzen Dorf, aber nur sehr wenige wissen von ihr, daß sie auch wundersame Geschichten erzählen kann, über die ‚Hexa und Goaischta‘ und über andere Wesen, die heute nicht mehr „leben“.

Das Tonbandgerät störte sie nicht, als ob es in ihrem Hause alltäglich benutzt würde, obwohl sie kein Radio, kein elektrisches Bügeleisen hat. Kein einziger Konnektor steckt im Hause, nur eine einzige Lampe im Zimmer.

Ganz allein lebt sie zu Hause an „freien Tagen“, an welchen ihr Mann als Zimmermann im Dorf und in den benachbarten Gegenden⁶ beschäftigt ist.

Über die Geister spricht sie nur dann, wenn der „Hausherr“ außer Hause ist, er liebt solche „Dummheiten“ nicht.

⁶ Früher arbeitete fast jeder Maurer und Zimmermann aus Vállaj in den westlichen Komitaten Ungarns (das Gebiet über der Donau), wo er meistens Scheunen baute. In der letzten Zeit kommt es selten vor.

Man könnte auch über *Antal Hazai* erzählen, vom alten *Scheieman*⁷ oder von der Frau *Lányi* (Lang), die vor zwei Jahren begraben wurde, usw., aber ihr Lebensweg ist für uns nicht so bedeutend, da ihre Geschichten meistens nur das Material der drei erwähnten Erzählerinnen wiederholen.

Frau *Rozi* (*Rosa*) *Varga* habe ich nur einmal getroffen, im Hause der Dudler-Großmutter. Sie erzählte mir damals nur ungarische Geschichten. Sie habe das Schwäbische schon vergessen, sagt sie.

Als ich nach einer kurzen Zeit wieder nach Vállaj kam, fand ich sie nicht mehr, sie zog zu ihrer Tochter nach Budapest.

Obwohl die vorher kurz geschilderten Lebenswege verschieden waren, sind einige Züge doch gemeinsam.

a) *Die Freude am Erzählen.* Die meisten Geschichten (Sagen) und Märchen (oder wenigstens die wichtigsten Motive) haben sie von ihren Vorfahren übernommen. Was sie erzählen, ist den Kleinen ebenso lieb, wie es den Ureltern war.

b) *Sie gehören weder zu den Gelegenheitserzählern noch zu den bewußten Erzählern.* Ich würde ihren Platz irgendwo an der Grenze der zwei Typen bestimmen. Die Dudler-Großmutter und Frau Ceglédi erzählen der Familie und nur seltener in einer großen Gesellschaft. Die „Rigó Franci néni“ ist als Erzählerin auch nur zweitrangig. Die Geschichten kommen in einem größeren Kreis nur zu gewissen Gelegenheiten zum Erzählen.

c) Frau Franci Sájblí erzählt eigentlich nur zur *Abwechslung*. Die Geschichten der Frauen Dudler und Ceglédi haben einen *pädagogischen* Charakter. Das kann man zwischen den Geschichten, in der Pause erfahren: z.B. am Ende der Geschichte, als das Mädchen stirbt, weil sie zum Geist sprach, sagte Tante Róza: „Na, drum sollat dem Goaischt niks saga“ (Na, deshalb sollt ihr dem Geist nichts sagen).

d) Das vorige Zitat beweist aber auch, daß die Erzählerin noch immer an Geister, an Gespenster, an böse Wesen und an Teufel glaubt. Als ich sie fragte, ob es im Dorf noch immer solche Wesen gebe, antwortete sie: nein, aber es gab solche. Doch sie glauben noch immer daran. Deshalb machen sie die Enkelkinder auf das Benehmen der Geister aufmerksam.

D. *Das Erzählen*

Die Erzählungsart ist hier ganz anders als bei den Volksmärchen. Der Unterschied ist am klarsten im *Umfang* und im *Stil* zu beobachten.

a) Die Geschichten sind ziemlich kurz. Nur die märchenartigen Erzählungen sind etwas länger. Das Hauptgewicht liegt auf dem Inhalt des Erzählten. Die langweiligen Beschreibungen bleiben weg, aber man braucht sie garnicht, da die Personen entweder bekannt sind oder waren, andererseits ist es nicht so wichtig, mit *wem* etwas geschehen ist, da das Zusammentreffen mit Geistern jedem passieren kann. Den Zuhörern ist die bloße Handlung wichtig. Die Kürze macht das Zuhören nicht anstrengend.

b) Das Talent des Erzählers beim Erzählen solcher Sagen ist – meiner Meinung nach – nur vom Standpunkt der Suggestion des Miterlebenden bedeutend.

c) Der Stil des Erzählens steht dem Stil des Märchens nach, sogar bei demselben Erzähler. Das Publikum muß man nicht mit stilistischen Schönheiten fesseln, weil das erregende Thema dazu genügt. Das Erzählen der Sage kann gelegentlich rührend sein, da *das*, worüber in der Sage erzählt wird, geschah nicht mit einem Märchenhelden der Phantasie, sondern mit einem der Einwohner des Dorfes oder gerade mit dem Erzähler.

⁷ Er starb 1964, mit 88 Jahren.

Carl-Herman Tillhagen erklärt dieses Problem folgenderweise: „Die Sage in ihrer Eigenschaft als *Dichtung* geht aus ihrer literarischen Qualifikation, aus ihrer Sprache, Form sowie aus ihrer Schönheit hervor. Während das *Märchen*, welches in der Regel sowohl in Bezug auf Form als auch Inhalt, eine Schöpfung der Phantasie darstellt, und lediglich in gewissen Einzelheiten, Züge von der Wirklichkeit oder von der Welt des Glaubens geliehen hat, ist die Sage ihrem ganzen Inhalt nach aus einer gegebenen oder eingebildeten Wirklichkeit entsprungen, und nur ihre äußere Form ist von der Dichterphantasie geschaffen worden... Das Märchen ist ferner eine freistehende Schöpfung, ein Kunstwerk für sich, während die Sage in der Regel ein integrierender Teil in einem allgemein volkstümlichen Glauben ist, ein Beispiel unter vielen, wie das Volk die Gedanken um eine gewisse Erscheinung gesponnen hat“⁸. Tillhagen ist hundert prozentig der Meinung – ich beobachtete bei meinem Material auch das selbe –, „daß in der Sage *weniger die Form als der Inhalt von Interesse ist*, auch wenn man zugeben muß, daß die verbale Ausgestaltung von großer Bedeutung für das Leben der Sage ist, und sie oftmals zu einem vollendeten Kunstwerk macht. *Jedoch ist die Sage als Dichtung von geringerem Interesse als die Sage als Glauben.*“⁹

d) Bemerkungen, die man dazwischen ruft, schließen sich dem Inhalt an.
Die Wirkung der Sage wird gelegentlich auch mit Wein gesteigert.

DIE SAGEN

Die folgenden Geschichten bilden eine eigenartige Gruppe der Volkssagen. *Linda Dégh* und *Iván Balassa* nennen sie Glaubenssagen¹⁰.

Über Sage schreibt *Carl-Herman Tillhagen* folgendes:¹¹ Eine Sage pflegt man im allgemeinen als eine volkstümliche Erzählung zu betrachten, die einen Inhalt vermittelt, an den man glaubt. Die Sagendichtung ist indessen sehr netrogen. Sie umfaßt ein Material, welches sich über ein breites Spektrum ausstreckt. Von einfachen Feststellungen und allgemeinen Angaben des Volksglaubens-Charakters sowie ausführlichen Berichten und Beschreibungen über persönliche Erfahrungen verschiedener Art, bis zu den traditionsgebundenen, gemäß epischer Gesetze geformten und abgeschliffenen Schilderungen.“

Von *Sydow* und auch *Tillhagen* unterscheidet bei den Sagen *Memorat* und *Fabulat*. „Die erstgenannten sind ‚die Erzählungen der Leute über eigene, rein persönliche Erlebnisse‘ welche ‚weder dichterischen Charakter, noch Überlieferung zeigen‘. Die *Fabulate* dahingegen ‚sind kurze einepisodische Erzählungen, in deren Hintergrund allerdings Erlebnisse und Beobachtungen stehen; doch sind sie nicht unmittelbar aus diesen hervorgegangen... sie wurden vielmehr von der Fabulierungskunst des Volkes geformt, das den von der Sage behandelten Stoff zurechtzulegen versuchte, und zu erklären und zu bezeugen bestrebt war, wie es sich damit verhält“¹². Kurz gesagt: „Die *Memorate* sind die Schilderungen des einzelnen über den Volksglauben, inmitten dessen er lebt, die *Fabulate* sind die Dichtung des Volkes über seinen Glauben“¹³.

⁸ *Tillhagen*, Acta 1964, Seite 12.

⁹ *Tillhagen*, Acta 1964, Seiten 12 – 13.

¹⁰ *Dégh*, L., Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft. Berlin, 1962. *Balassa*, I., *Karcsai mondák* (Sagen aus Karcsa). Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI., 1963; *Károly Gaál* nennt sie „abergläubische Erzählungen“.

¹¹ *Tillhagen*, Acta 1964, Seite 9.

¹² *Tillhagen*, Acta 1964, Seite 9.

¹³ *Tillhagen*, Acta 1964, Seite 9.

Herr Tillhagen gibtbauch die Definition des Fabulates: „*Ein Fabulat ist eine von der Volksphantasie erschaffene, überlieferte Schilderung, die ein fixiertes motivisches Muster aufweist. Der Inhalt gehört, oder hat zum Volksglauben gehört, oder hat sonst irgendwelche Anknüpfung an die Wirklichkeit, und wird gewöhnlich berichtet, um als Beweis für eine traditionelle Glaubensvorstellung zu dienen.*“¹⁴

Dieser Definition nach sind die folgenden Geschichten alle Fabulate.

Den größten Teil des Materials haben die Erzähler schwäbisch und auch ungarisch erzählt¹⁵. Einige Geschichten veröffentliche ich nur in ungarischer Sprache oder nur in schwäbischer Mundart, weil die Erzähler sie nur so gekannt haben.

Die Texte bringe ich in einer sogenannten groben phonetischen Umschrift¹⁶. Der Zeitpunkt der Tonbandaufnahmen: Oktober-November 1963.

I. Geschichten, erzählt von Frau Róza Dudler:

D.1. A bua ist gsāi. Des rui ist gāga i tsairi, nid^lliegn̄ auf štrō. Un dō, ven des hiesigliegn̄, un do iš es fivāx̄n, un do hāt ər it kenn̄ šnaubn̄.

Un do hāt mā vēš̄ glit̄n da i kirx̄n, in litāniā – *csak úgy mondom* –, un do ist̄ d̄v bua š an bisel̄ bess̄v gsāi, un do vern̄v trət̄mā gl̄t̄a, un tō ist̄ r̄ bua šo aufkhokvt̄. Un do ist̄ a so a gröse švartse kats nēbm̄n̄ ghokvt̄, aḡn zent gānts̄ furi ksāi, zō vi furi. No ost do iš š̄i gāga, khats, und i š̄i hind̄v nauskiugt̄ hind̄v beim̄ šaid̄r.

Na, hāt ər denk̄t:

– Vid̄r vid̄r nākumt und vider hui?

Na un do ist̄ vid̄vkom̄v. Vid̄r so vi šeizmal. Na do hāts lit̄n, un do ist̄ ər vid̄r zo bes̄r voar̄v auf dias̄r tsāit, un do ist̄ šo khats vid̄r nauskiugt̄.

Na un do ist̄ r̄ tsum her gāga, d hat ər ksāit, d̄m her, ər sai im̄r zō a grōsv greits.

Un d hāt ər her ksāit geḡ:

– Mi bi ā šo dīm ksāi. – hat r̄ ksāit – Jetšt̄ mušt̄ nu kum̄v gibeix̄t̄n und gišpeis̄v, und unt̄r d̄r kopf zol ər fon zō ā laut̄r gvēhv sax̄v tūv. Tān hām zi kuin̄ kvält.

Nō do ist̄ ər gāga un dan s naigliegn̄, un do is r̄ bess̄r gsāi. To i šo zi khum̄v. Na un dō hāt n̄ apr̄ nāikšvetst̄ is őr:

– Drei tegl̄v mušt̄ it švetsa, mit niam̄rt̄ it, tā mit gār niam̄rt̄ it, und nit vink̄v und nit it̄v. Un denn virds bess̄v ven da des hältst̄.

Nā un do d̄r bua drei teg it švetst̄. Da ham̄ iuhiri ā ksāit geḡ:

– Hā vā hāst̄ it švets̄v? – Nā un do hat̄r ksāit: der het̄ ē trūm̄ ktai, de fersprox̄v, ər tāit drei teḡ it švets̄v.

Un dā iš a bes̄v vor̄v.

*

¹⁴ Tillhagen, Acta 1964, Seiten 10 – 11.

¹⁵ Es ist zu beachten, dass die zweite Mitteilung des Erzählers nicht mit der Sorgfältigkeit, Wirksamkeit und Ausführlichkeit der ersten wetten kann: der Erzähler – auch dann, wenn er in eine andere Sprache übergeht – nimmt an, dass der Zuhörer schon sowieso weiss, was er erwiedert hören will. Dieser Umstand beeinflusst natürlich nur teilweise die Länge des Textes. Sehr oft ist der ungarische oder schwäbische Text deshalb kürzer, weil das Thema auf dieser Sprache eben nicht so flott zu erzählen war.

¹⁶ Lautschriftabelle ist zu beachten! Die ungarischen Texte charakterisieren die aus dem deutschen Artikulationsbasis stammenden Lautverkürzungen. Diese Erscheinung ist in mehreren ungarisch gewordenen – früher deutschsprachigen – Siedlungen auffindbar.

Valami fiú, nekem rokonom vout. Vasárnap délután ment a csirbe lepiheni. Szalmára. Ecer csak hát felébredt, hát nem tudott szuszogni. Nem tudott szuszogni, és nem tudott lélegzetet hozni. Hát szegény, mikor elsőt harangoztak a litániára, akkor i egy kicsit joban let. Ara a harangozásra.

Mikor másodikat harangoztak, akkor már megint joban vout. Mikor ráharangoztak a litániára, akkor fejtült, a fiu, osz akkor egy nagy macska ilt melete, olyan nagy, mint egy . . . , mint egy kutya. Tizes vout a szeme egiszen. No sz akkor mikor láta, hogy a fiu fent il, akkor a hátisó kapunál kiugrot.

No sz akkor második este gondolta a délután, délután szokot mindig le oda feküdni. Hát csak megint fekszik ot, vagy csak álmodta vagy mi, gondouta, hát most meglesem, hogy fog jönni megin.

No sz akkor megicsak lefekit, alig fekit le, mán megin csak nyomta valami. Mármint, hogy nem tudot szuszogni. Olyan beteg vout, sz akkor megin csak a macska vout. Ot, melete mindig ot ilt. No sz akkor megint úgy a harangozás előtt így meg így, ere az izére ment.

Na akkor megint úgy vout.

No sz akkor ment a paphoz, a plébános urhoz, no sz akkor kérdezte, hogy hát tud-e meni gyóni, áldozni, hogy ő tanácsot kérhet-e a plébános urtul, mi csináljon, mer mos már kétszer fordult elé, hogy oan roszul van, meg oan beteg, hogy nem tudja, hogy mi lesz ivele.

T aszt mondta:

– Jaj fiam, én is aba voutam. Én is háromszor voutam ebe – aszongya –. Minden, mi szentelt vagyon, minden rakjanak a fejed alá, sz akkor nem lesz hatalmuk. Ara.

Sz akkor vasárnap délután nem fekit oda, hanem be, szóuval ahol valami műhely vout, vagy micsoda, ott vout az ágya, ara fekit. No sz akkor nem vout már az a nagy hatalma, mint akkor, noszt akkor valami beugrot a filibe, azt mondja neki:

– Három napig ne beszéj senkivel egy szout sem. Ha ezt betartod, akkor joban fogsz leni.

No sz neki akkor otthon mindig mondták, hogy mi van, mi van evel a fiuval? Tán nem néma lett vagy mi lett vele. Csak nem rázta a fejit se semi.

Mikor letelt a három nap, akkor a fiu joban lett.

Ez igaz vout, Doláros Janival törtéint! Mindig dolárosnak mondták, mer ugye a nagyanya, – az ura Amerikába vout. Sz azér mondták.

**

D.2. Meĳ fatŕ ist, er išt v bua gsāi. Hat r dianvt. Tšinalv. Na a dan sen tsi gāga hākv, un do der baur gsāit:

– Tu nu du fāra, i lig in khorb.

Do sen tsi gāga n do zend goaišt umanānghokæt und hām s fūr khēt. Un d is r fatŕ gāga tsu fāir und hat r guat neigrauxt pfeifl, un do grauxt. Abær hat nix gsāit dem goaišt.

Do sāit zi veitv gāgv und hāt a goaišt nauſkiukt. Un do sen tsi zō šver gāga, rose sent gants nas ksāit.

Un do ātr niasv, das dær fatær zol ja no zāgrv gegæn. Un do denkæt r fatær:

– Ai, i bin an armv buaš, gleix ven i au štirb! I sāgv des ja dæs gegæm. No stān, un do hāt r gsāit: – Helf dr got! – gegæm.

Un do ist r rabgiukt fom vāgv, un do ist dīt! nāisprūgv in di fi ros nāi. Zo leixt i ši gāga.

No un dān, ja un dan ven zi zend huikommə, do st əs veitə tsaubə gsāi, do ist a šeitə gbrant, do ist r fatər gāga, un do is a ding, hāmu, ā gsāi. Dā tr fātə gl̥uakət un do send lautər-lautər grāitsələ, und fēlgrāitsələ, und hāms hinə gliəvə. Beim fatər im pfaifli ī mit a velx ksāi und hāt grāuxt.

Nna!

*

Az én apám mesélte ezt nekünk. Hogy ő mikor ot Csalánoson szougált a birónál, mert szokot szougálni mint szegény árva fiu vout, osz akkor mentek ugy, egész a kidénynek, kidénynek mondják azt a részt, a határ melet vout it a gazdának főgyök, osz akkor mán mikor otthon befogtak, aszonta a gazda, hogy ő nem hajt, csak ő hajtson, ő a kasba fekszik. Félt mán ugye, egyszer a kisértetek... Mer akkor olyan veszet voutak. Na sz akkor ī befekit hátra, tata meg mentek a falun fel, szántani mentek. Aratás után vout. Osz akkor tata meg nem félt senkitől. Oan ember vout, hogy máma is, aki ismerte, it még Vállajon is beszélnek mindig, hogy micsoda nagy, nagy erős fiu vout, meg ember is. Hetvenkét évig éilt.

No sz akkor láták a tizet, csuppa kisértetek körülte a tizön. Szént égetek, szenet égetek azok. No szt akkor azt mondta a gazdának, hogy ī megyen, oda, a kis pipájába tesz egy kis szenetet. Téleg. De szóulani nem szóulut hozájok. Vet egy kis szenet, oszt betete a kis pipájába. Na sz akkor aszongya, na sz akkor mentek-mentek soká, meszire voutak mán Fényen túl, vagy hol, no sz akkor felugrot egy a tata melé. Felugrot. Melléje ilt. Mikor mellé ilt akkor a négy lovak alig tutak meni.

— Istenem, mit fogsz te csinálni. — a gazda meg meg se pukant a pokróuc alatt. Félt nagyon. No sz akkor nem csinált semit, csak nem mondot semit neki, ī se, Tata se mondot semit, csak mentek mindig. De mán a lovak csupa hab voutak, oan nehezen húztak.

No sz akkor hozáfogot tüsszkölni, trüsszkölni az a kiséirtet, ugy hogy a tata szóuljon hozá, akkor megszabadult vóna. Akkor mindig tüsszkölt, azt gondoulta a Papa magába:

— Ugy is árva vagy, ha meg is halok.

És akkor se szóult hozá.

Ecer csak azt ondtá neki:

— Helf tər got! — hogy egészségedre.

No, akkor egy szóut nem mondot, csak leugrot, aszt akkor a rud beszalat a négy lóu közé. On könnyen ment a szekér.

No sz mikor hazafele jötek, akkor megint ugy estéről jötek, akkor a Tata megint oda ment, akkor néz a hamuba, akkor csupa-csuppa péinz vout. És a kis pipájában is péinz vout, amit vit. Ez a kiséirtet vout.

**

D.3. És a gazdánál, montam, akkor a gazdánál dóugoztak, és mikor a cipójik szíjel vout, vagy így, akkor mindig ujat tetek oda nekiek. Nagy ruhákba voutak, és akkor dobták elfele. Mer csak adig kellett voun nekiek ott leni, miko az széjel let lovva.

Szoual mindig sajnáták, akkor mindig tetek nekiek. Akor azt szét izéték a fogukal, meg mindenel.

Csak mindig tetek nekiek.¹⁷

**

¹⁷ Diese Geschichte wurde nur ungarisch erzählt.

D.4. İst *vmā* a mādli ksāi. Un *dō* hā mā tengeri knīpft. Dan ham an a mar ksāit:
— Nieman *v* šāitl^o nāi, un de, di vo pār^o šāitl^o hānt, di derle hām a hoxtsēit
daz jár.

Un di derle so it^o ze zen a rāusgāg^o un do zen zi numanāngag^o und hān dut
des mād^o štusblieb^o. Un do ist an goāišt auf a pu^okl khok^ot.

Un do hāt tsi štārk gheil^ot und gšria, un do hāt r̄ ksāit der^o:

— Ni mi veg vā i bin nāufghok^ot! Mādli.

Na un do i ši nā, dəs mādli, un do in de finf tāg is mād^o gštōrb^o.

*

Akor mindig ilyeneket csináltunk, hogy Andrásnapkor, akkor egisz tizenkéit
óráig vout összejövetel a fiukal. Ugy mondtuk mindig hogy: durnextlazni.

Noszt akkor mentünk mindig a saítli-boglyákhoz, aztán vitünk, de nem olvastuk
meg a darabokat, hanem csak így, nézve hoztuk, oszt bevitük, akkor azt szokták
mondani, akinek páros, a saítli-darabok, azé férhez megyen.

No szt bementünk szt olvastuk, egy lány meg vizamarat ugy a töbitül, szóual
a disznóól hátára ment, vagy hova, oszt akkor fejült egy kisértet a hátára. Osz
akor az meg visitot mindig, így, hogy hát:

— Erigy le, erigy le! — aszt hite, hogy ez fiu. Bolondozik, ugye!? Hilyeskedik
vele. No szt akkor aszongya neki ez a kiséirtet:

— Vigyél oda, ahol fejültem!

Akor vizament a lyány, aztán leszalot. Osz bement, oszt akkor olyan vout
mint a halál, sapat meg reszket.

Akor öt nap mulva a lyány meghóut.

**

D.5. Mikor ilyen voutam, ilyen tizenégy éves voutam, akkor. Na, mein fatr hat
v^omal einst ətselt.

Rákóuci pince ist ksāi, und det ist a mādli dunda ksāi, zi selst fəvund^ot sāi.
Un d^o i ši ē štui var^o. Un d^o a grōs^o her hāt si khālt, a gutes mād^o, hāt ər (khālt).

Nā un d^o a soldāt ksāi der^o stat, un d^o sen^o kum^o, dēt hom s hālt ksāit,
dēm zoldāt, sztán jelenkezen nāla, auf, auf lēza.

Nā u do r̄ soldāt, hat ksāit ər khenn^ot zi auflēza.

Hams hālt ksāit, dēm zoldāt:

— Dund^o is tiš und trink^o und szivar und tsigarete und gliez^o, und und all^os
vnd^onā, — nui lūga mus ven zi kumit, di bézi. Ha nem szóul semit, do vern zi
kuin^o maxt.

Nā un d^o ist r nābder soldāt.

Na un d^o saít zi štārk virš kuma. Štārk virš saít zi kum^o. Abr buar nit *vmō*
veglūagat of d^o fixt und und gliez^o und gies^o und trunk^o anavid^o und ā krauxt
und (dəs mādli) hat tsvei dreis^o fis^o khātt.

Und i and^os tāg sin dzi vidr^o kum^o. Sin dzi.

Dəs mādli dā hāt dās mādli hat *v* kopfteke khātt fo štui.

Na un d^o in letst nāxt sen tsi so kum^o, ven es elt^o v^ori sāi. fo bua. In der^o
vind ākum^o. Sən dzi kum^o mut^o un fāt^o. Un dā hām ts in khept fo šlāf, dē bua
un da hamts in ksāit:

— Liəbs kind, a vām bis tu da dund^o? Jāj, vir elt^oer hāma jā kum^o ūm di.
— hām tsi ksāit gegən. Und hōbət heilt^o štārk un do d^o bua hāt khept um d^o

arm^o und hāt fokhist, und so ham zi vila niem^o. Und zen dzi, zind zi gang^o, und dē bua š^on angriso.

D^os mädl^o vid^o štui vār^o.

*

Apám mesélte egyszer. Mikor ilyen tizenégy éves vóutam, akor.

Vóut egy rákóuci-pince, és ott lent vout egy lány, el vóut átkozva. Oszt kó vóut. Oszt egy nagy ur tartota ot egy jou lányt.

Na szt vóut egy katona eben a városban, és akor jötek, és mondták enek, aztán jelenkezen nála, megváltsa itet.

Na és akor monda a katona, meg tudná ötet váltani.

Szt mondták a katonának, odalent van asztal és italok és szivar és cigareták és pohár és minden, csak feküdni kel, mikor jönnek, a gonoszok, a kisértetek. Ha nem szóul semit, akor nincs hatalmuk.

Na szt akor lement a katona. Jötek nagy lóbal. Nagy zajal jötek. De a fiu csak el se nézet. Csak olvasot sztán evet és ivot.

A lánynak megvóut regelre térgyig a lába.

Jötek másnap megint. Sztán csak a feje teteje vóut kó a lánynak.

Na szt akor utolsó éjszaka jötek a fiuhoz a szülők. Eben a nagy széilben jötek be. Jötek anya és apa. Kiséirtetek vontak. Akor szóultak:

— Kedves gyermekem, jaj, mi szüleid jötünk éirted! — mondták neki. Na aztán sirtak.

A fiu szóult hozájok, és csóukolta iket.

Na szt a fiut szétépték.

A lány megint kó vóut.

**

II. Geschichten, erzählt von Frau Ceglédi (Zipper)

C.1. In Mérk ist š gšim.

D^o Jauz^o bua ist i dr^o nāxt fuxgāg^o. Un d^o das nāxbaur^o hāt a heks kvōnt. Un d^o dize^o (bua) hāt ksāit fo der heks^o:

— Denku i net.

Un d^o ist r gefuat^o, den ist hui^okhum^o, und ist bei sein brūdr štābli^oba. Dr^o ist krānk ksāi. Ist r nāig^oluag^o.

Un den ist fon det rauskhum^o, ist r nau^ofk^okhōnt auf d^o ros und ist hiugāg^o.

Un d^o ist r pār šrit gāg^o, d^o ist ā grōs^o, vaiss^o hund khum^o. Un d^o ist v d^o hund ānōgšprūg^o und hat kfikh^ont da sa^on fias. Un d^o ist d^o gāg^o, un d^o ist d^o hund furkšprūga und er ist fui^overtsgāg^o. Un d^o ven r ist tsu hēr^o hāuz khum^o, un d^o ist det^o hund šō vid^o khum^o. Un d^o hāt ter hund vid^or ist ā āngšprūg^o und aux vid^o kfikh^ont da zein fuas.

Un d^o hāt d^o Jōuz^o kšvind dien^o ros āfāg^o šprēg^o an^o hui.

Un d^o ist v tsu di khixan^o khum^o, un d^o ist dr^o hund šo vid^or khum^o: und ist vid^o āngšprūg^o, un dr^o hund ist furkšprūg^o, dr^o Jōuz^o ist hui.

Un d^o ven r nākhumt in^oem gārt^otirl^o, ist r kšvind rābkiukt fon ros und hāt r dē nāikfiart, un d^o hāt ā denkt, nā hund khum no, i bi šo d^o hui! Un d^o ist nāi mit dē ros, un d^o is der hund in štāl kštānd^o. Den der Jōuz^o hāt vel^o nāi in štāl un d^o ist r hund vėg štānd^o.

Un d^o ist r Jāuz^o zō forsrok^o. Un d^o hāt r num^o tra^ou nāi. Un d^o ist r hund aufkštānd^o auf tsve fias, un d^o hāt er gmāxt gėg^ož:

— Nā Jōuzə, glābšt, das heksə zind?

Ab̄r der Jōuzə hāt vīdr̄ khuiv̄ vort khena zāgv̄, zō fošrōk̄v̄, un do hā zi zāit:

— Ābr̄ ven də mi fōrāt̄v̄št, un den favirgv̄.

Un do hāt de Jāuzə niks trāuv̄ zāgv̄, un dō išt r̄ ven zi gštorb̄v̄ išt diw̄ — hat diw̄ kvōn̄v̄t im hirtv̄hāuz̄ dəs naxbaur̄v̄ det — un do ven zi išt gštorb̄v̄, un dō hat əs ksāit də išt v̄ heks̄ ksāi.

*

Heksza.

Vout̄ egy ember, aki már regel ketőkor ment a lovakat étetni. Már viszajöt, és megnézte a testvérét.

Mikor kijöt onan, felült a lóura, és ment hazafele.

Jöt̄ egy nagy fehér kutya. Nekidörzsölődöt a lábának. Aztán ez ere, az araszalat. Mérken vout̄.

Mikor a két templom közé ért, a kutya megint ott volt és megdörzsölte a lábát. Az ember, a rokonom, megijet.

Alig megy a Sováb ucán, a kutya megint ott van és megsurolta a lábát.

Pár lépést volt már a háztól. Hamar bevezete a lovat az istálouba, a kutya már bent ált az istálóban. Az ember nem mert bemeni az istálóba.

Ekkor a kutya kétlábra ált és megkérdezte:

— Na, Jóuzsi fiam, hiszed-e hogy vannak boszorkányok?

Megijet ere, hogy majdnem öszerogyot.

A szomszédban vout̄ egy pásztorház, ott lakot a kutya. Odavaló vout̄ az öregaszony, aki kutyává vált.

Azt mondta:

— Te Jóuzsi, ha te elmondod, hogy mi vagyok, meghalsz!

Adig hallgatot is, mig a boszorka meg nem halt.

**

C.2. Ist v̄mā a baur̄ ksāi. Un do dizerl̄v̄ hām d vn̄ kniext̄ khet̄. Und bairi išt a heks̄ ksāi.

Und išt də heks̄ al ɔbart̄ furtgāgv̄. Un d vt̄ a kniext̄ ksāi dēm baur̄:

— Hā vō gāt̄ v̄vej̄ bāiriv̄v̄?

Un do hāt r̄ baur̄ ksāit:

— Ai, la si nu gā, zi zol nu gā vo zi vil!

Un do hā tr̄ buar̄ d̄v̄ kniext̄ tsuagluagv̄t. Un do išt bāiri ins khēmē khokv̄t auf dar biezv̄, un auf fias kšmirt̄ mit āna šmālts. Un to i ši gāgv̄ bej̄ khēmē ananaus.

Un dō d̄v̄ bua, da kniext̄ išt gāgv̄ und hat kruk̄v̄ knum̄v̄, un do išt naufkhokv̄t auf krokv̄ un dá hāt v̄ fias kšmirt̄ mit m̄ heksns̄mālts un dō išt r̄ zō gāgv̄ be khēmē ananaus.

Un do ven vr̄ gāgv̄ išt, un do hāt, r̄, hamts in rungšlāgv̄, ibaral rum, zō f̄v̄fikv̄t. Un do zō f̄v̄š̄rv̄t išt r̄ ksāi, un do ven d išt nākom̄v̄ in a grōsv̄ vald.

Un do ist nā bej̄ dr̄ t̄ir̄ nāi, un do išt bāiri šo a d̄iv̄v̄ ksāi. Un a grōsa štuba ksāi. Un tō zent fil, fil det in̄v̄ ksāi. Herv̄ und frau, laut̄ herv̄ und frau, laut̄ heks̄m̄oaistr̄v̄ und heks̄v̄.

Un do išt a tiš d̄ in̄v̄ ksāi ī der̄v̄ grōsv̄ štub̄v̄, un do hāt vr̄ bāiri ksāit:

— K̄vm̄ nā tsu derl̄v̄ tiš.

Un do išt ̄ hōv̄ khokv̄t bāim̄ tiš un do hāt ər̄ den̄v̄ ksāit geḡv̄v̄:

— Šaide ī fingr̄, un den mit dāi bluat̄ tuv̄ dr̄ nām̄v̄ h̄iersreiv̄v̄.

Un dō hat ər̄ baur̄, der kniext̄ denkt̄:

– Abr̄ vie zol mi i in figv̄ šneidv̄, und mit mej̄ bluāt r̄ nām̄v̄ nāšraiba? Jēzus mār̄iv̄ jouzef!

Un tō ven hāt des denkt, un dō išt̄ niemv̄rt mit̄ in̄v̄ ksaī in derl̄ štubv̄, do išt̄ r̄ vluī blieb̄v̄. Un d̄v̄ t̄ r̄ umv̄rānguagv̄t̄, un do išt̄ niama-niam̄v̄ ksaī, do išt̄ r̄ rauskhom̄v̄ bāī d̄r̄ tiar un do išt̄ a grōs̄v̄-grōs̄v̄ baum̄ ksaī. Un dō is̄ v̄ veit̄ in̄v̄ ksaī im̄ vāld. Un do išt̄ v̄ fell̄g a vox̄v̄ lanḡ fuksaī. It̄ gies̄v̄, it̄ trūnk̄v̄ hat̄ khen̄v̄ nim̄v̄ lāfv̄ khen̄v̄, zō švax̄ išt̄ ksaī.

U dō diz̄r̄ išt̄ rauskum̄v̄ fō derla vāld, un ven̄ ər̄ išt̄ rāus̄ hāt a fund̄v̄, un do išt̄ r̄ huī tsum̄ baur̄, un do sāt̄ d̄r̄ baur̄:

– Vō bišt̄ tu di ganz̄v̄ vox̄v̄?

Un dō zāit̄ ər̄:

– Jāj, vo bin i, i bin mi t̄v̄r̄ bairī gāgv̄, bairī hat̄ mi dekl̄v̄, etst̄ hā ī khen̄v̄ it̄ huifund̄v̄.

Un tō zāit̄ ər̄:

– Bairī išt̄ a heks̄.

Un tō zāit̄ d̄r̄ baur̄:

– Nā, zāī nu štil̄v̄, ī niam̄v̄rt̄ mušt̄ niks̄ sāgv̄, ā den tōt̄ sō d̄v̄ ūmbr̄igv̄.

Na u dō der kniext̄ er̄ tāj̄ zī niemv̄rt̄ it̄ sāgv̄.

*

Volt egy gazda, anak egy szolgálja. Akor ez mindig láta, hogy a gazdaszony a konyhában a kémény alatt seprőre ült, valami zsiral megkente a lába talpát, és megindult a seprőn ki a kéményen, és ment.

A hekszak egy nagy erdőbe mentek. Ott vout egy nagy szoba.

A szolgál megláta a zsirt. A fiu vete a szénvonót, letete a földre, ráült. Mekente a lábát és a szénvonó csak úgy vite a levegőübe, vágta, ütöte neki a fáknak.

Odaért ő is.

A gazdaszony csak nézet:

– Hé te ho gyötél ide?

– Hát látam, hogy mekente a lábát, és úgy jöttem ide.

Voltak ott sokan. Mind urak voutak és urinók. Volt ot egy asztal nekik. Nagy könyv vout ot és egy ludtol. Azal irt.

Mondja a gazdaszony:

– Ird be a neved, vágj az ujadba és a véredel ird ide a nevedet!

– Jēzus-Mária-Szentjózsef!, hogy vágjak én az ujamba és irjam a nevemet ide?

Mikor ezt gondolta, mind eltűnt.

Szójelnézet. Mikor kijöt, nagy fa volt. Ez vout a táncterem.

Majd meghalt éhen-szomjan, mikor hazament. Három hétig odavolt. Mondta neki a gazda:

– Hát te hol voutál?

– Voltam a gazdaszony után.

A gazda tuta, de nem akarta mondani, hogy az aszony boszorkány.

– Csak menjen a gazdaszony, ha akar.

**

C.3. Un tō išt̄ d̄v̄ bair̄v̄ no fugāgv̄ avaī melka.

Un do hat̄ zī v̄mā̄ fil̄ mil̄ brāxt̄, un dān̄ det̄ nā vo d̄ išt̄ dī melk̄v̄ gāgv̄, hāt̄ tsī dā̄ der̄ bauv̄r̄ khept̄, un do ī šī ausksaī, vīv̄ ros̄. Un do hat̄ r̄ zī knom̄v̄ tsum̄ šmīd̄.

Un dō hat̄ r̄ dez̄ ros̄ šlā̄ lāb̄v̄ smī̄.

Ūn də išt də heks ksāi.

Nā u dɔ ven zi išt šlāgʷ ksāi, do išt də heks hui, und iš ins pet kliagʷ, un do iš i it aufkštandʷ.

Un dō át r̄ baur̄ ksāit, da zi zol aufštā.

Un dō zait̄ zi:

— Jāj, i binn̄ zō krank!

Un to it aī khenʷ aufštā. Išt it aufstandʷ, un do išt nāxbaur̄ khumʷ, vo zi išt nāgāgʷ di mielkʷ. Ū dō zait̄:

— Vo išt bair̄?

Un dō zait̄ dr̄ baur̄:

— Ja, zi laits, iš krānk.

— Khum nāx, luagʷm̄g, vas zi hāt!

Un dō zind zi nāigāgʷ und hat də heks zō kvēint, də heks, un to hat zi it vəlʷ teke lupfalā. Abr də ham dō dek gvalt rabgrisʷ, un do hat zi s hēnd und of də fias āizʷnʷ khet. Šmiad hāt ze slāgʷ.

Na u dō hat baur, trit nāxbaur̄ ksāit:

— Nā ziš, drum i si grank. Də išt āvei khumʷ gemelka und i hab zi gnomʷ tsu šmid und hād di šlāgʷ, jets vaiš i ver ʷ išt.

*

Fejni járt ez a gazdaszony.

Mikor fejt, vite a tejet. Ugy ment mindig, mintha lú lett volna. Mikor nem láta senki, akor aszony alakban fejt.

A gazda megfogta a lovat, és elvite a lovat megvasalni, mert gondolta, hogy az a boszorkány.

A gazdaszony hazament vasalva.

Regel ágyban marat. Nem tudott felkelni.

A tejesgazda elment oda. A férje hívta ki az ágyból, de az nem jött ki.

— Jaj uram, én beteg vagyok.

A gazda megemelte a dunyhát. Meg vout vasalva.

**

C.4. Išt ʷmō a mādli ksāi. Un tō dize hāt a liabʷ-liabʷ kherli khet.

Un (der kherli) išt vāit̄ fux tsu dē zoldātʷ. Tō išt ʷ det kštorbʷ.

Un do dez mādłə išt āvəi trāʷ ksāi, ven ə hāt no mā khet.

— Ō ven dē nur mā kher!

Un tō išt r̄ mā khmʷ, i dr̄ nāxt. Un tō hāt ər bai zo einr̄ fenštr̄ ein kluagʷt vo s mādłə gliagʷt išt. Abr̄ s mādłə hāt no a švestʷ khet. Ūn do dize hāt dēs ā kherʷt. Un do šrait̄s mādłə, ver išt?

Un do šrait̄ ter bua:

— Ī bī s!

— Na i khum šo.

Un do i ši nā tsum fenštr̄ und auftā, un tō hāt si ksāit:

— Jāj, na das tu amā khumʷ bišt!

Un to zait̄ dr̄ buar:

— Jā, i hab a grōsʷ vieg mi da tōa.

Un tō, zait̄ dēs mādłə:

— Jaj, i frāg niks, dəs tu ʷmā hiar bit.

Un tō zāit ər:

– Nā, i mus abr šo gā, abr moarns nāx khum ə, un dē khumšt mit.

Un to zāits mādłə:

– Jā, i khum šo, akár vo dν nākāšt, i kum!

Na u do išt dizər abr khumν und at r klepřt bej fēnštr, un do išt mādli šo krix̄t sāi u tō šrāit zi:

– I khum šó!

Na dá išt mādli naus und išt gāgv mit dem bua.

U da t r má háť šev kšāint. Un dō háť ər ksāit, avņi dər būν:

– Və šāit der mōν zo šē,

vi lāfət di mi tōtəνə zo šē,

firš tu itν?

Un do zāits mādli:

– Nu i firx ma itν.

Na, dá zen dsi vidər gāgv, un do zāit der buν vidr:

– Vi šāint der mōν zo šē,

vi lāfət di mi tōtəνə zo šē,

firš tu itν?

Un do zāit s mādli:

– A vi mus ma firxν, dū bišt ja ā bāi mər.

Zent zi šo hāim kirxovtoar gāga un do zāit ər bua vidər:

– Šāit der mōν zo šē,

vi lāfət di mi tōtanə zo šē,

firš tu itν?

Zāit zi:

– Jāj, et firx ma šo. I gang numər vāitr.

Un do zāit r:

– Mušt khumν, ob tν vit odr it!

Na do išt ti mādłə gāgv mit əm, und da fν khirxov išt grāb ofōksāi, do zāit dr bua:

– :Na iuk nāb!

N to zāits mādłə:

– Jāj, i vāit it vi mν iukν mut, iuk tū, un den i ziz vi du iukš u denν iuk i ā!

Na išt r bua kiukt, un da háť des mādli phaktν an rok, un dō išt rok rausbrent, und mādłə háť āfāgv šprīga und gegn dōar kšprūgv.

Un do ven z išt nākumν tsum doar, sišt a háuz un det háť tsi a helixt siν. Un det i ši nāikšprūgv. Un det ist da a tōtəνə ksāi. Und i ši grād in dizə štubν kšprūgv, vo də tōtν išt kliegv. Un dō i ši hindər špār khokvt. Un do zāit, šo dν tōtə išt bai dr fēnštr. Un dō šrāit r nāi:

– Tōtəνə, gib də ləbēndeg ráus!

Un do denν tōtə, də išt aufν bet kliegv, háť āfāgv afhoka, und hend áusνnandtā, und d fuašν rābtā, hat šo vila rabkhumν, un da iš mādli zō fνšrōkν, zi hat numa ne kehnν redν.

Un dō háť ur tsvölve kšlāgv un do išt r tsrukfalν áufš pet, un do der tod išt furgāgv, un do išt mādłə kšvind raus und išt huigāgv, un do ven zi išt huišprūgv und išt nāi ins štubν und nidrgliegv, un do išt dr tōtə ksāi dr goaišt ist tsrukhumν di goaištν.

Na do išt s mādli kštorbν, un do išt ausksāi.

*

Halott szeleme.

Vout egy lány. Anak egy kedves szeretőije. Ez a fiu odavolt, és meghalt.

A lány meg csak sirata.

– Csak látnám még egyszer...

Egy éjfel eljöt a katona, és megverte az ablakot. A lány kiáltot:

– Ki az?

– Én vagyok, én jöttem! Nagyon hoszu utat kelet, megteni miatad, mert nem hagyta béként.

A lány felkelt, és az ablakhoz ment. Kinyitota az ablakot. A fiu azt mondta:

– Fárat vagyok, nézd meg, hogy izadok.

A fiu megfogta a lány kezét, és a fiunak lóukeze vout. A lány kezét a fiu a kebelébe tete. Szőrös volt, mint a lú. A lány megijet.

– Nekem meni kel, rövid az idő. – mondja a fiu – Holnap este megint jövök, akkor jösz velem.

– Én megyek akárhová veled.

Másnap jöt tizenegykor a fiu. Kopogot az ablakon. A lány napal már öszepakolt. Mikor a fiu kopogtatot:

– Már megyek – mondta.

Elindultak keten, és mentek. Szépen sütöt a holdvilág.

Azt mondta a fiu:

– Jaj de szépen süt a hold,

egy eleven meg egy hóut,

nem félsz róuzsám?

– Nem féilek.

Megint mentek tovább. A fiu megint mondta. Háromszor mondta. Harmadikszor a temetőkapunál. A lány nem akart bemeni, de muszáj volt neki. A sir nyitva vout. A fiu ekor mondta:

– Most ugorjál a sirba!

– Nem tudom hogy kel, ugorj előbb te!

Ugrot, és megkapta a lány ruháját. Akor az a darab kiéget. A lány elszalat. Világot látot.

Egy házhoz ért. Ott halot volt a másik szobában. Ott vout egy falazott spór, és a hátuljára ült. Adig ült ot, a legény már az ablaknál volt.

– Te hótt, ad ki az eleven!

A halott kezdet felülni. A lány nagyon megijet. Tizenketőüt ütöt az óura. A hótt visszaeset a helyére, a kinti meg eltiunt. A lány kiment és szalat haza. Lefeküit az ágyba, és regelig halva volt.

**

C.5. In vālaier braihāuz išt ɔn hōufrixtr̥ ksāi. Un do išt r̥ mit ɔm khatōlišr̥ her gut ksāi.

Un dr̥ hōufrixtr̥ išt v̥ khalvīn̄v̥ ksāi.

Un tō išt r̥ hōufrixtr̥ štārk krank vārn̄.

Un dr̥ her hát d̄v̥ ksāit gēḡ, er hat rext ven v̥ bajxt̄n̄ tēt und špāiz̄v̄ und d̄n vēr v̥ sm̄ leixt̄v̄, un det tēt v̥ ksund vēv̄.

Un do t̄ dr̥ hōufrixtr̥ ist v̥ glāugvt̄ auf dr̥ her, val zi zen guat khamr̄āt̄v̄ ksāi. Un to hām tsi, hát r̥ bāixt̄v̄t̄, und špiz̄v̄.

Un der išt štikvir̄ti ksāi un de hošt.

Un tō išt ɔr hōufrixtr̄v̄r̄ kštōrb̄v̄. Un dā tr̄ kuīv̄ r̄v̄v̄ khet. Un dt̄ r̄ āveī vidr̄ tsrukhum̄v̄ vi goaišt̄v̄.

Un den ist r̄ ām̄l in vīntr̄ um̄ fir̄ šo ām̄v khum̄v, den um̄v fir̄, send sūlv̄r fon d̄r sūlv̄r khum̄v und den h̄m̄ts si šā̄ dīv khum̄v. Un do h̄m̄ tsi ām̄v k̄šr̄iv: — Dr̄ h̄oufr̄ixtr̄ khumt! Dr̄ h̄oufr̄ixtr̄ khumt!

Un den ist r̄ khum̄v un n̄ai d̄s br̄aīhauz, un der h̄at āll̄vs rūmḡvorfv̄, rūmk̄slāgv̄, und št̄il um̄āgv̄vorfv̄ und d̄r tiš̄ āufgv̄vorfv̄ und h̄at ər̄ zō krum̄pl̄ot un rum̄pl̄ot un da zō tā̄.

Un tō zind šō̄ āle n̄aus̄v dīv m̄ h̄auz, niem̄rt̄ ni h̄at trauv̄t inn̄ vōn̄v.

Un do ist r̄ āv̄i tsrukhum̄v un do zin̄ fil̄ her̄v khum̄v, goaīštl̄v hiher̄v.

Un tō hon̄ tsi vāgv̄ n̄a da hir̄ t̄ir̄ und v̄ gr̄ōs̄a truh̄v nauv̄ tā̄ f̄ der vāgv̄. Un den zend̄ zi hind̄r̄ k̄štānd̄v baīm̄ vāgv̄ rum̄ vei drum̄ und den h̄m̄ tsi āfāgv̄ bīet̄v. Hom̄ tsi drej̄ t̄eḡ t̄aḡ un n̄ax̄t, t̄aḡ un n̄ax̄ bīet̄nt.

As dīzn̄ her̄v zend̄ šo zō mat̄ voarn̄, de hom̄ tsi ne it a mal̄ št̄a khenn̄v. Un den ist r̄ m̄mal̄ r̄auskhom̄v fon der̄v breīhauz, un den nauv̄kiukt̄ auf̄ dev̄ vāgv̄ und rab̄kiukt̄ of̄ dev̄ vāgv̄ und i truh̄v at r̄ it iukt̄.

Un do ist m̄mal̄ r̄ n̄aīgāgv̄ und krum̄pl̄ot und pum̄pl̄ot inn̄; un do m̄mal̄ ist r̄ khom̄v, rauv̄kiukt̄ of̄ der vāgv̄, un do ist r̄ dox̄ m̄mal̄ n̄aīkiukt̄ ī der truh̄v, u d̄a m̄ tsi k̄svind̄ dr̄ tekl̄ ufašlāgv̄ und trux̄v tsuaḡslos̄v, da tv̄ it̄ rauskhenn̄v, un d̄a nt̄ si fir̄ ros n̄aīt̄a. Un do h̄m̄ ta dī fiar̄ ros it̄ nausbr̄ax̄t. Un to m̄ tsi zeks̄v n̄aīt̄a. Un do d̄izerl̄ ham̄ zō ā it̄ fur̄pr̄ax̄t. Ham̄ tsi āxt̄a n̄aīt̄a, na u diderl̄ h̄m̄ tsi šp̄et̄ knom̄v.

Da n̄ tsi n̄abgnom̄v i dī l̄apiš̄, dī det̄ ist̄ n̄u laut̄v — lauta v̄as̄r̄ ks̄aī, un do m̄ tsi det̄ trux̄v n̄abgnom̄v un nauv̄t̄a of̄ d̄a v̄as̄r̄, un do hom̄ tsi trux̄v št̄ōs̄v, un d̄ ats trux̄v ā ḡfāgv̄, šv̄im̄v, na u d̄ō ist̄ ər̄ ālv̄ veiv̄ dek̄ ks̄aī. Den ist̄ r̄ num̄r̄ tsrukhum̄v iš̄ braīhauz.

L̄ait̄a h̄om̄ zi sō zōv̄ k̄fir̄xt̄ šo ī doarf̄ kl̄ait̄, do ven̄ zi m̄m̄ h̄at̄ fuknom̄v khet̄, un do h̄at̄ v̄ niem̄rt̄ n̄et̄ k̄fiar̄xt̄.

*

A houfrichtr szeleme.

A breihauzban történt a houfrichterel, aki jóba volt a katolikus papal. Református vout.

Osz̄t̄ beteḡ let̄. A katolikus pap̄ rábeszelte őt̄, hogy gyónjon és áldozon.

Ráhalgatot. Meg is halt. Mindig viszajöt, már délután négykor. Az iskolás gyerekek már kiáltoták:

— Houfrichtr khumt!

Mindig bement a breihauzba, és csörömpölt. Vert ide-oda. Mindenki elmenekült onan.

Álitotak szekeret az ajtóu elé, és egy nagy ládát tetek a szekére, hogy beleugorjon.

Jötek sok papok, és imádkoztak, hogy beleugorjon a ladába. De be nem ugrot.

Egyszer csak beleugrot. Akor becsukták. Bent dörömbölt. Befogtak akor négy lovat, hogy elviszika a nagy vizre. A négy ló nem bírta. Akor hat lovat fogtak be. Csak mozdították.

Nyolc loval aztán elviték Vállaj melé, a lápra. Ot letették.

Azóta nem jöt.

És ott láták a vizből egy tizes nyelvet.

**

C.6. Dēz išt in tšinālv doarf kšiv.

Zen trui mädlv ksāi. Diderl̄ zind alavai mit r̄ kunkl̄ gāgv i špinv.

Den hontsi alveji mūdət dur d̄v khirhof gāgv. Un den ven zi zent huiķhumv dur khirx̄hoftiarl̄ išt halt av̄vi ujn kštāndv mit vna khepli.

Un dō einv hāt ze it kfiarxt.

– Na ve ūha det nākhomət un det ir f̄vget ā špr̄gv un i ver deṽ khepli nāb. Na u do zen tsi gāgv dizē mi tr̄ kunkl̄, un do zen dzi det hui, un do ven zi zent

nākhumv tsu tirl̄ un dizerl̄ zō homd āfāgv špr̄gv und diṽ trit, deṽ hāt v it kfiarxt, die išt nākiukt und hat di dem toutv̄nv̄ gaoišt̄r khepli rābtušt und at r̄ ā rum, und hāt āf̄gv špr̄gv hintər dizə nāx.

Un do i šv bai dē t̄ir ksāi štubv. Un do kšrāit so untv̄rum feanšt̄r dear tōt̄:

– Tur khepl̄ nāuf āf māi khopf, zō vi es hat ōba khet!

Un do išt mädl̄ šo f̄všrokv.

Un do hāt s mādli denkt:

– Zāi di d̄r muatv̄r.

Un do išt mādli šo zō grānk voarv, of d̄r tōd.

Un tō morgv, do homt zi det it f̄vvḡt bis mōrgv voarv, n do ven z ist moargv voarv, išt di muatr̄ tsum her gāgv. Un di dem her f̄vvḡt va ksāi.

Un do zāit̄ d̄r her:

– Det ken mv nanānd̄rveits it māxv, vej dv tōte d̄ vā šo. Mādli zol rauskhumv mit r̄ kehpl̄ un nāštā un den mās es khepl̄ nauftv̄.

Nā u dō sent si khumv mi krāits un fānv, zō fil lāit, un to hām tsi, des mādla nāusknomv, vāi zi šo zō švax zāi, das numv̄m̄ lāfv khenv.

Un dō hat des mādla khepl̄ kvōrfv und hāt s nāufkvorfv āuf dv khopf.

Un tr̄ tōtv̄nv̄ hāt tušt nā mādli un do her hāt zo firxtegot nabglā, un do hat r̄ zi it f̄vvišt.

Un dō išt r̄ tōtv̄ f̄všvūndv vārv, hat v niamrt̄ niks gliṽ, unds mādli hām̄ts nāiknomv, un do i šo kštorbv.

Un do išt d̄r tōte eftv̄ numv khumv.

*

Csanáloson törtéint. Vout egy lány. Jártak télen minden este a fonóba.

Mikor este kijötek, mindig a temetőn keresztül kelet jöni. Mikor a kisajtóunál kijötek, akkor mindig ült egy goaist egy kis sapkával.

Két lány nagyon félt. Egy lány nem félt:

– Tik szalagytok haza, én el fogom teni ezt inen!

A kető elszalat. A harmadik odaugrot, és lekapta a kis sapkáját a fejeről, hóna alá csapta, és szalat ő is haza.

Alig vout ben a házban, már ot ált a goaist az ablak alatt:

– Sapkát ted vissza ugy a fejemre, ahogy volt.

A lány megijet. Elmesélte az anyjának, hogy mi van.

A goaist nem ment el onan, mig meg nem vout a sapka. Éjel-napal ot állt.

A lány nagyon beteg let, fel se tudott kelni az ágyból.

Az anya regel elment a paphoz, megmondta, mi történt, és mondta, hogy a goaist nem megy el onan.

A pap azt mondta:

Ugy kel csinálni, hogy menek a szencségel, mert ez egy hótt volt, és nem lehet hozájutni. A szentséget elébe tartja.

A lányt kivezeték a fiu elébe. A pap elébe tartota a szencséget. A fiú fejére

tete a sapkáját, a fiu meg kapot a lány után. A pap ekor elengete a szencséget igy nem tuta elkapni.

A lány felkelt, és mingyárt meghalt.

**

C.7. Ist *umā* a bua *ksāi*. Un do det *diwə* *mādlə* *de* mit *tr* khunkl *gāgv* *ālōbət*. Un *jədəs* *mādlə* *hāt* *halt* *ā* kherli khet, *nui* *ānə* hat *khuin* khet. Un di *hāt* *ā* *gean* *ē* khet, *abr* s *ist* *halt* *kuin* *khum*.

Na ets *umā* *ān* *ā* *abəd* *ist* *uin* *khum*. A *šə* *bua*, *abr*n *biz* *āuf* *də* *bōd* *hāt* *ū* *gubā* *ākhet*. Und *hāt* *m* *kui* *fūs* *ksia*.

Na u *dō* *ist* *r* *nāikhum*, un *tō* *ist* *vr* *šo* *nākhokət* *tsu* *de* *mādl*, un *to* *ist* *r* *šo* *barátságosak* *voarv* *mitrv*.

Un *dō* *hāt* *des* *mādl* *špindl* *nābkfal* un *do* *hāt* *r* *bua* *kšvind* *auftušt* un *do* *hāt* *s* *mādlə* *dō* *pu* *erkhent*.

Na u *do* *hāt* *halt* *špindl* *nāufglieb*.

Un *to* *ven* *dzi* *huigāgv* *zind* *fo* *də* *khunkl*, un *tō* *hat* *dər* *bua* *des* *mādl* *šo* *hui* *knom*, *ist* *huigāgv* *mitra*. Un *dō* *ist* *də* *mādlə* *nāi*, un *do* *irv* *mutr* *dez* *fətsəlt*. Un *tō* *hat* *mutr* *ksāit*:

– *Gluag* *nox* *ven* *r* *vidrkhumt*, un *den* *lašt* *špindl* *nābfal*, un *du* *mušt* *vb* *kšvind* *tušv* un *den* *lupf* *ubv* *gūbv* und *lūvg* un *fias*.

Nā un *tə* *zin* *dzi* *den* *gāgv* *i* *khunkl* *vidr*, un *tə* *dez* *mādlə* *zō* *kmaxt*, *vit* *mutr* *hāt* *ksāit*. U *dō* *zāit* *zə*, *lāsvt* *špindl* *nābfal*, un *do* *hāt* *zi* *kšvind* *tušt*, un *dā* *hāt* *zi* *də* *gūba* *klupft*, u *da* *t* *r* *rosfias* *khet*.

Un *tō* *hat* *des* *mādl* *num* *mej* *brāuxt*.

Na *dan* *zend* *zu* *hui*, u *do* *hāt* *šo* *ksāit* *zi* *dər* *muatr*, *der* *hat* *rōsfias*.

Un *tō* *hat* *r* *mutr* *ksāit*:

– *Jāj*, *deš* *ist* *den* *dər* *tāib!*

Un *tō* *ist* *dēz* *mādl* *num* *me* *gāgv* *i* *kunkl*.

Und *ist* *r* *bua* *gāgv* und *ist* *dəz* *mādlə* *it* *ksāi*. Un *to* *ist* *r* *gāgv* *mādlə* *tsu* *hāuv*; un *tv* *hāt* *r* *kšriat*:

– *Khum* *rāuz!*

Un *tə* *t* *si* *kšriv*:

– *I* *gā* *it* *rāuz*, *i* *gā* *it* *rāuz!* *I* *derfət* *itv!*

Un *do* *hāt* *r* *bua* *ksāit*:

– *Na* *ven* *də* *it* *rauzkhumst*, *virde* *morgnš* *mutr* *dāi* *muatr* *tōd!*

Un *dō* *morgnš* *muatr* *ist* *tōd* *ksāi*.

Na u *dō* *dizr* *ābəd* *ist* *r* *bua* *vidr* *khum* mit *m* *lāgv* *gūbv* u *da* *t* *r* *vidr* *kšriat*:

– *Khum* *rāuz!*

Un *da* *ts* *mādl* *ksāit*:

– *I* *gā* *nit* *nāus*, *i* *derbət* *it!*

Un *dō* *zāit* *vr*:

– *Den* *morgn* *ist* *dāi* *švestr* *tōd!*

Un *do* *iš* *v* *morgv* *švestv* *tōd* *ksāi*.

Na *do* *i* *ši* *num* *hui* *blib*. *Da* *ts* *mādlə* *zō* *kfiarxt*.

Un *da* *khumist* *dritvr* *abvrt* *vidr* un *da* *tr* *vidr* *kšriv*:

– *Khum* *rāuz!*

– *I* *gā* *nit* *nāuz*, *i* *verde* *itv!*

– *Na* *ven* *də* *it* *rauzkhumst*, *den* *morgv* *bišt* *tu* *tōd!*

Na u *dō* *ist* *v* *morgv* *mēdlə* *tōd* *ksāi*. Un *do* *hat* *r* *zi* *dōx* *fuxgnom*.

*

Goaistos mese. Enek is, mint minden goaistnak, lóulába volt és lóukeze.

Volt egy lány, az is járt mindig a fonóuba. Voltak ott töben. A fonóban mindnek vout szeretője, csak enek a lánynak nem. Nagyon szép volt.

Jöt egyszer egy este egy fiu a fonóuba, nagyon szép fiu vout. Földig érő guba volt rajta. Ez odaiult a lány melé.

Leeset az orsó, a fiu felkapta. A lánynak meg kelet csóukolni a fiut.

Első este a fiu még nem kísérte haza a lányt.

Második este megint mentek. Megint jöt a fiu. De akkor már haza is kísérte.

A lány elmesélte az anyjának, az azt mondta:

– Akaratal hajtsd el az orsót, aztán hamar kapd fel. Nézd meg a lábát.

A lány úgy tet. Meglátta. Lóulába vout.

Az anya mondta:

– Jajj, lányom, akkor ne is enged, hogy jöjön, mert az egy goaist, az egy hót.

A harmadik este megint mentek. Megint jöt a fiu. Megint hazakisérte a lányt, de az beszalat.

A fiu monta az ablaknál:

– Ha nem jösz ki, regelre halva lesz anyád.

Regelre halva vout az anya.

Másik este megint jöt, de a lány nem ment. A fiu a lány ablaka aláment.

– Jöjjen ki a testvéred!

– Nem megyek ki!

– Akor halva lesz regelre.

Másnap regel meg is halt.

Három napal a lány is meghalt.

**

C.8. Ist *mō a doʒf* ksāi. Un do in derlv doaf ist *v bāur* ksāi. Un dr̄ bāur hāt *v kniext* khet, und tsvaī mēdl̄v khet.

Un to hat dr̄ baur fil *ārbv* khet. Un do zen tsi *gāgv* in vāiberg obhāk̄v.

Un do hāt des mādli a kherl̄v khet. Un t̄a der kherli ist̄ ā kstorb̄v. Un d̄as mād̄l̄v hāt dizerl̄v b̄ua kuina rūv klā, un det hāt mit̄v tsrukhum̄v, d̄a goa št̄v.

Un do ist̄v tsrukhum̄v der bua, i d̄ar nāxt, tsu der mādli.

Un do hāt a kfrāgv̄t:

– Vā māš tu moznā?

Un do zāit s mād̄lā:

– In vāiberg gā i, di *ālt̄v* vōnt in vāiberg, un dr̄ kniext tā, und den i gā numals a tsu d̄a nēiri, un den ven i fo det huikhum, un den gā i um̄v tsēn̄v nauz in vāiberg.

Un dō hat *v* b̄uv̄ ksāit:

– Na ven d̄v gāšt̄ i vāiberg, un det f̄okhūm̄v tsvaī hīndl̄v. A vāis̄v und a švarts̄v. Un den dizerl̄v vern mit̄v t̄ir r̄igv̄. Ven du šterkv̄ bišt̄ vi hīndl̄v, un den bišt̄v glikl̄v. Abr̄ ven d̄ hīndl̄v sterkv̄ zent̄ vi dū, un den kumt̄ *v* lēbv̄ trauf.

Na u dō ist̄v dez mādli tsu da nēiri, un do ven zi ist̄v huikhum̄v fo dēt, un do i ši *gāgv* tsu vāiberg Un do zend šo derlv̄ hīndl̄v khum̄v kiukt̄ und khum̄v, un do hām tsi *āfāgv̄ r̄igv̄* mit̄v *v*. Un dā ts vāis̄v krūgv̄. Un tō iš mādli šterkv̄ ksāi vi dr̄ vāis̄v hīndl̄v. Un do iš *v* nīdrkhōkv̄t und hāt a traurv̄t. Un do ist̄v švarts̄v *gāgv̄ gerigv̄*. Un d̄a švarts̄v šterkv̄ varv̄ vis mād̄l̄v. Un to is d̄a vāis̄v zō traurv̄v vekkōkv̄t und *āv̄ai klūagv̄t*, vi dez r̄igv̄t mit̄v *v*. Na do iš mād̄l̄v šo zō švāx voarv̄, und švarts̄v hīndli auf dr̄ brušt̄, un da tā des mād̄l̄v kvirgt.

Un do ist r kniext abr šo khumv. Und kluagvt, dān di khumt lāgv it, un di eltrv khuinv ruv khet. Na u do ist dev kniext huigāgv, ham den huikšikt.

Un do hāt švārts hindlv auf dr mādli khokvt und āvvi kvirgt. Und vāisv hindlv ist niabr khokt und v traurvt.

Un do hāt der kniext des hindlv rābksprengt fo drv und hāts mādvl khept und nāikšlepvt iš hāuz. Un d hāt v zi nidrklāit un do ist v kšvind in vāiberg um d eltrv. Un do zent t eltrv huikhumv, mādvl hāt no gliebt.

Un do zāgvvt zis:

– I naxbārv, dort ist v heks, di kā helfv. Holv mv zi.

Nā u do det zi kšvind gāgv ins nāxbaurv doaf mit v m vāgv, und hom d v heks kholvt.

Un do ha ti v ksāit:

– Ja br tu mv zi in ēkstr štubv legv, vāil i khā d v nu det hoailv.

Nā u dō ham zi dēt mādvl in v n āndr v štubv klāit und niemvt hāt derfv nāi nur dēz vāib. Un do i dvr nāxt hāt si dās mādvl āfvōgv virgv.

Un da d eltrv hām des khērvt hat die des mādvl fvvirgv un do m tsi nāi vilv, abv tier hāt rīglv khet. D v hām it nāikhenv.

Un do zin dzi dox nāi, ābr heks ist šo š nausgāgv.

Na d ist mādvl kštorbv un do d v heks fugāgv un do zo fil hēksv in dizm doaf und in dritv doarf v v ksāi, di zen den āle-āle khumv. Un den zent si auf den bēnke khokvt, lautv khātsv. Auf d v bēnke khokvt, auf d v hāuz khokvt.

Un dō, ven zi hats mādvl fvgrōbv, un do hāt mv grēd it khērvt, fo derlv khātsvšraiv. Na do ven zi hamts mādvl fvgrābv khet, un do āxt tēg un nāxt āveiv nō khātsv no det ksāi.

*

Vout egy lány, és anak is volt egy szeretője. Ez goaistos törtéinet.

Ez a szereője meghalt. De a lány sajnálta nagyon. Nem hagyott neki békét.

A fiu egy éjel elment hozá, beszélgetett, vele az ablaknál. Azt kérdezte:

– Holnap, hová megy?

A lány azt mondta:

– Regel megyek a varónéhoz, és úgy tiz óra fele megyek ki a szőlőibe apámékhoz.

– Mere fogsz az apádékhoz men?

– A kerten át.

A lánynak volt egy testvére. Az mindent halot.

Regel az apjáék elmentek, a lány meg ment a varónéhoz, aztán készült a szőlőbe.

A fiu korában azt mondta:

– Találkozol két kis kutyával. Egy fehérrel és egy feketével. Azok fognak veled birkóuzni. Ha a fehér erősebb lesz, mint te, akkor nyertes leszel. De ha a fekete erősebb lesz, akkor nem jó lesz.

Ugy is let. A lány el is ment a szőlőbe. A kertben a két kis kutya már jöt is ugrálva elébe. A fehér birkózott vele, de a lány erősebb volt, mint a fehér kiskutya. Legyőzte a kutyát.

Akor birkózot a feketével, a fekete erősebb vout, mint a lány. Leteperte a földre, és a melére ült, és fojtogata a lányt.

A szőlőben már megszokalták. A testvére elmesélte. Küldték a szolgát, néze meg, hol a lány. Mikor a szolga ott ment a kertben, a lány majdnem halott volt. A fiu elzavarta a kutyát, a lányt bevite, ágyba fektete, s hamar ment a szülőkért,

akik hazajötek, hamar elmentek a másik faluba, volt ot egy öreg aszony, az vóut egy boszorkány, azt viték el, hogy gyógyítaná meg a lányt.

A lányt külön szobába kellett fektetni, és az ajtóut be kellett zárni. A boszorkány odafeküt a lány szobájába, s megfojtota éjel a lányt.

Mikor haloták, hogy fojtja, nem tutak bemeni.

A boszorka elment, és minden környező macska mind odament, ahol a lány halot volt. A világ összes macskája odament.

Ezek mind boszorkányok vóutak.

**

C.9. I mērkv̄n dōrf ist v mā ksāi. Un do derl̄ ist do finv (= Fény, Mezőfény) gāgv. Un do ist r̄ nur zō gāgv auf dē legelō. Un dō ist r̄ morgv fr̄iv̄ umv druī šo furtgāgv.

Un do ist v trib khumv un do ist r̄ mā ksāi. De mā ist vn goaišt ksāi. Der ist v mérnök ksāi. Un der hát ālv̄vej tsrukhumv vi goaišt̄v. Un den hát v kett̄ av̄ai gvōrfv auf vn trib, und hát av̄ei gmēs̄v.

Un do der mērkv̄n mā ist gāgv. Un do ist v bešvl̄ det ksāi, un do hát v goaišt̄, der messv̄n mā do bej bešvl̄ det fv̄virgvt.

Un do hát no mv̄ di finf figv d̄ goaišt̄ findv, am hālv.

No ham zi det av̄vi kv̄artv̄t und er ist it hiarkhumv. Un do ham zi gluagvt, un do is r̄ tōd ksāi, dr̄ goaišt̄ hat v fv̄virgvt.

*

Vóut Mérken egy ember. Az elment Mezőfényre. És adventnek idején volt. Régel, jókor, már három óraker utrakelt. S mikor itt ment (Vállajon!) a legelőkön keresztül, hogy közelebb legyen, mikor odaért a fényi legelőüre, akkor ott vóut egy ember, s az az ember az egy goaišt̄ vóut. Akor az egy kísértet vóut, s az egy mérnök vóut azelőt.

S mikor az meghalt, mindig visza kellett neki jöni, és ot a legelőn mindig mért. A tizes láncot mindig ott lökte, és ott mérte a legelőt.

És ez a mérki ember épen utjába került neki, és ott vóut egy kis bokor, s ot akor ezt a mérki embert megfogta, és megfojtota a torkánál fogva, és ugy lehetett látni enek az embernek, a kísértetnek az öt újat a torkán, ahogy odaéget.

S akor az a mérki ember meghalt.

Azt bevárták, hogy, mindig, hogy megjön, de csak nem jöt elő sehogy.

Mikor napal elmentek nézni, ott találták meg a bokornál halva, és lehetett látni, hogy csak egy kísértet fojtota meg, mert a keze oda vóut égve a torkához.

**

Ez igaz vóut!

C.10. Dēs ist̄ i mēirkv̄n doarf kš̄ia.

Išt̄ v mādl̄i i mile gāgv. Do dēs mādl̄ hát kv̄artv̄, bi š̄i hāmts gmāl̄v, und hat vs am pukl̄ mit v m̄iel huīniēm̄v.

Un do ven zi ist̄ huigāgv, i š̄i fv̄bāi bei nem hāuz un do det hāmts zi gāigvt und āvs kmāxt, und tāntsvt.

Do de iz mādl̄ štā bliv̄v und hát zi nāigluagvt. Und hát zi denkt:

— I ha dox it kher̄v, das da ja hoxtsait̄ het, un do zend l̄utv̄ her̄v und fraūv din̄v. — Und ist̄ št̄ub̄v fol ksāi.

Un dō vi zi hāt nāigluagv̄t, un do bāi dr̄ t̄iar da išt v glāinə heks kštāndv̄ un do dize hāt drāt mit r̄ fingr̄, zō.

Un do i ši aufpakt und hui mit dev̄ miel. Un do gāt šo pār šrit, khumt šo v švārtsv̄ hīndlə un hat zō hui vāizv̄. Un do išt dē hīndlə gāgv̄ mit r̄ bis tsu di khuxitir. Un do ven des hīndlə avāi khumv̄ ksāi, hat zi šo fiarxt.

Un do ven zi išt nākhumv̄t tsu dv̄ kuxit̄iar, un do išt t̄iur̄ gšlosv̄ ksāi.

Un do hāt zi t̄iar bei nāibroxv̄, zō hat zi fiarxt. fo dēm hīndlə.

Un do išt irv̄ mutv̄r khūmv̄ und hat t̄iar auftā. Un do i ši nu rāifv̄l̄v̄ be dv̄ t̄irlə. Un do zāit ši:

– Vā hāšt, Vera, vā hāšt?

Un dō zāit zi:

– Jaj, muatr̄, a hīndlə išt khumv̄ mit mv̄ und mi biš da her da hui brāxt. Hab mi šo zō kf̄iarxt! Dēs išt v heks ksāi.

Und do zāit mutr̄:

– Hā fo vō išt dəs hīndlə khumv̄?

– Ja, fo dv̄ Csahócziné. Det hom tsi zō tānts̄v̄t und aufkmaxt und gaigv̄t und i hāb det nāigluagv̄t.

– Jāj māi khīnd, da zen det lāutr̄ heksv̄ ksāi.

Un do iš v mād̄l̄v̄ efr̄ in dr̄ nāxt numv̄ ne gāgv̄, dē hat zi šo kf̄iarxt khet.

*

Ez a lány elment a malomba. És akkor már otthon nem volt nekik liszt, csak anyi, hogy épen tudnak kovászolni. Kenyerük nem volt, most keletet sütni.

S akkor enek a lánynak a malomba várni kelet a lisztet, hogy tudjon egy kis lisztet hazavini, hogy regel tudjanak sütni.

Na mikor hazafele ment ez a lány, akkor Csahóceziék előtt halota, hogy ott muzsikának bent a szobában meg táncolnak. És sokan vótak bent.

Oszt megálot a lány, benézett az ablaknál, gondolta:

– Én pedig nem gondóutam, hogy itt lakodalom lenne. Most meg anyira muzsikának, meg táncolnak.

Hát ahogy benéz az ablaknál, egy alacsony nő ot álot az ajtónál, és az megfenegete. De ő nem is figyelmes let ere, hanem megindult, és ment haza.

Egy kiskutya kijött, alig ment egy pár lépést, a kiskutya kísért hazáig. De már akkor félt a lány, mikor láta, hogy ez a kutya mindig vele jön, a fekete.

Mikor hazaért, akkor az ajtó kócsolva vót, de úgy rárontot az ajtóra, hogy majd betörte. Mikor halota az anya, hogy dörömbölnek az ajtónál, akkor hamar ment ki, oszt akkor a lány csak hamar beeset a konyhaajtónál. Azt mondja:

– Na, Vera, mi van veled, mi van veled?

Azt mondja:

– Jaj, mi vót ez most – azt mondja –, Csahóceziéktul egy kiskutya kísért egész ide az ajtóig. Oszt ott bent úgy táncoltak, meg muzsikáltak.

Akor azt mondta az anya:

– Hát azok mind boszorkányok vótak akkor. Akor boszorkány vót, aki téged kísért haza.

S atól fogva a lány nem is ment mán sehova, éjszaka mán sehova.

**

C.11. Išt v̄mō a mād̄li gsāi. Do dize hāt dianv̄t bei nem baur. Un do, der bāiri išt a heks ksāi. Di goaišt hat all nax gāga, gāga. Un do hāt əs mād̄l̄v̄ v̄mo gsāit:

– Hāt vō gāt avai bāirinv̄?

Un dá t r baur ksáit:

— Ge grāi, las si nu gā, zi zol nu gā, zi zol nu gā, vo zi vil. Nā do des mädlə hát ær nāxigluakət. Un do hát des mädlə denkt:

— Kapirəšogovodunākāšti

Na is dəs mädlə gāgv, dá gluakət. Und išt a də bairi gā übeliüftvödöbn mit dize irn, fil, fil sen gāga. Un do beim kirxov ist ā hōa berg gsai. Dō ale sen det nāgāga of da der bierg, un do det sen ale nā of dṛ bierg, un do m tsi det aufgmaxt und tantsət und trunkv fon zō goldvne glāzlv, trunkv, und hát tantsət. Un dō des mädlə avei gluagvt, vba rēgv hát sá se it tráuv. Un do hát si denkt:

— I mäxt halt nox fon diserle goldvne glāslv hui.

Un dō markv, ve má hát glokkv ā kšlāgv, do zind ale-ale fuxgāga.

Vermat mi ter tsejt mädlə išt do lui dek bliebv. Nā do išt mädlə gāga und hat in en grätv dianə goldene glāslv tsämmigliebv, und huignommv. Abr in dṛ bairi it luagalv forštekt. Do märka, ven ā zī štial ksai, un dá dəs mädlə denkt:

— Oaj, i mus dianə glāzlv luagv vi šev si sind.

Und iš ši gāga, und hát gluagvt di dem grēt, un do sindən lāutv rospalləv gsai. Un do hát di ā denkt:

— Na, fon dianə hām di jetst trunkv, trinket no i gerb hui ne dafö!

Un do hát si ksait dizer bairi:

— Há' bairi, fon der ni hām si jets trunkv? — der grētv gnommv. Un do sait bairv:

— Fo vāš šprāxt?

— Fo det for mir gsai det fon bierg.

Un do sait si:

— I háb mi tseje glodane glāzlv, det zind lāutv rospalləv.

Un do sait bairə:

— Štillv zein, den niamərt mušt niks it sāgv, odər vən du mi fərätvšt odər sāišt, denn bring di um, denn tua di fōvirgv. Und den mjerkšt numv ne mēr. Nādät des mädlə niams-niams niks trauv zāgv. Un do, wen do išt bairv kštorbv zai, do hát si s gsai.

*

Na, vout egyszer egy asszony. Ez az asszony is boszorkány vout. Anak vout egy szógáló. Az mindig gondóta, de hova jár az én asszonyom. Hova megyen? Hát nem tuta soha.

Egyszer megleste, hogy hova megyen. Hát ément az asszony. Fent a levegőübe Akor osztán ment töbekkel, sokal ment. Aztán mentek, a temető mellett vót egy nagy domb. És akor ot azon a dombon leszálltak. Töben, nagyon sokan voutak, és ott mulataak. És akor arany serlegekbül itak. Oszt akor, ez a lány mindig gondólta, jaj, nekem nem kén semi, csak egy olyan aranyserleg, hogy nekem is vóna belőle.

Hát egész éjel ott nézte üköt, ot nézte üköt, nem ment el, gondolta, hátha tud egyet elveni tülök. De megmozdulni nem mert a lány, mert féilt. Mer láta, hogy mind boszorkányok. Akor már láta, hogy az ü gazdasszonya, hogy micsoda. Akor osztán nézte, regel, mikor megin megkongatták a harangot négy óurára, akor eltűntek mind, és az az aranyserleg mind-mind ottmarat, mind ottmarat, otthaták üköt.

Na, gondolta ez a lány, jóu, hogy otthatátok, majd én össze fogom szedni, milyen jóu lesz az nekem.

Na, ément, mikor kivirat, nem, akor ément, és öszesete egy kosárba. Mikor hazavite, nem mutata meg otthon a gazdasszonynak, hanem édugta.

Mikor kivirat, gondolta,
 – Ó, most mán megnézem, hogy milyen szépek!
 Hát csupa lúgané vóút! Csúpa lúgané, abul itak, mert az aranyserlegekbül itak. Csupa lúgané vóút.
 Na akkor mondta a lány: esztes én óhajtotam ezt az arany serleget, ahát csupa lúgané, hát nekem ez nem kel. Akor megmutata a gazdasszonynak, hogy:
 – Ebül itak maguk?
 Mondja az aszony
 – Hát hol?
 Mondja,
 – Hát én néztem, hogy hol vóútak, ot itak aranyserlegekbül, én meg mentem, összeszetem.
 Azt mondta:
 – Ezt töbet meg ne ted, de meg ne mond senkinek, aszondja, ha megmondod, hogy én ki vagyok, hogy én boszorkány vagyok, akor rögtön véged fog leni.
 S akor nem mert a lány senkinek sem mondani s a lúganét kiöntöte a kosárbul; az vót az aranyserleg nekik.

**

C.12. Ven i bi nox a medl̄ ksāi, un do ist ā grōsv-grōsv vind aufgštandv. Un dō hāt as fo dē hāis̄r dexv rābgnom̄v, un dem rausdr̄r̄v, und plēnk̄v umgnom̄v un tšair̄v aufbokv̄t und hat ā t̄an.

Un do zō an grōsv vind und riegv̄ ist gsāi. Un do hom zi ksāit, dēs āin fār̄rv̄ šulr̄. Un do ist a fār̄rv̄ šulr̄ gāga ī dā liftv̄. Un do hāt r̄ det a tšair̄v̄ umgvorf̄v̄. Di štikmaūr ksāi no fo dē briet̄r̄. Un do ven d̄r fias n abgštandv̄, ist s dāx nab. Un do den d̄r baūr hāt nāitrib in hof, un do zixt r̄ af kiūsāīr̄ ist vet̄r heagslāgv̄. Un do ist šair̄v̄ umgvorf̄v̄t gsāi.

Un det ist an altv̄ mähā gvōnvt̄, di derl̄v̄ hāns a heizl̄v̄ in hof khet, det hom si āvei grumpir̄v̄ gzoplt̄ de zāuv̄.

Un dō hāt r̄ fon s nāxbarahāus d dāx rābgnom̄v, a bliex ham zi da ōba khet. Un do dēs bliex hat r̄ auf ir̄m hāizl̄v̄ knom̄v, und hāt ̄r fo kēmē an tsiegl̄v̄ nābgvorf̄v̄. Und ist der tsiegl̄v̄ nāgfallv̄ i khux̄, neb der m̄ā.

Der vil ā raus, und āt̄r it khennv̄. Des bliex tir und als̄v̄ tsuadekv̄t.

Un tō ven se send̄ huikom̄v derle lait, hom̄ z̄ kflēhvt̄ und gsrihv̄.

Und a man, a baūr hāt a štrō glād̄v̄ khet, und hat vell̄v̄ štro huifiar̄v̄. Un do ist v̄ kum̄v̄ šo in v̄ieg (der fār̄rv̄v̄ šulr̄), un do bej der Kraszna zāi, hat r̄ fon d̄r vāgv̄v̄ aufbokv̄t, de štrō ūmgnom̄v̄ un di lād̄v̄ hāt furgnom̄v̄.

Išt̄est a mile ksāi i M̄érkv̄, un di goaišt̄v̄n nied̄r̄ dund gsāi. Do det ist āll̄v̄ vass̄v̄ nāglofv̄ i dā mile. Und in derl̄v̄ mile dessene hāt n it khennv̄v̄ lafv̄, zō volk̄br̄ux ist̄ ksāi.

Lait̄ ksāit̄, jā deš̄ ist̄ ̄n fār̄rv̄v̄v̄ šulr̄v̄v̄ ksāi, drum ist̄ d̄r vett̄r so gsāi.

*

Mikor én lány vóútam, fiatal lány, akor törtéint ez. Jöt egy gargoncás a leve-vőübe, és olyan nagy forgószelet, olyan szelet csinált, meg olyan nagy esőüt, hogy azt hite az ember, hogy el kel pusztulni. Akor fleboritota a csürt egy embernek, meg a házakról a tetőüt vette le, a fákat kidöntöte, a palánkokat szétörte.

Noszt akor, mikor az az ember hazajöt, mikor láta, hogy a csürnek a lába fel-fele áll akor asz 'nta:

– Tán a menykü ütöt ide?

Egy öreg ember vout ot, lakot a másik házba, azoknak vout egy kis nyári konyha az udvarba. Ott főzte a krumplit. És akkor a szémszéd házrul levete a tetőit, azoknak plé vout a tető. Akor ráborította ere a kis nyári konyhára. Mikor a kéményre ráeset, akor a kéményről egy téгла leeset az ember melé. Asz 'ndja:
— Tán mán a menykü üt melém! — úgy megijet.

Hát mikor hallota, hogy csendesedik az idő kint, ki akart jöni, nem tudot, be vout borítva a kis ház a pléel. Akor valahogy kibujt alola, széjelnézet, hát látja, hogy a szomszéd házon nincsen tetőü. Az egyik taluzsákat elfujta a szél, a másik meg ott csüngöt a tetőün. Mikor hazajötek, nagy esőü vout, a búzáat, mindent elmosott nekik a padon. Mikor hazajötek, úgy sírtak. S akor egy gazdaembernek meg megvout rakva ott egy szekér szalmával, hazahozni a Kraszna melet, akor aztat felborította (a gargoncás), majdnem a Krasznába. Az embernek még a kalapot is elvite, meg se let neki töbet.

**

C.13. Ez a mérki faluba törtéjnt. Vót egy ember. Határkerülő vout. Voutak ott sok boszorkányok, oszt azok mentek a levegőübe. Elmentek egy nagy kuthoz. És ott leszálltak, és akor hozzáfogtak muzsikálni meg táncolni.

Ez a kerülőü halota, akor elment ára, gondolta, miféjle lakadalmas nép lehet ez, hogy itt táncolnak, itt megálltak.

Hát elment egész oda, s akor szekeret nem látot, csak láta, hogy táncolnak, tiszta urak meg urinőük. . .

Hát, menyaszony nem vout. Gondolta, én nem tudom, miféleik lehetnek ezek, de egyet sem ismert meg. Nézi nézi ott, ecer csak egy odamegyen, egy nő, és ad oda neki egy nőü táncóuni. Hát de ez olyan nagy vout, hogy csak ép a derekát sem érte el, csak a szoknyáját tuta neki megfogni. Akor táncolt, de úgy elfárat, úgy verte a lábát ide-oda, úgy kelet neki táncolni, körös-körül, forgot. . .

Akor aztán regel, mikor négy órai harangszóut meghúzták, akor mindenki eltünt. Nem vout sehol senki. Egyedül marat. És akor aztán ez a kerülőü egyedül táncolt ot aval a nőüvel. Hát, gondóuta, hogy tudnék én etül megszabadulni?

Hát gondóuta:

— Én megpróbálom, hogy lelököm, mig feltud állani én meszire el tudok szaladni, nem ér utóul. — Akkor úgy is tet. Jóul meglökte, akor eleset, ü meg hozzáfogot szaladni, de úgy szalat ellele a falu fele.

No oszt akor regel már mikor kivirat vout, gondolta:

— Megyek má mégis megnézem, hogy elmentek, megnézem, hogy miféleik ezek. Hogy lakadalmas nép, vagy milyen.

Hát elment oda a kerülőü, megálot, hogy ott van-e még az a nő, vagy elment.

Akor oszt ment. Akor oszt meszirül láta, hogy ott még fekszik valaki a főüdön. Hát, mikor odamegyen, megnézi, hát a nagy kútágas vout. Azt aták neki táncóuni. Na gondolta magába, azért ugráltál te anyira, te jártad körül, ü meg egyhelyen álot. Na jó hogy itt fekszel, úgyis csak korhat voutál mán! Csakhogy mán nem állsz it! No aszt akor az ember elment, a kútágas ottmarat, és akor mán nem vout.

**

III. Geschichten, erzählt von Frau *Franzi Sajbli*:

S.1. Sint mädlv ksai mit r kunkl, špinv.

Un do bej dər kirxv išt a gräits ksai un dessən värmv goašit ghokvt, i dər näxt. Un den zan v pubv räusgäga un den hom zi ämä goaišt khölv aufəm pükl,

un send nāi, tsu di mādln in štübvn. Den hō ba na mādln zō kšriṇn und sōnāndsprūgn und hāmdn kfīrxt fo di goaišt.

Un dā hunds pūbv nomv hāmts aufv pukl nomā und homts hāmṇ, fuxgnomṇ tsu grāits und homts nidvrtā. Abr švetsv habvts it dārfv damit, den homts ine niks tā.

*

A fonóuba vót. Legéinyek is ott vótak. Akor ezek a fiuk mindig kimentek, és ott volt a templomnál egy kereszt. Ott vótak a goajstok. Válahon.

A fiuk kimentek, és hátukra veték a goajstot. Osztán bementek a lányokhoz.

A lányok félték, szt orditotak. A legéinyek visszaviték iket.

Nem beszéltek velük. Nem tudtak a goajstok beszélni.

A fiuk visszaviték iket; nem volt semi baj.

**

S.2. Un den zentsi mādln hui gāga fo dv kunkl.

Un den zend goaišt uf on tovṇ khokvt. Dā zent zi dā mādln naufighokvt uf khunklstierlv.

Den hāmts medln fēleg it fus šloajft und fotrāit:

— Kunkl!

Den hāmts di mādln zō šloaifv und švitsv bis ti dā hui sind gsā i

Un dō hui beim kuxitvṇ, det sen goaišt rāb fō kunklstierlv ū dān hāmts medln nāikhēv.

*

Sokszor mikor a lányok kimentek, a palánkon üttek a goajstok. A lányoknak fejültek a kunkl-stirlejükre. Olyan nehéz vót etől a guzsaly, hogy beleizat a lány.

Mikor hazaéirt, akor könyü let.

**

S.3. Ist vn baur ksāi. Un dā hāt an kniext khāt. Un do ist dāṇ kniext kštorbv, un do ven r ist kštorbv ksāi, ṇr ālvēj tsrukhumṇ i dāṇ, nāxt di dria māxv.

Den hāt ṇne ālvēj gšapvt und ālavēi tā bei dāṇ hāb.

Un dō hāt r ša a zō krumpvtā šuv khēt, ā sant ša zen fēleg rābgfalv fō fūas.

Un dā hātr baur ksāi:

— Tuvṇ i dv ārmṇ nūi šua hier.

Un do vidr ābv ist ṇr khumṇ dr goaišt, un dō hāt r di nuj ksīgōst dā un do zō tsonig vār, āzv hāt r zō krumpvt und hāt ālvṇ vnandslā.

Und er hat gnomṇ und zō lang tsrukhumṇ, bis r di zālbendā šua vidr hāt fōfrisv.

*

A goajst dolgozott. Vót egy szolga, az is meghalt, de visszajöt mint goajst.

Mi: den éjszaka mindent csinált, a gazdának. Lőv, tehēin evet.

Sokáig törtéint ez.

Adig mindig kellett volna visszajöni, míg el nem kopik a cipőü.

A gazda megsajnálta. Odatete a jóv cipőüt.

A goajst megharagudot, és úgy rumplázot, hogy no.

**

S.4. A mā īst gāgṇ nūf dr̥ gylēs. (Ist i Vállaj ksāi.) Un tṇ indrn vōxv āmv omā.
Un tā ist v gāgṇ, uf di grautlendr̥ ist a fusvegli gsāi, und of derṇ ist r̥ gāgṇ tsū
djilēs.

Un to īst a vaisṇ khāts ālvṇi for di fias kšprūgṇ. Zo rum un dnum. Rum
und num und hejr und hear. Āzarnākumṇ īst, bis tsum derṇ oart, vo dər djilēs
ksāišt, Ven r̥ īst nākhomṇ, īst r̥ gānts drek nās ksāi.

Un do hām tsi ksāit disṇ mā:

– Hā vā hās tū?

Un da mā hāt r̥ ksāit:

– Jā vā vāri. A khats īst ālvṇi rum und num kiugt for di fias i hā hat fellæg
it kenṇ khumṇ. A zo a vi v hund.

Na ven r̥ īst hui gāga, hat r̥ v štekṇ khet, do i ši alvṇei aufŋkiugt und hiṇr
und heṇr, un d at r̥ nō šverṇ hui khenṇ. Bis r̥ īst huikomṇ tsum haus. Un tō ven
r̥ is nāi bejm hāuz, bāi dər khuxitigr̥, un do hāt r̥ di numṇ ni ksiaxt. Abər zo miad
īst r̥ ksāi, a zo tsamišlāgṇ ist ər ksāi.

*

A hekszák (= boszorkányok) különbözöü alakban jelentek meg. Vout nő, és
volt féirfi, de csak álat formában.

A Pintes nagyapa ment mindig a gyülésre (= a zsellérek gyülésére). Akor az
az ember ment a fuszvéglin, dur krautlendr.

Egy macska töbšzör is mindig eléibe ugrált. Az ember egész kizat a fehér
macska miat. Elpanaszolta a gyülésen. Ott tanácsolták neki, vigyen botot. De akor
már mindig a válára ugrált. Tönkre vout töle.

Máskor megint megeset ez.¹⁸

* *

S.5. Māj fātrṇ īst nāxt nidugljegṇ. Un do hāt r̥ no it švetsṇ khenṇ. Hat r̥ it kenṇ
regṇ im bet.

Dēz iš tr̥ ēheštaubṇt ksāi.

Andr̥ tāg i ši vidr̥ zo gāga, abər nu nitmal hāt ər hend it khenṇ rēgṇ, fias it
khenṇ rēgṇ, und vidr̥ it khenṇ švetsṇ, gār nixt.

Dritər nāxt īst vidr̥ zō gāga, un dō abr̥ vidr̥ zi het šō am bet raufkhumṇ.

Und iš ər vidr̥ zo gāga. Un dá dr̥ hat vidr̥ it vēgṇ khenṇ und vidr̥ it švetsṇ, niks.

Ven zi īst rābgāga tsum haus, abr̥ hāt šo šreia kenṇ.

Un do hāt r̥ ksāit:

– Nā vārt, tu, hīml sakrament!

Und īst rabguikt fom bet, ist r̥ naxikiukt, un do bej nāxbāur̥ i ši nej tīrlṇ, u
ta t r̥ numa it ksiox̄t.

*

A sretili olyan, mint a boszorkány.

Az éin apámal törtéint. Mikor fekīt, nem láta, csak akor érezte, mikor a lábára
ilt. Nem tuta mozgatni. Aztán fejeb ilt, a karjára, sztán kiáltani akart, de nem
tudot, úgy fojtogata. Ugy gyötörte, hogy utána beteg vout. Alig jött magához.

¹⁸ Die Geschichte soll mit dem Vater von Michael Scheiermann geschehen sein.

Ez valóban vóut, nem alut.

Másnap este megint jöt, és ugyanugy törtéint.

Harmadik este már gondolták. És jöt is. Mikor már érezte, hogy felfele mászot.

Mikor leszállt róula, akkor leugrot az ágyrol, és kijabált:

– Várt tu himlszakrament, er. . .

Töbet nem jöt.

Kint egy kisajtoun láta beszaladni.

**

S.6. Mei fātr hát a khūw khet.

Nu i ši foderbt vōrv. Und hát kuinw mialx gōbv, und älvei i ši venvgv voarv.

Un do hát si ksāit, də Samuné ken zi hoailv.

Und ist muatr gāga, und hat si khōlv.

– Vā zol ma tua mitra?

Un do hát si ksāit:

– Amōal ai zōlvwv tsamidriarv, und auf anv brōt naufstreixv, un do zōlvwv of brettiar, of kīaxštaltiar tūa.

Un do i ši khumw dīza tāg, Samuné, un do is brōt šo gnoma ksāi.

Un do hát zi ksāit, (die Samuné) kenwv nit andvs helfv, jets zol dər buw i dr nāxt aufblāibv um a halv albə, vel zi kumv heks mit fiar fias, a zō a vi a vōlf. Un den zol ə hinaus.

Na u do iš a bua dət khokvt, bis umv halvə vlvbə, un do unsanv ist ər khumv und hát r ksāit:

– Et i ši da, et i ši da, – und ist er naussprüga er, und sāj brīdr nāus, un do hom tsi ā hund khet, a šēnv hund, und r ist nāikiugt in tr kīāštāl und khet ti štīlv ksāi.

Un do iš ši rāuskiukt fom kīāštāl, un dr hund hintvrv nāxe, un to i ši numšprüga vek, of tselēdhoštāt dēt sen hāišēbvlv ksāi, un det i ši hindakhokvt, hindv hāišēbv. Un dr hund hát it khev tsu irv gā, tsum hāišēberlv. Zi hānt lāng khev zāga:

– Hé te rigo!

Er hát it kenv hēbv.

Un do ist heks kīukiukt fom hāišēberlv, und ist šprügv, ālvvaj ist gšprügv mit fiar fias und ven zi šo štukvāit ksāi, i ši aufgštandv, und ist of tsve fias gāga, un do sin tarv nāxe, un hām tsi numv ne fundv.

Vidr tāg i ši khuma, und hat si ksāit:

– Nā vāz ist? Hom də zi ksiv?

– Ja, avr vir hām tsi halt it favišt.

Un do hat si ksāit:

– Nā zol ər in kīaxštāl gā, də bua, und tsei briadr, un den zolv zi det vārv, bi si khumv zāi.

Un do zin tsi vidr nāištandv in kīaxštāl biz umv halvə albə, un do hát r bua ksāit:

– Ets khumt zi. Ets khumt zi.

Khu hat āfāgv jālv. Avr s ist zō štārk krank zāi, si hat feleg numv štā khev.

Vidr tāg i ši vidr kumv, und hát zi ksāit:

– Nā vaš ist ksāi? Hān dr zi it fovišt?

– Nui, mər hām it kenv hēbv, ist it nāi kumv i dr kīāštāl.

Un do hát si ksāit:

— Etst komt r̄ in zāuštāl, un den det vārto m! Heks kumt den; vo si foderbt hat khua.

Es mut r̄ in d̄v štīfl̄ nāibrunt̄s̄, d̄r mut̄v̄r hāt zi ksāj̄t. Un den ï̄ d̄r štīfl̄ in d̄r nāxt̄ in khēmē henk̄v̄. Un den verd a khum̄v̄. D̄v̄v̄ heks, vo si foderbt hāt khua. Und den verd r̄ zāgv̄:

— Ou, va fon to hām iar. I bi zō grānk, as tot m̄v̄ zō vē.

Abr̄ mir zol̄t d̄r štīfl̄ neĭ d̄r abnēm̄v̄. Un den verd r̄ vid̄r kum̄v̄. Und den veram̄v̄ visa, ver a ksaī išt̄.

Samuné išt̄ est ksaī, vo khu hāt foderbt.

*

Samu Bertinéjvel törtéint, csak huszonöt éve. A Dudler Róza néni közelében volt a ház a temetőü melet.

Az apousomnak volt egy tehén. Ez a tehén teljesen elromlot. Azt mondták, hogy Samuné meg tudja gyógyítani.

Az anyousom ment, és elmondta. Mondta Samuné, hogy mit kell csinálni:

— Tojás sárgáját összekeverni, kenyéré teni, és az istáló ajtóü fölöt, a nád alatt a deszkára teni, és akkor fog jöni az, aki elrontota.

Azt mondta, hogy ha ezt a kenyeret elviszi, akkor megint hatalma lesz többször jöni.

El is tünt a kenyér, és többször jöt.

Azt mondta a Samuné: Az öregeknek volt egy nőtlen fiuk, a Feri. Az üljön a szobába az ablak eléi. Jöni fog valaki négykézláb, akkor menjen ki, és akkor körülbelül birni fog vele. Az ujasát fordítsa meg, mert ha nem, akkor erőüt vesz rajta.

A Feri azt mondta a féirjemenek:

— Gyere te is, nézél te is velem együt.

Tizenegyor a mienk átjöt a szobába. Ő nem várt. Alig, hogy bent van, már jöt a Feri.

— Vici, gyere, mert jöt, most jöt!

Kiszalatak. Már bent volt az istálouban. A boszorkány kiugrot az ajtounál, és egy csirnél az ároknál átugrál a cseléd-kertre, és a szénaboglya hátára ilt. A mi fekete kutyánk ugatot, de közelre nem mert meni. Egyszercsak a heksza felugrált, négykézláb szalat a Vizplac felé, a kutya melete szalat és ugatot. Ik utána.

Később már nem négykézláb, hanem emberalakban. A Pintes-ék kisajtóuján bement, és töbet nem láták.

Másnap regel jöt Samuné, és emondták neki. Azt mondja:

— Ne ugy csinálják. Ma este menyenek az óulba, és várják meg ot.

Féil tizenketökor kezdett nyögni a tehéin. A Feri érezte hogy jön.

— Vinci, i ši da! — hogy itt van.

Másnap megint jöt Samuné.

— Akor csináják úgy, hogy a nagymama pisiljen bele egy csizmába, és azt bele a kémébe, és akkor jöni fog könyörögni, aki a tehenet megrontota. Elöször nem kel engedni neki, aztán könyörögni fog.

De nem tete fel, mert már féiltek. A tehenet le kellett vágni, ugy tenkrement. Az aki a tehenet elrontota, Samuné volt.

**

IV. *Geschichten, erzählt von Frau Rosi Varga*

V.1. Az éin bátyám itt volt Vállajon.

Hát ű csak ment ecer az országuton. Ecer csak lát világot. Csak ment, és észrevete, hogy lovon ül. Vout ot egy lámpa. Az a lámpa vete fel.

Ez a lámpás már az országuton ment. Azt hite, hogy az valami rosz léilek. Jöt az árok, azon is átvite, na meg a deszkapalloun is.

Hazavite a lóu. Hazaért a bátyám. Oszt ott volt egy tóu, meg sár, ott jó belökte a sárba, és elment a lóu.

Igy volt.

**

V.2. Hát a saját bátyám járt egy lányhoz. Réigen vout még. Mikor ment, nem volt semi baj. De mikor jött vissza, hát akor olyan nagy kutyák voutak, hogy mint egy borju.

Oszt követék. Ez azéirt vout, hogy ű ne járjon a lányhoz. Kisérte mindég hazáig.

De nagyon féilt a kutyátó, mert láta, hogy az boszorkány.

Mikor hazaéirt, egy fényesség — és a kutya eltint. Igy volt ez mindég.

Töbet nem ment a lányhoz. Utána eltint ecere.

**

V.3. Ez is réigen törtéint.

Többen voltak lányok és fiuk. A fiuk elmentek a lányokhoz a fonóuba.

A szőlónéil vout egy kis domboeska. Ot óurjás ember volt, támaszkodot a botra. Olyan magas, hogy nem is lehetet látni.

Köszöneke néiki, hogy jóuestét!

De jaz nem szólt, csak kísérte iket hazáig. Utána eltünt, de nem bántota iket, mert azok se bántoták.

**

V.4. Vout itt Vállajon egy kereskedő. Azal törtéint.

Burgonyakereskedő vout.

Ez az ember ecer mení haza a Vizplacról, este. Oszt akor a sötéitben csak világot látott, és az követe. Ahogy ment, az ment utána.

Akor csak a világ eltint, és ugy tele let hóuval, hogy! Az a fény megdobálta itet hóulabdákal.

**

DIE ÜBERNATÜRLICHEN UND DIE ÜBERNATÜRLICHE KRAFT BESITZENDEN WESEN

In den Geschichten, die ich in Vállaj sammelte, möchte ich folgende Wesen unterscheiden:

1. *Geister*: 2. *Teufel*: 3. *Fahrende Schüler* und 4. *Hexen*.

Für *Geistergeschichten* halte ich die Nr. 1, 2, 3, 4, 5 von den Erzählungen der Frau Dudler, die Nr. 4, 5, 6, 8, 9 von Frau Ceglédi, die Nr. 1, 2, 3, 5 der Erzählungen der Frau Sájibli, und die Nr. 1, 3, 4 von Frau Varga.

Mit dem *Teufel* beschäftigt sich die 7. Geschichte der Frau Ceglédi; mit dem *jahrenden Schüler* Frau Ceglédis 12. Erzählung. Die übrigen sind dem Inhalt nach *Hexengeschichten*.

Im folgenden bezeichne ich die Namen der Erzähler mit den Anfangsbuchstaben und die Geschichten nur mit der Nummer (also z.B.: D.2., C.8., S.5., V.3).

1. Die Geister

sind die häufigsten übernatürlichen Wesen im Aberglauben der Vállajer. Der größte Teil der Glaubensgeschichten steht mit ihnen im Zusammenhang.

Sie „lebten“ (solange man an sie glaubte) im Dorfe, neben dem Kirchhof, im Friedhof, auf den Zäunen, am Weg, überall, wo ihnen das „Milieu“ günstig war.

Man glaubt noch immer, daß die Geister nur in einer bestimmten Zeit erscheinen. Aber diese *Geisterstunde* kann man sehr schwer bestimmen, da man fast jedem Geist in einer anderen Stunde begegnet. Sie kamen vor der Litanei (D.1), in den Abendstunden, als die Mädchen in der Spinnstube waren, oder eben nach dem Spinnen (C.6, S.1, V.1), am Abend als man schon im Bett lag (S.5); sie kamen in der Zeit bis Mitternacht (D.4, C.4), in der Nacht erscheinen die helfenden Geister (S.3) und der gestorbene Liebhaber (C.8). Früh am Morgen erwürgte den Mérker Mann das böse Gespenst (C.9), und in den Morgenstunden begegnete der Vater der „Róza néni“ den Geistern, die um das Feuer saßen (D.2). Ein heimkehrender ‚Goaischt‘ kam immer, als die Schüler (um 4 Uhr nachmittags) aus der Schule nach Hause gingen (C.5).

Die *Geister erscheinen meist in den Gewändern*, die sie einmal im Leben getragen haben. (Aussage der Dudler-Großmutter.)

Die *Gestalt der Geister* kann verschieden sein. Sie können a) eine Menschengestalt; b) eine Menschengestalt mit Tierfüßen und Händen; c) eine Tiergestalt; oder d) eine Flammengestalt haben. Sie können aber auch nur Lichter oder Lampen sein, aber auch Menschengestalten mit Kerzenlicht über dem Kopf (nach Frau R. Dudler).

Tun und Treiben der Geister. Ihre Strafe steht meist in Beziehung zu ihren früheren Fehlern. Schlechte, nachlässige Arbeiter müssen nach dem Tode büßen und das Versäumte nachholen: so räumt ein Geist immerwieder einen ganzen Bauernhof auf und plagt sich jede Nacht, bis seine Schuhe ganz zerfetzt werden (D.3, S.3).

Nach dem Tun und Treiben der Geister können wir die folgenden Typen unterscheiden:

1. Gute Geister:

- a) helfende Geister (D.3, S.3)
- b) schenkende Geister (D.2)
- c) Schutzgeister (V.3).

2. Böse Geister:

- a) tötende Geister (D.4–5, C.4, C.6, C.8–9)
- b) hemmende Geister (C.5, D.1, S.2, S.5, V.1, V.4)
- c) Schreckgeister (S.1).

Über das ‚Leben‘ der Geister in den Vállajer Erzählungen kann ich nichts Neues erwähnen: „Da die Geister nur eine andere Leiblichkeit, als die menschliche, haben, essen und trinken und schlafen sie, haben oft auch Frauen, Kinder und können sogar verwundet, ja getötet werden.“¹⁹

¹⁹ Hoffmann-Krayer, III., 498.

Die Geister sind meistens erlösbar. *Die Erlösung* ist aber für die Menschen im allgemeinen sehr gefährlich. Man kann einen Geist durch *Anreden* erlösen (D.2). Ganz allgemein gilt das Anreden eines Geistes als gefährlich, Krankheit und Tod (D.4) sind die Folge. Ein Beispiel aus Württemberg: „Wer einen Geist erlöst, stirbt bald, manchmal schon nach drei Tagen“²⁰. In Karesa ist es eben umgekehrt²¹ (Ungarische Bevölkerung!).

Es kommt auch vor, daß die Erlösung auch glückliche Folgen hat: Ein erlösbarer Geist meldete sich selbst bei dem Vater der Frau Roza Dudler, wurde erlöst, und hat den Mann beschenkt (D.2).

Gegen Geister ist wenig zu machen. In einigen Fällen hilft nur ein Fluch (S.5). Auch haben verschiedene geweihte Gegenstände eine gute Wirkung, (D.1.), oder nur einen momentanen Erfolg (C.6). Glockenschlag hilft auch (D.1).

Die Geister in Vállaj haben ihren eigenen Namen (einen deutschen oder einen ungarischen). In Vállaj heißt der *Alpgeist*: *Schretili* (S.5), auch ungarisch so. Die anderen Geister nennt man schwäbisch gewöhnlich ‚*Goaischt*‘, ungarisch aber verschieden: *Gespent* bedeutet ‚*kísértet*‘ und die *Geister der Toten* heißen auch ungarisch ‚*goaiszt*‘ oder auch ‚*hótt*‘ (= Toter). Der *Kobold* heißt in allen beiden Sprachen ‚*Goaischt* – ‚*goaiszt*‘²².

a) *Die Gespenster*

1. (D.2) Neben Csanálos hockten die Gespenster ums Feuer. Der Vater der Frau Dudler fuhr mit einem Wagen aufs Feld. Als er die Gespenster sah, ging er hin und steckte ein Stück glühende Kohle in die Pfeife, um den Tabak anzuzünden. Er ging zum Wagen zurück und wollte weiterfahren. Ein ‚*Goaischt*‘ aber *setzte sich auf den Wagen.*, so, daß die Rosse nicht weiterkonnten. (Weil der Wagen durch das Gespenst belastet wurde). Das Gespenst fing an zu *niesen*, um eine Antwort zu bekommen. Der Bauer traute sich nicht zu reden, später sagte er doch ‚*Helf ter Gott*‘. Damit wurde der Geist erlöst, er verließ den Wagen, der sofort leicht wurde. Als der Bauer später auf dem selben Weg zurückkam, ging er auf den Ort, wo die Geister um das Feuer saßen. Sie waren verschwunden. In der Asche der Pfeife und des Feuers fand er lauter *Geldstücke*. Das erlöste Gespenst hatte ihn belohnt.

Zu den auf den Wagen aufsitzenden Geist finden sich im ungarischen Aberglaubensmaterial gute Analogien, so z.B. in den Arbeiten von Imre *Ferenczi* und Margit *Luby* oder Sándor *Bálint*²³: „Die Pferde wollten auf einmal nicht weiter, spritzten Geifer, obwohl der Wagen nicht belastet war. Unserem Mann war es gleich klar, daß auf seinem Wagen Gespenster saßen“. Das Niesen ist besonders im deutschen Material bekannt. „Alt und verbreitet ist der Brauch, dem Niesenden einen Glückwunsch zuzurufen. Die gewöhnliche Formel ist ‚*Helf Gott!*‘²⁴. Wer kein ‚*Helfgott*‘ bekommt, gehört dem Teufel“²⁵. Oder „In vielen Sagen wird von Geistern erzählt, die sich durch ein oft mehrfach wiederholtes Niesen kundgeben. Erfolgt darauf das ‚*Gotthelf*‘ eines Vorübergehenden, so ist der Geist erlöst. Wenn der

²⁰ *Hoffmann-Krayer*, III., 505 – 506.

²¹ *Balassa*, Karesai mondák. In den folgenden Sagen: 157, 24, 173, 175, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 292, 331, 335, 379.

²² Gespenst = schwäbisch ‚*goaiszt*‘, ungarisch: *kísértet*. Geist des Toten = schw.: ‚*goaišt*‘, ‚*tōtv*‘, ‚*tōtvov*‘; ung.: ‚*goaišt*‘, ‚*hótt*‘, ‚*hót*‘.

Alpgeist = schw.: ‚*šretili*‘, ‚*šetili*‘; ung.: ‚*šretili*‘, ‚*šetili*‘.

Kobold = schw.: ‚*goaišt*‘, ung.: ‚*goaišt*‘.

²³ *Bálint*, Szeged-vidéki babonás történetek, 48.

²⁴ In Vállaj: ‚*helf tʃ got*‘. *Wieland*, „Geschichte der Formel: Gott helfe dir! beim Niesen“.

²⁵ *Hoffmann-Krayer*, VI., 1072.

Wunsch ausbleibt oder gar durch einen ungeduldigen Fluch ersetzt wird, so muß er weiter ungehen, (gewöhnlich so lange, bis der Baum für die Wiege des künftigen Erlösers gewachsen und verarbeitet ist)²⁶. Wie wir sehen können, fast dieselbe Handlung wie in unserer Geschichte.

Das *Schweigen* des Menschen steigert seine Kraft. Wenn dann diese Kraft soweit gesteigert wird, daß sie stärker ist als der Bannzauber, dann kann er nur ein ‚Gotthelf‘ sagen, ebenso wie der Urgroßvater Dudler.

Die glühende Kohle wird zu Geld. Das Motiv ist übrigens ein recht häufig wiederkehrender Zug in den verschiedenen deutschen und ungarischen Sagen. Statt Geld wird aber meistens Kohle zu Gold. Der Mann sieht Feuer brennen; gedankenlos oder um die Pfeife anzuzünden, nimmt er ein Stück glimmende Kohle heraus, und nur spätere erfährt er, daß sie zu Gold wurde.²⁷

Im Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens heißt es („Geld“), daß es sich bei dem Geldaberglauben in Deutschland nur um Münzgeld handelt. Die Münzen sind: 1. Dukaten, 2. Goldstück, 3. *Kreuzer* (wie in unserer Geschichte!). Der Kreuzer hat eine besondere Kraft. Vgl. diesbezüglich noch folgendes²⁸: „Heute versteht man unter Gold Zahlungsmittel. Ursprünglich bedeutet das Wort Geld die ‚Zahlung‘, und es wird in den übrigen germanischen Sprachen nicht in unserem heutigen Sinne gebraucht. . . . Der an das Geld sich knüpfende Aberglaube weist zumeist nicht in die Urzeiten menschlichen Daseins zurück, wie so viele jener abergläubischen Anschauungen und Handlungen. Die abergläubische Auffassung des Münzgeldes spielt machmal trotzdem eine bedeutende Rolle im Aberglauben. . . . Das Geld dient auch als Werkzeug des Aberglaubens und hat als solches übernatürliche und zauberische Kraft: 1. Schützend, als Amulett; 2. als Erzeugnis übernatürlicher Mächte; 3. die übernatürliche Kraft kann auch im Metall liegen“.

Wenn man aber Geld in einem Feuer glühend findet, bringt es nur Unglück ins Haus. „In Lessin bei Ehra sah ein Bauer *Geld brennen*, und nahm Kohlen davon mit nach Hause; damit kam ‚de lütge Ole‘, der Teufel ins Haus; der Bauer schüttete die Kohlen auf den Hof und sagte: ‚Da Deubel, haste dat dinigel!‘ und da war der Spuk zu Ende“.²⁹

2. (D. 3) Es waren Gespenster, die bei den Bauern arbeiten mußten. Sie sollten solange in der Nacht zum Hause kommen, bis ihre Schuhe zerreißen. Sie bekamen aber immer neue Schuhe.

Sie erschienen in großen Kleidern, die sie immer wieder wegwarfen. Die Leute aber haben ihnen aus bloßem Mitleid immer neue gegeben.

(S. 3) Ein Knecht ist gestorben, ist aber immer wieder ins Haus zurückgekommen. In der Nacht machte er immer Ordnung. Das sollte nur solange dauern, bis die Schuhe des Gespenstes zerrissen. Aber der Bauer gab ihm immer neue Schuhe, weil er ihm leid getan hat.

Das sind eigentlich zwei Varianten derselben Sage. Es handelt sich um einen helfenden Geist (vgl. dazu aus der Fachliteratur)³⁰, der in der Scheuer — seinem Lieblingsaufenthalt — den Knechten hilft. Man kann hier über büßende Geister sprechen. „Die Zeit ihrer Buße kann Wochen, Jahre, Jahrhunderte umfassen, je nach der Größe der Schuld, die sie haben. Unter diesen büßenden Geistern befinden

²⁶ Hoffmann-Krayer, VI., 1082.

²⁷ Hoffmann-Krayer, V., 80 und folgende Seiten. Wolf, Hessener Sagen, 116 (Nr. 180). Kühnau, Sagen, I., 396, 434.

²⁸ Hoffmann-Krayer, III., 590 — 592.

²⁹ Hoffmann-Krayer, III., 624.

³⁰ Hoffmann-Krayer, III., 478.

sich Kinder, die Almosen unterschlagen haben, ein altersgraues Liebespaar büßt zusammen seine übertriebene Zuneigung, ein Heudieb muß umgehen, ebenso ein Hirte wegen seiner sündhaften Reden. Zahllose Betrüger, Grenzfrevler, Verführer der Unschuld, Meineidige und Mörder finden keine Ruhe und müssen ‚geistern‘ um den Lebenden zu schrecken und zu warnen. In machen Gegenden erhält ein umgehender Geist für seine lange Wanderung alljährlich *ein Paar Schuhe . . . Bei verdammten Geistern*, die selbst glühen, *und bei denen alles, was sie berühren, zu Feuer wird*, sind auch die Schuhe glühend“³¹. Hiezu gehört die Geschichte,

(C. 9) die mit einem Bauern aus Mérk geschehen ist. Er ging nach Mezőfény (ein schwäbisches Dorf im ehemaligen Komitat Szatmár, heute Rumänien), und zwar durch die Hutweiden (so war es kürzer) die zu Vállaj gehörten. Dort traf er den ‚mérnök‘ (=Ingenieur), einen ‚Goaischt‘, der die Felder mit einer feurigen Kette maß. Dieses Gespenst (‚kisértet‘) hat dann den Mann in den Morgenstunden unter einem Busch erwürgt. Die Finger des Geistes brannten sich am Hals ein. Nur so konnten die Leute erfahren, daß der Würger der ‚mérnök‘ gewesen war.

Viele Beispiele findet man dafür in den ungarischen Volkssagen. Im ganzen Land kennt man den ‚mérnök‘, der durch falsches Messen die Bauern bestohlen hat. Aus dem ehemals ungarischen Komitat Nyitra (deutsch Neutra) ist folgendes publiziert worden: „Die Leute aus Vég-Vecse hat der ‚mérnök‘ bei der Verteilung des Bodens betrogen. Jedem hat er nur die Hälfte des ihnen gebührenden Grundes ausgemessen und zwar zugunsten des Gutbesitzers. Deshalb hat ihn das Volk verdammt. Jetzt taumelt er auf den Feldern (bei Neumond) und mißt ununterbrochen. Viele haben ihn schon gesehen. Die Alten des Ortes haben ihn auch erkannt, es gibt sogar welche, die mit ihm sprachen“³².

„In Nagy Czétény irrt die Seele eines ‚mérnök‘ auf dem Weinberg herum, in einen Schlafrock gekleidet (‚šlofrok‘). Dieser Ingenieur hat bei der Verteilung des Bodens das arme Volk betrogen. Die meisten Felder maß er den Herren zweimal so viel als ihnen gebührte. Deshalb hat man ihn verdammt, und deshalb hat er keine Ruhe“³³.

Von Feldmessern (‚mérnökök‘), von alten Feldmessern redete man in Kürt und vor einem ‚mérnök‘ aus Tunyog erzählt Zsigmond Szendrey in seiner Arbeit „Szatmár megye néphagyományai“³⁴ Weitere Angaben:³⁵

3. (D. 4) Am Andreas-Tag waren Mädchen und Jungen bis Mitternacht ‚dur-nächtlasni‘.³⁶ Als es schon spät war, holten die Mädchen vom Holzhaufen im Hof ungezählt gehacktes Holz in die Stube. Die Mädchen, bei denen die Holzstücke eine gerade Zahl ausmachen, heiraten noch im selben Jahr. Als sie im Hof nach Holz suchten, ging ein Mädchen in den hinteren Teil des Hofes. *Dort setzte sich ein Gespenst (‚Goaischt‘, ‚kisértet‘) auf den Rücken des Mädchens*. Es schrie und lief — mit dem Geist auf dem Rücken — herum, während es immerwieder sagte: Geh von meinem Rücken herab! Das Gespenst forderte aber, daß es auf den Platz zurückgetragen werde, wo es sich auf das Mädchen setzte. Das geschah, *das Mädchen ging dann ins Zimmer und in fünf Tagen war es tot*.

Warum ist das Mädchen gestorben? Aus zwei Gründen. Zuerst, *weil es mit*

³¹ Hoffmann-Krayer, III., 478.

³² Szentkeresztly, Nyitramegyei népmondák (1895), 416.

³³ U. Szentkeresztly, Nyitrai népmondák (1927), 123.

³⁴ Szendrey, Zs., Szatmár megye néphagyományai, 34.

³⁵ Bakos, Mátyusföldi babonás történetek, 246. Balassa, Karcsai mondák, Seiten 538, 573.

³⁶ Das Wort besteht aus zwei Teilen: ‚dur-néxtlv‘ ist der erste Teil und ein Infinitivsuffix aus dem Ungarischen ist der zweite Teil: -ni.

einem Geist in Berührung kam und weil es den Geist ansprach. Bezüglich des Tragens des Geistes vgl das gute Material im III. Band vom Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens.³⁷

Diese Erzählung besteht aus 2 Teilen. Der erste beschreibt einen *Brauch am Andreastag*, der zweite erzählt die *eigentliche Geistergeschichte*. Der erwähnte Brauch ist in Ungarn gut bekannt. Unter anderen haben wir Beispiele aus der Gegend von Eger³⁸ (deutsch: Erlau), aus dem Komitat Szatmár,³⁹ aber auch aus Dörfern, die heute in der Tschechoslowakei oder in Rumänien liegen.⁴⁰ Im ehemaligen Komitat Gömör kennt man denselben Brauch,⁴¹ wie in Csanálos oder in Vállaj.

Aber die Geschichte mit dem Gespenst, die ich im ungarischen Material bisher nicht finden konnte, dürfte deutschen Ursprungs sein.

4. (D. 5) In dieser Geschichte erscheinen die Gespenster dreimal. Wenn der im Keller sitzende Soldat sie nicht anspricht und sich um sie nicht kümmert, dann kann er die verzauberte Person (ein gutes Mädchen) erlösen. Zum dritten Mal kamen sie in der Gestalt der Eltern des Soldaten. Er umarmte sie, sie küßten ihn und wollten den Soldaten mitnehmen. Dann zerrissen sie aber den ‚Sohn‘.

Ich verwendete hier das Wort Gespenster, obwohl die Erzählerin über *Fichten* sprach. Die Fichten sind auch übernatürliche Wesen. In der Geschichte übernehmen sie die Rolle der Geister, Gespenster. Daß sie trotzdem als Fichten und nicht unter dem Namen Gespenster erscheinen, hat die folgende Ursache: Die Erzählung ist aus einer Sage und aus einem Märchen vereinigt worden — worüber ich in einer anderen Arbeit geschrieben habe⁴² —, und die Fichten des Märchens traten an die Stelle der Geister der Sage. Die Funktion haben sie behalten, den Namen (Geist) haben sie aber verloren.⁴³

Man sagt, *Geisterkuß* bleibt nicht ohne verderbliche Wirkungen. „Es gibt böse Geister, welche die Schlafenden an ihrer Seele schädigen, indem sie ihnen die Lippen küssen“.⁴⁴

Auch die Berührung des Geistes kann den Menschen töten. Der Soldat *umarmte* sogar seine „Eltern“.

5. (V. 1) Das Gespenst (‚rosz lélek‘ = böse Seele) erscheint zuerst als *Licht*, dann wird es zu einem *Pferd* und etwas leuchtet wie eine *Lampe*. Der Bruder der Frau Varga setzte sich aufs Pferd, die Lampe zeigte den Weg. Das Pferd ging mit ihm nach Hause. Dort war ein *Teich und das Pferd warf ihn ins Wasser hinein*.

Das Licht, bzw. die Lampe sind eine gewöhnliche Art der Geistererscheinung. Aus Dános (Komitat Pest) kennt man auch eine ähnliche Geschichte.⁴⁵ Das Interessante in Frau Vargas Erzählung ist, daß den Bruder ein Pferd aufnahm. Dazu habe ich leider keine Analogien gefunden. Aber das *Pferd* als Geistererscheinung ist bekannt.

6. (V. 3) Ein Gespenst, ein guter Geist stand immer beim Weingarten auf einem Hügel. Er hatte die Gestalt eines *Riesen*. Der Riese war so hoch, daß man ihn ‚nicht sehen konnte‘. Er begleitete die jungen Leute von der Spinnstube bis nach Hause. Man hat ihn immer mit einem ‚Guten Abend!‘ begrüßt. Er antwortete aber nie.

³⁷ Hoffmann-Krayer, III., 507.

³⁸ Benkóczy, Egervidéki babonák, 103. Eger = Erlau.

³⁹ Jakab, Szatmár megyei babonák, 412.

⁴⁰ Sztancsek, Privigyé vidékén gyűjtött babonák, 299.

⁴¹ Elek, Gömörmegyei babonák, 412.

⁴² Csallány, Egy szatmári sváb népmonda.

⁴³ Der Märchentyp „Der Teufel in der Mühle“ des AaTh-Kataloges.

⁴⁴ Hoffmann-Krayer, V., 856.

⁴⁵ Rakovszky, Babonás történetek, 31 – 32.

Das Gespenst konnte nicht reden, wie die meisten Gespenster. Es war eigentlich ein Schutzgeist. Der Geist begleitete die Jugend, hat sie aber nie angetastet.⁴⁶

Die Riesen sind im ungarischen Sagenmaterial keine charakteristische Erscheinungen, besonders nicht in den Glaubensgeschichten, vielmehr aber für das deutsche Märchen-, Sagen- oder Aberglaubensmaterial.⁴⁷

7. (V. 4) Ein Vállajer (ein Kaufmann) ging einmal nach Hause. Der Mann sah ein *Licht*, das ihm folgte. Dann verschwand auf einmal das Licht, hat ihm aber den Anzug mit Schnee und *mit Schneebällen beworfen*.

Es ist ein seltsamer Fall, daß Geister jemandem Schneebälle nachwerfen.

Steine werfende Geister sind alltäglich im Aberglauben. „Ihre Geschosse (Steine, Sand) treffen einsame Wanderer, aber auch den Totengräber, der hinter dem Leichenwagen geht, oder den Beschwörer, der die Geister zu bannen versucht.

Wer sich dabei umsehen würde, würde zu Tode gesteinigt werden. Es handelt sich hierbei vielleicht um telepathische⁴⁸ Vorgänge, was vor allem durch den Umstand bewiesen zu werden scheint, daß die Steine nie Verletzungen hervorrufen.“⁴⁹

b) *Der Alpgeist*

„Der Alptraum hebt sich aus der Masse der gewöhnlichen Träume durch eine gewisse Typik seines Inhalts und seiner Formen heraus: Der vom Alp befallene Schläfer glaubt meistens, daß ein Wesen tierischer oder menschlicher Gestalt sich auf seiner Brust niederlasse und ihn bis zur Erstickungsgefahr drücke; er fühlt sich dabei im Zustande hochgradiger Angst und außerstande sich zu rühren oder einen Laut von sich zu geben, bis endlich eine energische Bewegung, ein Aufschrei oder dergleichen ihn zum Erwachen bzw. zu traumlosem Weiterschlafen befreit. Der Alptraum entsteht dadurch, daß der Schlafende auf irgendeine Weise im Atmen behindert wird; verbrauchte Luft im Schlafräum, Belastung des Magens mit schwer verdaulichen Speisen, gewisse Krankheiten befördern das Zustandekommen des Alptraums.“⁵⁰

Über den Alpgeist findet man mehrere wichtige Arbeiten. In der ausländischen Literatur und auch in Ungarn finden wir zahlreiche Beschreibungen des Alptraumes, des Alpgästes. So z.B. von J. Börner⁵¹ von Jones⁵², oder von Szendrey⁵³.

Die Benennungen des Alps sind ganz verschieden. Der Druckgeist kann die folgenden Namen tragen: *Alp, Doggeli, Mahr, Trud, Schrättele*.

Der Name *Mahr* kommt in Norddeutschland vor: von den Niederlanden bis Ostpreußen. Dem Wort entsprechen die westslawischen Ausdrücke *mora* (polnisch) und *murava* (wendisch).

Alp sagt man in Mitteldeutschland, im Sudetengebiet, in Siebenbürgen und auch in gewissen Gegenden von Pommern.

„Süddeutschland und die Schweiz kennen als die beiden verbrietesten Bezeichnungen das ebenfalls erst in neuerer Zeit auf den Alpdemon eingeschränkte *Schrättele*, mit seinen Nebenformen: *Schrättilig, Schrätzel, Schrecksel, Schreckle, Schrätz-*

⁴⁶ Solche Schutzgeister „warnen durch ihr Erscheinen vor drohender Gefahr“ – Hoffmann-Krayer, III., 482.

⁴⁷ In einigen Sagen aus Siebenbürgen sind die Riesen vorhanden.

⁴⁸ Heute würde man das kaum Telepathie nennen, vielmehr aber *Autosuggestion*.

⁴⁹ Hoffmann-Krayer, III., 479.

⁵⁰ Hoffmann-Krayer, I., 281 – 282.

⁵¹ Börner, Über das Alpdrücken.

⁵² Jones, Der Alptraum in sämtlichen Beziehungen.

⁵³ Szendrey, A., „Hexe, Hexendruck“, Acta, 129 – 169.

männel, Strädel, Rettele, Rätzel, Ritzel . . . , und zwar im allgemeinen mehr auf alemannischem Boden⁵⁴.

In Vállaj nennt man ihn ‚Schretili‘ oder ‚Schetili‘. Die jüngere Generation benützt das Wort ‚Schetili‘; sie spricht schon ungarisch, und erklärt die Bedeutung auch ungarisch. Ihrer Meinung nach ist *Schetili* ein Wesen, das sich an jemanden heranschleicht; *Schetili* = ‚settenkedő‘; ‚der Heranschleicher‘.

Der Alp erscheint in Vállaj als Katze, als schwarze Katze. Im allgemeinen erscheint der Alp in den folgenden Formen:

a) als Tier: Katze, Kater, Pudel, Affe, Fuchs, Kröte, Vogel, Schlange, usw.

b) als menschliche Gestalt: schwarze Dame, weiße Frau,⁵⁵ altes Weib, Soldat, usw.

c) als Gegenstand: er hat auch manchmal Verwandlungsfähigkeit.

Nach der Erzählung von Frau Dudler ist der Alpdämon eine große, schwarze Katze, so groß, wie ein Hund, mit großen glühenden Augen (D. 1). Diese Katze springt auf den Menschen und drückt ihn so, daß er nicht mehr atmen kann.

Nach Frau Sájbli (S. 5) kann man den Alpdämon nicht sehen, nur spüren, wenn er auf den Menschen kriecht. Zuerst auf die Beine, dann drückt er die Brust, und dann fängt er an zu würgen. Frau Sájbli sagt, dieser Dämon sei wie eine Hexe.⁵⁶ Der Vergleich mit einer Hexe ist logisch, da die Hexen in Vállaj meistens nur als Katzen erscheinen.

Der Alpdämon aus Vállaj kommt am Abend (D. 1) oder in der Nacht (S. 5) ins Haus, und verschwindet nach dem Drücken durch die Tür (D. 1) des Hauses oder in der Tür des Nachbarhauses (S. 5).

Die Haupttätigkeit des Schretili ist das Drücken oder Treten.

„Er stürzt mit einem Satz auf die Brust des Schläfers, oder kriecht ihm langsam von den Füßen herauf zur Brust, die er mit seinem schweren Gewicht drückt, zum Hals, den er würgt, oder bis zum Mund, in den er seinen Finger oder seine haarige Zunge steckt, um den Schläfer zu erwürgen. Das Drücken wird zum Reiten. Der Alp drückt nicht nur, er saugt auch (= bei den slawischen Völkern: Vampyr)“.

– lautet die Beschreibung der Tätigkeit des Alpdämons bei Hoffmann – Kraye.⁵⁷

In Kalotaszeg ist ‚lidére‘ entweder *Licht* oder *Pudel*. Zwischen dem Teufel und ‚lidére‘ kennt man keinen Unterschied⁵⁸ – obwohl das Wort Teufel im allgemeinen einen breiteren Bedeutungsbereich hat.

Gegen den ‚Schretili‘ nützen: in Vállaj *Glockenschlag* (D. 1), *geweihte Gegenstände* (D. 1), *drei Tage lang Schweigen* (D. 1), ein *Fluch* (S. 5). Nach dem Schweigen oder nach dem Fluch kehrt der Alpgeist nicht mehr zurück.

c) Die Totengeister

1. (C. 5) Der ‚Hofrichter‘⁵⁹ und der katholischer Pfarrer waren gute Freunde. Der Hofrichter war Calvinist. Er wurde krank. Der Pfarrer hat ihm empfohlen zu beichten und zu kommunizieren.

Es geschah. Kurz darauf ist der Hofrichter gestorben, kehrte aber als unruhige Seele -er mußte büßen, weil er bei einem *katholischen* Pfarrer kommunizierte – immerwieder ins, ‚Breihaus‘⁶⁰ (sein ehemaliger Wohnungsort) zurück.

⁵⁴ Hoffmann-Kraye, I., 283 – 284.

⁵⁵ Margalits, Horvát népszokások és babonák, 125.

⁵⁶ Auf ungarischem Sprachboden trägt die Hexe die Funktion des Alpdämons. Sieh unter Kap. *Die Hexen*, Punkt 4: *Hexendruck*.

⁵⁷ Hoffmann-Kraye, I., 292 – 293.

⁵⁸ Jankó, Kalotaszegi babonák, 279.

⁵⁹ = Verwalter

⁶⁰ = Bierbräuerei.

Er kam schon am Nachmittag, als die Kinder aus der Schule nach Hause gingen, und warf in der Wohnung — wie es bei solchen Geistern oft vorkommt⁶¹ — unter großem Lärm alles durcheinander. Er war so gefährlich, daß sich niemand im Haus zuwohnen getraute.

Dann stellten die Leute auf einem Wagen eine große Kiste vor die Tür. Die Kiste war offen. Man wartete, daß der Hofrichter hineinspringe. Viele Geistliche beteten Tag und Nacht ununterbrochen, bis endlich einmal der Wütende hineinsprang. Man sperrte die Kiste geschwindzu. Die Pferde konnten aber den Wagen nicht wegziehen. Endlich hat man mit 8 Pferden die Kiste zur Sumpfwiese geschleppt und dort in den Sumpf geworfen. So hat man einen Totengeist getötet. Wo die Kiste versank, erschien ein Licht, eine kleine Flamme, die Seele des Hofrichters.

Es ist eine allgemeine Regel, daß die Seele solcher Menschen, die im Leben etwas versäumt haben oder etwas Sündhaftes verbrachen, in das Haus oder in die Gegend zurückkehrt, wo sie im Leben am häufigsten zu finden waren. Eben so wie in unserem Beispiel: Die Beichte und die Kommunion des Calvinisten in der katholischen Kirche war auch so eine Sünde. Deshalb sollte er büßen.

Der Hofrichter erschien nach dem Tod in 2 Formen: zuerst als heimkehrender Geist in seiner menschlichen Gestalt, nach seinem zweiten Tode als eine Flamme.⁶² Die Seelen der Gestorbenen können ihre Erscheinungsformen immerwieder ändern, bis sie einmal erlöst werden.

Eben aus dem Komitat Szatmár stammt der Glaube: „Die laufende Flamme ist die Seele eines gestorbenen, unruhigen Menschen, der wegen seiner irdischen Taten keine Ruhe hat“.⁶³

2. (C. 6) Im Friedhofort saß immer ein Geist, mit einer kleinen Mütze. Die Mädchen kamen vom Spinnen immer durch den Friedhof. Eines von ihnen hatte die Mütze des Geistes gestohlen und nach Hause gebracht. Aber der Geist ist ihm nachgegangen und hat versprochen, solange vorm Haus zu stehen, bis das Mädchen das Käpchen zurückgibt.

Das Mädchen wurde krank und konnte schon am Morgen nicht mehr aufstehen. Die Eltern gingen um den Pfarrer. Der kam dann mit dem Kruzifix.

Man brachte das Mädchen aus dem Haus, sie gab dem Geist die Mütze zurück. Der Tote wollte das Mädchen packen und mitnehmen. Da hat der Geistliche das Kruzifix⁶⁴ zwischen sie gestellt. So konnte der Tote das Mädchen nicht mitreißen.

Kurz darauf ist das Mädchen gestorben.

Kappe oder Mütze haben mehrere übernatürliche Wesen, besonders auf deutschem Gebiet.

Der Geist, der im Tor stand, war die gestaltete Seele eines Toten. Diese unruhige (er kam aus dem Grab) Seele wartete im Tor auf Erlösung. Aber es kann auch sein, daß sie nur ihre „freie Zeit“ im Friedhof verbrachte.

Das Mädchen hat die Ruhe und Ehre des Totengeistes gestört und beleidigt — mit dem Stehlen der Kappe — ; wegen solch einer Tat muß jeder Mensch sterben. Die Eltern versuchten dem Mädchen zu helfen. Aber „nicht jedermann ist dazu imstande das Bannen der Geister zu vollbringen. Dazu sind meistens Geistliche, besonders Ordensleute die besten.“⁶⁵ Der Pfarrer konnte mit dem Kreuz etwas helfen: der Tote nahm das Mädchen nicht mit ins Grab. Aber so große Macht haben die ‚Heiligen‘ nicht gehabt, daß sie auch das Leben des Mädchens hätten retten können.

⁶¹ Hoffmann-Krayer, III., 490.

⁶² Hoffmann-Krayer, III., 535.

⁶³ Jakab, Szatmár megyei babonák (1895), 309.

⁶⁴ ‚firtægöt‘

⁶⁵ Hoffmann-Krayer, III., 513.

3. (C. 8) Es war ein Mädchen, dessen *Liebhaber gestorben ist. Das Mädchen hat ihm aber keine Ruhe gelassen, so daß er einmal zurückkam.* (wie in der Geschichte C. 4).

Der Tote ist also zurückgekommen und hat das Mädchen gefragt, wohin es am nächsten Tag gehen wird. Das Mädchen erklärte, was es am nächsten Tag alles erledigen muß: Am Morgen zur Näherin, dann zu den Eltern auf den Weinberg.

Die Näherin erledigt, ging das Mädchen zu den Eltern. Unterwegs begegneten ihm ein *weißer* und ein *schwarzer Hund*. Der weiße fing mit dem Mädchen zu *ringen* an. *Der weiße Hund war schwächer.* Dann kam der schwarze. Das Mädchen fiel auf die Erde und *der Hund wollte es erwürgen.*

In diesem Augenblick kam der Knecht an, den die Eltern um das Mädchen schickten. Er befreite es vom schwarzen Hund und trug das Mädchen ins Haus und lief um die Eltern.

Als die Eltern nach Hause kamen, war schon in ihrem Kind kaum etwas, was man Leben nennen konnte.

Die Eltern gingen ins Nachbardorf, wo eine *Hexe* wohnte. Sie kam ins Haus.

Die Eltern mußten das Mädchen mit ihr in *ein Zimmer* sperren. Die *Hexe hat das Mädchen erwürgt* und dann verschwand sie.

Am nächsten Tag und am Tag des Begräbnisses war das ganze Haus mit Katzen voll, „*alle Katzen der Welt*“ – lauter Hexen – waren hier.

Diese märchenartige Geschichte besteht aus drei verschiedenen Teilen, die aber eine dynamische Einheit bilden.

Der erste Teil: Das Mädchen läßt den ‚Bua‘ nicht ruhen, der dann erscheint und das Mädchen nach dem nächsten Tag fragt.

Dieser Teil hängt mit dem Märchentyp „Der tote Liebhaber“, genetisch zusammen.⁶⁶ (C. 4)

Der zweite Teil: Der Tote erscheint in der Form zweier Hunde. *Der weiße Hund war seine Liebe.* Wenn der weiße Hund das Mädchen überwindet, dann gewinnt eigentlich die Liebe, und das Mädchen muß nicht sterben. *Wenn aber der schwarze Hund gewinnt, dann gewinnt eigentlich der Argwohn, die böse Seele des Toten.*⁶⁷ Der schwarze war stärker – in der Geschichte war deshalb der weiße traurig – so mußte das Mädchen zugrunde gehen. Im letzten Augenblick rettete der heimkehrende Knecht das Mädchen.

Der Tote erscheint in vielen und in verschiedenen Sagen und Geschichten in der Gestalt eines Hundes. In Dános (Komitat Pest) rang auch ein großer, weißer Hund – der auch auf zwei Füßen gehen konnte – mit einem Mann,⁶⁸ aber andere Fälle kennen wir auch.⁶⁹

Über die Tiergestalt des Toten: „Von allen Verwandlungsformen ist im Volksglauben die Annahme der Tiergestalt die beliebteste. Ist sicherlich als ein Rest von Totemismus anzusehen.“

Bezüglich des Alters der Tierepiphanie bemerkt Tobler sehr richtig, daß die Seele in einer älteren Schicht tiergestaltig, in einer jüngeren menschengestaltig, in

⁶⁶ *Benkő*, Adalékok, 26 – 34.

⁶⁷ „Man muß voraussetzen, daß auch bei den Ungarn die zwei Arten der ‚saman‘ vorkamen, der weiße und der schwarze Schaman, die miteinander in Gegensatz standen. Die guten Geister standen im Dienste des weißen, die bösen in dem des schwarzen Schamans. Bei den Burjaten tut der schwarze Schaman den Menschen nur Übles an.“ *Szendrey Á.* Hexe-Hexendruck, Acta Ethn. 4(1955), Seite 164.

⁶⁸ *Rakovszky*, Babonás történetek, (1910), 30 – 31.

⁶⁹ *Hoffmann-Krayer*, VII., 381 – 382.

einer jüngsten als Geist vorgestellt wird“.⁷⁰ „Die Tierepiphanie einer Sage oder eines Märchens ist daher ein sicheres Zeichen für deren hohes Alter“.⁷¹

Über Ringkampf mit dem Geist findet man Angaben bei Hoffmann – Krayer.⁷²

Der dritte Teil: hängt mit der eigentlichen Geistergeschichte nicht zusammen. Es ist fast ein selbstständiger Teil der Erzählung. Nur das tragische Ende paßt in die Geschichte hinein: *die Hexe erwürgt das Mädchen.*

Der schwarze Hund gewann: das Mädchen sollte sterben. Dieses Urteil vollbringt nicht der Tote sondern eine Hexe.

4. (C. 4) Es ist ein Märchen – der Form nach –, den Typ findet man auch im Märchenkatalog,⁷³ gehört aber eigentlich doch zu den Glaubensgeschichten. Ursprünglich ist es eine Ballade, die zum sogenannten Lenore – Kreis⁷⁴ gehört. Die vollstümlichen Varianten hat in Deutschland H. Pröhle⁷⁵ aufgearbeitet.

Die von Frau Ceglédi erzählte Geschichte besteht aus 4 Motiven:

a) Das Mädchen läßt den Geliebten mit seinem ewigen Weinen und Jammern nicht ruhen (Frau Dudlers Erzählung ergänzt die Geschichte noch damit, daß das Mädchen mit Hilfe einer Hexe den Geist des Geliebten beschwört).

b) Der Tote erscheint dem Mädchen in einer Abendstunde, und fordert es auf mitzukommen. Er führt das Mädchen in den Friedhof, aber dem Mädchen gelingt es zu fliehen (durch List).

c) Das Mädchen läuft in ein Haus, wo am Tisch eine Leiche lag. Der Geist forderte die Leiche auf, ‚den Lebendigen‘ auszuliefern. Inzwischen wurde es Mitternacht, und der Geist verschwand. (So auch im Märchentyp bei J. Berze – Nagy).⁷⁶

d) Das Mädchen ging nach Hause, legte sich nieder. Aber der Geist kam wieder, und das Mädchen starb.

Im Motiv b) der Erzählung C. 4 finden wir Sonderheiten, die man in der Fachliteratur in diesem Zusammenhang überhaupt nicht erwähnt. *Der Totengeist will das Mädchen ins Grab ziehen, greift das Kleid des Mädchens an. Von der Hand des Totengeistes verbrennt der angegriffene Teil.* Daß Gegenstände von einer Geisterhand verbrennen, kennt man gut im deutschen Glaubensmaterial – „Da eine Geisterhand alles verbrennt, hüte man sich, sie zu ergreifen, wenn ein Geist sie hinhält. Man reicht dafür andere Gegenstände hin: Tuch, Taschentuch, Holz. Leichte Gegenstände verkohlen, in Holz zeigt sich der schwarze Abdruck der Hand (sieh auch C. 9) mit den fünf Fingern“⁷⁷ – aber nicht im Zusammenhang mit dieser märchenartigen Geschichte.

Das Grab, wohin der Geist das Mädchen mitnehmen wollte, ist eigentlich „die Wohnung, das Haus des Toten, der darin auf geheimnisvolle Art weiterlebt. Diese Auffassung lebt bis in unsere Tage hinein“.⁷⁸

Motiv d): Das Ende der Geschichte ist überhaupt nicht seltsam. Aber *die Tatsache, daß der Tote am Ende wiederkommt, um das Mädchen mitzunehmen, ist – nach meinen Kenntnissen – ganz einmalig.* Der Totengeist kommt um das Mädchen, das stirbt.

⁷⁰ Hoffmann-Krayer, VIII., 819.

⁷¹ Hoffmann-Krayer, VIII., 826.

⁷² Hoffmann-Krayer, III., 507.

⁷³ Berze Nagy, Magyar népmesekatalógus, 365. typ.

⁷⁴ Mit dem Lenoren-Typ beschäftigte sich gründlich erst W. Wackernagel in den Altdeutschen Blättern. Auf eine literarische Höhe hat Bürger diese Volksballade gehoben.

⁷⁵ Pröhle, Gottfried August Bürger, 77 – 115.

⁷⁶ Berze Nagy, Magyar népmesekatalógus I., Typ 365.

⁷⁷ Hoffmann-Krayer, III., 528. Die Hand des Mädchens wird beim Handgeben schwarz: Schuldenberg, Wendisches Volkstum, 137 – 138.

⁷⁸ Hoffmann-Krayer, III., 1076.

Im Motiv b) kommt ein Gedichtchen vor, das die Erzählerin im ungarischen und im deutschen Text ganz ähnlich sprach, ist aber keine Übersetzung.⁷⁹

„Jaj de szépen süt a hold,
egy eleven meg egy hóut,
nem félsz rózsám?
Nem féilek”.
We sait der moa zo se,
wi lafet di mi totane zo se,
firs tu ito?
Nu i firx ma ita“.

Mit einem ganz ähnlichen Inhalt erzählte man diese Geschichte in Jászfényszaru.⁸⁰

Aus Tök (Komitat Pest) stammt das folgende Gedichtchen:

„Szépen süt a hód,
Egy eleven meg egy hót,
Nem félsz-e Juditom?
Nem filek, míg tégedet látlak.⁸¹

Ich zitiere aus der ungarischen Monographie: „In jedem Varianten findet man das immer wieder zurückkehrende Zwiegespräch:

Jaj de szépen süt a hold,
Egy eleven meg egy holt,
Félsz-e édes rózsám?
Dehogy félek, ha veled vagyok”.⁸²

Jetzt folgt noch ein deutscher Volkstext, der auch Bürgers Quelle war:⁸³

„Der Mond scheint helle,
Die Toten reiten schnelle,
Graut dich nicht, mein Lieb?
– Ich bin ja bei dir!“

Im Zusammenhang mit diesem Thema stammen unsere ältesten Kenntnisse aus dem X. Jh, aus dem ‚Helgi-Lied‘ (Edda II.): Königin Sigrum weint und betrauert ihren Mann Helgi, der ihr dann einmal erscheint weil sie ihm im Grabe keine Ruhe gelassen hat. – ebenso, wie in unserer Geschichte.

Mit dem Lenore-Balladentyp beschäftigte sich unter anderen László Benkő.⁸⁴ Benkő schreibt, daß wir es bei derartigen Balladen und Märchen mit zwei primitiven Glaubensarten zu tun haben:

1. Das Jenseits ist die Fortsetzung des jetzigen Lebens.
2. Das Aussöhnen des Geistes des ohne Nachfolger verstorbenen Menschen.

⁷⁹ Die Erzählerin sollte auch ungarische Varianten gekannt haben.

⁸⁰ Velsinszky, Népi szövegek, 54.

⁸¹ Lorschdorfer, Babonák és babonás történetek Tökről, 71.

⁸² Benkő, Adalékok A halott vőlegény balladatípus történetéhez, 26 – 34.

⁸³ Zitiert vom Redakteur der Zeitschrift Ethnographia Bd XXXIX, zum Artickel Velsinszky-s 67, als Beispiel.

⁸⁴ Benkő, Adalékok, 26 – 34.

Dieser Auffassung nach muß man das Weib dem gestorbenen Mann opfern (das lebendige Weib!), damit die Frau (oder Jungfrau) jede Arbeit verrichte, die sie auch auf Erden machen mußte. Wenn man die Frau des Gestorbenen nicht opfert, dann kommt der Tote zurück.⁸⁵

Es ist eine ganz moderne Auffassung, daß der Bräutigam die Braut aus voller Liebe mitnimmt, weil er ohne sie nicht leben kann.⁸⁶

In den Märchen ist das Ende immer optimistisch. Der Held oder die Heldin sterben nie. Nicht so ist es aber in diesem Fall. Hier offenbart sich die Wirkung der Balladen und Sagen, außerdem die Wirkung des Volksglaubens der einzelnen Völker.

Die Eigenschaften des Toten sind in unserem Material die folgenden:

Der Tote ist eigentlich ein Geist (manchmal Gespenst oder Wiedergänger). Er kann in gewisser Zeit (*bis Mitternacht*) *im Diesseits erscheinen*, aber auch *in ein Jenseits entschwinden*. Im Vállajer Volksglauben haben die Totengeister *Menschengestalt* (sie sehen ebenso aus, wie im Leben) aber die *Hände und Füße schauen dem Pferd ähnlich* (wie auch beim Teufel!). Sie haben auch eine *behaarte Brust. Was sie in gewissen Umständen angreifen, verbrennt*.

Wenn die Totengeister jemandem erscheinen, das bedeutet einen Totenfall. „Die Toten, die den Lebenden erscheinen, haben meist zauberhaft gesteigerte Kräfte“.⁸⁷

d) *Die Koblode*

„Kobold ist vor allem ein Gesamtname für die landschaftlich verschiedenen Namen des Hausgeistes. Kobold bedeutet aber im Sprachgebrauch der neueren Überlieferung auch *verschiedene z. T. außerhalb des Hauses sich aufhaltende Neck- und Naturgeister*“.⁸⁸

Aus Vállaj haben wir nur zwei ganz kurze Erzählungen, in denen die Geister den Kobolden nahe stehen.

1. (S. 1) Die Jugend traf sich immer in der Spinnstube. Die Jungen gingen am Abend hinaus; neben der Kirche stand ein Kreuz. Dort waren die ‚Goaischta‘. Die ‚Bua‘ (Buben) brachten⁸⁹ diese dann mit in die Spinnstube. Die Mädchen fürchteten sich sehr. Dann trug man diese Geister wieder zum Kreuz zurück.

Man konnte sie bei Tag nie sehen. *Ihre Gestalt vereinigte sich* — bei Tag — *mit der nahen Umgebung des Kreuzes oder mit dem Kreuz*, auf dem sie am Abend hockten. *Diese Geister konnten nicht sprechen*. Auch diejenigen nicht, die

2. (S. 2) *auf den Zäunen saßen*. Sie setzten sich auf die *Kunkel* (‚Kunklstierli‘), die davon so *schwer wurden*, daß die Mädchen sie kaum tragen konnten. Unterdessen sagten die Mädchen nur so viel: ‚Kunkl‘. Als sie nach Hause kamen, stiegen die Geister von der Kunkel herab.

Diese Geister wohnten in Vállaj in der Nähe der Menschen. Wie sie aber aussahen, konnte man mir nicht sagen.

Andere Angaben können uns helfen:⁹⁰ „Man kann nur die Hand des Koboldes sehen oder fühlen. Die Hand ist wie eine Kinderhand, aber kalt und leblos, das unsichtbare Gesicht fühlt sich an, wie ein fleischloses Totengrippe. Der Kobold ist klein, hat die Gestalt eines Kindes. Alle Koblode haben eine Mütze“.

⁸⁵ Inhaltlich: *Benkő*, 31.

⁸⁶ *Benkő*, 33.

⁸⁷ *Hoffmann-Krayer*, VIII., 1026.

⁸⁸ *Hoffmann-Krayer*, V., 29.

⁸⁹ *Hoffmann-Krayer*, III., 507.

⁹⁰ *Hoffmann-Krayer*, V., 36–37.

3. Die schon erwähnten helfenden Geister (D. 3, S. 3) zeigen auch eine Ähnlichkeit mit den Kobolden (= Hauskobold).

2. Der Teufel

Auch der Teufel gehört zu den übernatürlichen Wesen, die man in Vállaj kennt.

Die Vállajer machen aber keinen wesentlichen Unterschied zwischen dem Teufel und dem Totengeist. *Der Teufel hat ebensolche Gestalt, wie der verstorbene Liebhaber* (C. 4): er hat *Pferdefüße, Pferdehufe*.

Die allgemeinen Merkmale der Teufelsgestalt auf deutschen Sprachboden: Hörner, Pferdehuf, Bocksfüße.⁹¹ Hierher gehört unsere Geschichte C. 7.:

Die Mädchen gingen immer in die Spinnstube. Jedes hat einen ‚Buben‘ gehabt, nur eines nicht. Auch dieses wollte aber einen Liebhaber, es kam aber keiner.

An einem Abend ist dann *ein schöner junger Mann* gekommen, der einen langen ‚Guba‘ (= Mantel aus Fell) trug. Er setzte sich neben das Mädchen, das noch niemanden hatte. Am nächsten Abend begleitete er das Mädchen schon als guter Freund nach Hause.

Das Mädchen *erzählt der Mutter über den jungen Mann*, die es aufmerksam macht, vorsichtig zu sein: das Mädchen soll die Spindel fallen lassen, aber dann rasch heben, bevor er der Mann tun könnte, und soll unter den *Guba* schauen.

Das Mädchen tat so und bemerkte, daß der schöne Mann *Roßfüße* hat. Das sagte es der Mutter, die erklärte, der sei der ‚Taibl‘.

Das Mädchen wagte sich nimmer mehr in die Spinnstube zu gehen.

Der Teufel kam zum Haus und rief:

– Komm heraus!

Als das Mädchen nicht wollte, sagte er, daß dann am nächsten Tag *die Mutter stirbt*. Sie starb wirklich, dann auch die *Schwester* und zuletzt, am dritten Tag (als das Mädchen noch immer nicht heraus wollte) war auch das *Mädchen* tot; *der Teufel hat es doch mitgenommen*.

Zwischen dem ungarischen und dem schwäbischen Text gibt es einige Unterschiede. Zuerst die Namen: im ungarischen Text spricht die Erzählerin über ‚*goaist*‘ und ‚*hót*‘ (= der Gestorbene), im schwäbischen: ‚*Taibl*‘ (Teufel).

Der ungarische Text ist viel kürzer.

Die oben erwähnte Geschichte ist mit dem Märchentyp „Ördögszerető“ (Teufel-Liebhaber) identisch⁹², aber viel kürzer, und kein Märchen, sondern eine Geschichte. Einige Motive fehlen aus unserer Geschichte, wie z. B. die Motive E, F⁹³. Statt einer alten Frau haben wir in unserem Text: die Mutter.

Die Grundprobleme des erwähnten Stoffes haben *Grimm*⁹⁴, *Ipolyi*⁹⁵, *Bolte-Polivka*⁹⁶, *Wutke*⁹⁷ und auch B. *Munkácsi*⁹⁸ in ihren Werken berührt.

In der Fachliteratur verbindet man das sogenannte Lenorenmotiv mit dem Märchentyp „Teufelliebhaber“⁹⁹. Auch unsere Geschichten C.4 und C.7 gehören eng zusammen. Nur die Namensbezeichnungen sind verschieden.

⁹¹ *Hoffmann-Krayer*, VIII., 834.

⁹² *Berze Nagy*, Magyar Népmesekatalógus I., Typ 407. *Balassa*, Karcsai mondák, Seiten 526 – 527.

⁹³ *Berze Nagy*, Magyar népmesekatalógus I., Typ 407.

⁹⁴ *Grimm*, Deutsche Mythologie II., 899; III., 294.

⁹⁵ *Ipolyi*, Magyar Mythologia, 49.

⁹⁶ *Bolte-Polivka*, II., 549.

⁹⁷ *Wutke*, Der deutsche Aberglaube, 373, 380, 473.

⁹⁸ *Munkácsi*, Vogul népköltési gyűjtemény I., Seite CCXVII.

⁹⁹ *Wollner*, Der Lenorenstoff, 239 – 269.

3. Der fahrende Schüler

Meine Vállajer Sammlung enthält nur *eine* Geschichte über den fahrenden Schüler.

Er spielt im hiesigen Volksglauben – meiner Erfahrungen nach – keine wichtige Rolle.

Geschichte C.12.:

Ein fahrender Schüler (,fahrara Schulr'; ,gargoncás') kam einmal durch die Luft. Ein großer Wind entstand, der von den Häusern die Dächer herabriß und die Zäune umwarf.

Ein anderesmal ist ein *großer Wind* und *Regen* gewesen. Da hat man gesagt, es geht ein ,fahrara Schulr'. Dieser fahrende Schüler hat also eine *Scheuer umgeworfen*; und wo er die Füße auf den Boden stellte, *verdarb alles*.

Hier im Dorf wohnte ein alter Mann mit seiner Frau, die haben im Hof ein Hüttchen gehabt, wo sie immer Kartoffeln kochten. Der Mann saß eben im Haus, als sich ein Wind erhob und das Dachblech herabriß. Ein Ziegel fiel in den Kamin. Der Mann wollte hinaus, konnte aber nicht. Das Blech hat die Tür und alles zugedeckt.

Auch das Nachbarhaus hat der fahrende Schüler zerstört.

Ein Bauer wollte Stroh heimführen. *Am Weg kam ihm der fahrende Schüler entgegen, warf bei der Kraszna* (Flüßchen im Komitat Szatmár) *den Bauern um, den Wagen ins Wasser, das Stroh fortgetrieben*.

In Mérk war eine Mühle. Dort ließ sich der ,Goaischt' nieder: *das ganze Wasser ist in die Mühle geflossen*.

Die Leute sagten, es war der fahrende Schüler, der das schlechte Wetter brachte.

Der Erzählerin nach ist auch der fahrende Schüler ein ,Goaischt', der nicht nur auf der Landstraße, sondern auch in der Luft erscheinen kann. Wo er auftaucht, fliegt alles in die Luft, er macht Wind und Regen, sowie Hochwasser.

Die Erzählerin kennt alle beide Ausdrücke (,fahrara Schulr', ungarisch ,gargoncás'), was das bedeutet: man kannte und kennt den fahrenden Schüler bei den Ungarn, ebenso auch bei den Schwaben. Daß es keine Übersetzung ist, ist beweisbar, da das ungarische Wort eine ganz andere Bedeutung hat.

Der ungarische Volksglaube kennt für den fahrenden Schüler die folgenden Bezeichnungen: *garabonciás diák, garabonciás deák*¹⁰⁰, *garabonciás*^{101,102}, *garabontzás*¹⁰³, *barbonciás*¹⁰⁴ usw. In Vállaj: *gargoncás*.

Der fahrende Schüler gehört eigentlich zu den *Wettergespenstern*¹⁰⁵: „Nach weitverbreitetem Glauben wird das Wetter von Geistern gemacht. Dabei entstehen *Blitz, Gewitter, Hagelschlag, Regen, Sturm und Wind*, von Menschen kommen als wettermachend: Hexen, Zauberer, Pfarrer und *Studenten* in Betracht“.

Béla Lázár beschäftigte sich schon im Jahre 1890 mit diesem Thema¹⁰⁶, und behauptet, daß die fahrenden Schüler tatsächlich Studenten gewesen sein sollen, die sich auf dem Lande herumtrieben. Sie nützten die Unwissenheit und Uner-

¹⁰⁰ Szendrey, Zs., Ember- és természetfeletti lények a szalontai néphitben (1914), 316 – 317.

¹⁰¹ Kolumbán, Babonás hiedelmek, 35 – 42.

¹⁰² Elek, Gömörmegyei népmondák, 382.

¹⁰³ Néprajzi adalékok Csokonai munkáiban, Ethnographia, X. (1899), Seite 163.

¹⁰⁴ Berze Nagy, Babonák, babonás alakok, 28.

¹⁰⁵ Hoffmann-Krayer, IX., 520.

¹⁰⁶ Lázár, A garabonciás diákról, 277 – 285.

fahrenheit des Volkes aus, um Lebensmittel usw. als Geschenk bekommen zu können. Diese Auffassung widerspricht der Theorie von *Jagič*¹⁰⁷ oder von *Ipolyi*¹⁰⁸.

In den dreißiger Jahren schrieb D. *Holló* eine bedeutende Arbeit über diese Frage¹⁰⁹.

Géza Róheim¹¹⁰ verbindet die Gestalt des fahrenden Schülers (= „garabonciás“) mit der Figur des ungarischen „táltos“ (Saman) und stellt fest: „anscheinend hat der fahrende Schüler mehrere Züge aus dem Sagenkomplex des „táltos“ übernommen.“ Auf dieselbe Konklusion kam auch Vilmos Diószegi III, er geht sogar noch weiter: „Daß die über den fahrenden Schüler-Kandidaten aufgeschriebenen Angaben wahrhaftig aus der Glaubensgruppe des „táltos“-Kandidaten stammen, wird am klarsten dadurch bewiesen: solange das Leben des „garabonciás“-Kandidaten im ungarischen Volksglauben völlig mit dem Leben des „táltos“-Kandidaten identisch ist, fehlen bei den benachbarten Völkern aus dem Glaubensmaterial des fahrenden Schülers eben diejenigen Züge.“ Er nimmt an, daß die zwei Glaubenskreise aus derselben Quelle stammen, und daß sie einst, in den uralten Zeiten dasselbe übernatürliche Wesen¹¹² waren.

Der „garabonciás“ ist zweifellos ein neues Element in unserem Volksglauben, welches mit dem táltos-Glaubenskreis zusammengeschmolzen in der Form eines fahrenden Schülers, Meisterlehrlings immerwieder auftaucht und auch einen bedeutenden Raum errang¹¹³.

Das Verbreiten der Glaubensformen über den „táltos“, „tudós“, ist auf dem Boden des ungarischen Ethnikums sehr intensiv.

In der vállajer Geschichte ist die Flugfähigkeit des „garabonciás“ mit der Flugfähigkeit des ungarischen „táltos“-Pferdes (Zauberpferd) identisch.

4. Die Hexen

sind eigentlich keine übernatürlichen Wesen, besitzen aber eine übernatürliche Kraft.

Im Volksglauben — auch in Vállaj — stehen die verschiedenen Hexengeschichten mit den Geistergeschichten in engstem Zusammenhang.

Der Begriff ‚Hexe‘ ist eigentlich „ein Sammelbegriff, der z. T. auf altem volksmäßigen Zauber- und Gespensterglauben beruht. Sein Inhalt wurde durch die kirchliche und staatliche Gesetzgebung festgestellt und zuerst durch die Ketzerinquisition zusammengefaßt:

1. Pakt und Buhlschaft mit dem Teufel
2. Kult fremder Gottheiten
3. Schadenzauber
4. Flug durch die Luft und Tierverwandlung.

Die ersten zwei Punkte entstehen aus der mittelalterlichen Theologie. Die zweitletzten Punkte entstehen aus dem Volksglauben verschiedener Völker¹¹⁴.

„Im Reich der im ungarischen Volksglauben vorkommenden übermenschlichen und übernatürlichen Wesen nimmt die Hexe einen sehr bedeutenden Platz ein . . .

¹⁰⁷ *Jagič*, Die südslawischen Volkssagen, II., 437.

¹⁰⁸ *Ipolyi*, Magyar Mythologia, 454–468.

¹⁰⁹ *Holló*, A garabonciás diák alakja, 125., 19–34.

¹¹⁰ *Diószegi*, Seite 18.

¹¹¹ *Diószegi*, Seite 19.

¹¹² *Diószegi*, Seite 19.

¹¹³ *Diószegi*, Seite 20.

¹¹⁴ *Hoffmann-Krayer*, III., 1827–1828.
Künzing, Hexensagen.

Man könnte sogar behaupten, der Hexenglauben wurde ein Anziehungspunkt für eine Reihe von Aberglauben".¹¹⁵

Á. Szendrey erklärt uns in seiner Arbeit, „daß die Grundbedeutung des Wortes *boszorkány* (Hexe): ‚Drücker‘ ist, also ‚etwas was bedrückt‘.“ ... „Der Zeitpunkt der Hexendrückung ist im allgemeinen die Nacht, während des Schlafens. ... Nach dem Glauben der Bevölkerung von Darázs stürzt sich die Hexe auf die Brust der Leute und drückt sie mit entsetzlicher Last. Im Komitat Szatmár wird man von der Hexe gemartert und verprügelt, man steht von dem Bett müder auf, als man sich hingelegt hat“¹¹⁷. „Gegen den Hexendruck kann man sich durch Vorbeugungsmittel schützen ... : Birkenast ins Fenster; auf Tore, Türen, Fenster und in deren Ritzen und Löcher Dorne, Hagedorn, Heckenrosenäste, Teufelsgarn“,¹¹⁸ es hilft aber ein ‚Jesus, Maria und heiliger Josef‘. Diese — in Szendrey's Arbeit bewiesene — Haupteigenschaft und Hauptbedeutung der ungarischen Hexe (*boszorkány*) kann man nur mit dem Alpegeist, Druckgeist identifizieren. Diese eigenschaft der ‚ungarischen Hexe‘ ist aber in Vállaj dem ‚Schreitili‘ (Alpegeist) eigen. Bei der Hexe fehlt diese Eigenschaft völlig.

1. *Das Aussehen der Hexen*: Dem Aussehen nach ist in Vállaj eigentlich kein Unterschied zwischen einer Hexe und einer Bäuerin. Es sind nur wenige Leute, die wissen, wer im Dorf eine Hexe sei. Nur durch Zufall kann man erfahren, daß jemand eine Hexe ist. *Hexe kann nicht nur eine Frau, sondern auch ein Mann sein* (= S.4, im ungarischen Text)¹¹⁹. Nach Frau Sájibli erscheinen sie in der Form von Tieren: *man kann sie schwer erkennen, da sie immer in einer Tiergestalt erscheinen* (S.4). Die Vállajer Hexen können sich in *Katze, Hund* oder *Pferd* verwandeln. *Nur am Sabbat haben sie eine menschliche Form*, weil sie glauben, man sehe sie nicht, (C.11, C.13, C.10), und natürlich im alltäglichen Leben, wenn sie ‚momentan ruhen‘.

Vorstellungen, daß z. B. „alle Hexen blinzeln, daß sie schmutzig sind, zersaustes Haar, einen Bart, Schnurrbart, ein spitziges Kinn haben, wie ein Mann sprechen“¹²⁰ ... usw., habe ich in Vállaj nicht gefunden, auch solche nicht, in denen die Hexen von Menschenblut leben¹²¹.

Die meisten abergläubischen Vorstellungen stehen mit den Geistern und mit den Hexen im Zusammenhang. Im ungarischen Volksglauben gibt es eine Menge von Hexengeschichten¹²².

a) Die Hexen erscheinen manchmal als *Katzen*:

(S.4.) Eine weiße Katze störte immer wieder den Pintes Großvater, als er zur Versammlung der Agrarproletarier ging. Er konnte das Hexentier sogar mit Gewalt nicht wegjagen.

(C.8) Zum Mädchen — das die Geister (ein weißer und ein schwarzer Hund) fast erwürgt haben — riefen die Eltern aus dem Nachbardorf eine Hexe. Sie tötete

¹¹⁵ Szendrey, Á., Hexen-Hexendruck.

¹¹⁶ Szendrey, Á., Hexen-Hexendruck.

¹¹⁷ Szendrey, Á., Hexen-Hexendruck.

¹¹⁸ Szendrey, Á., Hexen-Hexendruck.

¹¹⁹ Györfly, I., Babonás hiedelmek és szokások, 81 – 89.

¹²⁰ Hoffmann-Krayer, III., 1827 – 1828.

¹²¹ Kolumbán, Babonás hiedelmek, 36.

¹²² Berze Nagy, Babonák, babonás alakok, 27 – 28. — Balassa, Karcsei mondák, Sagen 43, 44, 45, 53, 118, 120, 124, 127, 212, 280, 317, 352, 371. Anmerkungen: Seiten 530, 531, 533, 549, 599. — Szendrey, Á., Hexen-Hexendruck.

dann das Mädchen und verschwand. Als man das Mädchen begrub, erschienen (im Haus und in der ganzen Gegend) *„alle Katzen der Welt“*. Die waren alle Hexen.

Man sagt: „Die Lieblingsepiphanie der Hexe ist die Katze“¹²³.

b) Manchmal erscheinen sie aber als *Hunde*:

(C.1) Eine Hexe erschien *in der Gestalt eines großen weißen Hundes*. Der Hund hat einen jungen Mann (der nicht an Hexen glaubte) bis in den Pferdestall begleitet, *dort stellte er sich auf zwei Füße* und sprach den Mann an. Der Hund war die Nachbarin.

(V.3) Die Hexe erscheint als ein *großer Hund*.

(C.10) Ein Mädchen aus Mérk ging um Mehl in die Mühle. Auf der Rückkehr führte ihr Weg vor dem Csahóczi-Haus vorbei. Dort hörte das Mädchen Gesang und Musik. Es dachte, es wäre eine Hochzeit und schaute durchs Fenster hinein. Eine kleine Frau winkte dem Mädchen mit dem Finger nach. Das Kind ging nach Hause und wurde *bis zur Haustür von einem kleinen Hund begleitet*. Der Hund war eine Hexe.

c) Ein anders Mal erscheint sie als ein *Pferd*:

(C.3) Eine Milchhexe nimmt die Gestalt eines Pferdes an, und geht so melken. Ein Bauer, dessen Kuh sie immer gemolken hat, führte das Pferd zum Schmied um es *mit Hufeisen* beschlagen zu lassen. Am nächsten Tag erkannte der Bauer in der im Bett liegenden Nachbarin die Milchhexe, die er beim Schmied beschlagen ließ. Es ist übrigens „eine besondere Eigenheit dieser Tierverwandlungen, daß die Wunden die man dem Seelentiere beibringt, nachher am menschlichen Körper zu sehen sind“¹²⁴.

Die Fähigkeit, sich in Tiere zu verwandeln, kannte man nicht nur in der kurzvergangenen Zeit, sondern — nach einigen Forschern¹²⁵ schon in der altgermanischen Zeit.

„Daß weibliche Gestalten sich in Pferde verwandeln, kennt auch die griechische und indische Mythologie“¹²⁶.

Die Milchhexe erschien also in unserem Text als ein Pferd. Wir haben aber auch ein anderes Beispiel: Die ‚Samuné‘ (= Frau Samu) (S.6) war auch eine Milchhexe. Sie spielte aber eine Doppelrolle. Einerseits war sie die Ratgeberin der bestohlenen Familie, andererseits hat eben sie als *vierbeinige Gestalt* die Milch gestohlen und das arme Tier gequält.

Im Volksglauben saugen die Milchhexen auch in der Gestalt „Gestalt von Seelentieren, Rehen und Hasen, Igel, den Kühen die Milch aus; als dreibeinige“¹²⁷.

Im ungarischen Glaubensmateriel findet man zahlreiche Beispiele, die unsere Geschichten bestätigen. Man findet auch da ebenso den *großen Hund*¹²⁸, wie die *Katzen*, die sich an einem Todeslager versammelten¹²⁹ (Eine Hebamme war am Tode, ihr Haus war mit Hexen voll; sie tanzten mit Besen in der Hand, einige hatten die Gestalt von Katzen, andere sahen wie Hunde aus). Die *mit Hufeisen beschlagene Hexe* ist im ungarischen Aberglauben, in Sagen und Märchen allgemein bekannt. Als Märchentyp finden wir sie bei J. Berze Nagy¹³⁰. Die beschlagenen

²³ Hoffmann-Krayer, VIII., 833.

²⁴ Grimm, Mythologie, II., 919.

²⁵ Hoffmann-Krayer, III., 1851.

²⁶ Hoffmann-Krayer, VI., 1637.

²⁷ Hoffmann-Krayer, VI, 321.

²⁸ Illésy, Adatok a hazai babonaszág történetéhez, 356.

²⁹ Elek, Gömörmegyei népmondák, 380 – 381.

³⁰ Berze Nagy, Magyar Népmesekatalógus I., Seite 453.

Hexen sind in den Gebieten Nyírség und Rétköz auch gut bekannt¹³¹, nicht weniger aber im Komitat Pest¹³² oder in anderen Gegenden Ungarns.

2. *Der Sabbat (oder das Hexenfest)* fand unseren Geschichten nach an vielerlei Orten statt: *Friedhof, Wald, Bauernhaus, Weide* (neben dem Ziehbrunnen).

a) *Die Zeit des Hexenfestes*: ist die Nacht, aber auch die frühen Morgenstunden (C.13) bis vier Uhr. An diesen Festen kommen alle Hexen der Gegend zusammen. Man findet aber auch ‚Herren‘ dabei.

b) *Sie fliegen zum Sabbat*. Die Hexe in der Geschichte C.11 fliegt mit anderen Hexen in der Luft. Sie treffen sich auf einem Hügel neben dem Friedhof. Eine andere Hexe fliegt mit Hilfe eines Besens in einen Wald (C.2), wo eine große Stube war. In Mérk flogen sie zu einem Brunnen (C.13). Zum Fliegen benötigen sie eine *Hexensalbe* und *Gegenstände* worauf sie reiten (fliegen) können.¹³³

c) *Neugierige machen die Hexenfahrt mit*. Der lauschende Knecht (C.2) schmerte die Fußsohle mit Schmalz ein (wie er das bei der Bäuerin sah), setzte sich auf den Schürhacken und flog der Hexe nach. Er kam in eine Stube, mitten im Walde, wo sich lauter Herren und Damen unterhielten.

Das Dienstmädchen wollte auch wissen (C.11), wohin seine Frau immer geht. Das Mädchen bemerkte, daß sie immer wegfliegt. Einmal schaute es nach und fand sie.

d) *Zufällig vorbeikommende* am Sabbat, fordert man sehr freundlich auf mitzutun (C.13), sie kommen auch unbeschädigt davon. Manchmal werden sie weggeschickt und am ganzen Weg von einem Hund begleitet (C.10).

e) *Hexenmusik*. Ein Sabbat kann nie ohne Hexenmusik abgehalten werden. Zur Musik tanzen und trinken die Hexen bis in die Morgendämmerung hinein.¹³⁴ Hexen können auch als Katzen tanzen (C.8).

f) *Es verschwindet alles*, wenn man den Namen Gottes oder ‚Jesus-Maria-Josef‘ sagt (C.2)¹³⁵. Punkt vier Uhr früh verschwinden sie (C.13, C.11) alle.

g) *Man behält zum Andenken* an den Sabbat wertvolle Sachen, wie z. B. *goldene Becher* (C.11), die werden aber nach einer Zeit zu Pferdemit. (In der Umgebung von Károlyváros trinken die Hexen ebenso aus goldenem Geschirr¹³⁶.) In Göcsej wird Mehlspeise zu Pferdemit¹³⁷. „Die Entstehung solcher Sagen wird hier klar: was in der Dunkelheit Gold zu sein schien, zeigt bei Tageslicht seine wahre Natur“¹³⁸.

3. *Die Hexen begleiten, schrecken* in der Nacht die auf dem Weg einsam gehenden Menschen, in der Form von verschiedenen Tieren.

Geschichte C.1: als großer, weißer Hund; Geschichte C.10: ein kleiner Hund begleitet das Mädchen bis nach Hause; Geschichte S.4: eine weiße Katze sprang dem Pintes-Großvater immer auf die Füße und auf die Schulter und hinderte ihn beim nach Hause gehen; Geschichte V.2: Den Bruder von Frau Varga begleiteten einmal so große Hunde, wie ein Kalb.

4. *Hexendruck*.¹³⁹ Auf ungarischem Sprachboden ist der Hexendruck allgemein bekannt. Die Eigenschaften des Alpdämons übernimmt die Hexe. „Das den Hexen-

¹³¹ *Ortutay – Buday*, Nyíri és rétközi paraszttmesék, Märchen No. 29.

¹³² *Gunda*, Babonás történetek, 3. Geschichte.

¹³³ *Hoffmann-Krayer*, III., 1851.

¹³⁴ *Mailly*, Sagen aus dem Bezirk Mistelbach.

¹³⁵ *Szendrey, Á.*, Hexen-Hexendruck.

¹³⁶ *Margalits*, Horvát népszokások és babonák Károlyváros vidékén, 303.

¹³⁷ *Gönczi*, Göcseji népmondák, 413. – *Hornung*, Dämonische Sagengestalten . . . Seite 99: „ . . . scheint die Sage von den *Roßknödeln* typisch burgenländisch zu sein“.

¹³⁸ *Hoffmann-Krayer*, III., 926.

¹³⁹ *Szendrey, Á.*, Hexen-Hexendruck, Acta Ethn. 4/1955.

druck hervorrufende Wesen ist im allgemeinen jedoch die Hexe, selbst in jenen Fällen, wo vom ‚Alpdruck‘ (= ung. ‚lidérenyomás‘) die Rede ist. Der Alp spielt als Drücker keine Rolle, kommt aber allerdings als eine mythische Gestalt vor, welche einen Mann in Frauengestalt und ein Weib in Männergestalt besucht und mit ihnen geschlechtlich verkehrt. Dagegen kommt die Hexe als solche ‚incubus-succuba‘ nicht vor. Der ungarische Volksglaube hat diese beiden Gestalten voneinander abgesondert“¹⁴⁰.

Frau Sábli sagt (S.5) im ungarischen Text, daß das *Schretili der Hexe ähnlich sei*. Hier spürt man sehr bedeutend den Einfluß des ungarischen Glaubenswesens.

„In unseren Hexenprozessen werden die Hexen schon als unter uns lebende, wirkliche Personen betrachtet, verfügen jedoch auch über solche Eigenschaften, die den Geistern eigen sind. Die bei den Nachbarvölkern eher geisterhafte Vorstellung des Alpes trug sicher dazu bei, daß die ähnliche Vorstellung des Ungarntums bestehen blieb, sich sogar erweiterte.“¹⁴¹

LAUTSCHRIFT

für die schwäbischen Texte

a	= a	m	= m
v	= ‚a‘ in unbetonter Silbe	m̥	= silbenbildendes ‚m‘
ã	= geschlossenes ‚a‘	n	= n
ã	= ä → o	o	= o
b	= b	ö	= ö
ts	= z (c)	ô	= o → ä
tš	= tsch (č)	p	= p
d	= d	r	= r
e	= e	r̥	= silbenbildendes ‚r‘
ə	= ‚e‘ in unbetonter Silbe	s	= s
ä	= ä	š	= sch
ê	= offenes ‚e‘	t	= t
f	= f, v	u	= u
g	= g	ï	= i → ü
h	= h	ü	= ü
x	= ch	v	= w
i	= i	z	= stimmhafter ‚s‘
ï	= i → j		Lange Vokale: ~ (z. B. ā, ē, ō)
j	= j		Nasalan: ~ (z. B. ã, õ)
k	= k		Diphthonge: ai, ao, au, ou, iu, iü
l	= l		() () () () ()
l̥	= silbenbildendes ‚l‘		ea, ia, oa, ua, ie
			() () () () ()

¹⁴⁰ Szendrey, A., Hexen-Hexendruck.

¹⁴¹ Szendrey, A., Hexen-Hexendruck.

LITERATUR

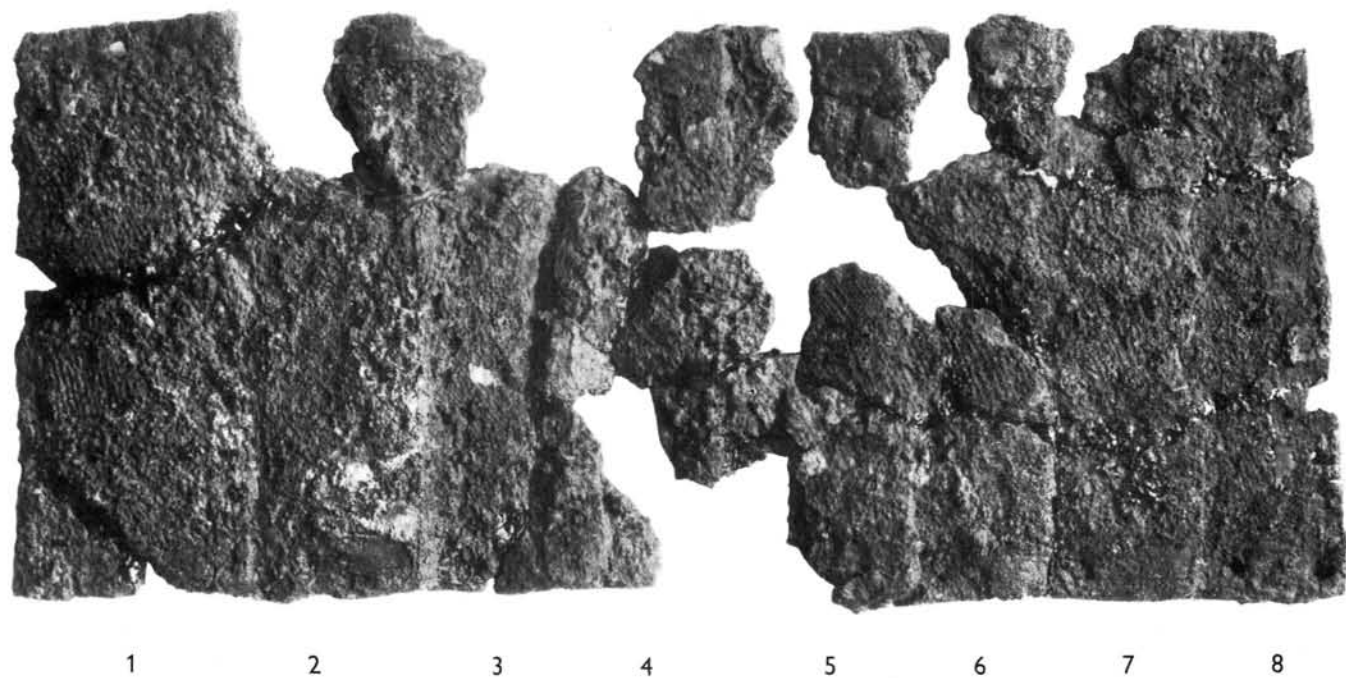
- Bakos J.**, Mátyusföldi babonás történetek. *Ethnographia*, LVIII., 1947.
- Balassa I.**, Karcasai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI., 1963.
- Banner—Mester**, Farsangi néphagyományok az eleki németeknél. *Ethnographia*, LXXIII. 1962.
- Bálint S.**, Szeged-vidéki babonás történetek. *Ethnographia*, XLI. 1930.
- Benkőczy E.**, Egervidéki babonák. *Ethnographia*, XVIII. 1907.
- Benkő L.**, Adalékok 'A halott vőlegény' balladatípus történetéhez. *Ethnographia*, XLVII. 1936.
- Berze Nagy J.**, Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőteleken. *Ethnographia*, XXI. 1910.
- Berze Nagy J.**, Magyar népmesetípusok, I—II. Pécs, 1957.
- Bolte J—Polivka G.**, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, I—V. Leipzig, 1913—1918.
- Börner J.**, Über das Alpdrücken. Würzburg, 1855.
- Byloff F.**, Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern. Berlin—Leipzig, 1934.
- Csallány G.**, Egy szatmári sváb népmonda. Jósa András Múzeum Évkönyve, VI—VII. (Unter Redaktion, es erscheint 1965).
- Csallány G.**, Vendel napja Vállajon. Magnetofonsammlung. 1964—1965.
- Dégh L.**, Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft. Berlin, 1962.
- Diószegi V.**, A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest, 1958.
- Elek Z.**, Gömörmezei babonák. *Ethnographia*, VII. 1896.
- Gömörmezei népmondák. *Ethnographia*, VII. 1896.
- Ferenczi, I.**, Rákóczi alakja az abaújzepléni néphagyományban. *ETHN.*, LXXI. (1960)
- Gaál K.**, Angaben zu den abergläubischen Erzählungen aus dem südlichen Burgenland. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 33.
- Gönczi F.**, Göcsöji népmondák. *Ethnographia*, XII. 1901.
- Grimm J.**, Deutsche Mythologie, I—III. (E. H. Meyer). Berlin, 1875—78.
- Gunda B.**, Babonás történetek a homokmégyi szállásokról. *Ethnographia*, LIII. 1942.
- Györffy I.**, Babonás hiedelmek és szokások a fekete körös völgyi magyaroknál. *Ethnographia*, XXVII. 1916.
- Hoffmann—Kramer**, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, I—X. Berlin—Leipzig, 1927.
- Holló D.**, A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban. *Ethnographia*, XLV. 1934.
- Hornung M.**, Dämonische Sagengestalten in burgenländischen Volksüberlieferung. Burgenländische Heimatblätter, 30. Jg. Heft 3. Eisenstadt, 1968.
- Illésy J.**, Adatok a hazai babonáság történetéhez. *Ethnographia*, II. 1891.
- Ipolyi A.**, Magyar Mythologia. 1854.
- Jagič**, Die südslavischen Volkssagen

- von den Garabonciyas dijak und ihre Erklärung. Archiv für slavische Philologie, II.
- Jakab J.**, Szatmár megyei babonák. Ethnographia, VI. 1895.
- Jankó J.**, Kalotaszegi babonák. Ethnographia, II. 1891.
- Jones E.**, Der Alptraum in sämtlichen Beziehungen zu gewissen Formen des mittelalterlichen Aberglaubens. Leipzig, 1912.
- Kloke H.**, Deutsches und madjarisches Dorf in Ungarn. Leipzig, 1937.
- Kolumbán S.**, Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. Ethnographia, XV. 1904.
- Künzing J.**, Typensystem der deutschen Volkssage (1936), Gruppe B: Hexensagen. (Nur als Manuscript vervielfältigt)
- Lázár B.**, A garabonciás diákról. Ethnographia, I. 1890.
- Lorschdorfer A.**, Babonák és babonás történetek Tökről. Ethnographia, XLVI. 1935.
- Maily A.**, Sagen aus dem Bezirk Mistelbach. Wien, 1927.
- Margalits E.**, Horvát népszokások és babonák Belovár-Körös megyében. Ethnographia, X. 1899.
- Margalits E.**, Horvát népszokások és babonák Károlyváros vidékén. Ethnographia, X. 1899.
- Meyer E. H.**, Badisches Volksleben im 19. Jh. Straßburg, 1900.
- Munkácsi B.**, Vogul népköltési gyűjtemény, I.
- Ortutay Gy.**—**Buday Gy.**, Nyíri és rétközi paraszttmesék. Gyoma, 1935.
- Panzer F.**, Bayerische Sagen und Bräuche. Göttingen, 1856.
- Pröhle H.**, Gottfried August Bürger. Leipzig, 1856.
- Radó S.**, Das Deutschtum in Ungarn. Berlin, 1903.
- Rakovszky L.**, Babonás történetek. Ethnographia, XXI. 1910.
- Réz H.**, Bibliographie zur Volkskunde der Donauschwaben. Budapest, 1935.
- Schneider E.**, Württembergische Geschichte. Stuttgart, 1896.
- Schuldenberg W.**, Wendisches Volkstum in Sage, Brauch und Sitte. Berlin, 1882.
- Schwartz E.**, A hazai német néprajz-atlasz és adattára. Budapest, 1931.
- Staubinger**, Die Schwaben in Szatmár. Stuttgart, 1927.
- Strölin**, Die Schwaben im Ausland. Stuttgart, 1935.
- Szabadfalvi J.**, A gazdasági év vége és az őszi pásztorünnepek. Műveltség és hagyomány, VI. Debrecen, 1964.
- Szendrey Á.**, Hexe-Hexendruck, Acta Ethn. 4/1955.
- Szendrey Zs.**, Ember és természetfeletti lények a szalontai néphitben. Ethnographia, XXV. 1914.
- Szendrey Zs.**, Szatmár megye néphagyományai. Ethnographia, XXXIX. 1928.
- Szentkereszty T.**, Nyitramegyei népmondák. Ethnographia, VI. 1895.
- U. Szentkereszty T.**, Nyitrai népmondák. Ethnographia, XXXVIII. 1927.
- Sztancsek J.**, Privigye vidékén gyűjtött babonák. Ethnographia, XX. 1909.
- Vajkai A.**, Az ördögös molnárlegény. Ethnographia, LVIII. 1947.
- Velsinszky Z.**, Népi szövegek. Ethnographia, XXXIX. 1918.
- Vonház I.**, A szatmár megyei német telepítés. Pécs, 1931.
- Wolf I. W.**, Hessener Sagen. Göttingen—Leipzig, 1851.
- Wollner W.**, Der Lenorenstoff in der slavischen Volks poesie. Archiv für slavische Philologie, VI. 1882.
- Wuttke**, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Hamburg, 1860. Berlin, 1900.

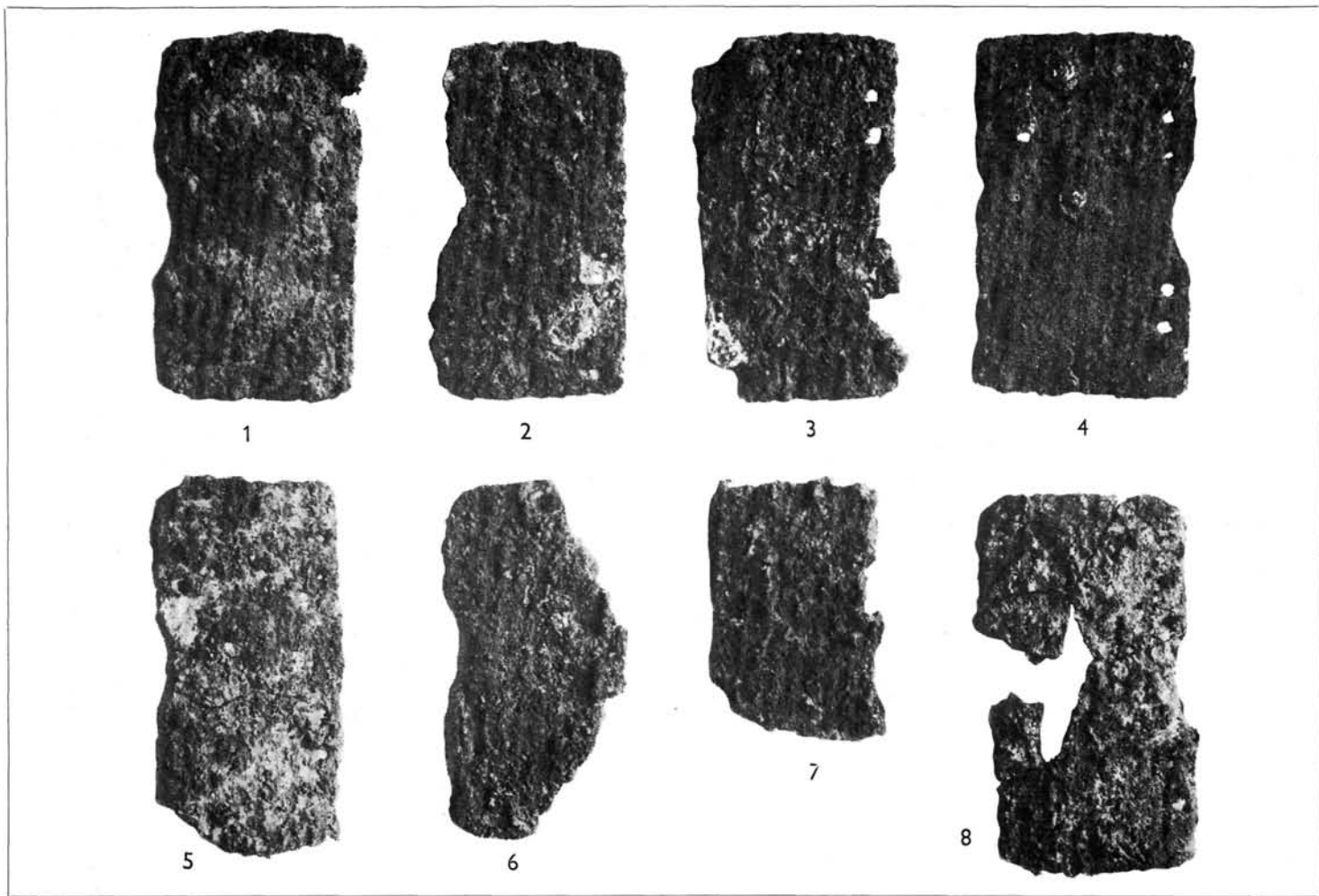
TÁBLÁK

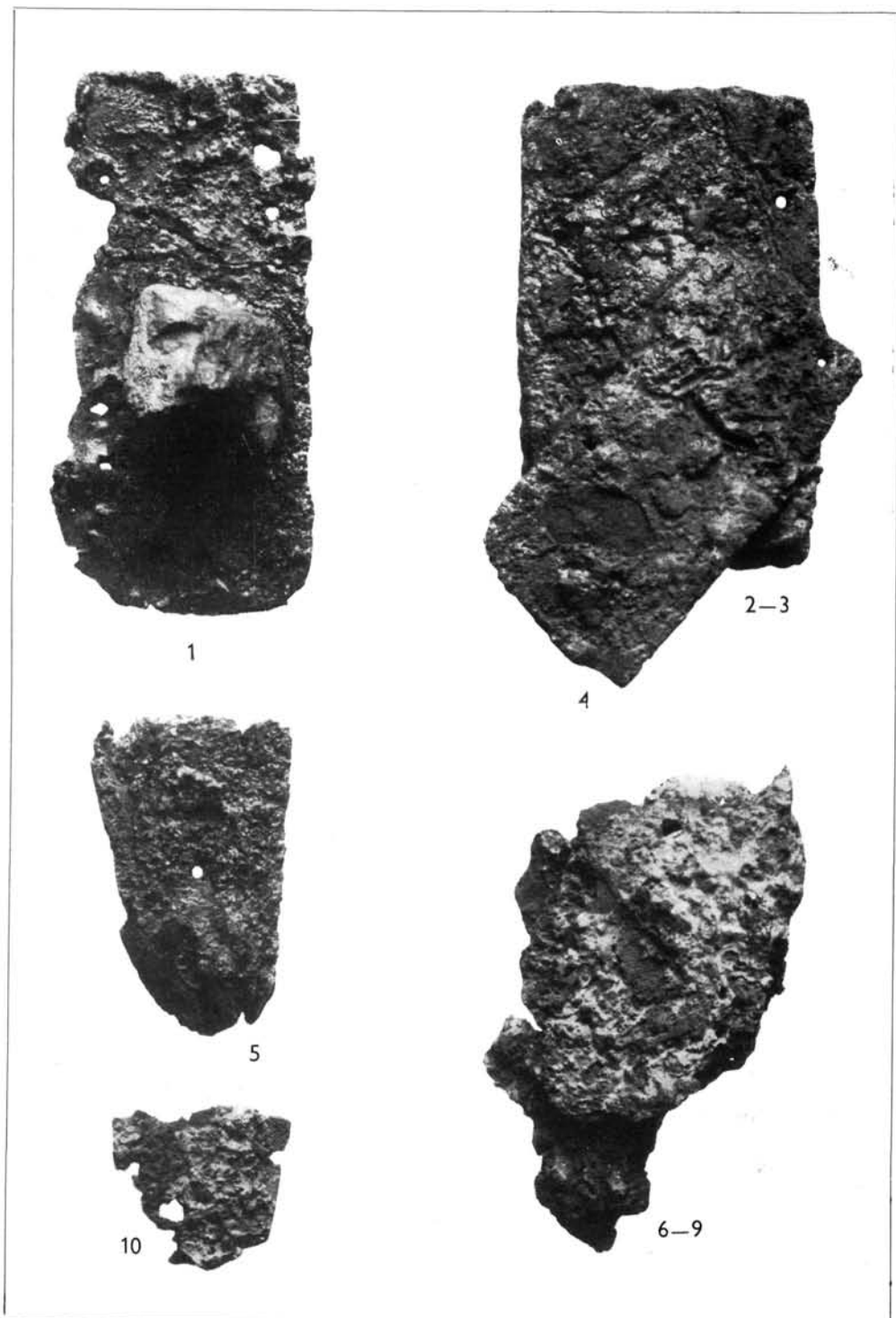
I. tábla: Ferencszállás, Kukutyin, 5. sír. Kora-avar zsugorított férfi csontváz, térdén egy sor páncéllapocska fekszik, előtte kard húzódik.

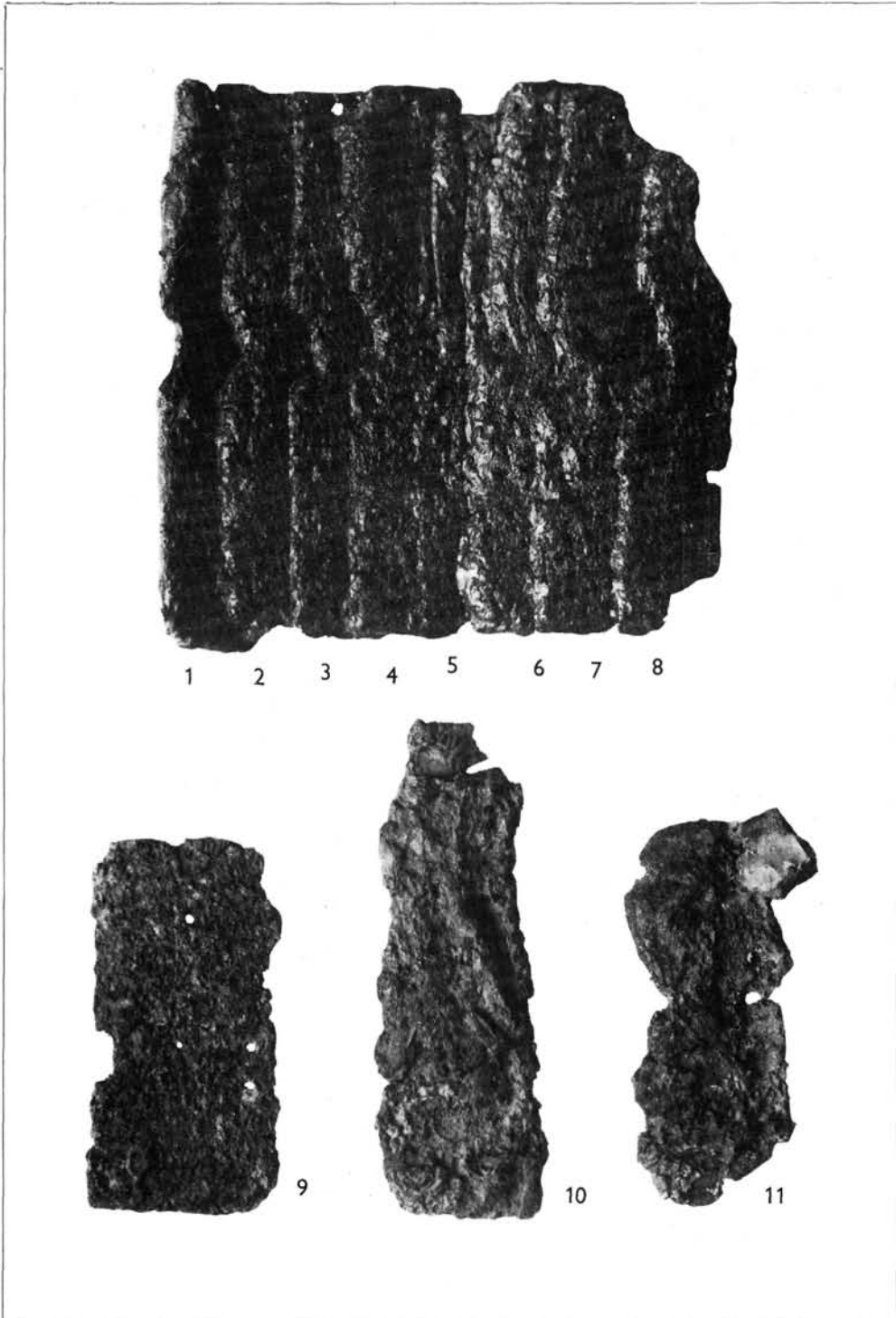
II. tábla: 1–8: Ferencz szállás, Kukutyin, 5. sír. Páncélsor. – Szeged, Múzeum.

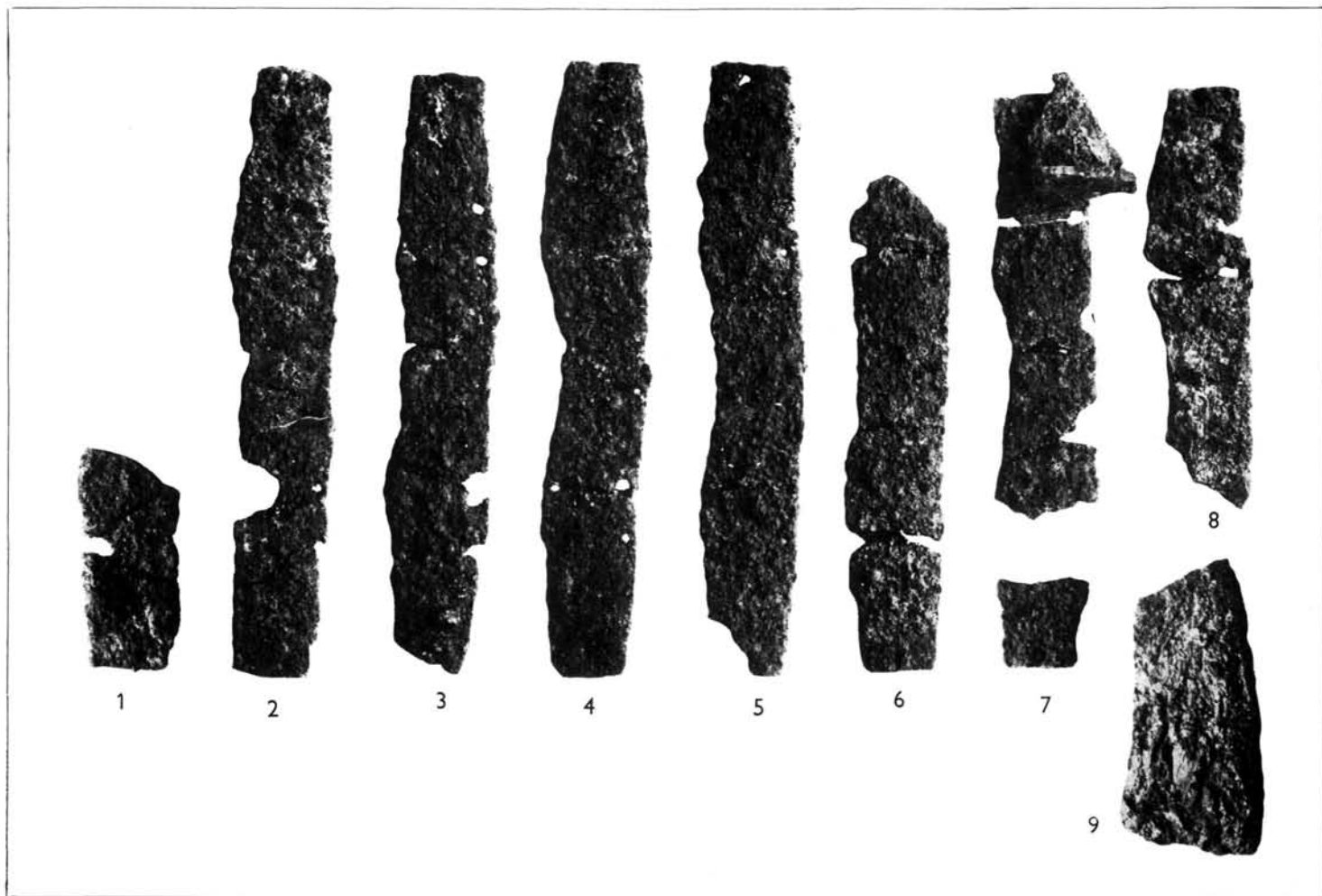
III. tábla: 1 – 8: Klárafalva, G. jelzésű kora-avar temető 1. sírja. Páncéllapocskák vaslemezből. – Szeged, Múzeum.

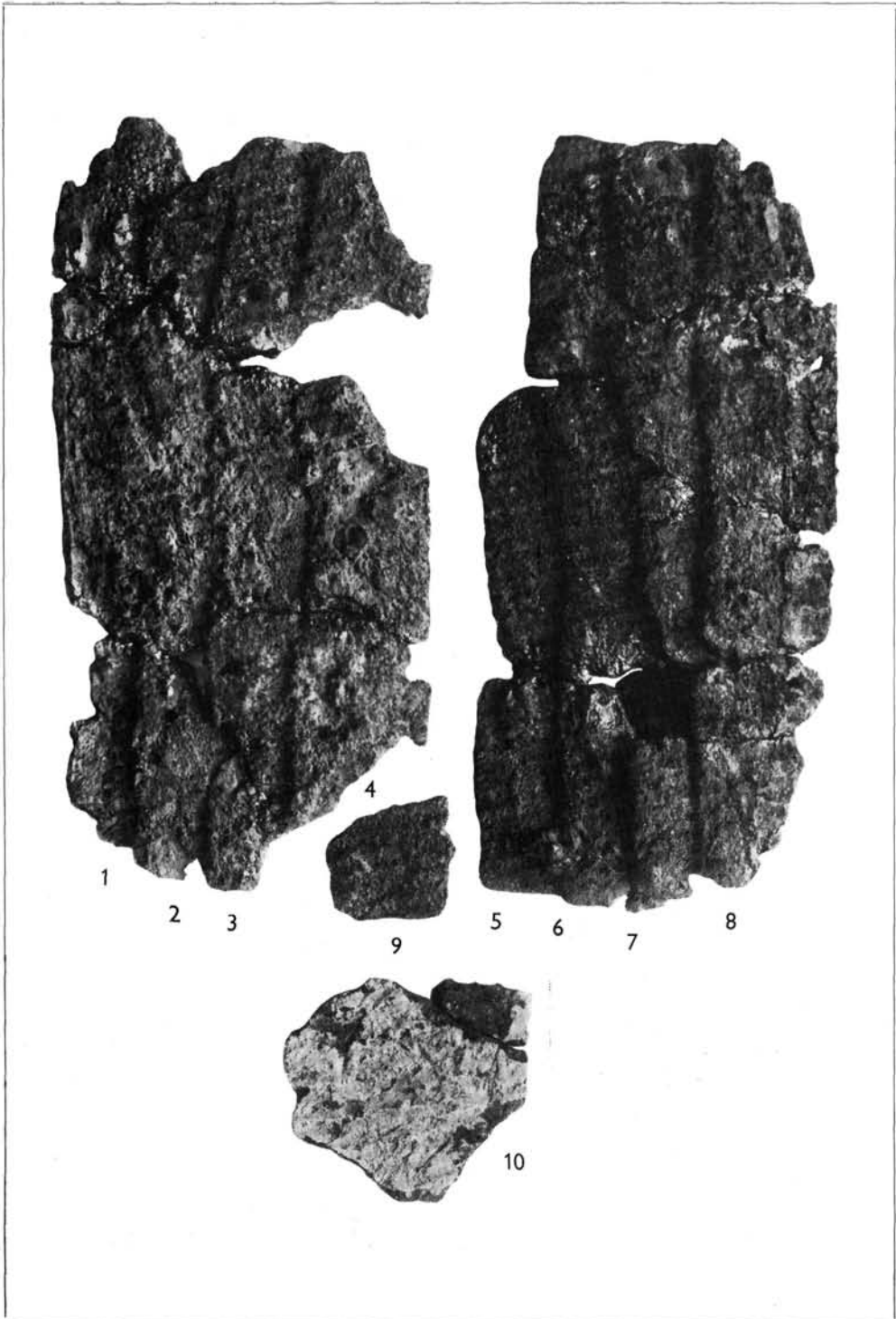
IV. tábla: 1, 5: Szatymaz (= Szeged), Fehértó A. 63. sír; 2-4: Uo., 220. sír; 6-10: Uo., 356. sír. Avarkori páncéllapok. - Szeged, Múzeum. 1/1 nagys.

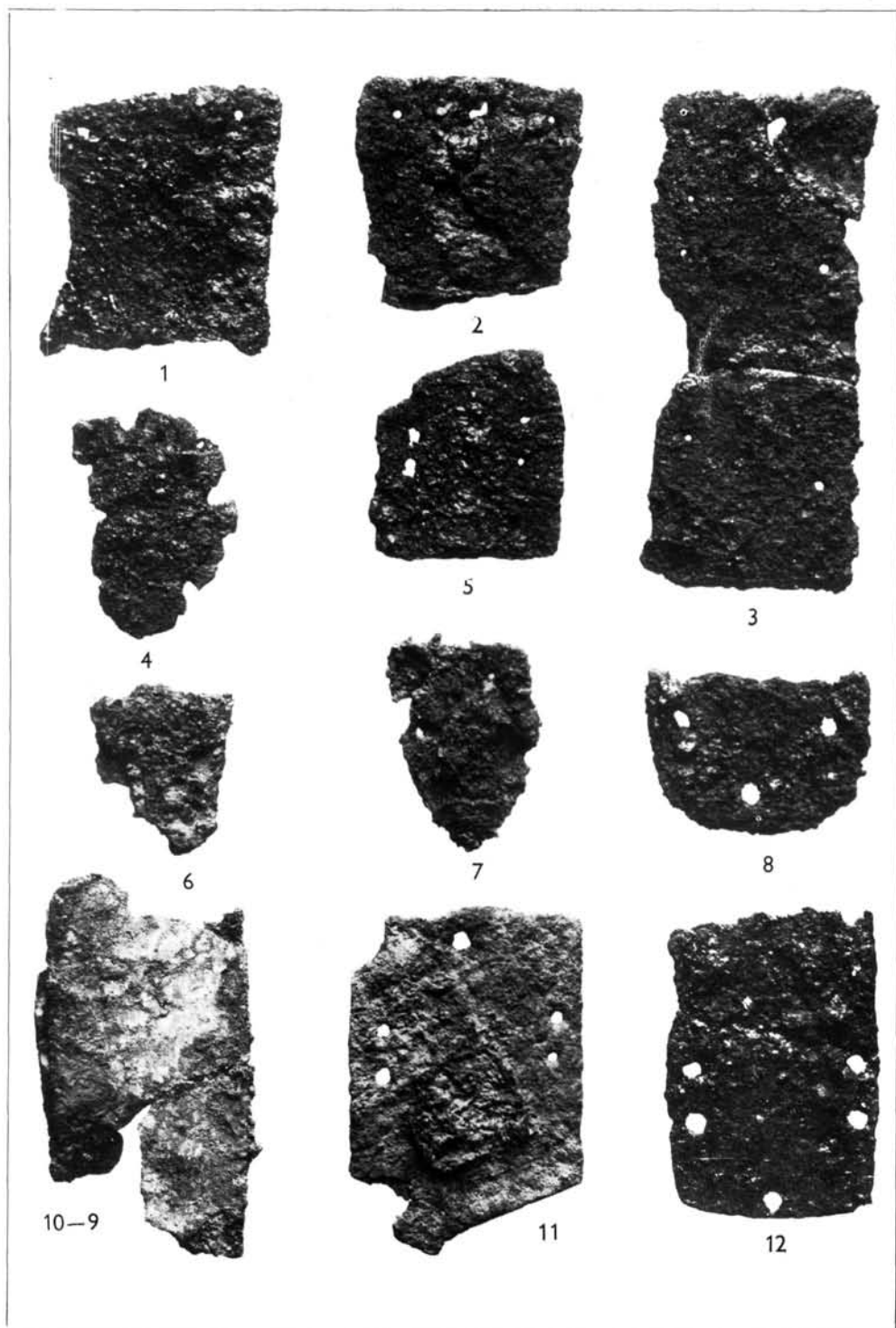
V. tábla: 1–8: Klárafalva, Kukutyin, Faragó N. („Deszk G.”) 39. sír; 9: Szatymaz (= Szeged), Fehértó A. 368. sír; 10: Klárafalva B. 60. sír; 11: Deszk D. 175. sír. Avar páncéllapok. – Szeged, Múzeum. 1/1 nagys.

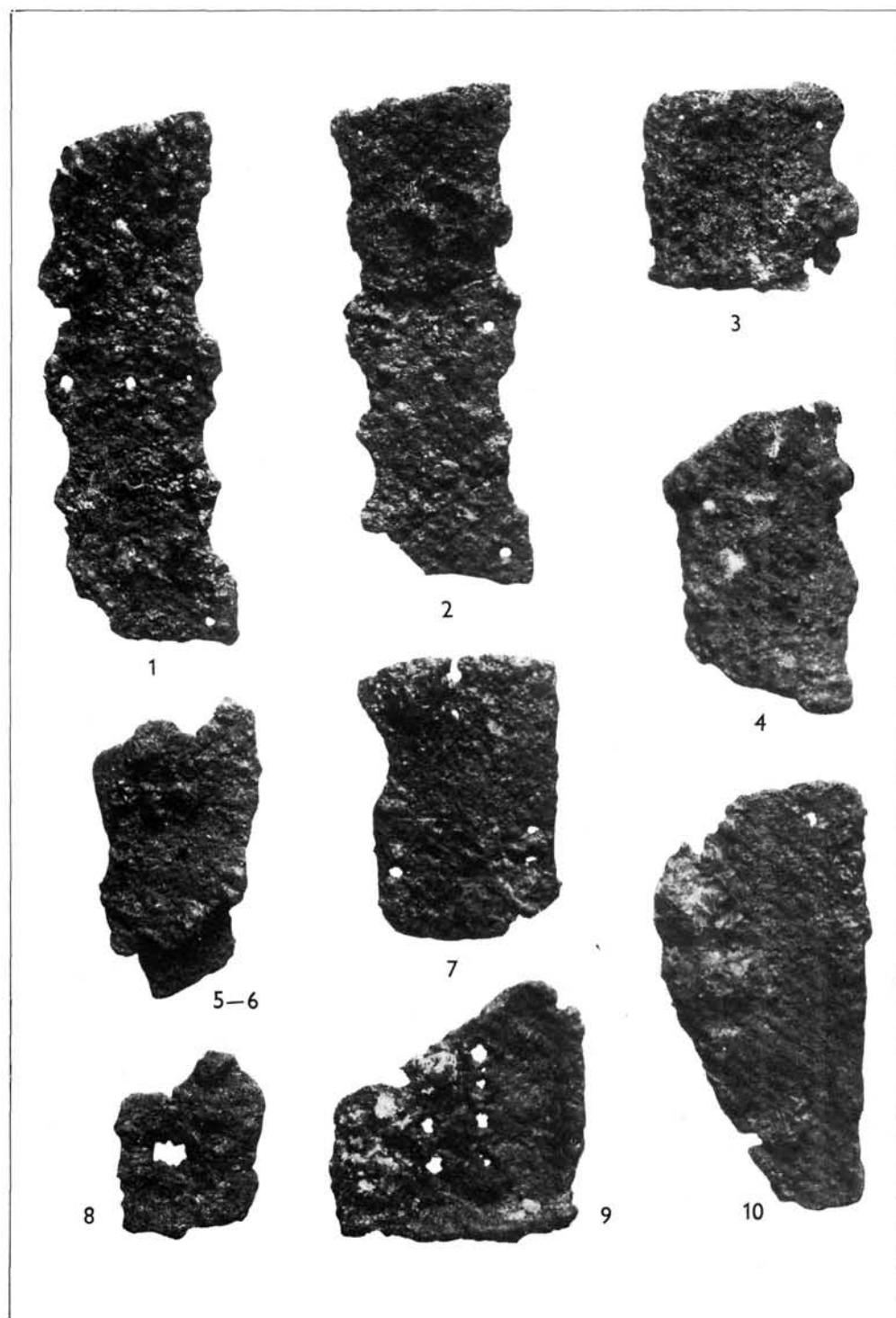
VI. tábla: 1 – 8: Klárafalva, Kukutyin, B. Horváth András („Deszk L”) 8. sír; 9: Kiszombor O., 1. sír. Avar páncéllapok. – Szeged, Múzeum.

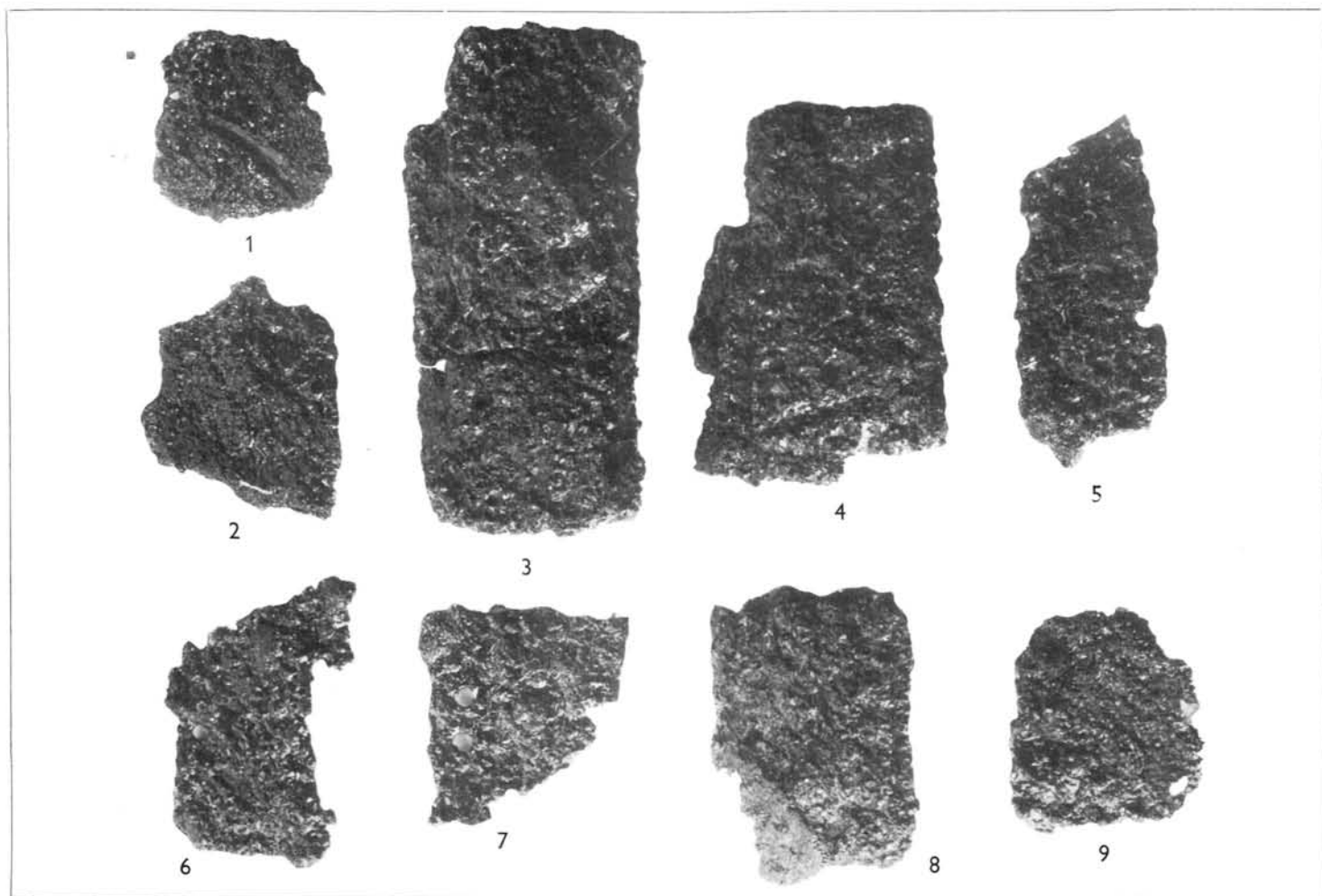
VII. tábla: 1–8, 9: Klárafalva, Kukutyin, B. Horváth András („Deszk L.”) („Deszk H. 22. sír”), 13. sír; 10: Kiszombor, Hosszúhát, G. 20. sír. Avar páncélrészletek. – Szeged, Múzeum. 1/1 nagys.

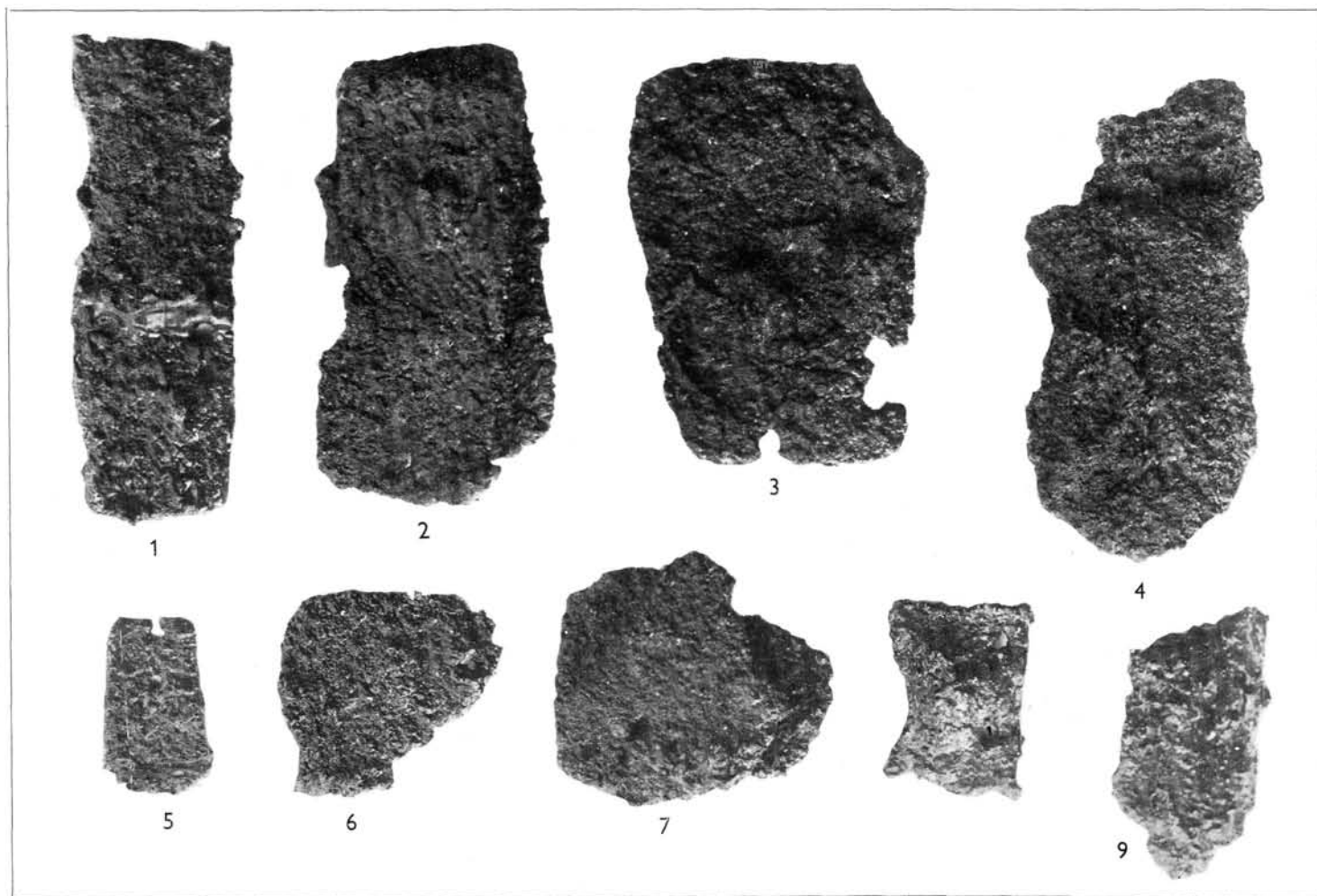
VIII. tábla: 1-2, 4-5: Homokmégy-Halom 129. sír; 3, 8: Uo. 45. sír; 6: ?; 7: Kis-zombor F. 20. sír; 9-10: Deszk D. 101. sír; 11: Szatymaz (= Szeged), Fehértó A. 49. sír; 12: Jutas, 51. sír. Avarkori páncéllapok. - Szeged, Múzeum (6, 7, 9-10, 11); Budapest, MNM (1-2, 3, 4-5, 8); Veszprém, Múzeum (12).

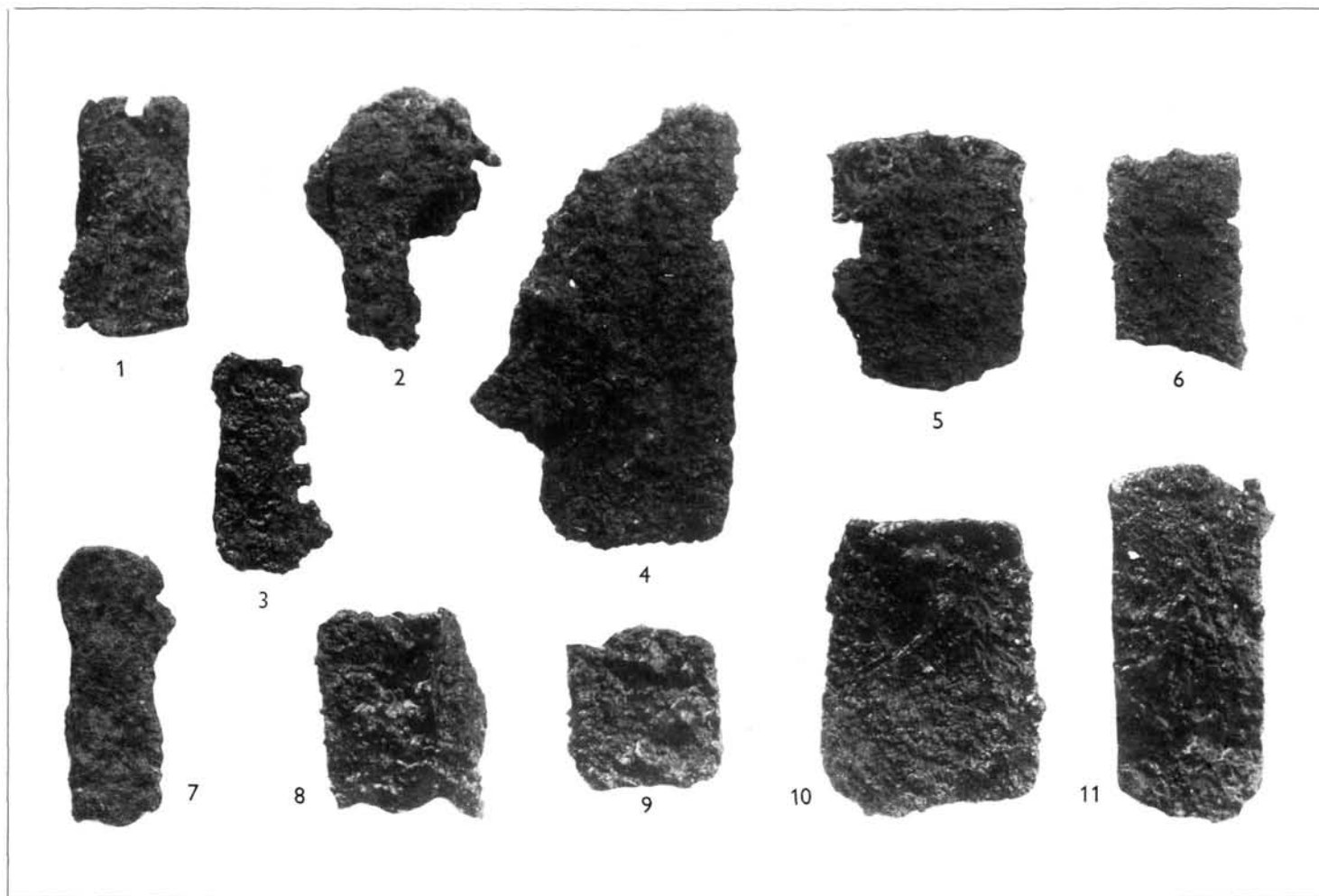
IX. tábla: 1–10: Homokmégy-Halom, 121. sír. – Avarkori páncéllapok. – Budapest, MNM.

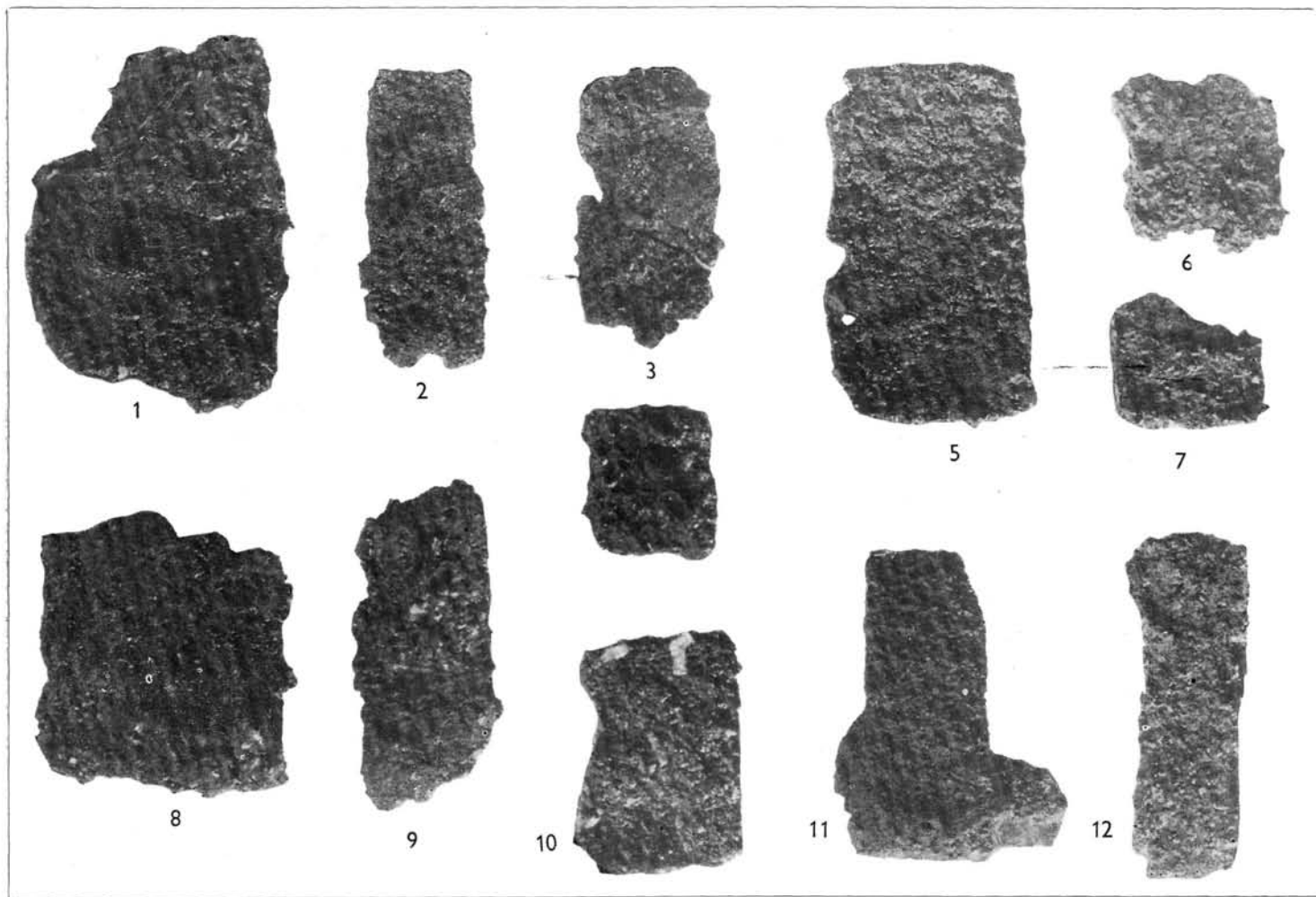
X. tábla: 1: Gátér, 33. sír; 2–8: uo., 45. sír; 9: Uo., 134. sír. Avarkori páncéllapok. Kecskemét, Múzeum.

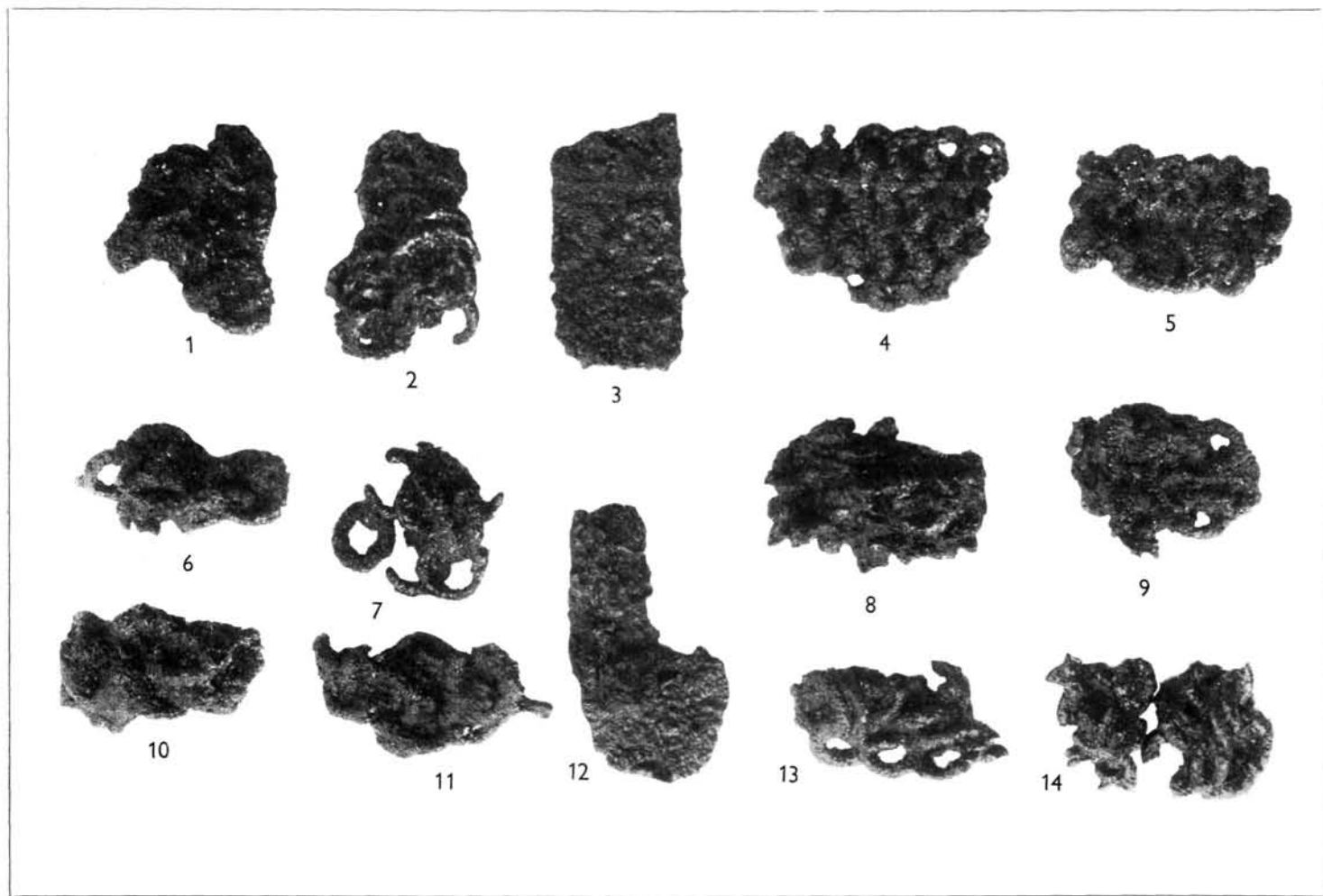
XI. tábla: 1–7: Gátér, 244. sír; 8–9: Uo., 285. sír. – Avarkori páncéllapok. – Kecskemét, Múzeum.

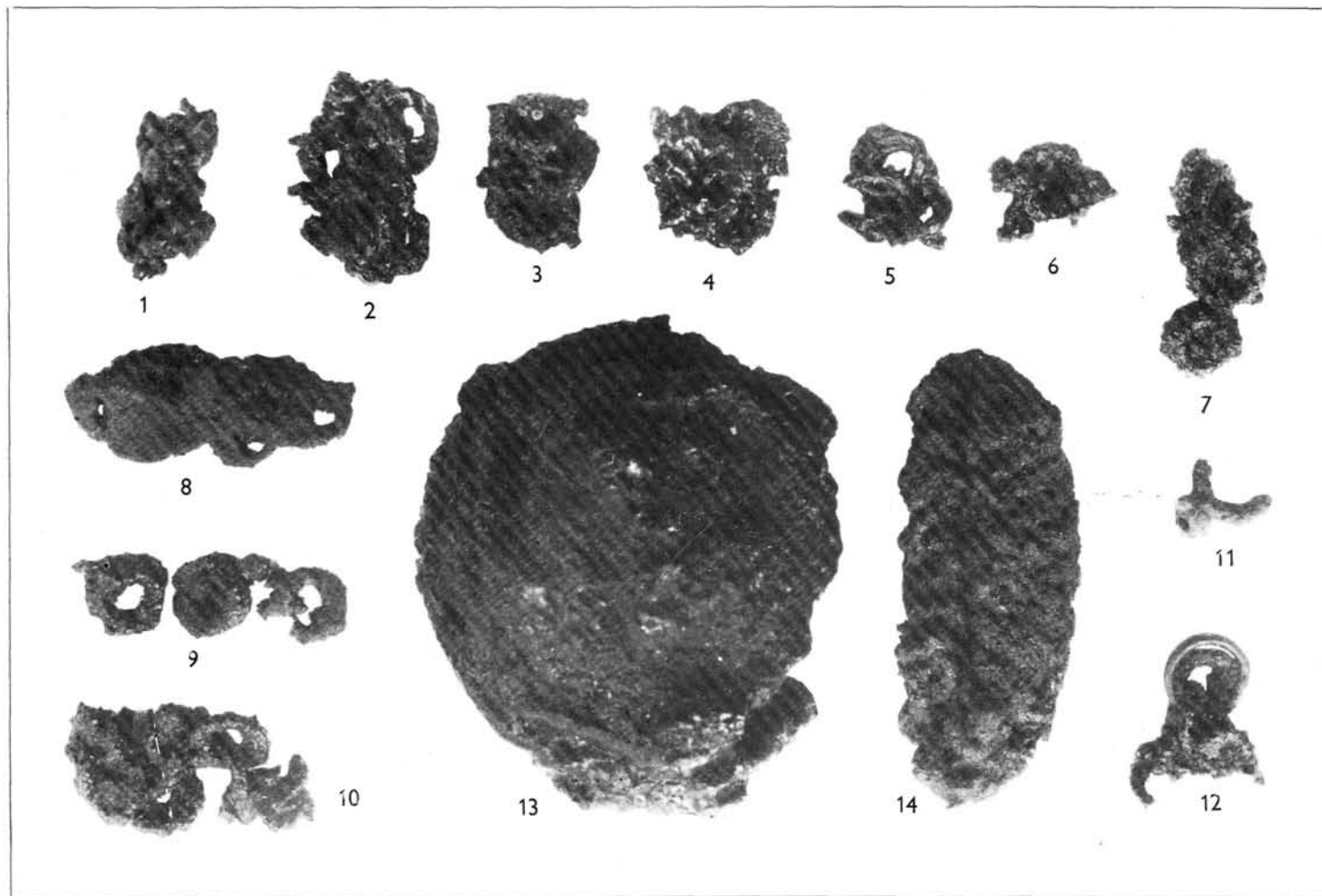
XII. tábla: 1–3: Gátér, 270. sír; 4: Uo. Szórvány (1904); 5–6: Uo., 243. sír; 7–11: Keeskemét, Ballószög. – Avarkori páncéllapok. Keeskemét, Múzeum.

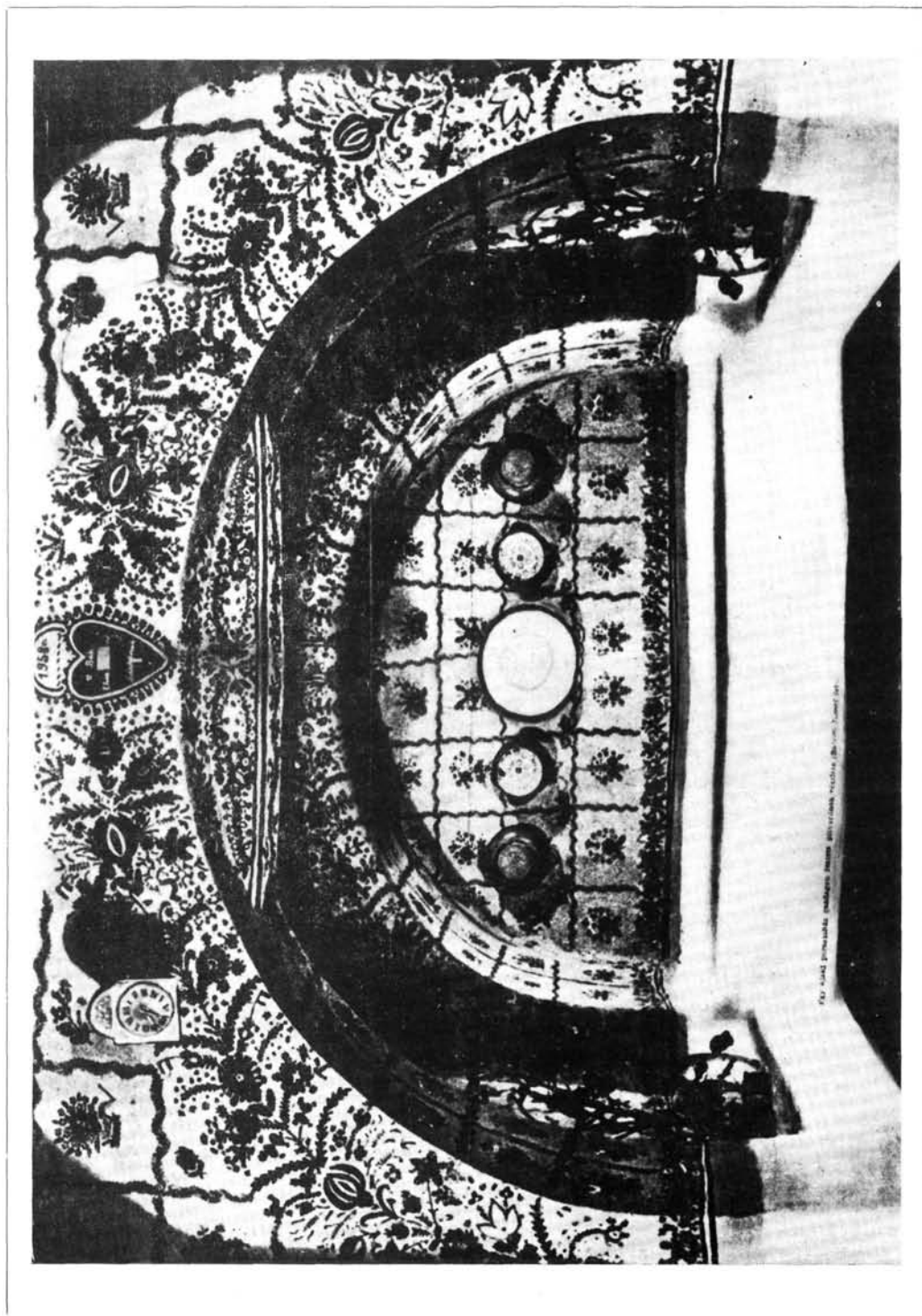
XIII. tábla: 1, 8: Gátér, 136. sír; 2-4, 9: Uo., 153. sír; 5: Uo., 174. sír; 6-7: Uo., 221. sír; 10: Csongrád, Mámairét; 11-12: Gátér, 203. sír. - Avar kori pán céllapok. - Kecskemét, Múzeum.

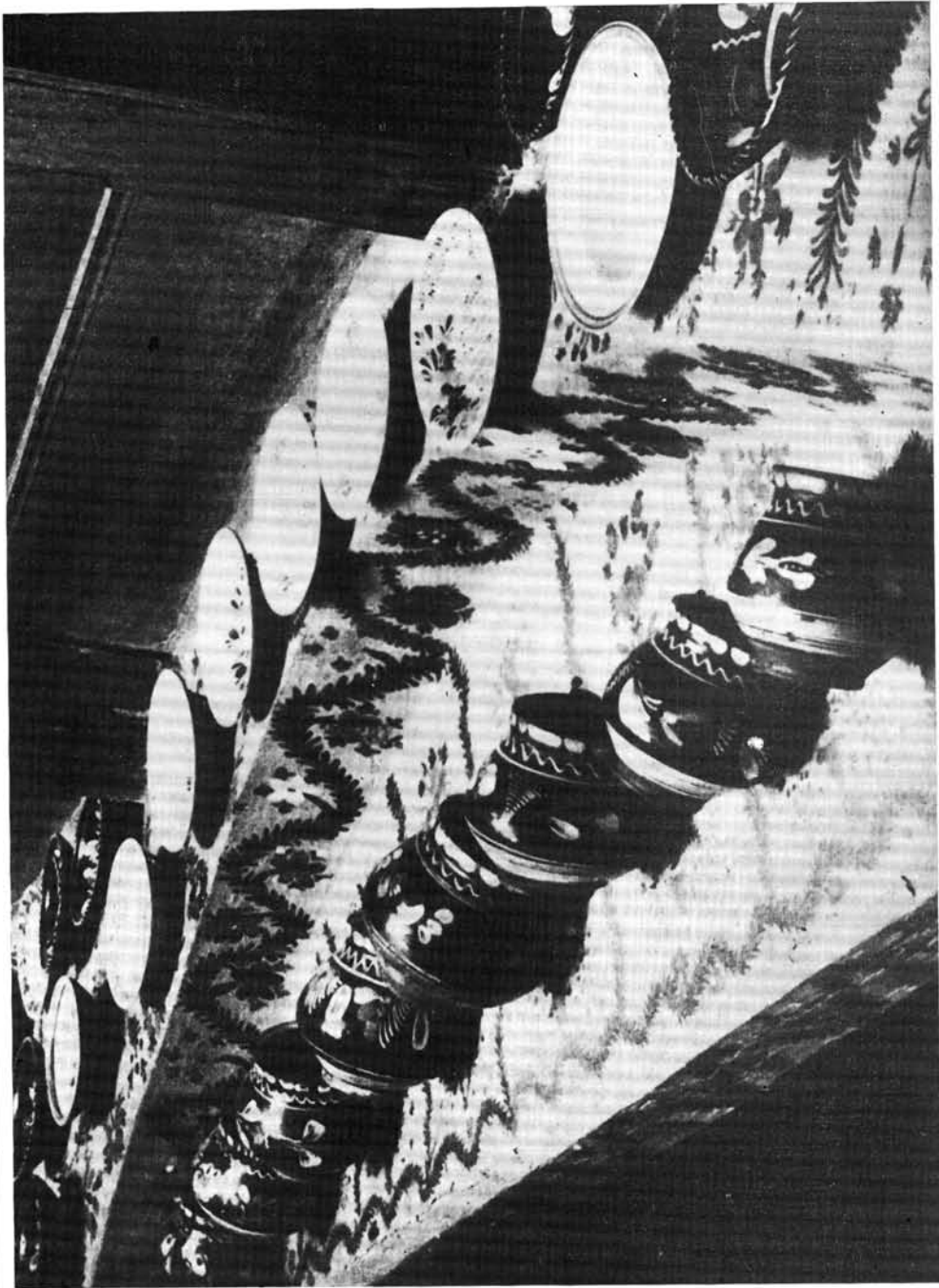
XIV. tábla: 1, 7, 11: Gátér, 334. sír; 2: Uo., 107. sír; 3: Uo., 252. sír; 4–5, 9: Uo., 151. sír; 6: Uo., 83. sír; 8, 13, 14: Uo., 63. sír; 10: Uo., 167. sír; 12: Uo., 251. sír; – Avarkori láncpáncélok. – Kecskemét, Múzeum.

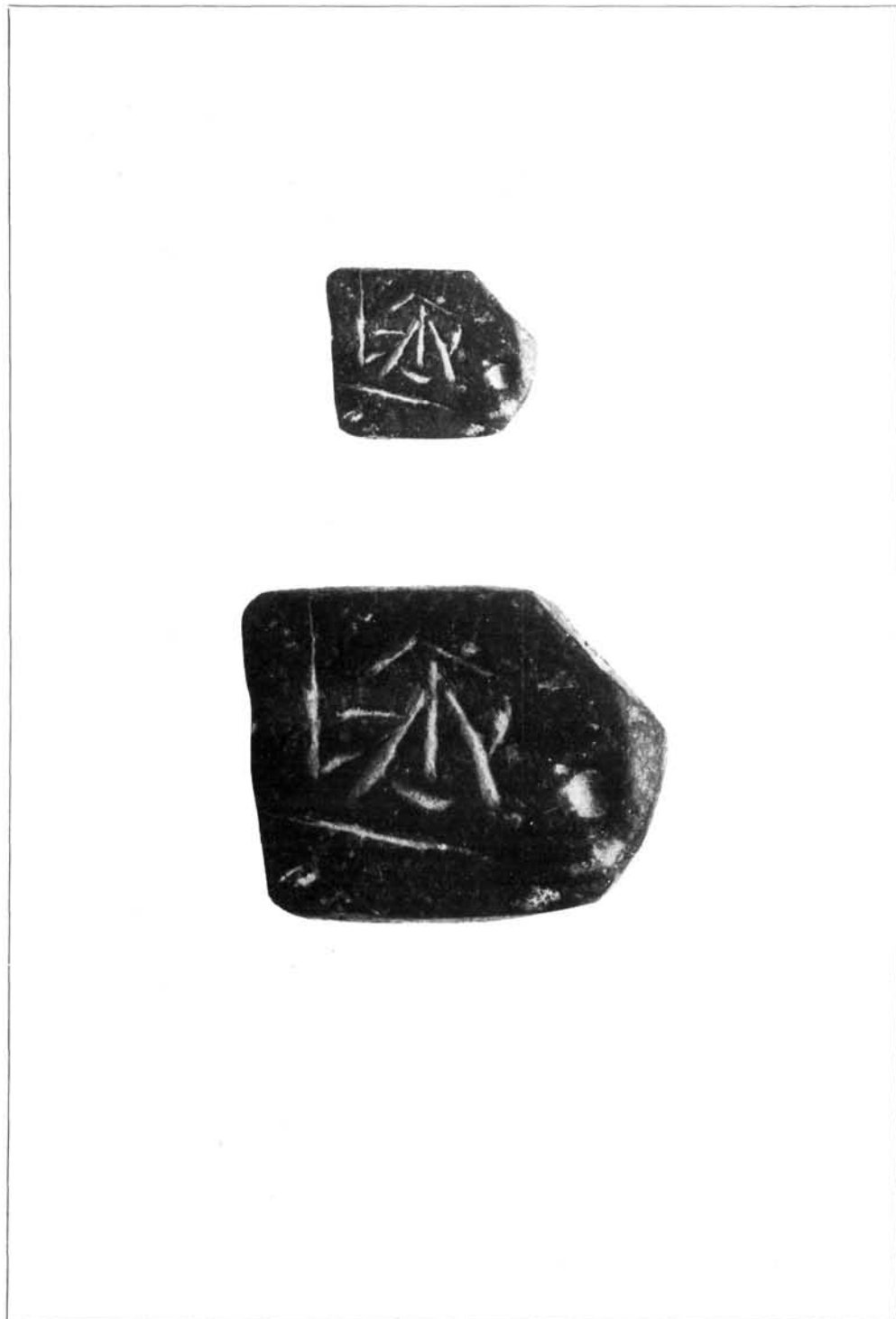
XV. tábla: 1–4: Gátér, 46. sír; 5–6: Uo., 253. sír; 7–9: Uo., 170. sír; 10–12: Uo., 59. sír; 13–14: Uo., 238. sír. – Avarkori láncpáncélok. – Kecskemét, Múzeum.

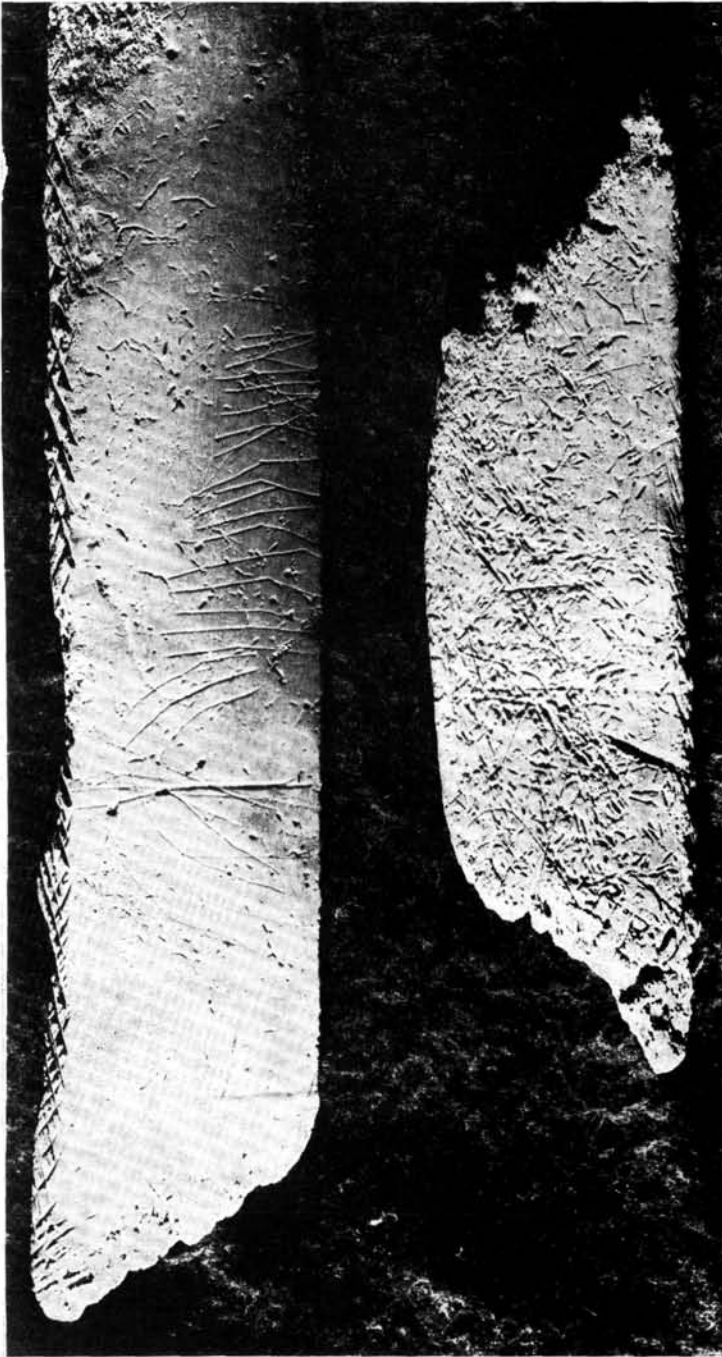
XVI. tábla: Rózsás-madaras cifra pitvar Ajakon 1958-ban (Foto: Balogh).

XVII. tábla: Cserepek a cifra pitvarban 1936-ban (Foto: Müller).

XVIII. tábla: Tokaj környéki rovássor.

XIX. tábla: A környei avar rovásfelirat fjközépen.

57.

delictos eos ad abdita hylarum procul equatorem versus
 se recipere coegit: quo aduendi hōbris neque eius, neque
 licentia. Nempe aduentabant a Brasylia homines p̄di
 kiffimi, etiam in me hygridibus inhumaniores. Hēstēmeki
 volōak egek, I nemis Indusok. Egek obriof p̄ofp̄
 A+ ⊙ ⊙ ++ 3 9 + 4 3 3 Y A M M A, & alia etiam
 Y A S S T + 4 raptare; S 3 9 3 5, ne rei famam s̄p̄nge
 rend M + Y 4, alios ad arcum tendendum necessarij
 + + M + Y + S 3 S T M A S S 3, anulis ab A X 3 S 3 + 3 0 A D Y T +
 X 3 S, et ad stipitem, quem ibi obtulerat A M M T S + S, 3 A Y S 3 S
 ibidem aphores reddere volebant. Quare facilius incubos
 irretirent, pramiserunt e suo coetu, qui velle, et reliquo omis hōbi
 ni 3 + S S T ⊙ 3 A S T M A mentirentur. Non hunc iam refi
 quib. ubinam constanter. Si Camelere ignoras, Vargajin
 Belium, vel Ochokofium consule. Stupabilem Neoconuertonum
 vivendi modus cum idem fere sit, ac Paraguariensium, ad
 hunc notum iam esse Hispaniam, ei recensendo non immeret.
 Quia alia consilio facio. Notos omnes saluto. Quorum, ubi
 et P. de Henricijs me imperse commendo. In Hispaniis
 Senise. 16. Aprilis. 1756.

P. de

Servus in Christo
 Joan. Facanus.

